Т. CVIII. Р. 1912, кн. II. Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CVIII. 1912, II B. XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 24/V с. с. 1912.

Т. CVIII. Р. 1912, кн. II. Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА IМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬОЛЬОҐИЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CVIII. 1912, II B. XXI Jahrgang.

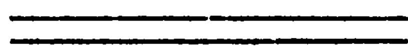
Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 24/V с. с. 1912.

Зміст CVIII тому.

Inhalt des CVIII Bandes.

Студії над орґанїзацією львівської Ставропіґії

від кінця XVI до полов. XVII ст.[1])

Написав *Федір Срібний.*

III. Роля Греків в брацтві.

Львів — осередок торговлї межи сходом і заходом в XVI і XVII ст., вже в наслідок свого ґеоґрафічного положеня надавав ся до зносин з Греками. Грецькі імена стрічаємо в трансакціях тодїшного радецького уряду, згадують про них теж братські акти.

В „цидулї" братчиків до патріарха Єремії з дня 7 вересня 1592 р. приходять Греки „иже имутъ со купецтвы прибѣжище во градъ Лвовъ"[2]). Марко Лянґіш Грек, львівський житель, заявляє в 1588 р. перед лавниками, що одержав від Александра Ралї, царгородського Грека, зятя тамошного купця Даміла Грека, 23 бочки вина малмазії на рахунок довгу, затягненого згаданим Александром, котрому Лянґіш дав надто 500 талярів цїлих[3]). В другім акті, уміщенім під тим самим роком, сей самий Лянґіш протестує „ex parte Michaelis Servo de Candia mercatoris" против Жида Ізраеля з Золочева, що не заплатив згаданому купцеви суми 1100 зл. поль.[4]). В актах радецького уряду під 1595 р. згадують ся: Петро Кафалюко Грек,

---

Принято на засїданю історичної секції дня 13 мая 1912 р.

[1]) Див. Записки за 1911 р., кн. VI.

[2]) Mon. Confr. Staurop. I, ч. 245 В, с. 378.

[3]) Львівський Маґістратський Архив, Acta Consularia, т. 12, p. 1348, c. 1970. [4]) Ibid. p. 1347—1348, s. 1969.

Николай Анзельмо Грек, Дзяні Кореші Грек, всї три купцї, пришельцї з острова Хійос і инші[1]). В половині липня 1596 р. Греки, Янїй Афендик, львівський міщанин, і Емануель Чуко з острова Кандії, везуть з молдавської землї через Галич вино малмазію до Львова[2]). В складцї з 1600 р. беруть участь „Кгрекове, гости“[3]), очевидно грецькі купцї, що в тім часї знайшли ся у Львові. Дня 4 цьвітня 1627 р. братчик Міхал Алвізий Грек збирає датки на церков у грецьких купцїв ріжних[4]) і т. д.

Сї Греки були рівночасно посередниками межи брацтвом і східними патріярхами. В 1593 р. прибувають до Львова кретийські Греки і приносять до брацтва лист висланий з Єгипту від александрийського патріярха Мелетія. При тій нагоді вписують ся они, числом шість, до брацтва враз з своїми родичами. Грамота вичисляє такі імена: *Γεοργιὸς 'Εστοκοστοπουλος, Πατιστας Βεβελις, 'Αντριας 'Αχελις, Μανολης Τζουκος, Μιχαλις Περδικαρις, Νηκολος Τζουκος*[5]). Розуміє ся, се була лише формальність. В житю брацтва не мали вони жадного значіня.

У Львові знаходили теж захист Греки, котрі в часах володіня Туреччини „для замішаня в земли своїй“ сюда прибували. Житмонт III в грамотї своїй з дня 23 вересня 1595 р. наказує старостам, підстаростам і другим урядникам замків, щоби они перепускали до волоської землї до своїх домів Волохів і Греків, котрі задля неладу в їх краю схоронили ся були до його держави, а іменно до Львова[6]).

Для нас важнїйші Греки, котрі осїдали у Львові на стало, бо лише вони могли брати активну участь в справах брацтва. Сї грецькі роди, які виступають в брацтві з кінцем XVI і в половині XVII ст., були оселені у Львові, як елемент сьвіжий, о скільки се можемо заключати з браку слїдів давнїйшого їх оселеня в сім містї і виразних звісток про деяких з них, що сюда прибули они недавно. Переселювали ся вони до Львова з Греції і її островів, або других земель, що були тодї під зверхностию Туреччини, як сусїдної Молдавії і Волощини. Инші знова осїдали тут вже з українських міст. Представителем першого рода Греків є звісний львівський богач Константин Корнякт. Він походив з острова Крети (Кандії), звідки переніс ся

[1]) Mon. Confr. II, ч. 389, с. 669.
[2]) Mon. Confr. II, ч. 417.
[3]) Архивъ Юго-Запад. Россіи, ч. I, т. XI, с. 20.
[4]) Ibid. с. 369. [5]) Mon. Confr. II, ч. 301. [6]) Ibid. ч. 389.

в половині XVI ст. за господаря Александра до Мультан (Valachiam cisalpinam), а вкінци осїв у Львові.

До другого рода Греків належить Янїй Афендик і Криштоф Мадзаракий. В 1583 р. Лесько крамар продає дім Янїєви Афендикови Грекови на Руськiй улици за 1200 зл. поль., при чім зазначено, що сей Афендик еміґрував з Каменця до Львова[1]). В тестаменті Михайла Алвізія з дня 25 мая 1645 р. є названий його зять Мадзаракий Криштофович Грек міщанином і купцем барським[2]), очевидно з огляду на своє походжене з Бару, бо в тім часї він вже стало мешкав у Львові. Така назва вказує, що память про його переселене до Львова була ще сьвіжа у сучасників, і що сюда переніс ся він недавно. Якраз в сорокових лїтах XVII ст. появляє ся він в актах брацтва. Реєстр з 1641 р. згадує, що він мав мешкане в каменици Алвізія[3]), а формально приняв брацтво на сесії дня 21 падолиста 1645 р.[4]).

Скількість осїлих Греків у Львові з кінц. XVI і на поч. XVII ст. в порівнаню з українським елементом була невелика. Се видимо з реєстрів складок на кошта процесу з маґістратом з того часу. В складцї міщан і передміщан з 1599 р. на 50 кілька імен фіґурує заледви 6 грецьких: Константин Корнякт, Янїй Афендик, Іван Кгерос, Микей Грек, Маркова Лянґішева і „пан Маноель“ (Медзанета). Инші імена українські, як: Йоан Красовський, Димитрий Красовський, Рогатинцї, Іван Білдага, Миколай Добрянський, Семеон Луцький, Хома кушнїр, Лукаш крамар, Миколай кравець, Алексїй Кравець і т. д.[5]).

Велику енерґію проявило брацтво в збираню складок в 1600 р., коли виправляло своїх послів на сойм до Варшави. В складцї міщан і передміщан з дня 31 січня 1600 р., яка числить около 70 імен, приходять ті самі Греки, що і під попереднім роком, з виїмком Микея Грека[6]). Правдоподібно криє ся він під іменем Миколай, Стецькової зять, як то виходить з порівнаня сих списів з реєстрами пізнїйшими[7]). Надто в списї

---

[1]) Acta Consularia, t. 11, p. 1180—1182, s. 1486.

[2]) Testamenta, t. 8, p. 143—146, s. 41.

[3]) Арх. Юго-Зап. Россіи ч. I, т. XI, с. 144. [4]) Ibid, с. 159.

[5]) Ibid. Проток. с. 14—15. [6]) Ibid. с. 19—20.

[7]) Під 1609 р. згаданий Миколай Грек Ґіне, котрий мешкає в ринку, де знаходить ся і дім Стецька Мороховського. (Ibid. с. 303). Під 1611 р. фіґурує виразно Миколай Кгина, зять Стецькової. (Ibid. с. 8). Під 1612 р. Миколай Гречин, під 1615 р. Миколай Грек, під 1616 р. Ми-

сім приходять знані нам вже „Кгрекове, гости“, котрі дали до складки.

Инші списи складок і позичених сум з того часу сьвідчать теж, що осілі Греки у Львові належали тоді до виїмків. Коли братські посли зажадали з Варшави більше гроший, тоді вся „речъ посполитая“ ухвалила затягнути позичку, як на „кгвалтовную“ потребу у осіб, наведених в реєстрі, котрим пізнійше позичені суми звернено. Реєстр нотує нпр. такі позиції: „Пан Ярош дав золотих польських 170 — віддано. Пан Олекса суконник зол. 100 — віддано. Пан Андрей Білдажка золотих 100 — віддано. П. Павел кушнїр золотих дав 8 — віддано і т. д. Всїх імен числить реєстр 11, між ними знаходить ся лише одно грецьке — Миколай Гречин з позицією зол. 40. Крім міщан принесли певні суми на сю потребу і репрезентанти парафій передміських. З парафії святого отця Николи позичили до „посполитое складки“ через Семеона коваля і Грицька коваля золотих польських триста. На то віддано „ім Николинцом“ зол. 200. З парафії св. мученика Федора через Семеона Корунку і Тимка Заруцького позичили зол. поль. 108, а віддано 100. Подібно нотує реєстр позички з брацтва св. Богоявлення, з парафії св. Благовіщеня, з парафії св. мучениці Параскеви, з парафії св. Воскресения, з парафії честного Хреста і позицію зол. 9, яку принесли парафіяни з Головська. Імен грецьких тут не видимо. Сума всеї позиченої складки винесла поважну цифру 1091 зол.[1]).

Особлившу вагу має для нас реєстр, котрий вичисляє датки, складані львівськими Русинами на заплачене сеї суми „з дому, з маєтности, обыходу, ремесла ведле преможеня своего и постановленя посполитого“[2]). Боротьба з маґістратом в тім часї прибрала такий інтензивний характер, що в складках взяла участь вся львівська Русь. Попередні реєстри вичисляли при списах складок в одній рубриці міщан і передміщан, з котрих, особливо з послїдних, не всї давали до складки. Деколи подавали вони лише представителїв передміських парафій. Противно сей реєстр осібно вичисляє міщан, а осібно переходить передміські парафії і подрібно подає імена жертводавців, звідси і його значінє. Сей реєстр з самого початку XVII ст. свідчить найлїпше, як мало було осілих Греків у Львові в тім часї.

колай Гречин. (Ibid. с. 8—12). Се вказує, що маємо тут до дїла з одною особою, і що Миколай, Стецькової зять, є ідентичний з сими грецькими іменами. [1]) Ibid. с. 24—25. [2]) Ibid. с. 26.

В складці міщан на 26 властителів домів приходять лише три грецькі імена: Константин Корнякт, Яній Афендик і „пані Марковая“ (Лянґішева). Инші імена українські, як: Красовські, Рогатинці, Івашко Зіньковичь, Хома кушнір, Ігнат, Губиної зять, Стефан Хомич, Хома маляр і т. д. В „домахъ наемныхъ“ на 40 імен є лише оден Грек: Іван Кгерос. Инші імена самі українські, як: Лукаш кравець, Алексій кравець, Лесько кушнір, Хома перекупень, Марушка шинкарка і т. д.

В поодиноких парафіях передміських реєстр вичисляє по кількадесять, а навіть подекуди около 100 членів, а між ними знаходимо заледви одно, двоє грецьких імен, а в деяких рубриках нема їх зовсім. В парафії св. Богоявления на галицькім передмістю на 43 властителів домів нема ані одного грецького імени, а в домах наемних на 23 імен приходять лише два грецькі: Антоній Грек і Формос Грек. Инші імена українські, як: Роман пекар, Іван Долина, Лукаш крамар, Васько Галицький, Харко, Іван перекупень і т. д. Реєстр парафії св. Николая на краківськім передмістю числить 27 властителів домів, а між ними фіґурують Андрей Гречин і Яній Гречин. В рубриці „Посполство тоежъ парафіи“ на 71 імен нема ані одного грецького. В парафії св. Федора на тім передмістю заплатили складку від своїх домів 24 особи, коморників є 16. В цілій парафії нема ані одного Грека. В парафії св. Параскеви, теж на краківськім передмістю, на 97 імен згадує ся лише Грековая Настка. В парафії св. Благовіщеня на галицькім передмістю від своїх домів заплатило даток 25 осіб. В „наемныхъ домахъ“ вичисляє реєстр 17 осіб і 5 фільварків. Так в першій, як в другій рубриці нема ані одного грецького імени. Так само нема Греків в парафії св. Воскресения на всіх 26 списаних імен[1]).

В збираню датків львівські Русини, як згадано, проявили тоді велику енерґію і певно і Греків була би ся складка не минула, як би вони в тих парафіях знаходили ся. Імена, котрих походжене сумнївне, належать до виїмків, решта українські, як: Сава кушнір, Тимко кушнір, Мисько пекар, Васько кравець, Андрей швець, Федько маляр, Петр коморник, Антосько, Тимків син, Марко малий, Глїбчиха вдова, Марта рибничка, Илько тесля, Данило сирота і т. д.

Велику вартість має для нас спис руських домів в самім

---

[1]) Ibid. c. 26—34.

місті з нагоди складки в 1609 р., бо він дає нам можність пізнати властителів міщан, з котрих головно рекрутувало ся брацтво. Греки, що належали до брацтва, осідали теж радо між Русинами. Спис сей числить домів 18; між жителями в них приходить Миколай Грек Ґіне, що мешкав в ринку, а в „улицахъ рускихъ“ Яній Грек, дім Янія Афендика Грека і дім Марка Лянґіша, котрий в тім часї держала його жінка, вдова. В нїм жили його син Гавриїл, міщанин, і „панъ Манолий“ (Медзапета), зять його. Поза тим реєстр подає самі українські імена властителів домів. В ринку „над богатими крамами“ належить до Русинів домів дідичних три: Стецька Мороховського, Прокопа Малечковича і Миколая Савича. В „улицахъ рускихъ“ занотовані: дім Лукаша Ґуби, дім Василя Галицького, дім Рогатинців, дім Сенька Луцького, дім Івана Білдаги і т. д.[1]).

Так само малу скількість Греків стрічаємо в реєстрах складок з 1611—1616 рр., в яких приходять: Ґабриель Лянґіш, Янїй Афендик, Миколай Ґіне, Миколай Гречин (Ґіне?), Янїй Грек, Мигаль, зять його і Михалес Гречин[2]). Під поодинокими лїтами фіґурує тут пересїчно 3—6 Греків на загальне число від 20 кілька до 30 кілька жертводавців. Під 1611 р. нпр. на трийцять кілька жертводавців записано лише трех перших Греків, инші імена українські, знані нам вже переважно з попередних реєстрів, як: Іван Красовський, Миколай Добрянський, Іванова Бабичка, Прокоп крамар, Хома кушнїр старий і т. д. Є ще імена близше неозначені, як: Стасева, Лукиянова, „пан Роман“, Стецькова, але і під тими іменами містять ся без сумнїву особи українського походженя. Греки мають імена инші, часто з додатком Грек, Гречин, особливо в тих випадках, коли грецькі імена звучать подібно як українські для відріжненя їх від послїдних.

Як невелика була скількість осїлих Греків у Львові, так і незначний був їх процент в самім брацтві з кінц. XVI і на поч. XVII ст. Свідчать про се братські катальоґи. В першій редакції катальоґу з 1586 р. на 12 списаних імен нема анї одного Грека. В другій редакції сього катальоґу, яка повстала не скорше як в 1589 р., приходить вже двох Греків: Константин Корнякт і Манолїс Арфанес Маринетос[3]). Я думаю, що се не припадком. Сї Греки приступили до брацтва доперва пізнійше,

[1]) Ibid. с. 303—304. [2]) Ibid. с. 7—12.
[3]) Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прил. ч. I.

видячи живійшу діяльність в брацтві. Тим способом дістали ся вони до сих „фундаторів брацтва“, до котрих належати в пізнійших часах було почестию. Та хоч возьмемо в рахубу сих двох Греків, то таки на кільканайцять списаних імен належать вони до виїмків. Инші імена в сїм реєстрі українські, як: Алексей Малечкий, оба Красовські, Рогатинці, Йоан Йоанович Богатирець, Лука Григориєвич Губа і т. д. Сей катальоґ, а особливо перша його редакція, свідчить, що перед патр. Йоакимом з'явили ся братчики Русини, і що они дали ініціятиву до живійшої діяльности брацтва, яка від того часу датує ся.

Братський катальоґ для літ 1586—1590 на 27 членів, крім двох попередних Греків, подає ще трех нових: Янія Афендиковича, Маноліса Медзапету і Йосифа Йоановича Ероса[1]). На вісім нових членів, які приступили до брацтва і списані є в осібній рубриці під 1590 р., нема ані одного Грека[2]). В реєстрі нових членів з 1591 р. на 9 списаних імен нема сумніву що до українського походженя пятьох братчиків. До Греків належать тут: Михалий Серво, Антоній Катакальо[3]) і правдоподібно Адриян Дамокльо. Сумнївного походженя є імя Єсиф Онофриєвич Спотурто (з Потутор?) Поза тим не знаходимо жадних слідів активної участи сих братчиків в житю брацтва. Були се, здає ся, Греки, що для своїх інтересів перебували через якийсь час у Львові і вписали ся до брацтва, як знаний нам вже Михалий Серво, купець з острова Кандії. Катальоґ з 1597 р. містить 14 нових імен самих українських[4]).

В катальозї з 1601 р., який містить maximum всіх списаних в реєстрах братчиків, на пятьдесять кілька імен маємо заледви 7—8 знаних нам уже з попередних списів Греків. Але і сю скільскість Греків треба обмежити. Імена, як: Михалий Серво, Антоній Катакальо, Адриян Дамокльо (Дамило), Єсиф Онофриєвич Спотурто дістали ся до катальоґу з 1601 р. по всякій правдоподібности зі спису 1591 р., о скільки можна судити з браку всяких слідів діяльности сих братчиків в инших братських актах. По відкиненю сих імен дістанемо в катальозї з 1601 р. заледви пятьох Греків. Инші імена українські, як: Федор Йоанович Драбик, Николай Лукашевич, Максим кравець, Михайло Семенович Добрянський, Алексей Григориєвич

[1]) Арх. Юго-Зап. Россіи ч. I, т. XII. Проток. с. 4. Порів. „Записки“ за 1911 р. кн. VI В. с. 33.
[2]) Ibid. c. 4—5. [3]) Порів. Mon. Confr. I, c. 159.
[4]) Арх. Ю. З. Р. ч. I. т. XII. Прот. с. 5.

з Великих Лук, Александер Стефанович сафіяник, Филип Федорович маляр, Прокоп Григориєв мечник, Стефан Йоанов коваль і т. д.[1]).

До виїмків належать теж Греки з поч. XVII ст. в реєстрах вибираня шестигрошевих вкладок „пѣнязей рочных" з нагоди переведених елекцій. Реєстр з 1604 р. на 34 імен подає одного Грека, Йоана Йоановича Кгероса. Крім того між старшими того року фіґурує знаний нам рівнож Янїй Афендикович[2]). Реєстр з 1608 р. на 24 імен нотує лише Янїя Афендика, а на 9 вдовиць по братчиках одну по Греку Маркову Лянїішеву[3]). Реєстри з 1611 і 1612 рр. на округло 30 членів записують теж лише Афендика, котрий, як одинокий з Греків, приходить в реєстрах з 1613 і 1614 рр. на 21 списаних членів[4]). Між функціонарами брацтва, вибраними на елекції в 1616 р., з Греків фіґурує лише Ґабриель Лянїіш[5]).

З кінцем першої четвертини XVII ст. процент Греків в брацтві збільшує ся, але все таки скількість ся в порівнаню до загального числа братчиків мала. В першій складції львівських міщан з 1621 р. на 20 імен приходить з Греків: Янїй Савелович, Михал Алвізий, Гаврилий Маркович (Лянїіш), *Γιόργιος* Грек, Янїй Афендик і Константин Медзапета. Сумнївного походженя близше незвісний Янїй Пестрица. Крім того між шістьма іменами жінок фіґурує Янїя Теофілева. В другій складції того року на 20 імен, в тім одної женщини, є 6 тих самих Греків[6]). В складції з 1625 р. на 33 імен приходить Греків 7, крім згаданих Кира Грек[7]). Константин Манойлович в сім списі ідентичний з Константином Медзапетою. Патронїмік походить від імени його батька Манолія. Инші імена в сім реєстрі українські, як: Роман і Андрей Стрілецькі, Лесько кушнїр, Миколай Добрянський, Григорий Романович, Лукиян Василевич і т. д.

Крім сих Греків знаходимо в другій четвертинї XVII ст. принагідні звістки і про инших, з котрих деякі стояли в зносинах з брацтвом. Звичайно нотують їх братські реєстри з нагоди похоронів або даровизн для братської церкви. Під днем 10 липня 1621 р. згадує ся Елевтер Кафинчалин Грек, котрого отець Киріяк умер тут в братськім монастири св. Онуфрія і був

[1]) Ibid. с. 3—4. [2]) Ibid. т. XI, с. 67—68. [3]) Ibid. с. 73.
[4]) Ibid. с. 76—80. [5]) Ibid. с. 80—82. [6]) Ibid. с. 54—56.
[7]) Ibid. с. 57.

в нім похований. Під днем 6 січня 1622 р. фіґурує Мано Грек, „обыватєл Мултанский“, котрий умер і був похований в „гробницах новыхъ“[1]) (нової успенської церкви при Руській улици). З нагоди дарованя коверців до братської церкви нареченими або при шлюбі, занотовані під днем 3 липня 1625 р. Манолій Грек, під 1634 р. Теодор Грек, наречений зять Григория Романовича[2]), а в иншім реєстрі під 1631 р. Димитрий Грек[3]). Реєстр з дня 12 січня 1632 р. згадує про смерть Федора Грека, котрого поховано в склепах церковних[4]).

Для означеня скількости Греків в самім брацтві в другій четвертині XVII в. служить нам передовсім катальоґ з 1633 р., котрий на 36 імен нотує 9 грецьких[5]). Се maximum скількости Греків, яке стрічаємо в брацтві до пол. XVII ст. З нових Греків в порівнаню з реєстром складки в 1625 р. прибули тут Федор Йоанович Грек і Миколай Алвізий, син Мигаля. До числа сих Греків належить теж Ґеорґій Федорович, названий в сесийних протоколах того часу Теодозович. Не знати лише, чи не ідентичний він з Ґеорґієм Греком, знаним нам зі списів складок 1621 і 1625 рр. і контрибуції в 1649 р.?[6]).

Катальоґ з 1647 р. числить братчиків 20, між ними Греків 5, з них приходить оден новий Мадзаракий Криштофович[7]). Крім сего в пол. XVII ст. звісний нам з своєї діяльности в брацтві богатий купець Теодор Яневич, який в сім реєстрі не знаходить ся. В контрибуції брацтва з 1649 р. на 19 імен маємо Греків 4 і вдову по братчику Ґабриельову Лянґішеву. Надто при кінци реєстру згадана ще одна вдова Боярська і Кирияккий Гречин. В реєстрі з 1656 р. на 21 братчиків фіґурує Греків 6, а іменно: Мадзаракий Криштофович, Теодор Яневич, Стефан Несторович, Ґеорґій Папара, Андрей Алвізий і Петр Афендик. Трех останніх приняло брацтво з початком того року[8]).

З сих цифр видно наглядно, що число Греків в брацтві навіть в другій четвертині XVII ст. було невелике в порівнаню з загалом братчиків. Братські акти, особливо з кін. XVI

---

1) Ibid. с. 360. 2) Ibid. т. XII. Прот. с. 21.
3) Ibid. т. XI, с. 376. 4) Ibid. с. 375.
5) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 95.
6) Ibid. с. 178. 7) Ibid. с. 165.
8) Ibid. с. 179–180.

і поч. XVII ст. відчувають ріжницю між елементом українським і грецьким і нераз виразно її зазначують, як нпр. Маноель Фарнис Грек, Микей Грек, Мигаль Гречин, Михалес Гречин і т. д. В катальоґах з другої четвертини XVII ст. рідко стрічаємо сей додаток Грек або Гречин. Катальоґ з 1633 р. містить лише одно таке імя Федор Йоанович Грек. Та і без того додатку грецькі імена можна пізнати, а випадок, де під іменами позірно українськими криють ся Греки, належать до виїмків, які в загальну рахубу входити не можуть. Такий виїмок в половині XVII ст. становить Стефан Несторович. З самого імени можна би думати, що воно українського походженя, в дійсности маємо тут до діла з Греком. Вже протокол впису сего братчика свідчить, що зайшов він до Львова з чужих земель. Тут він титулує ся Красовським[1]), можливо, що ввійшов в родинні коннексії з сим родом. В рахунках брацтва з початку другої половини XVII ст. знаходимо його підписи грецькі: *Στεφανος Νεστοροβίζης*[2]), а се свідчить, що був він Греком.

В братських катальоґах з другої четвертини XVII в. стрічаємо пересїчно 5—9 Греків, инші імена без сумніву українські, як то видно з наведеного нами катальоґу з 1633 р.[3]). В списї з 1656 р. фіґурують: Павел Лавришевич, Йоан Григорович, Василий Григорович, Василий Корендович, Стефан Лавришевич, Стефан Зьвіркович і т. д.

Для вияснення значіня Греків в брацтві возьмемо під розвагу не лише їх скількість, але теж і їх діяльність в сїй інституції. Як скількість Греків в брацтві була мала, так і робота їх в порівнаню до загалу братчиків, особливо з кін. XVI і на поч. XVII ст., була незначна. Діяльність брацтва в тім часї проявляє ся в орґанїзації культурних інституцій, в боротьбі брацтва з епископом Ґедеоном Балабаном і маґістратом. Перворядну ролю в сїй діяльности відограв український елемент, який дав ініціятиву до заложеня культурних інституцій.

З них найскорше брацтво набуло друкарню. Грамота епископа Ґедеона Балабана з дня 8 падолиста 1585 р. говорить вправдї загально, що купив він друкарню Івана Федорова „весполокъ с паны мещаны лвовскими“[4]), одначе під сим колективним іменем містить ся український елемент. В грамоті сього

[1]) Крыловскій, Львов. Ставр. Брат. Прил. ч. I, с. 9.
[2]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 433—434.
[3]) Див. „Записки“ за 1911 р. кн. VI, с. 36—37.
[4]) Mon. Confr. I, ч. 79, с. 112.

епископа з дня 1 серпня 1588 р. згадані „мещаны лвовьскые рускые“[1]). В инших документах брацтва з кін. XVI і поч. XVII ст. приходять такі терміни: міщани львівські „народа руського релїгії грецької“[2]), „народ наш руський“[3]) і т. д.

Заложене другої культурної інституції - школи, приписує Грекам автор „Пересторога“, полемічного трактата з самого поч. XVII ст. Стаючи в обороні східних патріархів, пише він: „Школу Грецкую хто заложилъ, естли не Грекове и патріархъ самъ? и Грамматику Грецкую и зъ Словенскимъ писмомъ не Арсеній ли митрополитъ Еласонскій и Димонитскій, во Львовъ, отъ патріарха пріѣхавши, училъ двѣ лѣтъ?“[4]) Та тут автор збільшує заслуги Греків і патріархів для оборони їх перед закидами епископів-уніятів. Арсеній прибув у Львів не „отъ патріарха“, приїзд його був припадковий, в повороті з Московщини[5]). Виразно зазначує ініціятиву українського елементу при заложеню братської школи „Порядок“ сеї школи з 1586 р., згадуючи на вступі, що школа ся повстала великим старанєм і накладом „мещан лвовских руского народу“[6]). Якийсь Грек, як думають архиепископ Арсеній[7]), на початку своєї шкільної програми заявляє, що братчики доложили богато труду для заведеня грецького письма в сій школї, *„εἰ καὶ γλώττῃ καὶ γράμμασι σλοβαϊκοῖς ἐκ φύσεως ὄντες“*[8]). З кінцем XVI ст. перед львівським ґродським урядом школу сю репрезентують братчики Русини. В протестації з дня 7 грудня 1592 р. в обороні її виступають Димитрий Красовський, Юрко Рогатинець і дидаскал сеї школи Стефан[9]) (Зизаній).

В актах елекцийних з поч. XVII ст., як шкільні провізори, згадують ся теж братчики Русини. В 1604 р. до догляданя школи були призначені Миколай Лукашевич і Стефан Хомич[10]); в 1611 р. Василий Галицький і Павел кушнїр[11]); в 1612 р. призначено до шкільного дозору „пана Леска и пана Павла“[12]), то значить Леська кушнїра і Павла кушнїра, згада-

[1]) Ibid. ч. 105, с. 166. [2]) Ibid. ч. 300, с. 494.
[3]) Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прилож. ч. XVII, с. 36.
[4]) Акты Западной Россіи, т. IV, ч. 149, с. 222.
[5]) Харламповичъ, Западно - русскія православныя школы, с. 374—375. [6]) Diplomata Statutaria, ч. VI.
[7]) Харлампович, op cit. с. 292, примітка 2.
[8]) Dipl. Stat. ч. V.
[9]) Mon. Confr. I, ч. 260. Порів. ще ч. 261 і 263.
[10]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 67.
[11]) Ibid. с. 74. [12]) Ibid. с. 79.

них на тій елекції, як функціонарів брацтва; в 1616 р. поручили братчики заряд школи свому писареви Василеви Буневському[1]. Як видимо, грецьких імен тут зовсім не стрічаємо.

Малий процент осілих Греків серед тодішної української суспільности у Львові показує катальоґ учеників братської школи з кін. XVI ст.[2]. Коли сей катальоґ повний, то на 54 учеників сеї школи маємо заледви одно імя грецьке. Між позиціями в сім катальозї занотовано: „Марко Гречин (Лянґіш) дав сина свого Гавриська". Инші імена українські, як: Іван Богатирець крамар дав до сеї школи сина свого Михайла, Карпа дав сина свого Стецька, Іван Білдагович дав сина свого Іванця до „школы руское на науку", Іван Красовський дав хлопців двох своїх, Романа і Андрія і т. д. Реєстр в 1604 р., згадуючи про платню, яку в відріжненю до нечленів давали братчики за науку своїх дітий і адептів в братській школї, між девятьма членами наводить лише двох Греків: Янія Афендиковича і Івана Кгероса. Инші імена українські, як: Миколай Добрянський, Андрей Білдагович, Василий Семенович, Лука Василевич[3] і т. д.

Деякі Греки були учителями в братській школї. Сюда належить передовсім згаданий Арсеній, котрий учив тут майже цілі два роки від 1586—1588 рр. і разом з учениками уложив звісну грецько-славянську граматику „Адельфотес", видану в 1591 р. Про грецьких учителїв в братській школї маємо і пізнійші звістки. З порядку, який братчики зробили між учителями своеї школи в 1637 р., довідуємо ся, що оден з них був Атаназий дяк, а другий Миколай Грек[4]. Грецька мова була в братській школї обовязковим предметом, тому і учителї були до неї пошукувані. При замкненю „схадзки" дня 31 серпня 1635 р. обізвав ся братчик Ґеорґій Теодозович, що, якби Бог післав їм дидаскала, котрий би був „бѣглымъ въ грецкомъ языку до цвиченя дѣтей", то він від себе буде йому давати до кінця житя „юргилту" по золотих пятьдесять[5]. Одначе учителї сї се персонал, удержуваний брацтвом; фірму школї, як ми виділи, надають братчики Русини, поминувши вже, що і між учителями був сей елемент.

Немов би більшу участь взяли Греки в будові нової братської церкви. Контракти брацтва з будівничими сеї церкви з кінця XVI ст. роблять ся в імени „такъ Грековъ яко и Ру-

[1]) Ibid. c. 81. [2]) Ibid. т. X, ч. 33, с. 57—60.
[3]) Ibid. т. XI, с. 69. [4]) Ibid. c. 130—131.
[5]) Ibid c. 115.

си“ [1]), що вказувало би на значну скількість Греків в брацтві, коли автор ставить їх, як рівнорядний чинник з Русинами. Так само і в иншій кореспонденції брацтва з того часу виступають Русини і Греки. В грамоті брацтва до московського царя Теодора Йоановича з дня 15 червня 1592 р., як жителї Львова згадують ся духовні, священики, дидаскали, „родъ Російскій и Греческій“ [2]). Коли одначе переглянемо акти, що відносять ся до будови братської церкви, то і тут побачимо грецькі імена дуже рідко. В посольствах брацтва до молдавських господарів з кін. XVI і поч. XVII ст. приходять між иншими Мануель Арфанес і Янїй Афендик. Імена инших послів, які в сій справі прислужили ся брацтву, українські, як: Лука Губа, Миколай Добрянський, Миколай Лукашевич, Іван Пятницький, Красовський і другі.

Єремія Могила, молдавський воєвода, в листї до брацтва з дня 9 грудня 1599 р. згадує, як братських послів, „пана Красовского и пана Янего Афендика“ [3]). В другім листї з Яс з дня 11 липня 1602 р. наводить він „пана Николая Лукашевича и пана Николая Добрянского“ [4]). В перепустній грамоті з дня 10 червня 1593 р., виставленій сурроґатором львівського староства Станїславом Пстроконським для братських послів, що удавали ся до великого князя московського по датки на будову нової церкви, фіґурують самі українські імена: священик братської церкви міської Михайло, Дмитро Красовський, Ярош Саприка, Іван попович Пятницький і Іван Фарбір [5]). В 1627 р. до Яс до господаря Мирона Бернавського їде Лукиян Василевич [6]) і т. д.

Велику енерґію проявляє брацтво з кін. XVI і на поч. XVII ст. в боротьбі з епископом Ґедеоном Балабаном і опозицією з'орґанїзованою під його проводом против брацтва, але і тут головно акцію веде український елемент, а Греки мають підрядне значінє. Грамоти Ґедеона Балабана звернені передовсїм против Івана Красовського, Юрка і Івана Рогатинцїв; в инших документах, виданих з сеї нагоди згадують ся братчики Лука Губа, Лукаш кравець, Хома Бабич і деякі инші. Грамота Ґедеона Балабана з дня 22 серпня 1588 р. зачинає

[1]) Юбилейное Изданіе т. I, ч. III—IV.
[2]) Акты Запад. Росс. т. IV, ч. 34.
[3]) Юбилейное Изданіе, ч. 36. [4]) Ibid. ч. 43.
[5]) Mon. Confr. I, ч. 285.
[6]) Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прилож. ч. 61.

ся словами: „Вамъ Иванови Красовскому крамареви и Юркови и Иванови Кузмичом седларомъ, мещаномъ лвовскимъ с товаришами и помочниками вашими, которыхъ вы до себе зобрали[1]). Як видимо, Іван Красовський і Рогатинції заважили тут стілько, як решта братчиків і їм приписує ся ініціятиву в веденю сего спору. З особлившою завзятістю звертає ся Балабан против Красовського і Рогатинців вже в грамотах з 1586 р.[2]).

Подібно і митрополит Рагоза лист свій до брацтва з дня 7 грудня 1589 р. в справі його спору з Іедеоном Балабаном адресує: „пану Йоану Демидовичу Красовскому а пану Юръю Козмичу Рогатинцу и иным брати их милости справцам...“[3]). В грамотах Рагози з дня 1 і 2 липня 1594 р., як братські посли на берестейський синод згадують ся: Лукаш Григориєвич Губа, Юрій Козмич Рогатинець, Лукаш Василевич, надто братські і другі священики[4]).

Таких місць, де в боротьбі брацтва з епископом Іедеоном Балабаном виступають братчики Русини, маємо більше, натомість Греків стрічаємо тут лише виїмково. В однім документї з кін. XVI ст. фіґурують Янїй і Мануель Греки, які принесли до св. Юра епископови дарунки від брацтва: хлїб, рибу і малмазію; згадана теж інтервенція Константина Корнякта межи брацтвом і епископом. Одначе рівночасно в тім самім документї виступають братчики Русини: Лукаш кравець, Хома Бабич і Іван Рогатинець, а передовсім Юрко Рогатинець і Іван Красовський, котрі найбільше потерпіли від епископа[5]).

Так само значна більшість українських імен виступає в спорі брацтва з епископом на лїтнім синодї берестейськім в 1590 р. В грамотї Михайла Рагози з дня 22 червня згадано сїмох братських послів, висланих на сей синод; межи ними є лише двох Греків: Мануель Фарнис Грек і Янїй Афендикович Грек, а пятьох Русинів: Йоан Демидович Красовський, Юрій Козьмич Рогатинець, Евстафій Миськович, Теодор Матвієвич і Йоан Пятницький[6]). Инша грамота з того дня вичисляє цїлий ряд міщан і передміщан, на яких митрополит вкладає клятву за опозицію против брацтва, а між ними стрічаємо лише одного Антонїя Грека, парафіянина церкви св. Богоявлення на галицькім передмістю. Поза тим грамота вичисляє вісьмох Русинів, львівських міщан: Семеона Луцького, Івана Білдагу, Івана

[1]) Mon. Confr. I, ч. 107. [2]) Ibid. ч. 84 і 86.
[3]) Ibid. ч. 138, с. 213. [4]) Mon. Confr. II, ч. 315 і 316.
[5]) Ibid. т. I, ч. 265. [6]) Ibid. ч. 160.

Мінцовича, Тому кушніра, Теодора кравця, Теодора Юськовича, Евстафія Ігнатовича і Андрія кравця. Далї наводить по кілька українських імен з парафії св. Богоявлення і св. Благовіщеня на галицькім передмістю і передміщан краківського передмістя з парафії св. Федора і св. Николая, як: Семеона Корунку, Марка Михайловича, Семеона гарбаря, Костя Костевича, Івана Яцьковича, Івана Поповича, Федора кравця і т. д. В иншій своїй грамотї з дня 2 липня 1594 р. Рагоза оповіщує вправдї про позбавлене Ґедеона Балабана епископської гідности „паном Греком жителем града Лвова и прочіим идеже тамо епархие нашее обертающимся“[1]), але рівночасно під тою самою датою посилає осібну грамоту до брацтва[2]).

Рідко виступають Греки і в кореспонденції братчиків з східними патріархами, в якій згадує ся про спір з епископом. В листї до царгородського патріарха Теоліпта з дня 28 мая 1586 р. братчики жалують ся на епископа Ґедеона Балабана, що силує їх сьвятити пасху і так пишуть: „А грекове, которые живут з нами и не посвечают таковое паски, таковыи за еретикы именуются в нас“[3]). Що одначе акцію против епископа ведуть головно братчики Русини, се видно з грамоти Ґедеона Балабана з дня 7 січня 1588 р., адресованої до священика братської церкви Григория. В нїй епископ виразно виступає против міщан руських, що видирають ся з під його зверхности і заказує сьому священикови виконувати для них релїґійні практики „окромъ пановъ грековъ и инных благочестивыхъ“[4]). Подібно в иншій своїй грамотї, зверненій до української шляхти, з дня 1 серпня того року епископ жалує ся, що „разорение великое... через мещаны лвовьскые рускые дѣется“[5]). І коли Рагоза написав дня 2 липня 1594 р. осібну грамоту до Греків, то видно і сей елемент, як менше заанґажований в боротьбі, хотів звернути против епископа.

Навіть угода з епископом була довершена братчиками Русинами. Князь Константин Острозький в листї до брацтва з дня 6 липня 1595 р. висказує вправдї надію, що в разї його неприсутности згода повинна наступити через „пана Константого (Корнякта) и другихъ пановъ Кгрековъ“[6]), одначе пертрактації в сій справі по берестейськім соборі в 1596 р. ведуть братчики Дмитро Красовський і Юрко Рогатинець; вони теж підпи-

[1]) Mon. Confr. II, ч. 318. [2]) Ibid. ч. 316.
[3]) Mon. Confr. I, ч. 88, с. 142. [4]) Ibid. ч. 96, с. 152.
[5]) Ibid. ч. 105. [6]) Ibid. т. II, ч. 371.

сані в імени брацтва на мировій грамоті з дня 1 грудня ст. с. 1596 р.[1]). Про Дмитра Красовського пишуть братчики в листі до князя Острозького з дня 21 серпня 1596 р., що він „яко будучи дѣдич с предков своих свѣдомый поступку здешнего от початку владычества лвовского болобановского, яковые шкоды и трудности межи нами бывали и бывают аж до сего часу“[2]).

В фазі боротьби брацтва з Ґедеоном Балабаном, яка наступила після сеї угоди, висуває ся теж на перший плян український елемент. Братський реєстр з 1599 р. згадує, що Балабан мучив міщан, нарід руський[3]). Гавриїл Доротеєвич, візваний в 1601 р. перед братський суд за те, що перейшов на сторону епископа, згірдливо висливив ся про шевців, кравців і кушнірів в брацтві, котрі мали його судити[4]), а слова його теж вказують на братчиків Русинів; Греки, як звісно, займали ся торговлею.

В інтензивній боротьбі брацтва з маґістратом з кін. XVI і на поч. XVII ст. грецькі імена належать теж до виїмків. Львівську Русь репрезентують передовсім братчики Русини. Вони згадують ся в актах радецького уряду ще до реформи брацтва в 1586 р. Під 1583 р. Стецько Мороховський, Лесько Малечкий і Іван Дяк фіґурують як сеніори Русинів, провізори церкви руської міської[5]). В актах з 1588 р. Лесько Малечкий і Іван Богатирець виступають як куратори церкви руської Пресв. Діви Марії міської[6]). Скаргу за напад на братську школу заносять в грудни 1592 р. перед ґродський уряд братчики Дмитро Красовський, Лукаш Губа і Юрко Рогатинець „seniores ex ritu graecanico fraternitatis assumptionis gl. Mariae v.“[7]). В протестації з дня 11 лютого 1595 р. репрезентують львівських Русинів перед ґродським урядом братчики Дмитро Красовський, Лукаш кравець і Юрко Рогатинець, міщани львівські, які виступають в імени „своїм і всего брацтва Успенія Преч. Діви Марії релігії грецької так міщан як і передміщан“[8]). З протестації довідуємо ся, що до вязниці вкинув був маґістрат Івана Красовського, Лукаша Губу і Прокопа Крамаря. Дня 18 лютого

[1]) Ibid. ч. 445, с. 771. [2]) Ibid. ч. 420, с. 720.
[3]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 5.
[4]) Ibid. с. 62.
[5]) Acta Consularia під 1583 р. Relatio pro Rutenorum Ecclesiae curatoribus t. 11, p. 1095—1096, s. 1357.
[6]) Ibid. t. 12, p. 1300, s. 1894. [7]) Mon. Confr. I, ч. 260.
[8]) Mon. Confr. II, ч. 335.

того року заносять скаргу на львівських райців до ґродських книг Лукаш кравець, Юрко Рогатинець і Матей Бабич, при чім зазначено, що Іван Красовський, Лукаш Губа і Прокоп крамар сиділи тиждень в дуже тяжкій вязниці, а другий тиждень за великим прошенем в троха лекшій на руській вежи[1]. В марті 1595 р. сиділо в вязниці на приказ маґістрату пять осіб: Лукаш Губа, Іван Зінькович, Матей Бабич, Андрей Білдагович і Лукаш Бартникович[2]; маємо тут отже самі українські імена. Такі-ж імена виступають і в инших протестаціях того часу.

На самім переломі XVI і XVII ст. боротьба брацтва з маґістратом прибирає дуже інтензивний характер. Акти братські записують рік за роком посольства на сойми і соймики, але і тут імена грецькі стрічаємо лише виїмково і то в списах складок. Як посли фіґурують Русини нпр.: Семеон Луцький, Іван Красовський, Миколай Добрянський, Лукаш кравець, Семко коваль Красовський, Тимко Заруцький, Іван Корунка, Юрко Рогатинець, Стефан Хомич і т. д.

В 1599 р. виправляють братчики до двору Семеона Луцького. В тім-же році складають рахунок з своєї поїздки до короля Іван Красовський, Миколай Добрянський і Лукаш кравець. Дня 17 грудня виправляють братчики до Варшави в обороні „речи посполитоє“ Семка коваля Красовського, Тимотея Заруцького і Івана Корунку, міщан і передміщан львівських[3]. Подібно записують протоколи під тим роком і инші посольства і видатки на них[4]. В 1600 р. висилають братчики на сойм до Варшави Івана Красовського, Юрка Рогатинця і Миколая Добрянського, а коли посли сї зажадали з Варшави більше гроший, то братчики вислали до них Дмитра Красовського і Івана Білдагу з міста, а з передмістя Антося Подвоєвожого, Стефана коваля, Івана Рачинського і Григория гарбаря, через котрих „речъ посполитая послали на потужность справы“ золотих польських 666, а на страву дали їм осібно зол. 15[5]. Українських імен стрічаємо повно в сїм реєстрі для літ 1599—1614[6].

Як представителї передміських парафій в ставропіґіяльнім брацтві згадують ся самі Русини з виїмком Антонїя Грека, члена брацтва св. Богоявления, але і сю парафію репрезентує він часто не сам, лише з братчиками Русинами. В 1602 р. нпр.

[1]) Ibid. ч. 338. [2]) Ibid. ч. 344.
[3]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 18.
[4]) Ibid. с. 14—18. [5]) Ibid. с. 20—22. [6]) Ibid. с. 3—53.

він фіґурує між пятьма представителями сеї парафії, з яких чотири були Русинами: Петр Куликовський, Матис Матвиєвич, Йоан Долина і „пан Лавриш“[1]). В складці з поч. XVII ст. в сій парафії приходить лише оден Лавриш з додатком пекар[2]), а се вказує на ідентичність обох імен. Репрезентантів инших передміських парафій мали ми вже подекуди нагоду пізнати висше. Найліпше ілюструє їх реєстр з дня 17 грудня 1605 р. Григорий Тимович коваль з краківського передмістя з брацтва св. Николи складає рахунок в ставропіґіяльнім брацтві в присутности таких осіб: Від міщан з брацтва Пресв. Богородиці (Ставропіґії): Стефана Хомича, Прокопа Малечковича, Семеона Луцького, Лукаша Бартниковича кравця. З передмістя від брацтва св. Николи: Лавриша маляра, Миколая Збаразького, Сави кушніра, Андрія Шила. Від брацтва св. Теодора Тирона: Семеона Корунки, Тимотея Заруцького. Від брацтва св. Богоявленния: Григория Ставиногa, Лавриша пекаря. Від брацтва св. Благовіщеня... (брак імен). Від брацтва св. Параскеви: Івана Осія, Івана Пятницького. Від св. Воскресения: Івана Шишелки... „и иншихъ персонъ немало всѣхъ братствъ и парафій людий рѣчи годныхъ“[3]). Абстрагуючи від імен пропущених і загальних висловів, не маємо тут ані одного імени грецького, а самі українські.

Як мале значінє мали Греки в культурній роботі братчиків, їх боротьбі з Ґедеоном Балабаном і маґістратом з кін. XVI і поч. XVII ст., так і невелика була їх участь у внутрішній діяльности брацтва. Ми вже виділи висше, що брацтво з кін. XVI ст. перед маґістратом заступають братчики Русини, при чім радецькі акти титулують їх сеніорами і репрезентантами цілої львівської Руси. Те саме стрічаємо і в братських актах, які принагідно наводять імена старших братчиків. В 1596 р. на берестейський синод братчики висилають від старших братий Димитрія Демидовича Красовського і Юрія Козмича Рогатинця, а від молодших Йоана Козмича Рогатинця і Миколая Добрянського[4]). Юрко Рогатинець в листї до брацтва з дня 9 грудня 1599 р. називає теж Дмитра Красовського старшим братчиком[5]). В літописи львівського брацтва, уложеній Зубрицьким[6]), між старшими братчиками до кін. XVI ст. з Греків фі-

[1]) Ibid. c. 36. [2]) Ibid. c. 28. [3]) Ibid. c. 40—41.

[4]) Mon. Confr. II, ч. 429. [5]) Ibid. ч. 444, c. 768.

[6]) Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія за 1849 р. кн. 62. Порів. Временникъ Института Ставропигійского за 1864 р.

ґурує лише оден Еммануїл Арфанес, згаданий під 1590 р.

Від 1604 р. посідаємо елекцийні акти, які дають нам можність документально означити скількість функціонарів братства, так Русинів, як Греків. Сї останнї займають в братстві уряди в першій четвертинї XVII ст. лише виїмково. В 1604 р. вибрано старшими братчиками Йоана Демидовича Красовського, Андрея Білдаговича, Янего Афендиковича і Прокопа Теодоровича; заступниками старших: Миколая Добрянського, Івана Білдагу, Лукияна Василевича і Стефана Хомича. А „до столу" приставлені теж чотири братя: Миколай Лукашевич, Йоан Кгерос, Лука Василевич і Василий Ярославський. Крім них до поодиноких функцій, як до попівської таблиці і до таблиці монастирської, до доглядання школи, шпиталя і инших були призначені: Павел Михайлович, Йоан Пятницький, Стефан Йоанович коваль, Василий Олексеєвич Другобицький, Олексей Григорович з Великих Лук і Теодор Сподборець. На писарство вибрали Василия Евстафиєвича. На 19 отже функціонарів братства маємо заледви двох Греків, Афендиковича і Кгероса, а 17 Русинів[1]).

На дальших елекціях в 1608 і 1611 рр. між функціонарами братства нема ані одного Грека[2]), а лише в 1612 р. фіґурує тут Яній Афендик, як заступник старшого[3]). На елекції в 1616 р. вибрано до колеґії старших між иншими Ґабриєля Лянґіша, який від тепер бере живу участь в діяльности братства, одначе на елекції сїй фіґурує він, як одинокий Грек, між функціонарами Русинами[4]).

З кінцем першої і в другій четвертині XVII ст. скількість Греків в братстві збільшує ся. Крім Афендика і Лянґіша на арену виступають: Константин Медзапета, Михал Алвізий, Ґеорґій Теодозович, Кира Дмитрович, Миколай Алвізий, Федор Йоанович Грек, Яній Савелович, Теодор Яневич, Криштоф Мадзараквй, Стефан Несторович, а з початком другої половини XVII ст. приймають братство: Ґеорґій Папара, Андрей Алвізий, і Петр Афендик. Що ся скількість Греків в порівнаню до загального числа братчиків була мала, се пізнали ми вже висше. Відповідно до того і робота їх в братстві, взявши під увагу цілий сей період, була меньша, ніж братчиків Русинів.

На елекціях в лїтах 1633—1656 Греки в колеґії старших становлять вправдї деколи половину її членів, а навіть

---

1) Арх. Ю. З. Р. ч. I. т. XI, с. 67.
2) Ibid. с. 71—74. 3) Ibid. с. 78—79. 4) Ibid. с. 80—82.

часом мають в ній перевагу, одначе навіть і в сій добі між старшими і другими функціонарами брацтва видимо частійше братчиків Русинів, ніж Греків. На елекції в 1633 р. до колеґії старших були вибрані: оден Грек, Ґабриель Лянґіш і трех Русинів, Григорий Романович, Миколай Добрянський і Александер Прокопович. Таке-ж саме відношене стрічаємо і між столовими, де фіґурують: Василий Буневський, Константин Медзапета, як писар, Павел Лаврішевич і Іван Корунка[1]). В 1634 р. братчики на місце помершого Миколая Добрянського, провізора монастирського і опікуна шпитального, вибрали Павла Лаврішевича і Матияша Теодоровича, а на час неприсутности котрого з них Григория Морозовича[2]), отже самих Русинів.

В деяких літах пізнійших се відношене в колеґії старших змінює ся на користь Греків. В 1636 р. на місце померших братчиків Миколая Добрянського і Григория Романовича до виділу вибрано Михала Алвізія і Леська Поповича, а з давних лишили ся Ґабриель Лянґіш і Александер Прокопович. До колеґії сорок мужів депутовано Константина Медзапету і Яна Афендика, а до дозору шпиталя при монастири св. Онуфрія Григория Морозовича і Матияша Теодоровича[3]), отже елемент український і грецький були репрезентовані по половині. На елекціях в 1641 і 1642 рр. бачимо вже в колеґії старших трех Греків: Лянґіша, Медзапету, Михала Алвізія і одного Русина, Александра Прокоповича. Одначе се явище хвилеве, впрочім навіть в 1642 р., коли порахуємо инших функціонарів брацтва, то Греки є в меншости. Крім Прокоповича фіґурують тут Греґоровичі, Іван і Василий, як продавці книг, Матияш Теодорович і Павел Вороцувський, як дозорці монастиря і шпиталя братського, і Лаврішевич, як делеґат до колеґії 40 мужів на ратуш[4]), отже між функціонарами брацтва в тім часі маємо трех Греків, а шістьох Русинів.

На елекції в 1644 р. старшими вибрано двох Греків, Лянґіша і Медзапету і двох Русинів, Андрея Стрілецького і Александра Прокоповича. Між заступниками старших видимо лише одного Грека, Яна Афендика, а трех Русинів, Павла Лаврішевича, Василия Леоновича і Василия Григоровича. До колеґії 40 мужів були депутовані оден Русин, Павел Лаврішевич і оден Грек, Ґеорґій Теодозович, а між заступниками фіґурує двох Ру-

---

1) Ibid. c. 95. 2) Ibid. c. 104—105.
3) Ibid. c. 123. 4) Ibid. c. 144—146.

синів, Василий Леонович і Василий Григорович. На писарство був вибраний Павел Лаврищевич, а його заступником Ян Корунка. До дозору шпитального депутовано Матияша Теодоровича і Івана Григоровича[1]). Русини мають отже між функціонарами братства рішучу перевагу.

Те саме виходить при елекції в 1645 р.[2]). В 1647 р. до колегії старших вибрано лише одного Грека, Ґабриеля Лянґіша і трех Русинів, Андрея Стрілецького, Матияша Теодоровича і Павла Лаврищевича. До сосудохранительниці призначено Василия Леоновича, а до проданя книг Андрея Лукияновича[3]). В реєстрі елекцийнім з слідуючого року між старшими фіґурує оден Грек, Мадзаракий Криштофович і трех попередних Русинів, за те між столовими є трех Греків, Константин Медзапета, Ґеорґий Теодозович, Йоан Афендик і оден Русин, Стефан Ляшковський. Між функціонарами братства згадані ще Василий Корендович, Андрей Лукиянович, Василий Леонович, Василий Григорович і Павел Вороцувський, так що Русинів маємо тут 9, а Греків лише 4. Коло деяких братчиків зазначено, що они померли, але се дописки пізнійші[4]). Вкінци на елекції в 1656 р. до колеґії старших вибрано одного Грека, Мадзаракія Криштофовича і трех Русинів, Павла Лаврищевича, Матияша Теодоровича і Михайла Шлезку. Таку-ж саму пропорцію видимо і між столовими, де фіґурують Грек, Теодор Яневич і Русини, Василий Григорович, Василий Леонович і Павел Вороцувський. Провізорами шпитальними назначено теж двох Русинів, Стефана Лаврищевича і Стефана Зьвірковича, а до продання книг Павла Александровича[5]). Між функціонарами братства на сій елекції бачимо отже заледви двох Греків.

Акти сесийні, які маємо для другої четвертини XVII ст. від 1633 р., свідчать теж про значну меншість Греків в братстві. Вони важні для нас з того погляду, що дають нам можність пізнати, яка скількість Греків і Русинів займала ся безпосередно діяльностию в братстві.

На елекції в 1633 р. було присутних 16 членів, з того лише 3 Греків: Лянґіш, Медзапета і Яній Савелович Грек, решта Русини, як: Василий Буневський, Павел Лаврищевич, Йоан Корунчак, Павел Суйка, Ференц Ониськович, Ференц Дашкович і т. д. На першій сесії по елекції того року під днем

1) Ibid. c. 146—149. 2) Ibid. c. 153—155.
3) Ibid. c. 164—165. 4) Ibid. c. 166—167.
5) Ibid. c. 192—194.

19 червня реєстр згадує теж 16 членів, а між ними 4 Греків. Надто в протоколах приходить Яній Савелович Грек, котрий просив братчиків о матеріяльну поміч[1]). На сесії дня 23 червня заплатило залеглі вкладки 13 членів, між ними Греків 4[2]). На сесії дня 3 липня було присутних членів 14, між ними лише 3 Греків, решта Русини[3]).

Акти для инших літ четвертої десятки XVII ст. нотують звичайно тих братчиків, що на сесіях не були і не заплатили вкладки, рідше таких, що в сесії взяли участь. На сесії, яка відбула ся в половині марта 1634 р., нотує реєстр як неприсутних 11 членів, між ними 5 Греків і 6 Русинів[4]). На сесії дня 29 червня того року було неприсутних і до скринки належного не віддало теж 11 членів, між ними 3 Греків[5]). На сесії дня 29 лютого 1635 р. було неприсутних 16 членів, між ними 5 Греків[6]). Цінний для нас протокол сесії з дня 25 лютого 1636 р., бо подає імена тих, що на сесії були і заплатили річну вкладку. На 11 присутних братчиків було Греків 4: Ґабриель Лянґіш, Михал Алвізий, Ґеорґій Теодозович, Кира Димитрович і 7 Русинів: Александер Прокопович, Павел Лавришевич, Матияш Теодорович, Григорий Морозович, Ференц Дашкович і Тимотей Пінський[7]).

Подібне відношене бачимо і під иншими літами половини XVII ст. В першу неділю по Рождестві Христовім на місячній сесії дня 29 грудня 1644 р. було присутних 16 членів, між ними 5 Греків і 11 Русинів. З Греків фіґурують тут: Лянґіш, Медзапета, Михал Алвізий, Афендик і Теодор Яневич, а з Русинів: Андрей Стрілецький, Василий Леонович, Павел Лавришевич, Матияш Теодорович, Ференц кравець, Василий Григорович, Матей Пінський, Михайло Шлевка, Ференц маляр, Григорий Сенкевич і Павел Вороцувський[8]). На сесії дня 10 липня 1645 р. заплатило тримісячну вкладку 13 членів, між ними 8 Русинів, а 5 Греків[9]). На сесії дня 1 серпня того року було Греків 3, а Русинів 6[10]). На сесії дня 1 жовтня Русинів було 9, а Греків 5[11]). На сесії дня 11 мая 1656 р. було членів 15, між ними Русинів 11, а Греків лише 4. Таких, що на сесії не були і вкладки не заплатили, реєстр наводить 6, між ними 2 Греків і 4 Русинів[12]) і т. д. Сі цифри свідчать наглядно, що на-

[1]) Ibid. c. 92—93. [2]) Ibid. c. 93—94. [3]) Ibid. c. 95—96.
[4]) Ibid. c. 102—103. [5]) Ibid. c. 105. [6]) Ibid. c. 112.
[7]) Ibid. c. 126—127. [8]) Ibid. c. 151—152. [9]) Ibid. c. 155.
[10]) Ibid. c. 156. [11]) Ibid. c. 157. [12]) Ibid. c. 195.

віть в половині XVII ст., коли Греки в колеґії старших становлять часом половину, а деколи і більшість, робота в брацтві опирала ся переважно на українськім елементї.

Як з братських протоколів виходить, до визначнійших Греків в брацтві в половинї XVII ст. належали: Гавриїл Лянґіш, Константин Медзапета, Янїй Афендик і його син Петро, Михаїл Алвізий і його син Андрей, Криштоф Мадзаракий і деякі инші. Греки сї беруть живу участь в справах брацтва, своєю заможністю вони перевисшають Русинів, часто виступають в радецьких актах і репрезентують брацтво перед маґістратом, одначе що до дїяльности в брацтві не уступають їм зовсім такі братчики Русини, як Миколай Добрянський, Григорий Романович, Матияш Теодорович, Александер Прокопович, Стрілецькі, Лавришевичі, Григоровичі і инші. Їх теж стрічаємо в актах радецького уряду, як репрезентантів брацтва. Та й енерґія брацтва на переломі XVI і XVII ст., коли Греки належали в брацтві до виїмків, була більша, ніж в половинї XVII ст. Порівнаймо нпр. становище в брацтві Івана Красовського і Константина Медзапети, не маємо заміру давати вичерпуючі біоґрафії сих братчиків, лише піднести важнійші моменти з їх дїяльности в брацтві.

Іван Красовський бере живу участь в справах брацтва від часу його реорґанїзації в 1586 р. Реєстри зачисляють його до старших братчиків вже з кін. XVI ст. Враз з Юрком і Іваном Рогатинцями веде він в першій лїнії боротьбу з епископом Ґедеоном Балабаном. Вже в присутности патр. Йоакима епископ з великою завзятістю виступив против нього, а в недовзї по тім в листї до брацтва з дня 3 лютого 1586 р. жадає він знова укараня Красовського[1]). Рівнож фіґурує він в спорі брацтва з епископом перед львівським маґістратом[2]). В часї побуту патр. Єремії в українських землях в лїтах 1588/9 сей братчик грає одну з важнійших роль. Його і Рогатинців взиває епископ на суд перед патріарха в грамотї з дня 22 серпня 1588 р. за те, що вони священика, присланого епископом до їх церкви, струтили з амбона і не дали йому докінчити богослуженя[3]). Зі своєї сторони братчики дають Іванови Красовському, Хомі Бабичови і Юркови Рогатинцеви повновласть заступати їх перед патріархом, а львівські лавники се потвер-

[1]) Mon. Confr. I, ч. 84. [2]) Ibid. ч. 104.
[3]) Ibid. ч. 107.

джують[1]). Против Красовського і Рогатинців звертає ся перша для брацтва некорисна грамота патр. Єремії з 1589 р.[2]).

Коли справа брацтва з епископом оперла ся перед митрополитом Рагозою, брацтво посилає часто своїх послів на берестейські синоди, а між ними бачимо і Красовського. Пишучи лист до брацтва дня 7 грудня 1589 р., митрополит адресує його до Івана Красовського і Юрка Рогатинця[3]), а в листі з дня 4 грудня 1592 р. жадає, щоби сих двох братчиків вислати до него[4]).

Крім спору з епископом Балабаном провадить Красовський з кількома иншими братчиками Русинами завзяту боротьбу з львівським маґістратом і враз з ними заступає львівських Русинів перед лавниками, а навіть дістає ся в розгарі сеї боротьби в 1595 р. до вязниці[5]). Почавши від 1599 р. імя Івана Красовського знаходимо часто в списах православних, які на кошта процесу з маґістратом складали датки. В імени львівських Русинів він нераз їде на королівський двір і сойми для оборони їх прав. Так в 1599 р. він складає враз з Миколаєм Добрянським і Лукашем кравцем рахунок з коштів, які вони, як делеґати брацтва, видали в часї своєї поїздки на королівський двір[6]). В 1600 р. його висилає брацтво враз з Юрком Рогатинцем і Миколаєм Добрянським на сойм до Варшави; двом послїдним дають на страву зол. 25, а „панъ Іоаннъ Красовский — каже сучасна записка — своимъ конемъ и о своей стравѣ єхати на тую дорогу з доброти своее офѣровался“[7]). В 1603 р. посилають братчики знова на сойм до Кракова Івана Красовського враз з двома другими братчиками[8]), а так само бере він участь в посольстві до Варшави в 1605 р.[9]).

Акти елекцийні для літ 1604—1616 згадують про Івана Красовського, як про старшого братчика, звісного з сумлїнного сповнюваня своїх обовязків. На елекції в 1612 р. при складаню рахунків братчики зложили йому спеціяльну подяку за працю і велике старанє в друкарнї і братських послугах[10]). Брак елекцийних актів для літ 1616—1633 не дозволяє нам слїдити близше його дальшої діяльности в брацтві, одначе і по 1616 р. брав він ще участь в житю брацтва. В процесї брацтва з наслїдниками Корнякта за Збоїска перед люблинським три-

[1]) Ibid. ч. 109. [2]) Ibid. ч. 124. [3]) Ibid. ч. 138.
[4]) Ibid. ч. 258. [5]) Mon. Confr. II, ч. 338.
[6]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI. Прот. с. 17. [7]) Ibid. с. 20.
[8]) Ibid. с. 36–37. [9]) Ibid. с. 38. [10]) Ibid. с. 78.

буналом в 1618 р. заступають брацтво Іван Красовський і Миколай Добрянський, як церковні провізори[1]).

Рівнож не малі заслуги положив Красовський для будови нової братської церкви: і для призбираня фондів на сю ціль їздив в чужі землї. В 1590 р. він їде в сїй справі враз з двома другими братчиками до Молдавії[2]). Дня 3 марта 1608 р. складає він рахунок з суми 950 зл. поль., яку були давнїйше привезли братські посли від царя Димитрия московського на будову церкви. Красовський, держачи сю суму у себе, прироблв брацтву зол. поль. 150, а братчики подякували йому так за стараня його, як і за приробок і квітували його зі всеї суми[3]). Звісні теж і инші поїздки його і заслуги для брацтва.

Візьмім тепер під розвагу становище в брацтві Константина Медзапети. На елекції в 1633 р. його вибрано заступником старшого і повірено йому уряд писарства і ключі від скарбця церковного „на горі", де знаходили ся всілякі апарати. Йому-ж поручено догляд над украшенем церкви і співом церковним враз з другим братчиком[4]). Протоколи сесийні брацтва згадують про нього з нагоди сесій. На сесії дня 19 червня 1633 р. його імя знаходить ся між членами, що для поратованя упавшого матеріяльно братчика Янїя Савеловича ухвалили без заставу позичити певну суму церковну і поручили за нього відповідними квотами на случай, коли би Савелович сего довгу не звернув. В рубриці „Ассекурація розныхъ братий" фіґурує Константин Медзапета з позицією 20 зр., а крім него бачимо в списі кільканайцять инших братчиків з квотами від 5—100 зр., а одно імя без грошевої позиції[5]). Так само видимо його на сесіях дня 23 червня і 3 липня[6]). На сесії дня 27 липня братчики поручають йому враз з Ґабриельом Лянґішом і Александром Прокоповичом справу довгу, який був винен церкві Янїй Афендик[7]).

Реєстри з 1634 і 1635 рр. нотують Медзапету часто між неприсутними членами на сесіях. На сесії дня 11 вересня 1636 р. вибрано його з поміж молодших братий разом з иньшим братчиком до засїданя в колеґії 40 мужів[8]). На сесії 25 лю-

---

1) Львівський Ставропіґіяльний Архив, ч. 388.
2) Юбилейное Изданіе, т. I, ч. 87.
3) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 299.
4) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 91.
5) Ibid. с. 92—93. 6) Ibid. с. 93—96.
7) Ibid. с. 96—97. 8) Ibid. с. 123.

того 1637 р. призначують братчики з поміж себе двох братий до завідуваня і прироблку суми, котра готівкою находить ся на „ґрунті“, а саме Михайла Алвізія і К. Медзапету. Їх обовязки означує сучасна записка словами: „Тые повинны будутъ реестръ порядне приходовъ и розходовъ у себе мѣти, а часу елекции порядный рахунокъ п. п. братиямъ показати“[1]). З того часу доховав ся до нас інвентар братської церкви, списаний по українськи Медзапетою, як братським писарем[2]). На однім засіданю в цвітни 1637 р. братчики ухвалили по домах християн зібрати складку на викуплене якогось Павла, що був засуджений „на горло о повзяте коня у хлопа зъ Рокитнои“[3]). Они депутують попрацювати в тім між иншими і Медзапету. На засіданю дня 27 мая 1638 р. була внесена просьба отца Йосифа, ігумена братського монастиря св. Онуфрія, до братчиків через Медзапету, щоби они уділили йому матеріяльної помочи і братчики його бажане сповнили[4]). Реєстр з 1641 р., згадуючи про відложене елекції, як одну з причин подає хоробу Медзапети[5]).

На елекціях в 1641, 1642, 1644 і 1645 рр. його вибирають до колеґії старших[6]). За свого шафарства він позичив подільській воєводині на свою руку з братської каси 6000 зр. На усильні налягання братчиків він сплатив 2000 зр., а решту брацтво пошукало собі вже по його смерти на його камениці. Перед першою облогою Львова Хмельницьким Медзапета забрав значнійшу часть свого майна і поїхав до Варшави, де його заскочила смерть. Пізнійша дописка братського реєстру коло імени Константина Медзапети з нагоди елекції в 1648 р. згадує про його смерть в Варшаві і похорон у Вильні. До Вильна завіз його тіло зять помершого, Іван Дорофійович, виленський міщанин, забравши з Варшави і дорогоцінности помершого.

Вище наведеними звістками вичерпує ся в головних нарисах діяльність Константина Медзапети в брацтві. Обмежує ся вона головно на засіданях в брацтві, а не може іти в порівнане з тою діяльностию, яку брацтво розвинуло в добі Івана Красовського, коли експанзія брацтва була значно більша.

Деякі Греки, що виступають в брацтві в часах Константина Медзапети, належали вже до другого поколїня, яке з'аси-

---

1) Ibid. c. 127. 2) Ibid. т. X. ч. 76, c. 145.
3) Idid. т. XI, c. 129. 4) Ibid. c. 135. 5) Ibid. c. 137.
6) Ibid. c. 139, 145, 148, 154.

мілювалось з Русинами. Як потомки Корнякта спольщились, так сї „gentes minores“, осілі на Руській улици, злучені з українським елементом спільною релїґією, а нераз і споріднені з ним, ставали Русинами. Батько Константина Медзапети, Манолїй, мешкав на Руській улици в домі свого тестя Марка Лянґіша, який в 1609 р. держала вдова по Лянґішу[1]). Вже в братських реєстрах з кін. XVI ст. Манолїй Медзапета фіґурує, як член братства[2]). До другого поколїня належав теж Гавриїл Лянґіш, що був вихований в братській школї, писав реєстри по українськи і підписував ся сеюж мовою. Так само його потомки жили серед українського елементу. В тестаменті Гавриїла Лянґіша з 1648 р. крім жінки і доньок згадує ся його син Марциян[3]). Та сей син Лянґіша скоро після сего сходить з горизонту. Акти радецькі з 1650 р. згадують про нього, як про помершого[4]). В Віршах Йоанїкія Волковича, проповідника слова Божого, відограних „през отрочат“ у Львові при церкві братській успенській в 1631 р., фіґурує між дітьми Лянґіш, очевидно син Гавриїла Лянґіша, котрому сї вірші були присвячені[5]). Чи се був той самий син, про котрого згадує тестамент в 1648 р., незвісно. У всякім разї зі смертю Гавриїла Лянґіша мужеських його потомків в брацтві не видимо, а згадують ся лише вдова по нїм, Пелаґія, і її дочки.

В другій четвертинї XVII ст. і пізнїйших лїтах звісні з своєї приналежности до брацтва оба сини братчика Михаїла Алвізія, Миколай, що скоро помер, і Андрей. Сї Греки були вже у Львові за'аклїматизовані і, так сказати, виховані в брацтві; отець і син в ріжних часах, а деколи і рівночасно (Алвізиї), були членами брацтва. Деякі з них зі Львова походили і тут були поховані. Реєстр з 1628 р. записує, що Ґабриель Маркович Лянґіш положив на гріб матери своєї камінь церковний[6]). Иньша записка з половини XVII ст. коло імени братчика Ґеорґія Теодозовича додає: „Преставися и погребенъ въ Львовѣ“[7]). В інвентари братської церкви з 1666 р. згадує

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 304.

[2]) Ibid. т. XII. Проток. с. 4.

[3]) Testamenta, t. 8, p. 334—338, s. 83. Помиляєть ся др. Вл. Лозїньский, що Гавриїл Лянґіш не мав синів, лише доньки (Patrycyat i Mieszczaństwo Lwowskie w XVI i XVII w., видане друге, Львів, 1892, с. 322).

[4]) Acta Consularia, t. 54, p. 1147—1148, s. 538.

[5]) Львівський Ставроп. Арх. ч. 250 (84).

[6]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI. Прот. с. 371. [7]) Ibid. с. 167.

ся лямпа небожчика Мадзаракія над його гробом по середині церкви[1]).

Греки, осілі у Львові, зливали ся з Русинами тим лекше, що входили з ними в супружі зносини. Гавриїл Лянґіш був оженений з донькою Василя Куриловича[2]). Зофія, жінка Янїя Афендика Грека, фіґурує в інвентари річий, списанім по її смерти в 1585 р., як донька Гієроніма Русина, зятя Сапрички[3]). З иншого акту під 1597 р. довідуємо ся, що вдова по братчикови Іванови Богатирцеви, Апольонія, другий раз була замужна за Янїєм Афендиком. Жінка Петра Афендика, сина Янїя, походила теж з українського роду[4]). В братських актах приходить вона часто під назвою „панї Афендиковоï" і лише припадково довідуємо ся, що під сим іменем криє ся Марина Лавришевичева[5]). Анна Боярська, вдова по братськім священику Василию, була бабкою дітий Медзапети[6]). Жінка Янїя Теофільовича Грека по смерти свого мужа вийшла за братчика Стефана Ляшковського[7]).

На асиміляцію сих грецьких родів, що вже довший час перебували у Львові і належали до брацтва в другім поколїню, вказує теж термінольоґія в актах братських і радецьких. В актах з кін. XVI і поч. XVII ст. коло грецьких імен стрічаємо часто назву „Грек" нпр.: Мануель Фарнес Грек, Янїй Афендикович Грек, Антоній Грек. Такий додаток стрічаємо ще в актах і з другої четвертини XVII ст., одначе побіч сего грецькі імена фіґурують і без сього додатку, а навіть деколи з додатком „Русин". В тестаментї Пелягії Лукиянової з 1628 р. Ґабриель Лянґіш названий Русином (Gabriele Langisz, Rutheno)[8]). В 1630 р. Александер Балабан, теребовельський староста, виступає „contra Joannem Affendik, Ruthenum[9]). Очевидно писар ідентифікував сих Греків з Русинами. В братськім катальозї з 1633 р. лише коло одного імени знаходимо додаток

[1]) Ibid. т. XII. Прот. с. 25. [2]) Лозїньский, op. c. c. 322.

[3]) Львів. Маґіст. Архив, Testamenta, t. 4, p. 237, s. 113.

[4]) Ibid. Inducta Iudicii Civilis (1596—1598 pp.), t. 80, p. 443, s. 273.

[5]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 274.

[6]) Acta Consularia, t. 54, під 1650 р., де знаходимо численні документи до її спору з опікуном і брацтвом за спадок по Медзапетї, нпр. p. 1128 et sequ., s. 535.

[7]) Acta Consularia під 1630 р., t. 38, p. 741 et sequ.

[8]) Testamenta, t. 6, p. 109.

[9]) Acta Consularia, t. 38, p. 1088.

Грек — Федор Йоанович Грек[1]). Братський писар хотів видно зазначити, що під сим на позір українським іменем містить ся братчик иншого походженя. Брак сього додатку при инших грецьких іменах свідчить, що ріжниця між тодішними Греками і Русинами вже не відчувала ся, або стояла в стадії затираня.

Крім сих Греків, які були ними хиба з назви, видимо в половині XVII ст. в брацтві сьвіжі грецькі імена, як: Криштоф Мадзаракий, Теодор Яневич, Ґеорґій Папара, Ґеорґій Теодозович, Стефан Несторович. Се новий наплив Греків, які на стало поселили ся у Львові, або маємо тут до діла з іменами, котрих ґенеальоґічну звязь з попередними родами (Яневич) ми не в силі виказати. Сі Греки чули себе Греками. З початком другої половини XVII ст. підписують ся вони по грецьки, видно по українськи не уміли, а імена Греків, з давна осілих у Львові, фіґурують в українській або польській формі. Під братським рахунком з дня 14 мая 1657 р. знаходимо такі підписи: *„Μαζαρακι Χριστόδουλος.* Василий Грыгоровичъ. Йоанъ Корунка. Василий Леоновичъ. *Θεοδορος 'Ιωαννου. Στεφανος Νεστοροβιζης*"[2]).

Значінє Греків в брацтві збільшують матеріяльні засоби, які вони жертвували брацтвр. На переломі XVI і XVII ст. перше місце займає тут Корнякт. З кін. XVI ст. він власним коштом збудував при братській церкві вежу, названу від його імени Корняктівською, і причинив ся до будови нової братської церкви. В 1600 р. жертвував він на цїли братчиків 100 зл.[3]) В 1603 р. записав він в користь брацтва дві леґації по 2000 зл., обезпечені на селї Збоїсках[4]). Він брав участь в складках львівських Русинів і вставляв ся за брацтвом у впливових осіб. Не диво тому, що братчики по смерти поховали тїло свого добродія в криптах братської церкви і з вдячністю шанували його память в пізнїйших часах.

Крім Корнякта записали леґації для брацтва і деякі инші Греки. Реєстр з кін. XVII ст. подає всїх леґацій числом 15, між ними 8 належить до Русинів, а 7 до Греків[5]). Леґації, які сягають до початків другої половини XVII ст. переважно грецькі: дві Корнякта, одна Михаїла Алвізія на 1000 зл., Гавриїла Лянґіша на 1500 зл. і Пеляґії Лянґішевої на „крам

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 95. [2]) Ibid. с. 433.
[3]) Юбилейное Изданіе, т. I, ч. 104.
[4]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, с. 345. [5]) Ibid. с. 345—349.

богатий". З українських леґацій належать сюди: Сагайдачного на 1500 зл.[1]), Юрія і Ксені Поповичів на 600 зл. і Василя Григоровича з 1661 р. на 1000 зл. Для дальших літ XVII ст. з грецьких фіґурують лише леґації Яна Мадзаракія, одна на 2000 зл., а дві, підтягнені під одну рубрику, по 1000 зл., решта самі українські: Василя Леоновича на половину камениці Прокоповичівської, Івана Василевича на 1000 зл., Михайла Шлезки на 1500 зл., Матияша Теодоровича на 1500 зл. і Стефана Лавришевича на найбільшу суму зі всіх 5000 зл. Грецькі леґації виносять загальну суму 10.500 зл. крім записи Пеляґії Лянґішевої на богатий крам, українські суму 11.100 зл. крім леґації Василя Леоновича на половину камениці Прокоповичівської. Виходить, що українські леґації виносять більшу цифру, ніж грецькі, одначе при порівнаню сих сум треба мати на увазї і здешевіне гроша в Польщи. Вартість золотого сильно би упадала, а тим самим леґації Корнякта з поч. XVII ст. мали далеко більше значінє, ніж та сама сума в половині або з кінцем того столїтя. Все таки з сього спису леґацій видно, що і братчики Русини, переважно меньше заможні від Греків, жертвували знатнїйші суми в користь брацтва. Крім сих найважнїйших жертв звісні нам і инші даровизни в користь брацтва, так Греків, як і Русинів, в грошевих сумах, церковних ризах, сосудах і т. д.

В датках беруть нераз участь Греки, які для своїх купецьких інтересів прибували до Львова. В складцї з дня 31 січня 1600 р. фіґурують між иншими „Кгрекове, гости" з позицією зол. 9[2]). Реєстр з дня 28 цьвітня 1623 р. записує: „Ференц кушнїр за коня турецкого, котрого Гречин брацтву охромленого дав, того купивши, Ференц дав злот. 20"[3]). Той самий реєстр низше під днем 4 цьвітня 1627 р. подає: „Пан Міхал Алвізий Грек, у Греків купцїв ріжних упросивши на церков, віддав таляр. левкових 5, орт реаловий 1 і теж старих потрійних шість і теж чехами грош. $13^1/_2$ і теж мечиковими ортами злот. 16[4]) і т. д. Навіть оден купець з Арабії, „то єст з Антіохиѣ", Ферґат Ґалепчик на церков дав злотих 15. Рівночасно в реєстрі сім знаходимо масу позицій, які належать до ріжних аґенд брацтва і українських імен так, що ґрецькі імена належать тут до нечисленних.

---

[1]) Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прилож. ч. 35.
[2]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI. Проток. с. 20.
[3]) Ibid. с. 365. [4]) Ibid. с. 369.

Зістає ся нам ще виясняти, чому Греки і инші православні, навіть з чужих країв спішили брацтву з матеріяльною помочию. Як на заході в часах реформації католики і протестанти підпирали своїх одновірців в других державах, так на сході церков православна становила одну цілість. Релїґія є тою інституцією, котра лучить в тих часах народи з ріжних країв. Львівське брацтво було найважнїйшою твердинею православних і найдальше висуненою позицією на захід, його престіж або упадок був загальною справою православних. Звідти наклику-ваня православних єрархів до несеня матеріяльної помочи брацтву, тим поясняє ся факт, чому Греки так радо вступали до брацтва.

Та як з одної сторони Греки брали участь в діяльности брацтва і підпомагали його матеріяльно, так з другої сторони користали они з маєтку брацтва. Між довжниками брацтва знаходили ся не лише Русини, але і Греки. Братський реєстр, який вичисляє суми винні брацтву в половинї XVII ст., до довжників брацтва зачисляє між иншими Янїя Афендика, що остав винен брацтву в 1630 р. 2091 зл., і Константина Медзапету, який мав в 1646 р. звернути брацтву дві суми по 2000 зл. Теодор Яневич позичив в брацтві на застав високу суму 4320 зл., яку звернув другого лютого 1647 р. Їеорґію Теодозовичу позичило ся на застав 1500 зл. і т. д.[1]).

Своїм членам без ріжниції, чи они були Русинами, чи Греками брацтво нераз ставало в пригоді. В 1645 р. Андрей Алвізий просив братчиків, аби они йому позичили 13 сот золотих, обіцюючи їх віддати в Ярославлю „ведлугъ заплаты купецкои", розуміючи тут очевидно найближший ярославський ярмарок. Братчики позволили йому позичити сю суму, а він згодив ся від неї заплатити провізії зол. 40[2]).

З процесу брацтва з Янїєм Афендиком перед львівськими лавниками в 1630 р. довідуємо ся, з якої прикрої ситуації брацтво його виратувало. Він був винен давнїйше довг Кампіянови, в момент процесу в 1630 р. вже небощикови, і за нього дістав ся до вязниці. Тодї Гавриїл Лянґіш і Михаїл Алвізий іменем брацтва дали Кампіянови зл. 500, а за решту поручили за Афендика. Так увільнили його з вязниці. Коли прийшов термін заплати, звернено остаток довгу братськими грішми, а небіщик Кампіян квітував „брацтво руське" з усіх

[1]) Ibid. c. 693 і слїд. [2]) Ibid. c. 156.

1500 зл. і мембрану брацтву до рук віддав[1]). О зворот сього довгу мусїло брацтво вести процес з Янїєм Афендиком перед радецьким урядом, який в результатї скінчив ся в 1630 р. тим, що брацтво до попередної суми дозичило йому ще гроший для заспокоєня инших вірителїв і обезпечило свою суму 2291 зл. і 24 грош. на його каменицї[2]).

Як радо спішило брацтво з матеріяльною помічю своїм членам, свідчить приклад з Янїєм Савеловичем Греком. На сесії дня 19 червня 1633 р. братчики ухвалили йому позичити гроший без заставу і самі ручать за нього, а реєстр з дня 3 липня зазначує, що братчики з церковних гроший були йому осібно дали золотих вісїмдесять, а тепер повторили другий раз вісїмдесять золотих[3]). Так ратували они „упадлого брата". Рівнож Греки, що хвилево перебували в містї або переїздили через Львів, знаходили часто захист в брацтві, передовсїм всякі правдиві і неправдиві грецькі достойники духовні, що в тих часах часто навідували українські землї і шукали тут джерела доходів. Для них брацтво удержувало странноприємницю при монастири св. Онуфрія. В „цидулї" до царгородського патріарха Єремії з дня 7 вересня 1592 р. братчики пишуть між иншим: „Такоже и честную обител святого Онофрія странных ради іноковъ грецких преходящих град сей стережем и фундуємъ"[4]). Конкретний такий факт подає лист архиепископа монемвасийського Йоасафа, висланий до брацтва з Унева в цвітни 1601 р. Він звіщає братчиків про свій приїзд у Львів і просить їх, щоби йому відступили гостинну кімнату[5]).

Для Греків, що знаходили ся у Львові на чужій земли і були притиснені невідрадними матеріяльними обставинами, або зазнали якого нещасливого випадку, брацтво було інституцією дуже близькою. В 1588 р. зичать Греки Михал Паляміда і Бернард Ґампіліс в брацтві 836 зол. і 15 гр. і обовязують ся сю суму звернути дня 31 мая 1589 р.[6]). На сесії дня 1 жовтня 1645 р. братчики поручили Андрею Стрілецькому дати убогому Грекови від церкви „ялмужны" золотих 6[7]). В лютім 1646 р. братчики дали протопопі єрусалимському на імя Меле-

---

1) Acta Consularia під 1630 р. t. 38, p. 1382.
2) Ibid. p. 1682—1685, s. 801.
3) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 96.
4) Mon. Confr. I, ч. 245. В. с. 378.
5) Крыловскій, Львов. Ставр. Брат. Прилож. ч. IV.
6) Mon. Confr. I, ч. 101. 7) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 157.

тію милостинї золотих 10[1]). Реєстр з початку другої половини XVII ст. між братськими видатками записує: „За росказанєм пановъ далем гречинови, котрого посѣчено на предмѣстю, зол. 4“[2]) і т. д.

Реасумуючи наші попередні звістки, повтаряємо, що ініціятиву до живійшої діяльности брацтва з кін. XVI ст. дав місцевий український елемент. Живучи у вічнім гнобленю зі сторони маґістрату, елемент сей не був здібний провадити з противниками боротьбу нагальними способами, за те проявив він велику силу у внутрішнїй діяльности і сотворив у Львові оден з найважнїйших центрів культури на українських землях. Поза іменами братчиків видимо людий рухливих, жертволюбивих і на свій час образованих[3]). Експанзія брацтва сягає своєї кульмінацийної точки з кін. XVI і на поч. XVII ст., коли Ставропіґія стає опорою цїлої львівської Руси. Акцію ведуть тоді братчики Русини і якраз ся велика енерґія брацтва є причиною, що притягає оно до себе елемент чужий — грецький і вискує матеріяльну поміч від молдавських господарів і других добродіїв, злучених з братчиками спільною релїґією. На переломі XVI і XVII ст. з Греків в брацтві заслугують на увагу передовсїм Константин Корнякт завдяки матеріяльній помочи, яку уділяв брацтву, та Янїй Афендикович і Манолїс Арфанес Маринетос, які брали в тім часї живу участь в справах брацтва. Поза тим грецькі імена знаходимо в актах брацтва виїмково, а так загал, як ряд визначних братчиків належить до українського елементу.

З кінцем першої четвертини, а особливо в половині XVII ст. грецький елемент грає замітнїйшу ролю, але се вже було

---

1) Ibid. c. 160. 2) Ibid. c. 424.

3) Характеристика львівських Русинів, подана Лозїньским (op. c. ч. VIII, Ruś Lwowska, c. 307—352), невірна. Автор опер її на актах львівського радецького уряду, а не використав тодї ще архівального, а тепер в значній мірі опублїкованого матеріялу до історії львівського брацтва. В актах радецького уряду, особливо в другій четвертинї XVII ст. виступають передовсїм знані з своєї заможности Греки, Гавриїл Лянґіш, Константин Медзапета, Михаїл Алвізий і другі, які часто репрезентують брацтво. Се навело автора на думку, що сей елемент відограв в житю львівських Русинів перворядну ролю. Дорогою анальоґії переніс автор сей погляд і на часи попередні, кін. XVI і поч. XVII ст. і тим як раз попав у похибку, приписавши Грекам ініціятиву в діяльности львівських Русинів і їх найважнїйшої інституції — Ставропіґії.

в часі, коли брацтво мало свої заслуги і усталену репутацію завдяки енерґії братчиків Русинів в попередній добі. В половині XVII ст. брацтво розпоряджає вправді більшими средствами матеріяльними, але не проявляє тої сили і не має того значіня, що в попереднім періоді. Та і в другій четвертині XVII ст. видимо в брацтві визначних братчиків Русинів. Ініціятива в житю брацтва належить до українського елементу, грецький елемент відограв тут другорядну ролю.

„Жарт непотребний“.

Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлї.[1])

Подав *Іван Франко.*

Подаю дальше оповідане Антоновича: „В початку жовтня з під Білої Церкви Самусь рушив у ту часть київського воєводства, що була ще в руках шляхти. Се воєводство було досить легкою добичею: значна часть його до ріки Тетерева була вже в руках Палїя; шляхта з дебільшого перенесла ся на Волинь і її ополчене було малочисленне. Задля свойого віддаленя від центральних воєводств і від королївського табору воно не могло числити на швидку поміч реґулярного війська. Надто опанувавши його козаки могли відповідно до обставин обернути ся в котре будь із трьох инших руських воєводств; забезпечивши себе з заду вони могли впасти або на захід на Волинь, або на південний захід на Поділє, або на південь на Брацлавщину. На відомість про рух Самуся в напрямі до Бердичева, одного з міст пограничних із козаками, зібрали ся всї сили, якими могли розпоряжати Поляки в Київщині. Ті сили були незначні, а безладдє та незгода ще більш ослабляли їх. До Бердичева прийшов полковник Демян Рущиц, висланий з віддїлом кварцяного війська з гетьманського табору для зібраня звісток про козаків. З Рущицом злучив ся хмельницький староста Яків Потоцкий з кількома двірськими хоругвами своїми та київського воєводи Йосифа Потоцкого. Нарештї до Бердичева надтягла також часть шляхетського посполитого рушеня київського воєводства. Се рушенє зібрало ся ще в серпнї з наміром вирушити до королївського табору проти Шведів, але сей намір розбив ся через суперечку про начальство, яка виникла між шляхтою. Після усталеного звичаю начальство над посполитим рушенем повинно було належати до того, хто зай-

[1]) Див. Записки т. CVII.

мав найвисше урядове становище між присутними. Сим разом, у неприсутности воєводи та каштеляна, старших рівно сильних між собою були дві особи: житомірський староста Йосиф Корчевський і овруцький староста Франц Потоцкий. Дрібна шляхта, що творила більшість посполитого рушеня, хотїла бачити начальником Корчевського, але Потоцкий зі своєю партією, зложеною переважно з більших дїдичів, не хотїв підлягати йому. Його сторонники вийшли зі спільного табору і розтаборили ся окремо на урочищі Пелчи під Овручем. Обі партії признавали себе виключно законним ополченєм воєводства та закидали противникам непослух і самозванство; обі висилали послів з жалями на непослух противників до короля та до коронних гетьманів. При наближеню Самуся Рущиц вислав шляхті візване ставити ся до Бердичева. Корчевський послухав, але Потоцкий по його відходї воєнним судом велїв засудити всїх противників на кари за непослух своїй власти, і рушив на їх села робити екзекуцію. Доми противників Потоцкого грабовано, їх жінок та свояків убивано або калїчено. Взятих до неволї шляхтичів, противників Потоцкого, посаджено в тюрму. Серед польського війська, зібраного в Бердичеві, повстала така сама незгода за право до начальства: посперечали ся, хто має командувати, чи полковник Рущиц, чи хмельницький староста Яків Потоцкий? Сей остатнїй, бажаючи перетягнути на свій бік прихильність війська, почав щедро угощати шляхту та вояків Рущица. В самім розпалї тої пїятики, 16 жовтня, під Бердичів підступили козаки, порубали пяних вояків та шляхтичів і здобули замок. Усїх Поляків і Жидів, що були в містї, винищено. Зараз потім козаки напали на табори за містом, розігнали шляхтичів, що сидїли в таборі, і захопили вози Якова Потоцкого, його касу та гармати. Потоцкий оцїнював страту, понесену при тім, на 220.000 золотих. Він сам ледво втїк у супроводї кількох слуг до Львова. Рущиц утїк також, спустивши ся шнуром із вікна замку. Поляки числили свою страту на 2.000 душ. Зараз по тім погромі повстали селяни в околиці Бердичева і на цїлім просторі між ріками Тетеревом і Ушею пограбували запасові вози шляхтичів, що йшли до посполитого рушеня, і приставали до козаків. Таким способом увесь житомірський повіт київського воєводства дістав ся в руки козаків наслїдком бердичівської побіди. Шляхта, що втекла з Бердичева, не думала про дальший опір і займала ся далї суперечками: втїкачі винуватили овруцького старосту, що він роздвоївши сили воєводства був причиною погрому; натомісь Франц

Потоцкий доказував, що вони понесли заслужену кару за свою самоволю, і закидав їм державну зраду тому, що вони не знаючи військової справи неоглядно пішли на ворогів, роздразнили їх і дали привід до загибелї значного відділу" (Антонович op. cit. 123—126).

Се оповіданє мотивуєть ся в нотці на ст. 125 пятьма документами, із яких два перші (CXLVI і CXLVII) були вже цитовані висше — се дві постанови шляхетського з'їзду під місточкем Іскорость із д. 20 серпня, в яких шляхта київського воєводства жалуєть ся на овруцького старосту Францїска Потоцкого, що відлучивши ся від загалу посполитого рушеня, на пустцї Пелчи розвинув свої хоругви і сам себе вибрав їх комендантом. У другій із тих постанов із того самого дня і того самого місця додано, що сей пан староста овруцький розложивши ся зі своїм табором біля Овруча руйнує шляхетські добра. Третїй документ (ч. CLXVII) д. 21 падолиста вписаний у ґродську книгу в Кременцї, містить скаргу панів Мошковських, Васьковських, Бовсуновських, Пашинських і инших на овруцького старосту Фр. Потоцкого та Бенедикта Жабокрицького, ловчого брацлавського, за напади на їх добра та людий у серпнї 1702 р. Четвертий документ (ч. CLXXV), внесений д. 2 грудня у ґродську книгу в Овручі, містить скаргу старости Фр. Потоцкого та його сторонників на панів Казиміра Стецького та Александра Кнїгининського, що в часї посполитого рушеня, отже очевидно ще лїтом 1702 р. не станули під комендою старости овруцького і були причиною великої страти шляхти. Ще пізнїйше, бо аж 17 лютого 1703 р. облятована була в ґродськім судї в Кременцї скарга многих панів київського воєводства на овруцького старосту Фр. Потоцкого і його сторонників за ті самі безправні події з лїта 1702 р. Між иншим сказано тут, що Фр. Потоцкий доконав свойого „рокошу" від загального збору ополченя д. 17 серпня, а по нещаснїй битві під Бердичевом разом із паном Жабокрицьким „у друге прибувши з Волиня до Овруча д. 22 падолиста зібрали шляхетський збір у Овручі в резиденції Єзуїтів, ухвалили там, що їм хотїло ся, облятували свою ухвалу в овруцькім ґродї і наказали панам, аби під карою конфіскати своїх дібр ставили ся до Овруча до посполитого рушеня".

З тої просторої скарги довідуємо ся дещо про дальші події після бердичівського погрому, а тут згадаю ще про шестий документ, цитований Антоновичем у нотцї до висше наведеного оповіданя. Сей документ (ч. CCXVII), вписаний у ґродській

книзї в Кременцї д. 9 липня 1703 р., містить ухвалу шляхетського соймика, зібраного під Лугинами д. 4 липня 1703 р., на якім вибрано від шляхти київського воєводства послів до короля, і який до справи розрухів із кінця 1702 р. не дає зовсїм нїчого.

До другої частини висше наведеного оповіданя Антоновича про перші наслїдки погрому під Бердичевом, наведено поперед усього (крім споминів Отвіновского ст. 42, на якій нема нїчого про се дїло), Залуского op. cit. III, ст. 294, де містить ся його лист до брата Александра Залуского, старости Равського, із д. 29 жовтня, в якім читаємо: „Додаю те, що маю з Волини, відки донесено менї відомість, що Рущиц із віддїлом реконесансовим вирушив і спіймав більше як 10 козаків, а про инших відомо лиш те, що вони волочать ся сюди й туди, грабують та день у день згромаджують до себе селян, чим збільшаєть ся сила бунту. Згаданий Рущиц ждав на старосту хмельницького, що мав під своєю комендою дві хоругви. Із люстрацїї волинського воєводства до посполитого рушеня зібрало ся 5.000 окрім тих людий, що були під комендою гетьмана Радивила, канцлєра литовського і старости сандомірського. Ті вирушили в напрямі до Сандоміра, де на них ждуть 12.000 зібраних із воєводства київського. Що вони зроблять далї, час покаже. Волохи з Немирова прислали просьбу о поміч проти бунтівників, що там також уже появили ся; вони вбили не мало селян, яких підозрівали за те, що або сприяють бунтівникам, або самі готові пристати до бунту. Про козака Палїя чути, що він і сам рушив під Білу Церков до Самуся“. Як бачимо, Залуский при кінцї жовтня не знав іще нїчого про нещасливу пригоду під Бердичевом.

Для потверджена тої самої части оповіданя Антонович наводить далї документ (ч. CLXXXI), облятований у ґродській книзї в Луцку д. 12 грудня 1702 р., в якім Криштоф Балїнський іменем пана Александра Немирича та його жінки Софії подає до відома суду подїї під Бердичевом ось якими словами: „В теперішньому роцї пан стольник мозирський (А. Немирич) був вибраний з київського воєводства ротмістром проти козацького бунту. Злучивши ся з хоругвами кварцяного війська, яке панове гетьмани вислали проти того козацького бунту, всї зібрані разом станули табором під Бердичевом, де збунтоване хлопство з ріжних міст, місточок і сїл, як ось із Лїщини, Котельнї та села Презеви, злучивши ся з козаками, в теперішнїм 1702 р. д. 26 жовтня напали на табор і вози, зрабували табор,

а при рабунку забрали вози, коні і ріжні дорогі річи (в орії, splendory), особливо шкатулу, що була в скарбовім возї, в якій було 300 талярів битих і на кілька тисяч ріжної монети, а також ріжні документи та записи на ріжні добра, в тім числї королївський привілей на село Жаревичі, що колись належало до київських манастирів, потім перейшло в розпорядок королів, а від короля Августа II. в таборі під Сандоміром у р. 1702 було надане панству Немиричам" (Архивъ, ст. 507—508). Супроти дати бердичівського погрому, поданої в оповіданю Антоновича на день 16 жовтня, сей документ кладе її о 10 день пізнїйше, і се чинить більше зрозумілим лист А. Залуского, який д. 20 жовтня в Варшаві справдї міг не знати ще, що стало ся д. 26 під Бердичевом.

Ще два документи, цитовані Антоновичем у нотцї до висше наведеного оповіданя, дають причинки до картини бердичівського погрому. В документї (ч. CXCIV), облятованім у житомірській ґродській книзї д. 9 лютого 1703 р., жалує ся пан Михайло Федкевич, інстіґатор і писар посполитого рушеня київського воєводства ось якими словами: „Скоро тілько коронне військо втихомирило розрухи, підняті Самусем, і кождому горожанинови дало легкий доступ до отсих книг, зараз заношу торжественну заяву ось на що: В недавно минулім р. 1702 в наглій стичцї з козаками в Бердичеві не тілько челядь моя погибла і вся вояцька худоба пішла на здобич козакам, але й я сам, якого всї пани-шляхта в тій битві мали вже за страченого, ледво тілько в однім жупані уйшов із тої нещасливої оказії, а що більше, папери і ріжні записи мойого дому (тут вичислено досить довгий їх реєстр), усї пропали забрані козаками, і невідомо, чи вони подерли їх, чи попалили" (Архивъ, op. cit. ст. 533—4). В другім анальоґічнім документї з 15 цвітня 1707 р. пан Самуїл Поповский, обиватель волинського воєводства, заявляє в ґродськім урядї лятичівськім, що маючи в державі від княгинї Острожської-Любомірської село Погоріле Висшу в Кременецькім повітї волинського воєводства, одержав се село майже пусте і від кількадесяти літ полишене облогом та урочищем, вложив усе своє добро, надбане військовою службою, в направу будинків, осаджене та запоможене підданих і їх охорону від ріжних військ коронних, партійних та помічних із ріжних народів. Аж у р. 1702, в часї бунтів козацьких, коли сам він був у військовій службі, сю його маєтність ограблено, худобу, коні, вівцї, пасіки, свинї забрано, збіже молочене і в стиртах, одежу, воєнні прилади і всю посудину та госпо-

ѓарські знаряди пограбовано і забрано, так що вернувши з війни застав тілько desertam Arabiam“ (ст. 703—4).

В нотці до сего оповіданя Антонович наводить іще Літопис Грабянки ст. 241, якого звістки будуть наведені далї. А тепер подаю дальше оповіданє Антоновича про події з кінця 1702 р.: „Зломавши таким способом сили київського воєводства козаки могли з під Бердичева рушити або на Волинь, або в Брацлавщину та Поділє. Самусь склонив ся до сего другого виходу, бо бачив, що Волинь була добре приготована до відпору. Се воєводство було дальше від козацьких осель і не підпадало під їх вплив так, як київське. До того волинська шляхта встигла пустити далеко сильнійше корінє. Крім більших маґнатів Волинь досить густо заселена була шляхтичами, панами менших або середнїх маєтків. По свідоцтву сучасних шляхетське ополченє сего воєводства могло виставити більше як 5000 узброєної кінноти“ (ст. 126). Сю подробицю потверджує автор висше наведеним листом Залуского, з якого одначе не конче виходить міра сили волинського воєводства, бо там же сказано, що київське воєводство в тім самім часї поставило 12.000 загального ополченя. „При тім наслїдком рідкого в Річи Посполитій виємка волинська шляхта в ту пору не була склонна до незгоди; вона хилила ся перед повагою улюбленої одиниції, що з шляхтича середньої руки підняла ся до гідности каштеляна, і глядїла на неї як на свого представника. Сею одиницею був волинський каштелян Францїск Ледуховський. Маючи безмежне довірє і популярність серед шляхти, вміючи зручно обходити її чутливу амбіцію і рівночасно держати в карбах її самоволю. Ледуховський одинокий міг із посполитого рушеня волинського воєводства витворити дійсну воєнну силу. Се він і зробив, щоб охоронити воєводство від нападу козаків. Ще в серпнї, стоячи з частиною волинського ополченя в королївськім таборі під Сандоміром і одержавши перші відомости про повстанє Самуся, він угадав весь плян дїланя козаків. Не гаючи ся він вислав універсал до волинської шляхти, остерігаючи її перед грізною небезпекою і покликаючи шляхту поголовно збройти ся і зібрати ся на 14 вересня коло села Мятина, куди й сам обіцяв ся прибути і станути на чолї походу проти козаків“.

На потверджене сего оповіданя Антонович цитує універсал волинського каштеляна Францїска Ледоховского з дати 30 серпня 1702 р., облятований у ґродських книгах владимірській та луцькій у перших днях вересня тогож року (документ ч.

CXLIX). В тім універсалї Ледуховский називає себе каштеляном і ґенеральним полковником посполитого рушеня волинського воєводства, повідомляє шляхту про „новий запал бунтів козацьких із України“, про які йшла „publica et plus quam notoria fama“. Особливо-ж Лаврін Пепловский, войский земський і ґродський писар луцький доніс йому, „що Самусь, обиватель королївського міста Богуслава“, підняв козаків до бунту. Докладнїйших відомостий універсал не подає зазначуючи, що вони самій місцевій шляхтї лїпше відомі. Універсал кличе шляхту, аби на день 14 вересня зібрала ся узброєна під Мятин над Іквою.

„В назначений день — читаємо далї у Антоновича, — Ледуховский справдї прибув, та що шляхта збирала ся помалу, він заохочував її до зброї новими універсалами, то хвалячи її вроджену хоробрість, то сповіщаючи її про похід Самуся з під Білої Церкви, то нарештї лякаючи повстанєм селян і воєнним судом“ (op. cit. ст. 127). На потвердженє сего оповіданя наведено універсал Ледуховского з д. 22 вересня, виданий у таборі під Молодавою, в якім писано, що до польського війська „наближає ся сваволя гультайства під проводом гетьмана Самуся, полковника Іскри, Палїєнка й Сяницї, які облягають Білу Церков“. Сам Ледуховский, „рушивши від Дубна до Заславя“ взиває шляхту на імя шляхотське та more, disciplina et oboedientia militari, аби як найшвидше збирала ся до нього. Другий універсал, виданий д. 3 жовтня в таборі під Здобицею, доносить, що Самусь усе ще стоїть під Білою Церквою, і взиває шляхту, аби не гаючи ся довше як один тиждень ставила ся до нього під Заслав, і грозить непослушним законними карами. Третій універсал із 8 жовтня, виданий у таборі під Острогом, згадує тілько загально, що „wyuzdana rebelia kozacka“ не втихає і не знаходить собі відпору, і взиває шляхту, аби на 10 того-ж місяця ставила ся біля Луцка. Четвертий універсал із 18 жовтня, виданий у таборі біля Заслава, не подає нїчого нового про повстанє, а тілько жалує ся на недбальство шляхти, яка не спішить до оборони воєводства, і грозить їй воєнним судом. Нарештї пятий універсал із д. 11 падолиста виходить уже не від Ледуховского, а від Йосифа Домбровского, земського підстолїя і ґродського писаря Летичівського, із Каменця, і взиває шляхту до посполитого рушеня проти „хлопської зухвалости та козацької тиранії“, не подаючи нїчого докладнїйше про хід повстаня.

Подаю дальше оповідане Антоновича, пропускаючи епізод про арештоване Данила Братковського, що не має ніякого звязку з подіями, про які тут мова. „В половині жовтня Ледуховский вирушив у поле зі своїм ополченем і розложив ся табором біля міста Заславя, бачно слідячи за рухами козаків у Київщині і думаючи про похід на Вкраїну на відсїч Білої Церкви. Щоб відвернути небезпеку селянського повстаня, він 18 жовтня зложив у таборі военний суд і поручив його членам переслідувати всїх підозрених за прихильність до повстаня або за занедбане своїх обовязків. Сей суд узяв ся рішучо до вдушеня селянської змови: підозрених селян брали на муки, а тих, що признавали ся до прихильности козакам, карали смертю, четвертували і части трупів розвішували на дорогах" (op. cit. 128). На потверджене сего оповіданя наведено акт ч. CLXX із дати 22 падолиста, з якого виходить, що робітник Іван набрехав на 7 підданих із місточка Дерезич, буцїм то вони змовляли ся: коли наше військо стояло під Вишньополем, на випадок наближеня козаків піти до них і разом із ними рубати Жидів та Поляків. Підданих арештовано, але вони не признали ся нї до чого заявляючи, що Іван оскаржив їх із ненависти за побите. Суд не міг рішити сеї справи і відіслав її до міського суду в Луцку. Із поклпканого далї акту ч. CLXXII з д. 25 падолиста бачимо, що луцький суд увільнив усїх оскаржених підданих, а натомісь засудив „робочого Івана на відрубане голови, четвертоване по смерти і розвішене тїла на палях по публичних дорогах" (Архивъ, ст. 493). Як бачимо, се був одиничний факт судової строгости, який не мав ніякого звязку з козацькими анї гайдамацькими рухами.

„Ті заходи, — читаємо далї у Антоновича, — не допустили вибухнути на Волини загальному селянському бунтови, і все діло обмежило ся на кількох незначних місцевих вибухах, які зараз же здавлено, та на підпаленю кількох панських дворів" (ст. 128—9). На потверджене сего наведено акт CXLV із дати 10 липня 1702 р., в якім Юрій Любомірский, староста сондецький, заявляє, що якісь козаки Василь, Микита і Матвій під проводом сотника Войґїха Ґурського допускали ся розбоїв і рабунків у добрах його і пана Жолкевского, закриваючи ся тим, буцїм то вони жовнїри ясного пана старости (Архивъ ст. 435). Другий акт CXC із д. 31 січня 1703 р., виданий у Луцку, в якім Ян Віґура, городничий житомірський, жалує ся на Грицька Мовчана, селянина з Тушебини та на його

жінку й сина, буцім то вони „від давніх літ привикли до козацьких бунтів, і в часї давнїйших бунтів порозумівали ся з козаками; підчас торічнїх бунтів (1702 р.) грозили запаленєм села і двора, а нарештї 17 січня 1703 р. Мовчан порубав сокирою Олексу Полїшука, а його жінка Анна в саму обідню годину підпалила дім Трохима, вітчима Полїшукового, через що згоріло кілька селянських домів“ (Архивъ, ст. 527—8). Як бачимо, оба сї факти анї хронольоґічно, анї топоґрафічно, анї річево не вяжуть ся з волинськими розрухами в осени 1702 р.

Дальше оповідане Антоновича займає ся заходами Ледуховського для охорони Волинї. „Діяльність і популярність Ледуховського не допустила до роздвоєня шляхотських сил, так як се стало ся в київськім воєводстві, хоча проба до сего була вроблена коронним підкоморієм Юрієм Любомірським, який при помочи підхлібних універсалів старав ся зібрати окреме шляхетське ополчене під свою коменду“ (op. cit. ст. 129). Сей універсал — один, а не більше, — надрукований під ч. CLXIX (ст. 485—6), облятований у луцькім ґродськім урядї, а виданий у Заславі д. 22 падолиста 1702 р., зазначує, що його автор, мавши доси нагоду „bawienia się“ війною для охорони своїх дібр, надруйнованих мб. Шведами, почувши, що тут ширять ся і не перестають козацькі бунти, поспішив разом із старостою Сондецьким служити місцевій шляхтї і заслоняти сей край своїм здоровлєм і фортуною, і для того просить і зобовязує шляхту, аби громадила ся до нього під Полонне. Про заходи Ледуховського і якесь протидїлане йому нема анї згадки. Очевидно ґраф Любомірський ішов тут на охотника на власну руку, не потребуючи при загальнім тодї безладю порозумівати ся нї з ким.

„Діяльність Ледуховського, — читаємо далї в Антоновича (op. cit. ст. 129), — не ослабла й тодї, коли він дізнав ся, що Сапусь минаючи Волинь рушив и Брацлавщину. Бажаючи забезпечити своє воєводство й на далї від нападу козаків, він покликав волинську шляхту зібрати ся 20 падолиста в Луцку на сеймик і обдумати способи успішної оборони воєводства“. Сей універсал Ледуховського (Архивъ, ч. III, т. II, ст. 467—8), облятований у ґродських книґах у Владимирі Волинськім та Луцку під д. 2 падолиста зазначує, що з огляду на те, що соймик волинського воєводства, назначений попередно для орґанізації відпору бунтам козацьким, не зібрав ся і був відложений на два тижнї, він тепер „już przy rozchodnim kołowa-

niu“ назначує його на 20 падолиста. Цікаво, що й сей універсал виданий був у таборі під Заславом, хоч о 20 день вчаснійше від універсалу Юрія Любомірського.

Сей соймик справді зібрав ся в Луцку на означений день і тревав цілий тиждень, а з його ухвали, опублікованої під ч. CLXV (op. cit. ст. 474—8), виймаю ось що про козацькі бунти: „Тому, що serpit et crescit in dies козацька rebellia на Вкраїні і вже границь нашого воєводства досягає і дотикає ся“, зібрані постановляють, аби всї обивателї воєводства від кождих 30 димів виправили по одному кінному вояку, і то з панських сіл не простих хлопів, анї козаків анї Волохів, які вже не раз у краєвих потребах показали ся віроломними, але аби до оружя ставали самі пани-шляхта. Надто виправлено делеґатів до гетьмана з просьбою о військову підмогу“. Все те одначе не посувало справи оборони на перед, а одинока ухвала сего соймика, що мала практичне значінє, се був його дозвіл Ледуховському судити і покарати смертю польського шляхтича Данила Братковського за його зносини з Палїєм.

Тим часом Самусь після Бердичівської побіди рушив на Поділє і в Брацлавщину. „Шляхта обох сих воєводств — читаємо далї у Антоновича (op. cit. ст. 130—2), — не могла виставити значних сил для опору. Посполите рушенє подільського воєводства в р. 1702 дало ледво 400 людий. Ще слабші були сили шляхти в брацлавськім воєводстві; самі шляхтичі чули се і прочуваючи наближенє бурі шукали ратунку в задобреню козаків. Не вважаючи на се одначе вже лїтом 1702 р. по Поділю вибухали селянські розрухи. Уже в початку червня соймик подільського воєводства жалував ся гетьманови на напади „левенців“[1]) і просив у нього охорони. В початку липня відбув ся другий соймик подільської шляхти, на якім визначено зібрати ся загальному ополченю шляхти на д. 24 липня, коло Каменця. І тут очевидно від соймикової ухвали до дійсного уоруженя було досить далеко, так що Самусь при кінцї падолиста міг без опору війти в границї брацлавського воєводства.

---

[1]) Назва „левенців“ по всїй правдоподібности не означає гайдамаків; Равіта-Ґавроньский виводить її від назви полтавського полковника Левена (recte Левенця *Ред.*), що разом із Мазепою пробував у Польщі і дав себе пізнати геройськими вчинками. (Fr. Rawita-Gawroński, Historya ruchów hajdamackich, I, ст. 60, нотка 2).

„Майже при вході в те воєводство, — читаємо у Антоновича (op. cit. ст. 132—3), — містила ся одинока її охорона, польська твердиня Немирів. Сю твердиню Поляки цінили високо на рівні з Білою Церквою; в своїх договорах з Туреччиною та Росією вони все старали ся виторгувати для себе посїданє Немирова, вважаючи його ключем Побужя, який давав можність удержувати в тій околиці козаків і селян. Тому то Самусь уважав потрібним для себе опанувати Немирів. При тім немирівський ґарнїзон озлобив проти себе сильно околичних мешканцїв; його комендант слїдив за настроєм селян у всїй околицї і богато з них покарав смертю. В початку падолиста Самусь рушив до Немирова і злучив ся тут з Абазином, що прибув до сего міста від полудня. Твердиню здобуто від разу при помочи міщан. Коменданта і двох Єзуїтів замучили місцеві селяни, мстячи їм за попередні насильства. Комендантови відрубали руки і обрізали губи, а Єзуїтї Пацоловському здерли шкіру з бороди. Весь ґарнїзон і всїх шляхтичів та Жидів, що шукали захисту в твердинї, повбивано“.

Цитований як жерело сего оповіданя Залуский (Epistolae, III, ст. 294) оповідає там у листї до свого брата Александра, старости Равського, із 29 жовтня ось що: „До сего, що мав я з Волинї, прийшла сюди відомість, що Рущиц із віддїлом, висланим на розвіди, зловив більше як 10 козаків, а немирівські Волохи прислали просьбу о поміч проти бунтівників, які почали появляти ся й там. Що-ж до Палїя, то чути, що він і сам хоче вирушити під Білу Церкву до Самуся“. Місяць пізнїйше той сам автор у листї до другого брата Мартина, суфраґана плоцького, пише ось що (op. cit. ст. 333—4): „З України доходять день у день пусті та неоднакові поголоски, з яких одна часто перечить другій, але жадна не дає нїчого доброго, бо бунт змагає ся раз-у-раз. Перед самим відходом почти одержую відомість із Межибожа з дати 21 падолиста, що козаки здобули Немирів впавши до міста, позбавленого залоги, заняли замок і замордували його коменданта, знаменитого мужа, та двох духовних. Із залоги вимордували богато піших та велику силу поспільства й Жидів. Число їх збільшає ся, бо богато селян пристає до бунту“. Відомість про жорстокости, сповнені при здобутю немирівського замку, взяв Антонович мабуть із петербурського часопису того року „Первыя русскія вѣдомости“ (ст. 2 і 18), якої я не можу сконтролювати. В оповіданю Соловйова, опертім на реляціях гетьманської канцелярії Мазепи, по-

рядок подій поплутаний. „Від Білої Церкви Самусь змушений був відступити, але за те взяв Немирів і не лишив у нїм анї одного Поляка, анї Жида живого. Злучивши ся з Палїєм Самусь 16 жовтня поразив Поляків під Бердичевом, узяли замок і вирубали всїх Поляків, а потім вернули під Білу Церкву і взяли її в початку падолиста“[1]. З попереднього знаємо, що битва під Бердичевом була справдї 16 жовтня, але здобутє Немирова можна по Залускому датувати д. 20 падолиста. Не відомо також, на чім опираєть ся подана Антоновичем відомість про те, що здобутє Немирова доконане було Самусем у спілцї з Абазином. Наша вірша подає дещо нового до тих історичних реляцій. З неї можемо бачити, що здобутє самого міста було доконане не без опору з боку залоги, яка одначе не чула себе безпечною знаючи про неприхильний настрій міщан. У замку залога держала ся кілька день дожидаючи польського війська, а нарештї в середу піддала ся, при чім не обійшло ся без розливу крови. Варто завважити, що вірша так само, як мазепинська реляція, кладе битву під Бердичевом на час по здобутю Немирова; видно, що її автор, хоч уложив її незабаром по подіях, може вже 1703 р., не був докладно обізнаний з ходом тих подій.

Те, що стало ся по здобутю Немирова, Антонович оповідає ось як (op. cit. ст. 133): „По здобутю Немирова козаки розбігли ся по всїм Подїлю невеличкими віддїлами. Часть їх рушила до Палїя помагати йому в облозї Білої Церкви, инші рушили на Бар. Невеличкий ґарнїзон того міста, шляхта й Жиди, втекли поспішно до більше надїйного замку в Межибожі. Козаки погнали за ними, спалили місто і обложили замок. Вони розбили віддїл війська, виправлений проти них коронним гетьманом, і нахваляли ся, що взявши Межибож рушать на Камянець. І справдї деякі їх віддїли появили ся в околицї сего міста; вони заходили аж у воєводство Червоно-руське та Волинське і нївечили шляхту в околицях Сатанова, Золочева, Сокаля та Константинова“. Покликане автором свідоцтво Залуского на се оповідане (Epistolae, III, ст. 279) належить до часу значно давнїйшого, бо містить ся в листї епіскопа Залуского до брата з 18 жовтня, де читаємо: „Місто Львів дуже боїть ся

---

[1]) С. Соловьевъ, Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, т. XI—XV, ст. 1285, цитовано Архивъ Мин. Юстиціи, книги Малороссійскаго приказа 1702 года.

козацької ребелії, розпочатої на Вкраїні, бо сила Самуся змагає ся з кождим днем, і виносить уже, як кажуть, 10.000 людий. Він обляг був з ними Білу Церков, але стративши кілька сот своїх мусів відступити. Тепер вони блудом ходять з місця на місце, вбиваючи Поляків та Жидів, де тілько їх зловлять. Сї іскри — се попередники більшого огню. Що найгірше, вже скрізь по Волинї та Поділю, коло Золочева та Сокаля, чути про змови селян та пастухів. Деяких із них підкоморій володимірський Вельогорский спіймавши у своїм селї Горочкові покарав заслуженою смертю. Белзький староста доси стоїть під оружем не далеко Дубна, надіючи ся незабаром рушити на Вкраїну для її забезпеки. Чути, що в Сатанові, недалеко Каменця, вимордувано Поляків та Жидів". Усе те, як видно, були чутки в значній части сплоджені трівогою, далекі від дійсних, історичних подій, а при тім значно вчаснїйші від того, що стало ся під Бердичевом і в Немирові. Із рядків 49—72 нашої вірші видно, що козаки не могли довго вдержати ся в Немирові тому, бо на них наступило польське військо під проводом князя Вишневецького та гетьмана Сенявского, і що під Межибожем та Константиновом козаки потерпіли значні пораженя, які зробили конець сему бунтови.

Здобуте Немирова Самусем відгукнуло ся досить голосною луною в висших урядових сферах того часу. Д. 13 (25 ст. ст.) надолиста писав російський резідент у Варшаві, кн. Долгорукий, до міністра Ґоловіна:

„Былъ я въ домѣ у канцлера корунпаго, который сказывалъ, что съ Украйны приходятъ къ нимъ неполезныя вѣдомости: казаки великіе бунты завели, городъ Немировъ и другія мѣста взяли, шляхту бьютъ мучительски, и руки сѣкутъ, и носы рѣжутъ, у духовныхъ бороды съ кожею обдираютъ, и изъ нихъ бунчуки себѣ дѣлаютъ, и будто больше 4000 побили всякаго чина, почему они, Поляки, принуждены нанять крымскихъ Татаръ 25.000 себѣ въ помощъ. На то ему, канцлеру, отъ меня отповѣдано, что такое имъ разореніе дѣлается факціями и злохитрымъ непріятельскимъ происканіемъ; а его царское величество для дружбы королевскаго величества, и ктому жалѣя о томъ разореніи Рѣчи Посполитой, изволилъ довольный указъ дать своему гетману Мазепѣ, дабы казаки его царскаго величества къ тѣмъ бунтамъ не приставали, и всѣми мѣрами отъ того дурна были удержаны, и, по указу его монаршему, гетманъ Мазепа по пограничнымъ мѣстамъ войска свои разставилъ

и пропускать казаковъ не велѣлъ, и чтобъ Рѣчь Посполитая со стороны его царскаго величества ничего не опасалась“ (Московскій архивъ Мин. Ин. Дѣлъ, дѣла Польскія 1702 года).

Дня 13 грудня Єронім Любомірский доносить Залускому між иншим, що Біла Церков піддала ся Палїю (Epist. III, ст. 337), а в початку 1703 р. (28 грудня 1702 р. ст. ст.) від імени російського царя вислано грамоти до Самуся й Палїя ось якого змісту: „О томъ вамъ вѣдомо подлинно, что съ нами, великимъ государемъ, братъ нашъ, его королевское величество Польскій, дружбу и любовъ имѣютъ. А тебѣ, конному охотницкому полковнику Семену Палѣю и конному охотницкому полковнику Самусю Иванову, если бы и досажденіе какое со стороны королевской отъ кого было, и о томъ доведлось бить челомъ его королевскому величеству. И мы, великій государь, имѣя къ вамъ нашу милость, повелѣли послать сію грамоту, дабы могли вы имѣть общее согласіе и отъ начатаго своего противнаго намѣренія престали-бъ, а имѣть воинскіе промыслы всякими мѣрами надъ общими непріятелями нашими Шведами“[1]).

Се письмо, досить наївне на мій погляд і звернене до двох людий, що не були собі товаришами, і тодї певно не бачили один одного, було певно актом московської куртуазії для польського короля, яка зрештою не могла мати ніяких практичних наслїдків. Поляки тим часом узяли ся енерґічно до козаків. При кінцї падолиста відбула ся у Львові воєнна нарада під проводом коронного гетьмана. В початку грудня вислано на Вкраїну польного гетьмана Сєнявского, а литовський польний гетьман кн. Михайло Вишневецький вислав йому на поміч відділ литовського війська. Козаків поражено в стрічах під Константиновом, Межибожем і Винницею. Самусь пробував боронити ся в Немирові, але в нього було мало сил; його козаки мусїли відступити до Брацлава, а відси до Ладижина. Тут стояв полковник Абазин, що мав при собі коло 2.000 узброєних людий. На нього вдарило польське військо під проводом Йосифа Потоцкого і Януша Вишневецького; в битві, яка вивязала ся тут, Абазин утратив найбільшу часть своїх товаришів і сам дістав ся до неволї. Те саме постигло мабуть і Самуся, хоча Антонович (op. cit. ст. 147), не подаючи жерела пише, що він утїк до Богуслава.

[1]) С. Соловьевъ, Исторія Россіи, т. XI—XV, ст. 1285.

Польський письменник, львівський Францішканин Ґавдентій Пікульський, у своїй книзі „Sukcess świata czyli historya uniwersalna“, друкованій у Львові 1703 р. на ст. 763 під р. 1702 подає ось яку записку про події, що входять у обсяг сеї статі: „Коли Польща стогнала під тяжким ярмом Шведів, на Руси та Україні полковник Палій з иншими ватажками та цілим козацтвом нападав міста й твердині, змусив Білу Церкву до підданя, де богато людий козаки повбивали“. Очевидно його відомости досить недокладні. Під р. 1703 він на ст. 765—6 подає троха докладнійшу відомість про усмирене козацького бунту. „Сего року — читаємо там, — польний гетьман Сенявський у січні взявши часть коронного війська пішов на Вкраїну для усмиреня козацьких бунтів, а з ним для охоти поїхали Йосиф Потоцкий, воєвода київський, і Потоцкий, староста хмельницький. Ті на ріжних місцях вигубили кільканацять тисяч козаків, а зловлених бунтівників гетьман Сенявский велїв повбивати на паль. Білої Церкви одначе не міг відібрати, бо мала в собі сильну залогу самих ватажків і прінціпалів: Самуся гетьмана козацького, Палія полковника і Перучима (?)“.

Антонович у своїй статї подає дещо докладнійші дати, а власне те, що Абазина посаджено на паль, усіх козаків, спійманих із оружєм у руках, покарано смертю, при чім одних саджали на палї, инших вішали або з висоти скидали на острі гаки, а жителів усіх міст і сел, що оказали супротивлене Полякам, вирізано поголовно. За радою Йосифа Потоцкого, воєводи київського, всім селянам, підозреним о участь у повстаню, та їх родинам велено було відрізувати ліве вухо; таким способом „заклеймовано“ їх 75.000, говорить сучасний Поляк, мабуть сильно прибільшуючи цифру, аби надати більше значіня одержаній побідї (op. cit. ст. 149). На мою думку всї ті відомости що до масових кар треба признати неправдивими вже хоч би задля фізичної неможливости їх виконаня.

Урядовим епільоґом сеї справи можна вважати унїверсал польного гетьмана Адама Миколи з Гранова Сенявского, виданий у Шаргороді д. 18 марта 1703 р. (Архивъ, loc. cit. ст. 565, документ ч. CCVI), в якім читаємо, що гетьман „заспокоївши в тім краю між підданством бунти і остро покаравши всіх, хто в чому будь показав ся винуватим, відходячи відси з військом полишає тут відділи для охорони чесних і до повстаня непричасних, аби безпечно могли вертати до своїх домів і сидіти в них без ніякої перешкоди“. Тому гетьман „поручає

і остро наказує, аби ніхто з панів реґіментарів, ротмістрів, анї инших военних не важив ся робити походів на підданих, рабунків та обтяжень. А що під приводом знищеня козаків та бунтівників роблять ся великі здирства і обтяженя невинних людий, поручаю панам реґіментарям, полишеним з відділами війська, аби таких нарушителів загальної безпеки ловили і остро карали“. Варто зазначити, що шляхта подільського воєводства в мартї 1703 р. ухвалила вислати післанця до молдавського ґосподаря з домаганєм, аби видав селян, що брали участь у бунтї, а також змусив своїх підданих звернути худобу, яку вони позабирали з пограничних сіл подільського воєводства (Архивъ, l. c. ст. CCIV, ст. 558). Молдавський господар відповів по двох тижнях, що польських утїкачів селян не віддасть, поки Поляки не віддадуть йому Молдаван, що поселили ся на Поділю і в Українї, а учасників бунту обіцяв судити сам, коли подільські пани дадуть йому докази їх вини. Се був простий відказ у юридично бездоганній формі.

Сучасна і пізнїйша козацька традиція мало знає про ті події. Грабянка (op. cit. ст. 241), присвятивши їм у своїй книжцї окремий роздїл п. з. „Самусево гетманство на Заднѣпру“, крім того, що було наведено висше, оповідає ось що: „Коли Ляхи обурені на Палїя, виправили проти нього та його полковників рейментара Рустича зі значним військом польським, тодї Палїй сам не пішовши здав своє військо гетьманови Самусеви. Сей з полковниками Абазином, Іскрою та иншими пішов проти Рустича і збивши Ляхів під Бердичевом вигнав їх у замок Манжелїївський (мб. Межибожський). Коли і сей замок дістав, у той час рейментар Рустич покинувши своє військо на різню, і весь табор козакам на розграблене, спустив ся з муру і впавши на підведеного коня мусїв тїкати з великих нараженєм свойого житя“. Сю відомість майже в такій самій формі знаходимо в безіменнім творі „Краткое описаніе Малороссіи“, долученім у рукописї до Лїтопису Самовидця і надрукованім у додатку до київського виданя того лїтопису з р. 1878, ст. 291.

Порівнюючи се оповідане з тими згадками про полковника Рущица, які наведено доси, доходимо до висновка, що аж у Немирові, значить, аж у падолистї 1702 р. він перший раз серйозно зустрів ся з козацькими повстанцями. Автор руської віршї, наведеної висше, дає про облогу та здобутє Немирова більше подробиць, як усї инші жерела. Облога тревала кілька день, правдоподібно від недїлї до середи, а свою побіду козаки в пер-

шій лінії мусіли завдячити немирівським міщанам, що перейшли на їх сторону. Автор руської вірші згадує про Рущица тілько загально, що з козаками „менжне ся потикал“, але його поступок у немирівськім замку насуває мимоволї гумористичне доповнене до сеї згадки:

Mężnie się potykał,
Przez okno umykał.

Народня память не затямила імен анї Самуся, анї Іскри, але заховала назву Абазина, про якого пісня, мабуть також із рукописної збірки Ількевича, з недохованої до нас части, війшла в друковану збірку пісень Я. Головацкого „Нар. пѣсни Галицкой и Угорской Руси“, т. I, ст. 12—13. Ось її текст у транскріпції на фонетичний правопис:

Ой закурила, затопила сирими дровами;
Ой нема-ж мого Абазина з чорними бровами.
Ой у полї вітер дише, билину колише;
Козаченько до милої штири листи пише:
„Ой не тужи, моя мила, в тугу не вдавай ся,
За півшести недїленьки мене сподївай ся“.
„Видит ми ся, козаченьку, в тугу не вдаю ся,
Против тебе виходжаю, без вітру валю ся.
Коло гаю походжаю, гаю не рубаю,
А в Вербівцю пробуваю, милого не маю“.
Ой спускали ся козаченьки з високої гори,
На переді Абазин та на гнїдім кони:
„Ой ступай, ступай, гнїдий коню, прудкою ступою,
Гей недалеко в Владижинї, Ляшеньки за мною“.
Ой вдарено в Білій Церкві з ручної гармати,
Щоби їхав Палїєнько козак ратувати.
Гей прийшло ся козаченькам марне погибати.
Ой здибали ся козаченьки в Владижинї, в лїсї;
Не єден там козаченько головоньку звісив.
Ой не встиг же Абазин на коника всїсти,
Огляне ся назад себе — повно Ляхів в місті.
„Ой то тобі, Абазине, від Ляхів заплата:
Серед ринку в Немирові головонька знята!“
Ой вдарив ся та Абазин в кулю головою:
„Ой вжеж менї не бувати з дїтьми і жоною“.
— „А деж твоя, Абазине, Базиниха панї?“ —
„Під містечком Берестечком з усїма Ляхами“.

— „Ой де-ж твої, Абазине, воронії конї?“ —
„Ой у містї Берестечку, в куми на припонї“.
— „Ой де-ж твої, Абазине, оковані вози?“
„Під містечком Берестечком заточені в лози“.
— „Ой де-ж твої, Абазине, суконї-адамашки?“
„Ой побрали вражі Ляхи паннам на запаски“.
— „Ой де-ж твої, Абазине, писанії скринї?“ —
„Ой побрали вражі Ляхи, що пасали свинї!“

Я. Головацкій, Пѣсни Гал. и Угор. Руси. т. I, ст. 12—13, ч. 7.

Пісня, як бачимо, не високої поетичної вартости, в значній части, особливо при кінцї, наслїдуванє старшої піснї про Ничая та його смерть у місточку Краснім. Найважнїйша в нїй згадка про Владижин (Ладижин, recte Владичин), як місце, де Абазина справдї зустріло остатнє нещастє, де він програв битву і дістав ся в неволю. Рядки 22—23 вказували би на те, що Абазина покарано смертю через відрубанє голови, що було найзвичайнїйшим у воєнних часах способом кари, а не через посадженє на паль.

З культурного житя України XVII—XVIII вв.

Подав **Михайло Возняк.**

I.

В передмові до чернигівського видання „Перла многоцѣнного“ з 1646 р. подає Кирило Транквіліон Ставровецький дві причини видання книжки, а саме: високий богословський розум та „сладкоглаголивий риторский язик і поетицке художество“. Великої і тяжкої праці підіймив ся автор. „Многими трудами“ „взяла совершенство“ його книжка. Що про богословські річи писати не просто, а метрами, „трудно і барзо трудно“, „тилко той знаетъ, кто того ремесла заживаетъ“. До тої тяжкої праці спонукала його на старість ся обставина, щоби люди тим охотнійше брали ся до читання божих річий. Відносить ся се поперед усього до молодіжи, що повинна вчитувати ся в його божі річи, „описаны сладкою мовою подъ метри“. Хто хоче своїми сльозами вмити пречисті ноги та невинні рани Христа, нехай співає „жалосно о смерти сына Божія на кождый пятокъ“, бо „слезы виводитъ отъ закаменѣлого сердца память смерти Христовои, которая описана подъ метри“; нехай співає також „жалосно о покаянію грѣшныхъ“, а видобуде слези „на омитя“ своїх гріхів.

А хоче хто доступити божої радости та наповнити нею свою душу та серце, нехай співає собі „весело въ радости о трохъ персонахъ бозкихъ: о персонѣ отцевской преславной и сыновской и духа святого“. Впрочім „лѣпше есть спѣвати духовный

Принято на засіданню історичної секції дня 13 мая 1912.

пѣсни, анѣжли свѣцкіи, сромотныи, бѣсовскіи". „А притомъ и то потребно вѣдати тебѣ, ласкавый чителнику, стоїть дальше в цікавій передмові, ижъ тая книга презацная, хотяй ся видитъ мала въ очахъ людскихъ, але великіи содержитъ въ собѣ тайны, збавеню твоему служачіи". Містить у собі так високий богословський розум, що „зъ единого вѣршика двохъ або трохъ словъ може добрый казнодѣя казаня повѣсти и кротко звязаную речъ роспространити и душѣ людскіи утѣшити словомъ Божіимъ". „Также въ школахъ будучіи студенти могутъ собѣ съ тои книги святои выбирати вѣрши на свою потребу и творити зъ нихъ орації розмаитии, часу потребы свои, хочъ и на комедіяхъ духовныхъ. А если бы тежъ хто схотѣлъ мѣти собѣ за патрону Матеръ Божію, пречистую Дѣву Марію, нехай же похвалу еи читаетъ и спѣваетъ на кождую суботу, прудко таковый почуетъ поправу живота своего и повстаня зъ грѣховъ своихъ". До ангелів і св. Михайла треба читати та співати в понеділок, до апостолів у четвер, до мучеників у середу, про Христові страсти в пятницю, про покуту в вівторок, а о трьох Божих особах у неділю.

Таку передмову має між иншим книжка, що „философіи бозскои маетъ въ собѣ розумъ, которая содержитъ въ собѣ похвалу триперсоналному бозтву и страсти Христовѣ и похвалу пресвятой Богородици и инныи многи пѣсни духовніи, сладкіи, веселыи и плачливыи". Укладаючи свою книжку, йшов автор шляхом, який промостив в нашій літературі Памво Беринда не тільки своєю книжочкою „На Рождество Господа Бога и Спаса нашего Ісуса Христа Вѣршѣ для утѣхи православнымъ Хрістіаномъ", але й тими віршами в його виданнях, яких авторство найскорше можна йому приписати. В напрямі, заініціованім у нас друком, коли не брати в рахунок невдалих проб при друках протягом 16 в., Бериндою, працював і Йоанікій Волкович, що свої діяльоґи та вірші видав у Львові 1630 й 1631 р. Близько в тим споріднені і духовні вірші, призначені до співу, — побожні пісні.

Сему напрямови літературних творів, занесених до нас із західньої Европи, головно з Польщі, пішли на зустріч школи, а розширенню їх поміж нашим народом помагали сусідство з Поляками та пропаґанда унії. Коли православна церква не признає побожних пісень, в уніятській церкві стали їх співати між утренею і службою божою, по службі божій, перед вечірнею і по вечірни не тільки в більші свята, але й у неділї. А вже необ-

хідною була побожна пісня в часї всяких процесій, місій чи відпустів. З усїх свят у році дало Різдво Христа привід до найбільшого числа пісень. Іще більше пісень повстало в честь Богородиції, а зпоміж святих найбільше популярним у нашого народу був св. Миколай. З лїтературного боку дуже інтересні вірші про марність світа та позагробове житє.

В другій половинї 17 в. побожні піснї були на україньских землях уже загально поширені, хоч про них є в нас історичні свідоцтва вже від кінця 16 в.[1]) Полїтичне лихолїте 17 в., вічні военні трівоги та руїна відбили ся відгомоном і в духовних віршах, спеціяльно в молитовних до Богородиції. Нерідко роздаєть ся прошенне „утолити слезы вѣрныхъ“, „ублагати стрѣлы, ярости сроїе“, бо „тма христіанъ гине безъ сповѣди“. В піснї з початком „Предста царица на высоком тронѣ“ є ось яке прошенне до Богородиції:

Кролю Іоанну поспѣши в рицерствѣ
За своя люди и за своя церкви,
Не дай бесурманом, татарским уланом
И поганским паном.

На христіане пехъ не наступуютъ,
Отчизну нашу нехъ не отимуютъ.
Потлуми царя, турецкаго папа
И в Татаръ погана.

Гетманом паномъ подай булаву,
Всему рицерству вѣкуистую славу,
Рач нам привернути подолскіе краини
И христіан без мѣры.[2])

Очивидно тут згадуєть ся про ті часи, коли Поділє було під володїннем Турків, і то про час, коли Іван Собіский вже став польським королем. Таким чином повстанне сеї піснї треба віднести до останньої четвертини 17 в.

Инша пісня Богородиції, що починаєть ся словами „Кто не хвалит, кто не славит Рождества пречиста“, має в закінченню таке прошенне до неї:

---

[1]) З початку 17 в. маємо вже наші духовні вірші, що правда, переклади з польської мови. Про один такий переклад піснї на Великдень п. в. „Нн҃ѣ веселый намъ дн҃ь пасгалъ“ згадує Петров в другім випуску „Описанія рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ“ (Москва, 1897, ст. 246). Списаний сей переклад в 1604 р.

[2]) Рукописний співаник в „Музею Петрушевича“ в бібліотеці Народного Дому ві Львові, ч. 233.

Даруй царю государу тишину покоя,
Бое царыца, голубица, тая ест власт твоя.

Реементу малой росіи ты буди правица,
Божія сила исної справи Твоя нам девица (sic. десница).

Іоанна намъ гетмана укрѣпи, царице,
Вѣрне радити, щасливе жити сподоби, Дѣвице.[1])

Мабуть зложена ся пісня в початках гетьманования Івана Мазепи, отже в останнїх лїтах 17 та в перших роках 18 столїтя. І друга половина 17 в., спеціяльно остання четвертина, та перші два десятилїтя 18 в. се час, коли на Україні повстало або переложено велике число побожних пісень, спеціяльно в честь Богородиці, між якими є часто річи, повні поезії. За загальними молитовними богородичними піснями пішли спеціяльні, присвячені означеним образам Богородиці.

З залюбования до побожних пісень в нашого народу скористали головно пропаґатори унії, в першій мірі Василіяни, та зробили побожну пісню одним зі способів своєї пропаґанди. В поширену пісню вкладали доґму, яку хотіли защіпити в народї, або складали на її взір иншу, де зручно висказували ті думки, якими уніятська церква відріжнює ся від православної. Пропаґандї унії при помочи побожних пісень треба й завдячити появу друком українських духовних вірш.

II.

Здаєть ся, одну з перших збірок побожних пісень подибуємо в однім молитовнику, друкованім латинкою, без зазначення місця і року друку. Др. Свєнціцкий відносить його до кінця 17 або поч. 18 в.[2]), Естрайхер подає тільки титул без своїх здогадів[3]). Заголовок сього молитовника ось який: „Naczatki zytyia Nebesnaho Na Zemły: Czerez Soiedynenyie so Bohom i Swiatymy Jeho: Na wsiak deń w sedmycy razpołozennyie Ko błahoczestyiu Chrystyanskomu So proizwołenyiem Włastytelstwa izdannyie“ (8⁰, ст. 326+12). „Hława X“ сього молитовника містить „Pisny nabożnyia“, які випереджує „Poucżenyie o tich (піснях)“. Воно нагадує і цитовану передмову Ставровецького і пізнїйшу передмову до „Богогласника“.

[1]) ibidem.
[2]) K. Estreicher, Bibliografia polska, Tom XXIII (zeszyt 1, Lit. N—Ok), Краків, 1909, ст. 13.
[3]) И. С. Свѣнцицкій, Опись Ставропигійскаго Института во Львовѣ, Львів, 1908, ст. 67.

„Jako pisny myrskiia tworat switowuiu radość, арґументує укладчик молитовника, tako pobożnyia utiszaiut ko lubwi Bożoy. Seho rady Swiaty Car Dawyd tołyko Psałmow, sy iest pisney dla wirnych napysa, i sam ia so onimy poiasze, i ot Preświatyia Maryi imamy Piśń słożennuiu; Wełyczyt Dusza moia Hospoda &c. i Cerkow Bożaia rozłycznyia prydaiet, da onimy sławym prewełykaho Hospoda, i serdca nasza do Neba wozdwyżaiem. Jehda ubo ia poiem: trebi iest poradno, słowo po słowi, so razsużdenyiem, nyże słowese prediduszczaho naczynaty do tol, doneliże wsi pereszłaho neskonczat Obacze iako Psalmy Swiatyi ne tokmo sut Bohu pryiatny(,) iehda ony poiem, no takożde iehda ony hłahołem wnymatelni, tako pisny pobożnyia. Seho rady zdi prysowokuplaiu pisny obycznyia, iaże iehda wozmożeszy, po wremeny, iły hłahołaty możeszy, ły so onych słowes nikiich używaty na wozdychanyia do Boha iły Swiatych; sy iest na stryłystyi mołytwy" [1].

По сім поученню подані ось сї пісні: Piśń Katechyzmowa. Troyca Boh Otec, Boh Syn, Boh Duch Swiaty, стор. 221—229; Piśn O Myłosty Bożoy. Boże lublu tia, ciłym serdcem lublu tia, ст. 229—232; Pisn Zalu za hrychy. Na ton toy: Hore mni hrysznyku suszczu &c: Hdy w żywot moy wozru hłuboko, ст. 232—234; Pisn O smerty, Sudi, Pekli, i Nebi. Na toy ton: Boże łaskawy usłysz płacz krwawy &c. Pryidet hodyna dla wsich iedyna, ст. 234—237; Pisn Zalu za grzechy. O Boże wiczny szczo to my sia diiet? ст. 237—241; Pisn Do Preświatoy Bożyey Matery. O Wsepitaia Maty! Hdy na sud każut staty! ст. 241—244; Pisn do Preświatoy Diwy. Preczystaia Diwo Maty Ruskaho kraiu, ст. 245—247; Pisn o Swiatom Onufryi, na ton: Preczystaia Diwo Maty &c. Pomoszcznyka kto iszczeszy, imasz wo skori, ст. 247—250.

Мова пісень у сім молитовнику значно чистїйша нїж у „Богогласнику". Отже укладчикам „Богогласника" прийшло ся „разсмотрѣвати художество, достигати намѣренія мыслей, елико мощно исправляти, слоги стіхомъ изобрѣтати, многая нова ветхимъ прилагати" не тільки відносно до текстів, що їх дістали в рукописях, але й до таких текстів, які були вже передтим друковані.

Возьму на приклад найпопулярнїйшу з пісень „Богогласника", яка вже має свою літературу, а се „Пречистая Дѣво Мати Рускаго краю". Вже в 1870 р. надрукував Г. Гезен в 13 ч. „Современной Лѣтописи" статейку „Русскія церковныя пѣсни, употреблявшіяся у римскихъ католиковъ въ половинѣ XVIII

[1] Naczatki zytyia Nebesnaho na zemły, ст. 220—221.

вѣка", де є кілька цікавих даних що до історії первовзору сеї пісні. Зміст сеї статї переказав П. Шейн у своїм збірнику „Бѣлорусскія народныя пѣсни, съ относящимися къ нимъ обрядами, обычаями и суевѣріями" (Спб. 1874) на ст. 414—417, де й подані два тексти нашої пісні за Гезеном крім трьох инших, а саме двох записаних поміж Білорусами й одного передруку з львівського „Молитвослова мірскаго" 1864 р. З двох варіянтів сеї пісні Гезена — один списано на вісїмцї товстого паперу, яка найшла ся в старім церковнім календарі для римо-католицького духовенства Могилівської ґубернії на 1827 р., а другий найшов він у збірцї Імператорської публичної бібліотеки. Її повний заголовок такий: Pieśni o najswiętszey Maryi Pannie, które się spiewają przed Jej Cudownym Obrazem, koronami Watykańskiemi ukoronowanym od Ojca Ś. Benedykta XIII, w roku 1727 dnia 15 Sierpnia u W. W. OO. Dominikanow, na Swiętey Górze Różancowey, nad miastem Podkamieniem Cetnerowskim. We Lwowie, w drukarni SSS. Trójcy. R. 1752. Збірник містить з початку пять пісень в честь Богородиці в польській мові, а потім згадану вище пісню п. з. „Piesn szósta, o teyze Najswiętszey Maryi Pannie, Ruskim textem od pewnego nabożnego złożona"[1]).

Текст пісні „Пречистая Діво Мати" виглядає в сїм молитовнику так (в нотках зазначую через I відміни збірки 1752 після передруку Шейна на стор. 417, через II відміни осьмої пісні збірки руських і польських пісень, виданих в кінцї 18 в. в Почаєві латинкою, яка збірка переховуєть ся у Петрушевичевім відділї бібліотеки „Народного Дому" у Львові під ч. 110, а через III відміни „Богогласника" з 1790 р.):

Preczystaia Diwo Maty Ruskaho kraiu,
Na Nebesy i na Zemły tia wełyczaiu,
Ty hrysznykow[2]) tiażkoy muki(,)[3])
Czerez[4]) twoi zbawlaiesz Ruki,[5])
Neday propasty.
Tebi Wsy[6]) Swiatyi służat, Rodyce Boha,
I my hrysznyi[7]) sławym tebe wsy[8]) iako moha,
Ciłym serdcem[9]) nechay myło
Tebi służyt Dusza,[10]) Tiło,
Maty Czystaia.

[1]) П. Шейнъ, Бѣлорусскія народныя пѣсни, ст. 416.
[2]) I—II грѣшника. [3]) I—II—III в' тяжкой муки. [4]) III Чрезъ. [5]) II izbawlaiesz Ruky, III спасаешъ р. [6]) I всѣ. [7]) I грѣшны, II hrisznyi, III тя грѣшнiи. [8]) I хвалимъ Тебе всѣ, III славимъ вси. [9]) II sercem. [10]) I-II—III наше.

Ktož newdiaczen [1]) łaski twoi,[2]) skažy(,) kotory,[3])
Zpod kamenia [4]) dla zbawłenia [5]) idut do hory,
Temnych(,) chromych [6]) i ułomnych
Oczyszczaiesz tam prytomnych(,)
Proszuž [7]) i mene.[8])
May w bacznosty i mylosty wirnaho słuhu,
Neday meni upadaty [9]) w wełyku tuhu:
Skažysz teraz(,) [10]) iak by [11]) znaty,
Szczo z hrysznykom [12]) budesz diłaty,
Pany [13]) łaskawa.
Utikaiuszczym sia k tebi w [14]) wsiakoy potrebi,
Znaiu(,) szczo [15]) utwerdysz wsich nas wirnych iak [16]) w Nebi,
Newypuszczay [17]) ze na wiki [18])
Z twoiey Preświatoy Opiki [19])
Mene hrysznaho.[20])
Poday Ruku w tiažkoy bidi i utrapłeniu(,)
Daruy łasku prośiaszczomu i ko [21]) zbawłeniu.
Budy wsim nam [22]) oborona(,)
Prosyt Tia Polska [23]) Korona
Jako Carycu.[24])
Z [25]) Synom twoim wozlubłennym budy łaskawa,
Kotoromu nechay budet wsia [26]) czest i sława,
Wo wik wikow neprestanet(,) [27])
Poki [28]) wseho świta stanet [29])
Ot wsich słuh twoich
Amiń.[30])

Як бачимо, тексти сеї пісні з часу перед виходом „Богогласника“ більше народні, хоч заразом і скорше там попадають ся польонїзми. Давнїйші тексти дають також у деяких місцях поправнїйшу лекцію, як прим. місце про службу Богородицї душею і тїлом, як вилїчуванне чудотворним образом „темних,

---

[1]) I не вдячный. [2]) II łasky Twoiey, III твоей. [3]) III который. [4]) I Съ Ченстоховы, II—III З' Подкаменя. [5]) I збавленія, здаеть ся, лиха кирилична транскрипція латинки. [6]) I—II хорыхъ, III хорихъ. [7]) I—II Прошу. [8]) I мнне. [9]) I Не дай мене управляти, II Neday myni upadaty, III Недавай мнѣ упадати. [10]) I Сказы (sic) теперь, II—III Скажи теперь. [11]) I колибъ. [12]) I съ грѣшнымъ, II z hrisznym, III Что в' грѣшнимъ. [13]) II—III Панѣ. [14]) I Утекающимся къ Тебѣ во, II Утѣкающихся к' тебѣ въ. [15]) III же. [16]) I насъ всѣхъ яко. [17]) I—II не выпускай, III не випускай. [18]) I—II—III вѣки (wiky). [19]) I опекя, II opiky. [20]) I—II—III грѣшнаго. [21]) I мнѣ ко, II prosiaszczemu mni ko, III мнѣ просящу ко. [22]) I всѣхъ насъ. [23]) II sławna, III Полска. [24]) I царицы, II Сarycу, III Царици. [25]) I Съ. [26]) I нехъ съ Тобою вся, III з' отцемъ, Духомъ да. [27]) I—III не престане, II ne prystane. [28]) II Poky, III Доколь. [29]) I—II—III стане. [30]) I—II—III vacat.

хромих і уломних", а не хорих, як стоїть у „Богогласнику" й як доси друкуеть ся, наче хромі й уломні не були би хорими. Про час уложення пісні можна тілько здогадувати ся. З уваги, що пісня уложена в честь Підкаменецької Богородиці, якої образ короновано 1727 р., та що в рукописи задержала ся вона в Камяньскім Богогласнику з 1734 р.[1]), можна припускати, що ся пісня повстала при кінці 30 рр. 18 в. В Камяньскім Богогласнику вона очивидно одна з недавніх, коли треба було зазначити її арію як тотожну з піснею „Излия ся благ[одать]". А що в молитовнику нема поданої арії при сій пісні, противно пісню в честь св. Онуфрія кажеть ся співати на арію пісні Підкамінецькій Богородиці, можна здогадувати ся, що молитовник вийшов із друку вже по 1734 р.

Ще більше твердою зробили редактори „Богогласника" мову иншої пісні зі згаданого молитовника „Боже, люблю та", перекладу з польської мови (в нотках подаю відміни тексту „Богогласника" з 1790 р.) Вона має заголовок „Pisn O Myłosty Bożoy".

Boże(,) lublu tia, ciłym serdcem lublu tia,
Szczo[2]) na zemły sozdanyia,
Wminych wsia w lubow[3]) pinyia,
Da tia chwalat(,) wysławiaiut,[4])
A mni do uszes wołaiut.[5]) Boże &c.
Słońce(.) Misiać i wsi[6]) zory,
Rok, Hodyny i czas skory,[7])
Noszcz i deń nechay tia chwałyt(,)[8])
Serdce sia w lubwy rospałyt.[9])
Boże(,) lublu tia &c.
Szczo sia na zemły znayduiet,
Szczo nad zemlu wylituiet,
Szczo[10]) w rykach(,) w moru[11]) pławaiet,
Nechay tuiu piśń spiwaiet. Boże.
Mnoho[12]) trawok sia rachuiet,[13])
Mnoho łystia sia znayduiet,[14])
Tol nechay iazykow[15]) maiu,
A każdym z serdca wołaiu.[16]) Boże.

---

[1]) Др. Ів. Франко, Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв., Львів, 1900, ст. 131.

[2]) Сколь. [3]) Все вмѣнныхъ в' любве. [4]) прославляютъ. [5]) глашаютъ. [6]) Солнце, мѣсяцъ и вся. [7]) скорый. [8]) да тя восхвалитъ. [9]) в' любовь распалитъ. Дальші дві стрічки такі:

Что земля на себѣ носитъ,
Что ся надъ землю подноситъ.

[10]) Что. [11]) в' морѣ. [12]) Сколь. [13]) изчисляетъ. [14]) листвій обрѣтаетъ. [15]) Толко языковъ да. [16]) взываю.

Dusza, tiło i wsi[1]) syły,
Tokmo tebe ulubyły,[2])
Szczoże sia wo mni znayduiet,
Lubow twoia wse światuiet. Boże.
Razum, pamiat, wola, smysły,
Sława, hodność, i iak stysły[3])
Pomysł serdca prykazuiet(,)[4])
Wicznym prawom zapysuiet.
Boże(,) lublu tia &c.
Wsiakaia w mni dychanyia[5])
Znaczat lubwy[6]) żełanyia,
Kolko raży (sic) oddychaiu,[7])
Wo lubwy sia razpalaiu.[8]) Boże(,)
Aszcze oczy prymrużaiu[9]), [lub.
Sna z potreby używaiu,[10])
Dusza, serdce, smysły czuiut,
Piśń presładku wyspiwuiut.[11])
Boże(,) lublu tia &c.
Aszcze[12]) choszczesz mia słuchaty,[13])
Boże, budu w hłas wołaty,[14])
Wozmy(,) szczo iest świtowaho,[15])
Daruy mni sebe[16]) samaho. Boże.
Woźmy(,) Swite(,) szczo miah-
[kaho
Jest wo mni, iły Carskaho.
Tym sia welmy utiszaiu(,)
Jehda tuiu piśń spiwaju. Boże.
Nyże[17]) mene marność prełstyt,
Nyże ot Boha razłuczyt,
So wsim switom sia żehnaiu.
K tebi serdce wozdwyżaiu. Boże.
Smutok i dołehływosty,
Ne zminiat moiey[18]) myłosty.
Skorb, tisnota, honenyie
Se mni w Boźi żełanyie.[19]) Boże.
Niay sia pekło nasorożyt,[20])
Lubwy moiey nezatrwożyt.[21])
Ja sia nyni oświdczaiu,[22])
Że wo wiki tia kochaiu. Boże.
Niay so mnoiu szczo sia stane,
Ne otstupysz mene(,) Pane,
Boś mia iskupyw doroho,
Truzdaia sia o mni mnoho.
Boże(,) lublu tia &c.

Колиж редактори „Богогласника" змінили так значно текст друкованої пісні[23]) і то, як здаєть ся, духового продукта ко-

[1]) вся. [2]) возлюбили. Дальші дві стрічки виглядають так:
Что ся во мнѣ внутрь вмѣщаетъ,
В' любовь твою разжизаетъ.
[3]) почесть; іако стислій. [4]) души наказуетъ. [5]) Всякія в' мнѣ движанія. [6]) любве. [7]) разовъ отдихаю. [8]) любовь ся распалаю. [9]) очеса смѣжаю. [10]) нуждна употребляю. [11]) восписуютъ. [12]) Егда. [13]) слышати. [14]) спѣвати. [15]) Отими, что есть мірскаго. [16]) себе. Дальші дві стрічки знову цілком змінені:
Пріими(,) свѣте(,) что мягкаго
Есть во мнѣ любосластнаго.
[17]) Ся строфа в „Богогласнику" цілком відмінна:
Не прелститъ мя суетіе,
Ниже благополучіе;
Цѣлый свѣтъ днесь отвергаю,
К' тебѣ сердцемъ воздыхаю.
[18]) Неизмѣнятъ в' мнѣ. [19]) любленіе. [20]) Аще ся и пекло двигнетъ. [21]) неподвигнетъ. [22]) Вѣрно бо исповѣдаю. Остання строфа також цілком змінена:
Да вмѣнюся ни вочтоже,
Неотступлю тебе(,) Боже;
к҃. Бось мя искупилъ безцѣнно,
Бымъ тя любылъ неотмѣнно.

[23]) Пізнійші почаївські видання „Богогласника" ріжнять ся тільки тим від першого, що в них нумерована (ч. 111) й виказана в реєстрі

лишнього їх товариша по званню (Боже, люблю тя), не буде дивним, що вони так само або й ще більше зміняли рукописні тексти, тим більше, що в таких текстах могли бути нераз подробиці і додатки, які не мають нічого спільного з релігійними доґмами. Розумію апокрифічні елементи, від яких навіть по зредаґованню Василіянами не вільний „Богогласник", і дальше такі точки, в яких католицька церква ріжнить ся від православної.

III.

Виказувано такі точки також на місіях, що пособляли не тільки зростови, але й друкованню духовних вірш. Др. Щурат описав один місійний „Katechizm krótko zebrany" львівського

„Пѣснь Пресвятѣй Дѣвѣ Богородицѣ Марѣи на Пренесеніе Чудотворнія Народно Увѣнчаннія Єя Иконы отъ Притвора в' новую Церковь", яка в перше виданне вшита по відділї Богородичних пісень як осібна публїкація тої самої величини. До річи треба зазначити се тут, що вшите новищої пісні в склад „Богогласника" свідчить, що „Богогласник", який вачали друкувати 1790 р., вийшов з друку щойно 1791 р. Львівські видання „Богогласника" ріжнять ся від почаївського, а друге львівське виданне в 1886 р. навіть дуже недотепне, як виказав др. Франко в статї „Нашѣ коляды" (Львів, 1890). Одначе й перше львівське виданне в 1850 р. має деякі нові пісні, деякі викинені з почаївського видання, позмінювані часом слова, а то й повикидані цїлі строфи, як прим. із пісні Підгорецькій Богородиці викинені отсї три строфи:

Сію страну Іоанну Царю ґди горда
Пустошила, и палила злослива орда
Ѥ Ты в' томъ болѣзновала,
Мѣсяцей пять плакала,
Потѣшая, утоляя
Гнѣвъ должній Сына.
Се водою хтѣлась тою врага згубити,
И в' той тонѣ всей Коронѣ цѣлѣй пребыти;
Ѥ. Якожъ пречъ уступила
Лютая варваръ сила,
Укротима, прогонима
З' тѣхъ странъ Тобою.

А дальше викинена ще одна строфа:

По семъ нынѣ в' сей святынѣ, юже возстави
В' Руской странѣ перша Панѣ для Твоей славы,
Ѥ. Юже сынове полскѣ,
Здобили конецъ полскѣ,
Ту сіяешъ, и раздаешъ
Дари просящимъ.

(Пор. Богогласникъ, Почаїв, 1790, ч. 121, 1825, ч. 122, Львів, 1850, ч. 125, ст. 305—307).

видання із 1768 р., де подибуємо вісїм руських текстів, в порівнанню із „Богогласником“ місцями близших до народньої мови [1]). Поодинокі руські пісні друкували ся у додатках до инших місійних підручників або до таких книжок, як „Гора Почаевская“ [2]), навіть у польських збірниках побожних пісень, прим. у „Kantyczkach pieśni nabożnych“ з 1767 р. є текст вірші „Posmotry sia, czołowicze, szczo sia teper diie“, в „Kantyczc“-ї з 1785 р. є пісня Підкаменецькій Богородиці. Але потребу більших збірників наших духовних вірш зродив щойно „Богогласник“. В „Музею Петрушевича“ в бібліотеці Народного Дому у Львові переховуєть ся межи стародруками під ч. 110 збірка руських і польських пісень почаївського видання без означення місця і часу друку.

Є тут отсї руські тексти:

1. Пісня Почаївській Богородиці:
Поч. Wesełо spiwayte, czełom udariayte
pred Matkoiu Chrystowoiu (1б—2а).
2. Такаж на „ton: Witay cudowna“:
Поч. K tebi, Bożyia Maty, prybihaiem,
Obremenenny hrichamy wzywaiem (3а—4б).
3. Такаж на „ton obyczny Pisny Podkameneckiia“:
Поч. Preczystaia Diwo Maty Ruskaho Kraiu,
Po ystyni lubiaszczych Tia sładosty Raiu (4б—5б).
4. Такаж „o yzbawłenyi pomoszczyiu ieia ot powitra morowaho, bywszaho w lito 1770“:
Поч. Nyni prosławysia Poczaiewska skała (6б—8б).
5. Такаж:
Поч. Wsełennaia, wsia strany, zemlane,
Sowokupłszesia wsy Chrystyane (8б—9б).

---

[1]) Др. В. Щурат, Із студій над почаївським „Богогласником“. Квестиї авторства і часу повстаня деяких пісень. Львів, 1908, ст. 40.

[2]) Одним із творців духовних вірш був Василиянин Тимотей Щуровський. 1772 р. вийшли друком у Супрасли: Wzory Doskonałości Panienskiey Przez... Podane śrzodki do cwiczenia się w Rozlicznych Cnotach Zakonne życie zdobiących, де є ось які невугарні руські вірші: Піснї Богородиці: Raby Maryi wełykoy nadii (62а) і Nadeždo wirnych, Hołubyce z Zyru (Жировицькій Богородиції, 62б); пісня про ангелів як сторожів: Newydymyi, a Lubymyi Chranyteły naszy (62б); пісня св. Василю Великому: Tryświtłymy wincy tebe wiażut, o Wasyły! (63а); пісня св. Володимирови: Rody Rossynii Władymir wo sławi (63б); пісня св. Іванови Дамаскинови: Jawno wsim nam budy (63б); пісня „o wprowadzeniu Odpustu zupełnego do Papemelinu: Turyia Riko Ty pinyia hłasy“ (65а). В примірнику бібліотеки „Оссолїнських“ (ч. 98630) недостає карток по 65 к.

6. Пісня Підкаменецькій Богородиці:
Поч. Preczystaia Diwo Maty Ruskaho Kraiu,
Na nebesy i na zemły Tia wełyczaiu (9б—10б).
7. Пісня Почаївській Богородиці на „przeniesienie Obraza":
Поч. Izydyte, Dwory, so Sobory
Dneś Nebesnymy (10б- 11б).
8. Пісня на Рiздво Христа:
Поч. Prewiczny rodyłsia pod lity,
Chotiaczy zemlu proswityty (14a—15a).
9. Пісня „Naziawienie Pańskie":
Поч. Iordan Riko uhotowysia,
Se bo prychodyt Boh krestytysia (15б).
10. Такаж на „ten samiy Ton":
Поч. Troyce światаia, Boże łaskawy,
Proświty serdca jako Boh prawy (16аб).
11. Пісня на третю великопісну неділю:
Поч. Uże dekrek (sic) podpysuiet,
Pyłat sudyia wskazuiet (16б—17аб).
12. Пісня на Велику Пятницю при гробі Христа:
Поч. Wyżdu Tia na kresti Raspiata, Isuse, Wysiaszcza,
Kaia Tia serdca, ach, moy Boże, newospłaczutsia [zraszcza (17б—18б).
13. Пісня на Великдень:
Поч. Iierusałyme, switeł nad zwizdy dneś budy,
Se bo Car twoy spasł iest ot ada wsia ludy (18б—19б).
14. Такаж: Поч. Izydite, Anhełow łyky,
Wo stritenie Władyky (20аб).
15. Такаж: Поч. Sotorżestwuyte wsy kupno nyni,
Chrystos woskrese zhrobnoy iaskyni (19б—20б).
16. Пісня на Вознесїнне:
Поч. Wzyde Boh k Iełeonstiy Hori,
Stritaiut Anhełstyi chory (20б—21a).
17. Пісня на Зелені свята:
Поч. Istocznyk duchownyy,
Radosty wynownyy (21a—22a).
18. Пісня на Боже Тїло:
Поч. Twoia cześt, sława wikow, Hospody,
Da ne prestanet w wicznyia Rody (22аб).
19. Пісня на Рiздво Богородиці:
Поч. Rozdestwo sławno prysno Diwyia
Woschwałym wsy dneś wo hłasich pinyia (22б—24a).
20. Пісня на Непорочне Зачатє:
Поч. Wsełennaia, torżestwuy dneś,
Nebo, zemla, kupno myr weś (24аб).
21. Пісня на св. Михайла:
Поч. Łykuiut wsy na nebesech
Umy Anheł wo słowesech (25б—26аб).
22. Пісня на св. Миколая:
Поч. O swiatiyszy otcze, swiatytełem sławo,
Nykołaie czudotworcze, swiaszczennaia hławo (26б—27a).

23. Пісня на неділю о блуднім сині:
Поч. O hore mni hrisznyku suzscu (sic),
Hore błahych dił ne imuszczu (28аб).

24. Пісня „katechyzmowa, która się spiewa rano i popołudniu przed katechyzmem“ на місіях:
Поч. Troyca Boh Otec, Boh Syn, Boh Duch Swiaty,
W Troycy Boh iedyn: tak wsim treba znaty (32б – 34б).

25. Пісня про смерть, суд, пекло та небо:
Поч. Pryidet hodyna dla wsich iedyna,
Kohda sia razłuczaty (34б – 35б).

26. Пісня про жаль за гріхи, яку співають в часї причастія (як „Горе мнї грішнику сущу“):
Поч. Hdy u żywot moy wozru hłuboko,
Horkych tuczu słez łeiet oko (35б—36а).

27. Пісня із актів віри, надії і любови, співана в часї процесий (як „Chwała bądź Bogu w Tróycy iedynemu):
Поч. Nyzki ty pokłon Boże moy oddaiu,
Duszeiu, tiłom, wsim, szczo wsebi maiu (36б—37а).

28. Пісня Богородицї на вечірних суплїкаціях:
Поч. O Wsepitaia Maty: Hdy na sud każut staty,
Wotrubi pahubi ne predaway rabow (37б).

29. Пісня „Prepodobnomu Iowu Zelizu“:
Поч. Yz młada wozluby boha Zelizo błażenny,
Rożdenny w zemły hałackoy Ioan nareczeny (52б—54а).

Пісні під чч. 1—23 звісні з „Богогласника“, під чч. 24—28 з инших Василіянських видань, під ч. 29 нова. Всїх пісень 56, решта польські. Тому, що в збірничку є пісня на перенесенне почаївського образу Богородицї в 1791 р., тодїж уложена й видана друком, вклеєним у перше видання „Богогласника“, збірка не скорше вийшла друком ніж 1791 р. Найправдоподібнійше в 1791 р., коли збірка з причини свята могла числити на великий попит [1]).

IV.

Як за першим виданнєм „Богогласника“ з 1790—1791 р. появила ся збірка руських і польських побожних пісень, так в рік по другім виданню із 1805 р. маємо одну друковану збірку духовних вірш, що вийшла друком також у почаївській друкарнї з початком 19 в., а якої не узглядновано в дотеперішнїх дослїдах над історією духовної вірші. Се **ПѢСНИ БЛАГОВѢЙНЫЯ. Въ кратцѣ собранныя. ПОЕМЫЯ. При Бжествен-**

[1]) В бібліотецї Оссолїньских переховуєть ся під ч. 19982 примірник сеї книжечки з відмінним титуловим образком із написию: Prawdz. Wizerun. N. P. Obrazu Poczaiow. Koronowanego R. P, 1773.

ной Лїтѹргíи чтéнной. Къ сймже Прáздникомъ Господскимъ, Бгорóдичнымъ, и нѣкоторымъ Стымъ: Тáже рáзличныѧ Покаѧнныѧ Рѹскіѧ и Пóлскіѧ. ТѴПОМЪ ИЗДАННЫѦ. Въ стóй и Чѹдотвóрной Лáврѣ Почáевской Чйна стаго Васíліа Велйкагѡ. Рóкѹ Бжїѧ, ѧѱѕ. Збірка представляє собою досить обємисту книжочку. На відворотнїй стороні титулової картки є образок розпятя. Всїх карток 124, заголовна, 129 зглядно 131[1]) нумерованих і дві „оглавленія".

Зачинає збірку пісня, співана при Бжéственной Лїтѹргíи чтенной. На одинайцятій картцї починаєть ся польська пісня при „mszy swiętey czytaney" і зараз за польським текстом Тáѧжде Пѣснь при Бжтвенной Лїтѹргíи. Истолкóванна славéнскимъ Дїалéктомъ. Дальше надруковані ось які пісні:

Славяно-український і польський текст пісні при перенесенню чудотворного почаївського образу до нової церкви в 1791 р., звісної вже з додання до першого видання „Богогласника" кк. 23—25.

Пісня до Богородиці Всѣхъ Царйце, Богогл. 1790, ч. 136, кк. 25б—28а.

Пісня на Рівдво Христа Воспойте днéсь соглáсно, нова, кк. 28а—30а.

Пісня на Рівдво Хр. Днéсь вси возигрáйте, нова, акростих: ДРѠЗДѠВСКИ, кк. 30а—32а.

Пісня на Р. Хр. Рáдость сѧ нáмъ з'ѧвлѧетъ, нова, кк. 32а—33б.

Пісня на Богоявлення Днéсь мóрѧ игрáйте, нова, акростих: ДРѠЗДОВСКий, кк. 33б—35а.

Пісня про терпіння Хр. Всемилосéрдный ѿ Хрїстé сладчáйшїй, нова, кк. 35а—36а.

Пісня про співтерпіннє Богородицї Прéжде всѣхъ вѣкъ ѿ Бóга избрáнна Марíа чиста, нова, акростих, ПЛАЧ МАРІИ, кк. 36б—40б.

ѴМНЪ, при Грóбѣ Гднемъ: Благообрáзный Їѡсифъ, кк. 40б—40Аб.

Пісня про Богородицю при гробі Хр. Мáтерь Бóга иста, нова, кк. 40Аб—40Ба.

Дві польські пісні про муку Христа й до нього, кк. 40Ба—43а.

Пісня на Великдень Да прїйдетъ нóваѧ рáдость мірѹ днéсь, нова, акростих: ДРѠЗДѠ(т)ВСки, кк. 43а—44а.

Пісня на Великдень Авторъ нóвый, Адам вторы Хрїстосъ избавйтел, нова, акростих: АВТѠР, кк. 44б—45б.

[1]) Картки 39 і 40 двічи вчислені, отже крім к. 40 також 40А і 40Б. Нумерація помилена о 10 карток так, що по 89 к. іде 100 к.

Пісня на Великдень Хвалѣнъ Богъ буди во вѣкъ вѣка, нова, акростих: ХРИСТОС ВОСКРЕСЕ Йз' мертвыхъ, кк. 45б—47б.

Пісня на Провідну неділю По востанїи Хрїстосъ Спаситель, нова, акростих: ПАСХИ Вѣрныхъ, кк. 47б—49а.

Пісня на Різдво Богородиці Свѣте внемли, и прїемли, Бог. 1790, ч. 82, кк. 49б—52а.

Пісня на Введеннє Богородиці Днесь прїйдите, нова, акростих: ДРѠ(т)ЗДоВСКИ, кк. 52а—53а.

Пісня на Благовіщеннє Богородиці Днесь прїйдите, нова, акростих: ДРѠЗДОВСКій, кк. 53а—56а.

Пісня у честь Богородиці на Стрітеннє Согласно и прекрасно поймъ пѣсни преизбранны, нова, акростих: СИЛВЕСТЕР И, кк. 56б—59б.

Пісня на Успеннє Богородиці Чудо преславно, Бог. 1790, ч. 109, кк. 59б—62а.

Пісня Почаївській Богородиці Весело спѣвайте, Бог. 1790, ч. 112, кк. 62б—64а.

Пісня на Обрізаннє Хр. Днесь играй, ветхїй человѣче, с'нами, нова, акростих: ДРѠЗДѠВСки, кк. 64б—66б.

Пісня в честь Василія Великого Да гримит' Небо. играюще днесь, нова, акростих: ДРѠЗДѠВСки, кк. 66а—68а.

Пісня в честь Івана Хрестителя Прїйдите всѝ языцы, нова, акростих: ПАРѲХ ѠНИШКѠВЕЦКій, кк. 68а—70а.

Пісня на трьох Святих Кимми днесь пою гласи, нова, кк. 70а —71а.

Пісня в честь безсребренників Кира й Івана: Играй всецѣло вся Римская страна, нова, акростих: ЙѠАН ПѠСоВСКій, кк. 71а—73а.

Пісня Олексієви, чоловікови божому: Создателю Боже, нова, акростих: СИЛВЕСТЕР, кк. 73б—75а.

Пісня Антипі Избранный сосудъ Хрїстовъ Антипа вѣрный, нова, акростих: ЙЕРѠМОНАХ, кк. 75б—77а.

Пісня Юрієви Днесь возыграйте, и воспѣвайте, нова, акростих: ДРѠЗДѠВСКИ, кк. 77б—80а.

Пісня в честь Івана Богослова: Їѡанна Богослова, Бог. 1790, ч. 190, кк. 80а—81а.

Пісня Онуфрієви: Ѡ преподобне, и треблаженне, Бог. 1790, ч. 191, кк. 31б—33б.

Пісня Михайлови: Вон'ми днесь Небо, внуши земля, нова, кк. 33б—34а.

Пісня Катерині: Соторжествуйте днесь, Ангелѡвъ хоры, нова, акростих: СИЛВЕСтер, кк. 84б—85б.

Пісня Варварі: Тро́йцы свѧто́й покло́нъ да́ймо, Бог. 1790, ч. 166, кк. 86а—88б.

Пісня Миколаеви: Пѣснь Свѧти́телю днéсь поУхва́лнУ воздадѣмъ, нова, акростих: Пѣснь НИКОЛАЮ, кк. 89а—100б.

Пісня в честь Стефана: Виждь всѧ^к^ правовѣрный человѣче, нова, кк. 101а—102б.

Покаянна пісня: Вплѣнь пло́т' дУх' мо́й веде́тъ во мнѣ, нова, кк. 102б—104а.

Покаянна пісня: Кто̀ мнѣ пла́чь зѣлный, нова, кк. 104а—105а.

Покаянна пісня: Припомѧни̂, человѣче, себѣ, нова, акростих: ПОПРАВСИ, кк. 104б—106б.

Покаянна пісня: ОУсУмнѣлемсѧ, нова, кк. 106б—108а.

Покаянна пісня: Станѣ^м^ при гробѣ, ѡУзри^м^ тлѣнїе, нова, кк. 108а—109б.

Пісня про вічність: Тли́тъ боѧзнь се́рдце, мы́слю и трУхлѣю, Бог. 1790, ч. 240, кк. 110а—111б.

Пісня про злу вічність: Памѧта́йте Хрїстїа́не, Бог. 1790, ч. 241, кк. 111б—114а.

Уморальнююча пісня: Съ пе́рвыхъ весны̀ дне́й зде́сь ѧ вселилсѧ, нова, кк. 114а—116б.

Пісня до Іс. Христа: ІисУсе пресла́дкїй, и тво́рче свѣта, Бог. 1790, ч. 243, к. 116б—118а.

Дальше йдуть: Гими про марність світа „Cur mundus militat sub vana gloria“ по латинськи та польськи, „Klnę się, że Królom Tronu nie zazdroszczę“, Пісня з зазивом до каяття „Losie móy nieszczęsny, dokąd zmierzasz ninie“ з акростихом: LEWICKI, пісня про стан „Wiele lat upłynionych życia liczę“, прощанне зі світом „Żegnam cię, muy świecie wesoły“, пісня до Ісуса „O Jezusie móy dobrotliwyi“ і Богородиці „Ogłaszam miłość Maryi wybraney“ та вкінці УМНЪ. ВозбУжда́ющїй дУшУ ко спасе́нїю (ДУшѐ моѧ̀ воста́ни).

На всіх руських 45 пісень усього 11 текстів із Богогласника, автором вісьмох пісень є Дроздовський, трьох Сильвестер чи Сильвестер А., одної Іван Посовський. Такі акростихи, як: Плач Маріи, Автор, Христос воскресе изъ мертвыхъ, Пѣснь Николаю, Поправся — нічого не говорять. Акростих „Иеромонах“ вказує тільки на стан автора пісні. Кого треба розуміти під „парохом онишковецьким“, сю справу вияснив би спис тодішнього білого духовенства або місцеві записки. Чи автор одної з польських пісень „Lewicki“ є ідентичний з автором Левицким, якого вірша була звісна вже найдалі в половині 60 рр. 18 в. (про се дальше мова), нема даних сказати щобудь певного.

Велике число (8) акростихів Дроздовського промовляло би за тим, що він був впорядчиком збірки, а бодай одним із діяльнїйших укладчиків [1]).

V.

Отсе були би більші друковані збірки українських духовних вірш до початку 19 в. Се тільки маленька частинка дуже богатого матеріялу, що йому судило ся в рукописних зшитках вдоволяти духові потреби наших предків. На потребу вистудіовання рукописних співаників, на скільки дійшли до наших часів, звернено увагу щойно останніми часами. Можна сказати, що переломовим моментом у справі вивчення наших старих співаників було звернення уваги на сей відділ нашої старої лїтератури проф. М. Грушевським. В XV і XVII томах „Записок Наукового Товариства імени Шевченка“ (1897) опублїкував проф. М. Грушевський дуже інтересний співаник з початку XVIII в. Приготовляючи до друку сей співаник і глядячи за паралелями, подав проф. Грушевський в XIV т. „Записок“ „Кілька духовних віршів з Галичини“ з яворівського збірничка, що переховуєть ся у музею тов. „Просвіта“ у Львові. Таким способом звернув проф. М. Грушевський увагу на публїкацію співаників, з яких до того часу тільки кілька використав П. Житецький у своїй збірці „Мысли о малорусскихъ народныхъ думахъ“, один „Малорусскій пѣсенникъ XVIII вѣка“ описав Нейман в V кн. „Кіевской Старины“ за 1884 р., дещо опублїковано в „Житю і Слові“ і инших журналах.

Добрий початок зробив проф. Грушевський. За кільканайцять лїт присвячено українській духовній вірші і найдавнїйшим записям народнїх і штучних пісень більше працї й уваги ніж до опублїкования співаника з початку XVIII в. Найбільше невсипущим робітником на тім полї став проф. В. Перетц. Його „Малорусскія вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII вв.“ в 3 і 4 книжках „Извѣстій Отдѣленія рус. яз. і слов. Имп. Ак. Наукъ“ за 1899 р. розросли ся протягом одного року в поважний том „Историко-литературныхъ изслѣдованій и матеріаловъ“ в двох частях; перша два рази більша часть присвячена початкам штучної поезії в Росії, впливови української віршевої і народньої поезії XVI—XVIII в. на великоруську та деяким

[1]) Шематизм греко-католицького духовенства львівської архидієцезії за 1832 р. виказує на ст. 311 Івана Дроздовського як пароха Ниркова. Уродив ся 1755 р. та зазначений священиком „antiquae educationis“.

питанням (авторство, редакційна робота) з історії „Богогласника“, — друга становить додатки до дослідів, себто містить описи збірників псальм, кантів і пісень, вірші зі стародрукованих видань до появи граматики Мелетія Смотрицького й українські пісні з рукописий XVIII в. В тім самім 1900 р. описав др. Франко в своїй цінній праці „Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв.“ Камянський Богогласник 1734 р. та три співаники, два угроруські й один калуський. В рік пізнійше опублікував проф. Перетц в 2 кн. „Извѣстій“ п. з. „Замѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни въ Россіи“ 14 українських пісень з нотного збірника українських і польських пісень, датованого 1713 роком, якого одначе повстаннє треба віднести до кінця XVII в., а доповненнє і поправленнє до початку XVIII в.

Звертаючи увагу головно на розвій форм поезії і взаїмний вплив на себе форм народньої і штучної поезії в історичнім розвою, присвятив проф. Перетц третій том своїх „Историко-литературныхъ изслѣдованій и матеріаловъ“ дослїдам із поля давнього руського народнього вірша, тонїзації силлябічного вірша та початкам метро-тонїчного віршовання; тут також є причинки до питання про початок українського народнього вірша, а дальше до біоґрафії і писань І. Некрашевича. До намічених питань вертає проф. Перетц і в статї „Очерки старинной малорусской поэзіи“ в „Извѣстіяхъ“ за 1903 р., „Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики“ также за 1907 р. і тут і там у ряді своїх статий п. з. „Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и палеографіи“ в київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“.

Не вичисляючи поменших заміток і матеріялів з історії духовної вірші і давнїх записів світських вірш і народнїх пісень, зазначу тут богату збірку „Угроруських духовних віршів“ д. В. Гнатюка, друковану в „Записках“, і його ж публїкацію у „Записках“ угроруського співаника Гряделевича та „Хоценського співаника Левицьких“. Авторством і хронольоґією пісень „Богогласника“ займав ся др. В. Щурат у цікавій праці „Із студій над почаївським „Богогласником“. Квестиї авторства і часу повстаня деяких пісень“ (1908). В київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ за 1909 р. і відбиткою появив ся опис двох збірників, подарованих вивозчиками за границю наших старих друків і рукописий Я. Головацьким і А. Петрушевичем київській унїверситетській бібліотеці, Ю. Яворського п. з. „Два замѣчательныхъ карпато-русскихъ сборника XVIII-го в., принадлежащихъ Университету Св. Владиміра“, де в додатках по-

дані тексти народнїх пісень з описаних збірників. Вкінцї треба згадати, що др. Франко узгляднює старі записи народнїх пісень у своїх „Студіях над народніми піснями“ та що три українські пісні опублїкував проф. Е. Карський в IV зош. „Русскаго Филологическаго Вѣстника“ за 1905 р. п. з. „Три малорусскихъ пѣсни изъ польскаго сборника XVII в.“

Сповнили ся надії проф. М. Грушевського в напрямі звернення пильнїйшої уваги на давні співаники. Та ще досі не виконано двох дезідератів, висказаних у передмові до текстів співаника з початку 18 в. „При такім характері редакції Богогласника (себто тому, що до Богогласника ввійшли пісні в більшій чи меншій переробці) повстають дві потреби, писав проф. Грушевський: одна — се вистудіювати саму сю редакційну роботу укладчиків Богогласника, як вони користали з того лїтературного матеріялу, що мали в руках, в якім напрямі зміняли. Богогласник, як найбільш популярна, безперечно, книжка з цїлої нашої старої друкованої лїтератури, варта такої студії. З другого боку треба вистежити історію лїтератури віршевої до зведення її в Богогласник і по за ним“[1]). Одначе, що правда, початки зроблені і в тім напрямі. Одинока одноцїльна моноґрафійка про „Богогласник“ — книжечка Мировича „Библіографическое и историко-литературное изслѣдованіе о Богогласникѣ“ (Вильна, 1876) нинї рішучо перестаріла. Такою була декуди вже в хвилї виходу, бо опирала ся на виданню із 1805 р. як на першім і на основі того хронольоґія деяких пісень означена на останнї літа 18 в., отже по виходї „Богогласника“ з 1790—1791 р. Але моноґрафія Мировича подає ще нинї богато цїнного матеріялу.

VI.

Для історії „Богогласника“ спеціяльно й нашої духовної вірші загально подає дещо нового співаник, про який саме буде тепер мова. Дарував його д. Ол. Курбас в 1910 р. до Біблїотеки Наукового Товариства імени Шевченка. Містить він у собі 135 карток форми подовгастої чвертки паперу, значно обтятої при оправі (може й кількаразовій). Тепер оправи нема, через що й стан співаника дуже сумний; в богатьох місцях недостає карток, а деякі картки були так вшиті, що мене стояло богато працї приведенне його до такого ладу, щоби пооди-

---

[1]) М. Грушевський, Співанник з початку XVIII в. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XV), ст. 6.

покі вірші чи пісні не були розірваними. Представляє він кілька частий. Зачинає його 12 карток одного співаника; ся частина зачинаєть ся сею карткою, де кінчить ся пісня, якої текст від частого вживання неоправленого співаника цілком затертий. До того половина першої картки віддерта, а так само мало що не половина другої. По 1 картці є якась прогалина, по 7 картці теперішнього співаника нема що найменше двох карток так, що по початкови різдвяної пісні „Вселенная весели ся“ іде страстна пісня, по 8 картці знову недостає що найменше трьох карток. Тай теперішньою 12 карткою не кінчив ся колись сей перший співаник, бо польській пісні на Різдво „W żłobie leży“ недостає кінця. 13 картку починає друга строфа пісні „Вселенная весели ся“, очивидний знак, що не тільки знову недостає карток, але й що маєть ся до діла з иншим співаником і иншого властителя, бо той сам був би не вписував в свій співаник два рази тої самої пісні. Впрочім і характер письма, почавши звідси, відмінний.

По 21 к. теперішнього співаника видерто що найменше три картки, як показують їх недоривки. Так само недостає карток по 60 к. теперішнього зшитя і незвісний доси текст пісні св. Николаєви „Днесь вси воскликнѣте“ уриваєть ся на третій строфі. Дотеперішні дефекти співаника є нічим в порівнанню з тим, що стрічаєть ся що крок по 68 к. Дальших 8 карток, з яких чотири дуже знищені, пообдирані, а одна трохи не до половини віддерта, а в середині другої чвірки недостає що найменше одної картки, годі навіть влучно розмістити, бо перша й друга чвірка карток починають ся текстами пісень без початку й кінчать ся піснями без кінця. Дальше знову недостає карток, а на найблизшій картці є кінець якоїсь духовної вірші та зачинають ся світські пісні. По 91 к. витята одна картка, а текст вірші „Доколѣ, уме пернатий“ на обороті 92 к. не має кінця, як що оригінал був так само великий, як текст „Богогласника“. В такім разї недоставало би карток і по 92 к. Як виходить із недоривків, по 102 к. витято 4 картки, а по 106 к. 7 карток. Від 98 к. переважає латинка, навіть у руських текстах, а від 107 к. йдуть польські пісні, переважно дворацькі, часто вільного, порноґрафічного характеру.

Береги співаника пообчімхувані, пообдирані, а то й пообтинані. Чорнило в богатьох місцях вилиняло так, що відчитаннє тексту в богатьох місцях утруднене, в кількох неможливе. Знищеннє співаника й позатирані місця в нім подають наглядний

доказ, що співаник довгий час повнив пильно культурну місію, бо був виразом літературного смаку української інтелїґенції 18 в.

Співаник представляє великий інтерес для історика нашої духовної і світської вірші та пісні. З огляду на се та на згаданий теперішнїй стан співаника не від річи буде подати детальний його зміст, потїшаючи ся надією, що може з часом найдуть ся хоч деякі картки, що будуть виповнювати теперішнї його прогалини. Описую співаник відповідно до свойого упорядковання. Що до паралель, покликую ся тілько на такі збірки й статї, де подані повні тексти, а поминаю цілком описи, де подані тільки початки пісень. Так само не покликую ся на такі менші і більші збірки духовних вірш, які є витягом із Богогласника. В описї деякі надстрічні знаки заступлені найблизшими.

Співаник починаєть ся нечитким кінцем якоїсь пісні. Далї йде пісня, здаєть ся, до Зборівського Ісуса. По 1 к. є якась прогалина.

2 к. Кінець пісні до св. Николая; як виходить із місць, які можна перечитати, се: **Море та чудесы || Господь сый небеси.** Пор. Богогласникъ, Почаїв, 1790, ч. 176, 1825, ч. 177. Заховані строфи дають другу половину акростиху ...**НА...НЄКЇ.**

2 к. об. 10. **Пѣснъ ст҃телю Христову о҃тцу Николаю. Бо҃шаго нѣс҃т на зе҃мли трона, || Кто хоще҃т себѣ за па҃трона.** Пор. Бог. 1790, ч. 173, 1825, ч. 174. Богогласникъ, Львів, 1850, ч. 175, 1886, ст. 379—80; П. В. Шейнъ, Бѣлорусскія народныя пѣсни, съ относящимися къ нимъ обрядами, обычаями и суевѣріями, Спб. 1874, ст. 407—408; Чубінський, Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, т. I, ст. 168—169; В. Гнатюк, Лїрники, Львів, 1896, ст. 35—36; Kolberg, Pokucie, II, ст. 269—272.

3 к. 11. **Пѣс[н]ь Ст҃ителю Ієрар҃ху Хв҃у Николаю. Трикрати блаженъ, Пастиру, трикрати блаженъ єси.** Пор. Бог. 1790, ч. 172, 1825, ч. 173, 1850, ч. 174, 1886, ст. 377—79.

4 к. 12. **Пѣснь Рождеству Хр҃тову. Въ яслеҳъ лежи҃т, ктожъ побѣжи҃т || Спѣвати маленькому.** Пор. Бог. 1850, ч. 18, 1886, ст. 26; М. Грушевський, Кілька духовних віршів з Галичини (Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. XIV, Misc. ст. 9).

5 к. 13. **Пѣснь на ро҃жде҃т[во] Христово. Манда҃т боз'кі҃ в'се то испо҃нює҃т, || Же па҃на чиста си҃на рождає҃т.**

6 к. 14. **Пѣсьнъ Рождеству Христову. Весела свѣту новина, || Гди Па҃на Сина повила.** Пор. Бог. 1790, ч. 3, 1825, ч. 3, 1850, ч. 4, 1886, ст. 19—21; Чубінський, Труды, т. III, ст. 373—375.

7 к. об. 15. **Пѣснь Ро҃жеству Хр҃тову. Въселе҃ная веселися, ||**

Богъ о^т дѣви днес родиса. Пор. Бог. 1790, ч. 9, 1825, ч. 9, 1850, ч. 11, 1886, ст. 4—5; Пѣсенникъ или собраніе пѣсней, поемыхъ во дни праздниковъ, и нарочитыхъ святыхъ, равно пѣсней покаянныхъ, и надгробныхъ, Унґвар, 1902, ст. 102—103. Урваєть ся третьою строфою. Дальше недостає що найменше двох карток.

8 к. 20 пісня Христовим страстям без першої строфи: **Царю Хрїсте незлобивый.** Пор. Бог. 1790, ч. 39, 1825, ч. 39, 1850, ч. 44, 1886, ст. 87—89; М. Грушевський, Співанник з початку XVIII в. (Зап. Н. Т. ім. Ш. т. XVII), ст. 52—53; В. Гнатюк, Угроруські духовні вірші, Львів, 1902, ст. 165; Чубінський, Труды т. III, ст. 21; П. Безсоновъ, Калики перехожіе, Москва, 1863, т. II, ст. 173—178.

8 к. об. 21. **Пѣс^н Страсте^м Їсѕсъ Христовимъ Царѕ Хрсте справед'ливи, || Тожес та^к вар'зо те^рпли[вн].** Пор. Бог. 1790, ч. 40, 1825, ч. 40, 1850, ч. 45, 1886, ст. 89—91; В. Гн., У. д. в. ст. 166—67; Пѣсенникъ, ст. 161—163. Уриваєть ся другою строфою. Дальше недостає що найменше трьох карток.

9. к. 22 пісня до Ісуса без початку. Зачинаєть ся строфою: **Бо грѣшачи дрѕгий раз' крижѕешъ Бога.**

10 к. 23. **Пѣснь Прес'вятой Бци Бер'дичивской. Божая матеръ сияетъ, || Людие градѣте.** Пор. Бог. 1790, ч. 127, 1825, ч. 128, 1850, ч. 127, 1886, ст. 282—285.

10 к. об. 24. **Пѣснь Благовѣщенїю Прстой Бци. Благовѣстите дс радос^т всемѕ мирѕ.** Пор. Бог. 1790, ч. 85, 1825, ч. 85, 1850, ч. 91, 1886, ст. 200—201; В. Гн., У. д. в. ст. 56.

11 к. об. Pieśń o Narodzeniu Pańskim. W złobie lezy, ktoz pobiezy kolendować małemu. Як ся, так і дальші пісні не нумеровані. Пор. Бог. 1790, 17 ненум., 1825, 17 ненум., 1850, ч. 19; Pastorałki i kolędy czyli piosnki wesołe ludu, Краків, 1883, Cz. I, ст. 212; Kantyczki piesni nabożnych, 1767, ст. 186—189; M. Mioduszewski, Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne z melodyjami w kościele katolickim używane, Kraków, 1838, ст. 30—33; Почаївська збірка кін. 18 в. руських і польських побожних пісень, ч. 11.

По 12 картці недостає карток на початку другого співаника.

13 к. Почавши від другої строфи пісня на Різдво Хр.: **Вселенная веселися.** Пор. 7 к. об.

13 к. об. **Пѣснь на рож[де]ство Хртово. Нинѣ, Адаме, возвеселися, || Прамати Єва исполнися.** Пор. Бог. 1790, ч. 24, 1825, ч. 24, 1850, ч. 29, 1886, ст. 21—23.

14 к. об. Пісня на Різдво Хр. **Цвѣтъ мисле^нни днеся родитъ.** Пор. Бог. 1790, ч. 7, 1825, ч. 7, 1850, ч. 9, 1886, ст. 23—25; Чубінський, Труды, т. III, ст. 371—373.

15 к. об. Пісня на Різдво Хр. Возвеселѣмся вси кѹпно нинѣ, ‖ Христосъ родися в подлой яскинѣ. Пор. Бог. 1850, ч. 5, 1886, ст. 35—37.

16 к. об. Пісня на Різдво Хр. Миръ днесь на земли явися, ‖ Єди Бгъ ѿ Дѣви родися.

17 к. Пѣсн' Благовѣщенію Прчтыя Бцы. Видѣ Бгъ, видѣ Творецъ, же миръ погибаетъ. Пор. Бог. 1790, ч. 6, 1825, ч. 6, 1850, ч. 8, 1886, ст. 9—11; Шейн, Б. н. п. ст. 399—400; Чубінський, Труды, т. III, ст. 358—365; П. Безсоновъ, II, ст. 106—110.

17 к. об. Пісня на Різдво Хр. Встанъ, Давиде, в гуслами, ‖ Брацай пѣсни со нами. Пор. Бог. 1790, ч. 13, 1825, ч. 13, 1850, ч. 15, 1886, ст. 43—46; П. Безсоновъ, II, ст. 62—63.

18 к. Пѣснь на Богоявленіе Гсде. Гласъ Господень на водахъ вопиетъ. Пор. Бог. 1790, ч. 26, 1825, ч. 26, 1850, ч. 31, 1886, ст. 60—62.

19 к. об. Пѣснь Іс Хрту чудовному Зборовскому. Крини лѣти, юни дѣти чуда прежде познали.

20 к. об. Пѣси на Богоявленіе Господне, видана Року ѧѱѱѕ (sic) дня в Іанѹария. Іерей днесь въ крестомъ градетъ, ‖ Ко Іωрдану памят приведетъ.

По 21 к. недостає карток.

22 к. Пісня на Різдво Хр. Anioł Pastyrzem mowił. Пор. Pastorałki i kolędy, I, ст. 28; Kantyczki, ст. 94—95; Mioduszewski, Śpiewnik, ст. 28—29; Почаївська збірка 18 в., ч. 51.

22 к. об. Ktoz o tey dobie leży w złobie, a gdzie, gdzie. Пор. Pastorałki i kolędy, I, ст. 103; Kantyczki, ст. 106—108; Mioduszewski, Śpiewnik, ст. 399—400.

23 к. об. Witay, Panie, me kochanie, dziś narodzony.

25 к. Pieśń na Boże Narodzenie. Przy oney dolinie w ludzkiey krainie. Пор. Pastorałki i kolędy, Cz. II, ст. 521; Kantyczki, ст. 481—485.

25 к. об. Pieśń na Boże N(a)r(o)dzenie. Paslismi owce pod borem. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 488.

26 к. об. Pieśń na Boże narodzenie. A coż to, dżiecino, będżiem czynili? Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 298; Kantyczki, ст. 477—481; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 50.

27 к. об. Piesn na boze Narodzenie. Wiara nasza, wiara nasza. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 285.

29 к. Piesn na boze Narodzenie. Mesyiasz prszyszed na swiat prawdziwy. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 443; Kantyczki, ст. 138—141; Mioduszewski, Śpiewnik, ст. 40—41.

31 к. Пѣснѣ Святимъ. Пѣснь Стомѹ Василию. Излияся

благодат' во Устнахъ твоихъ, Фче. Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 69—70 і ст. 251—252; В. Гн. Лірники, ст. 33—34; Житє і Слово, III, ст. 215—216; П. Безсоновъ, Калики перехожіе, Москва, 1861, I, 774—778.

32 к. **Пѣсн' Стомꙋ Василию. Излиѧсѧ Ѿ Устъ твоихъ, Фче преславне.** Пор. Бог. 1790, ч. 181, 1825, ч. 182, 1850, ч. 184, 1886, ст. 395—397.

33 к. **Пѣсн Стомꙋ Николаю. Дивнй во дѣлехъ стител' великий, || Явисѧ мирꙋ предстател' толикий.** Пор. Бог. 1790, ч. 174, 1825, ч. 175, 1850, ч. 176, 1886, ст. 380—82; Шейн, Б. н. п. ст. 408; Пѣсенникъ, ст. 74—75.

33 к. об. **Пѣсн' Святителю Хриву Никола[ю]. Чудо, сти Николае, твое визнаемъ.**

35 к. Пѣсн Николаю. Изливаеши чудеса мирꙋ. Пор. Бог. 1790, ч. 169, 1825, ч. 170, 1850, ч. 171, 1886, ст. 371—73.

36 к. **Пѣсн' Святителю Христовꙋ Николаю. Играймо, спѣваймо, в тимпани вдараймо.**

37 к. **Пѣсн' Николаю. Ѡ святѣйший Фче, скорий помощниче.** Пор. Бог. 1790, ч. 175, 1825, ч. 176, 1850, ч. 177, 1886, ст. 382.

38 к. об. **Пѣс[нь] Святтителю Николаю. Радуйсѧ, Николае, || Ми к тебѣ вси волаемъ.**

39 к. об. **Пѣснь Стомꙋ Алексею. Коханаго, гди вмирала || Матка, сина жаловала.** Пор. Бог. 1790, ч. 185, 1825, ч. 186, 1850, ч. 188, 1886, ст. 402—3; Пѣсенникъ, ст. 132—133.

40 к. **Пѣснь на усѣкновении чесниѧ Глави. Памѧть Твоѧ праведнаѧ естъ со похвалами.** Пор. Бог. 1790, ч. 206, 1825, ч. 207, 1850, ч. 209, 1886, ст. 441—42; В. Гн. У. д. в. ст. 64—65; Чубінський, Труды, т. III, ст. 172—173; П. Безсоновъ, II, ст. 164—5; Пѣсенникъ, ст. 247—249.

41 к. об. **Пѣсн на преѡбраженние Господне. Велиимъ гласомъ и ужасомъ днес, Давиде, викрика.** Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 186—187.

42 к. об. **Пѣсн иѡану Богословꙋ. Іѡана Богослова || И риторовъ сладка мова.** Пор. Бог. 1790, ч. 190, 1825, ч. 191, 1850, ч. 193, 1886, ст. 415—16; Пѣсни благовѣйныя, Почаїв, 1806, к. 89; Чубінський, Труды, т. I, ст. 178—179; В. Гн. Лірники, ст. 32—33; Kolberg, Pokucie, II, 272.

43 к. об. **Пѣсн' иѡанꙋ Крестителю. Веселисѧ, краснаѧ пустини, || Радуйтесѧ, аггелъские сили.** Пор. Бог. 1790, ч. 205, 1825, ч. 206, 1850, ч. 208, 1886, ст. 439—41; М. Гр. Зап. XV, ст. 18—19; В. Гн. У. д. в. ст. 246—248.

45 к. **Пѣснъ стомꙋ Архистратигꙋ Михаи[лꙋ]. Архистратигъ умнихъ силъ воеводо.**

46 к. **Пѣсн чесномꙋ крестꙋ. Истина радость Крестъ Хвъ.**

Пор. Бог. 1790, ч. 73, 1825, ч. 73, 1850, ч. 79, 1886, ст. 161—62.

47 к. **Пѣснъ Стому Великомученику Евстафию. Евстафие, кто исповѣсть чудеса.**

49 к. **Пѣснъ стому Духу. Источникъ духовний || Радост днес исполни.** Пор. Бог. 1790, ч. 61, 1825, ч. 61, 1850, ч. 65, 1886, ст. 136—38; В. Гн. У. д. в. ст. 46—47; В. Щурат, Із студій над почаївським „Богогласником", Львів, 1908, ст. 25—26; П. Бевсоновъ, III, ст. 42—4; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 21; Пѣсенникъ, ст. 202—3.

50 к. **Пѣснь Стому Илию. Источниче благодати, || О илие в небо взятий.** Пор. Бог. 1790, ч. 201, 1825, ч. 202, 1850, ч. 204, 1886, ст. 435—36; М. Гр. Зап. XV, ст. 42—43; В. Гн. У. д. в. ст. 63—64; П. Бевсоновъ, I, ст. 768—770; Пѣсенникъ, ст. 224—5.

50 к. об. **Пѣсн Стому Димитрию. Цвѣтъ вдячний и пахнущий в солоню зявися.**

51 к. об. **Пѣснъ блаженному Онуфрию. О преподобне и триблаженне || Онуфрие сте и преизрадне.** Пор. Бог. 1790, ч. 191, 1825, ч. 192, 1850, ч. 194, 1886, ст. 417—19; Пѣсни благовѣйныя, 1806, к. 81 об.; Чубінський, Труды, т. I, ст. 176—178.

52 к. об. **Пѣснъ Зарваницка. З емпѣровъ горнихъ Бгъ ся зъявляетъ.** Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 187—189; Пѣсенникъ, ст. 34—6.

53 к. **Пѣснъ Зарваницка. Неизглаголанна тайна во мирѣ познася.** Пор. Бог. 1790, ч. 76, 1825, ч. 76, 1850, ч. 82, 1886, ст. 166—168.

54 к. **Пѣсн Зарваницка. Златомъ ковании трубы, днесъ востръбѣте, || Предвѣчному цесарови пѣснъ принесѣте.**

55 к. об. **Пѣснь Зарваницка. Мире окресний, сие себѣ внемли, || Иже сияетъ Бгъ в чудахъ на земли.**

56 к. **Пѣснъ Зарваницка на подобенъ Источ. Кто яко Бгъ е избавителъ, е || Цръ царемъ, всѣхъ спаситель.**

57 к. **Пѣсн Стому Іоану Сочавскому. Граде, встани, || Воспой на вся страни.**

58 к. **Пѣснъ стому Михаилу. Михаиле, кто яко Бгъ, велми возопиле.** В. Гн. У. д. в. ст. 62—63; Чубінський, Труды, I, ст. 166; В. Гн. Лірники, ст. 46—47; Пѣсенникъ, ст. 52—54.

59 к. **Пѣсн Стому Михаилу. Істини глас твой, Михаиле, || Реклъ еси на небеси смѣле.**

60 к. об. **Пѣсн Стому Николаю. Днесь вси воскликнѣте, || Пѣснми возгласѣте, || Чловеци.** Уривається на третій строфі.

Дальше знову недостає карток.

61 к. **Пѣсн на боже Тѣло. Твоя чест, хвала, нашъ вѣчний Пане, || На вѣчне часи нехъ (нехъ) не оустане.** Пор. Бог. 1790, ч. 66,

1825, ч. 66, 1850, ч. 70, 1886, ст. 147—148; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 22.

61 к. об. Пѣсн' ѡ надеждѣ свѣта. Во домꙋ давидовѣмъ ‖ Страшная совершается.

62 к. об. Пѣсн' Святителю Хр°стовꙋ Николаю, видана Р. Б. 1764 miesiąca wrzesnia D. 10. Помрачнїе часи, днесся выяснайте, ‖ Ви вси христиане чꙋда прославляйте.

62 к. об. Пѣсн' свѣцъка. Шумитъ лѣсъ є̃ Да гудутъ пташинята, Которѣ пари не маютъ, Безумни звѣрата. є̃

Я тимже прикладомъ є̃ Та цижъ бажати, Коли лѣта Свои марне трачу, Не ма(ю)чи пари. є̃.

2. by iak pary ne znaydu, To chyba czercem budu. Ta taky że bo ia za diwczata prosyty Boha budu.

Oy, diwczata, diwczata, treba umyraty, Łaknuczomu, prahnuczomu sam Boh kazet daty.

64 к. об. Пѣсн' на Воскресение Хр°во. Миръ во свѣтѣ южея днес' наполни, ‖ Же Бгъ Ѿ гроба до Ада встꙋпилъ.

65 к. об. Здаєть ся, продовження пісні з 64 к. Ta ne budet taia spasenaia, kotora ne daie. Pysmo swiate toie swidczyt, chto ieho czytaie. Крім того проби пера, між тим: Buway my zdorowa, ty diwczyno moia.

66 к. Пѣсн' Рж°твꙋ Пр°той Бци. Днес' грайте, црие, ‖ На триоумфъ Марии. Пор. Бог. 1790, ч. 80, 1825, ч. 80, 1850, ч. 86, 1886, ст. 190—91.

67 к. Образець св. Николая з підписами: Swienty Mikołay, Святи Миколай Чꙋдотворецъ.

67 к. об. Пѣсн' оуспению Престой Бци. Чудо преславно ‖ По всем свѣтѣ яв'но. Пор. Бог. 1790, ч. 109, 1825, ч. 109, 1850, ч. 116, 1886, ст. 260—62; Пѣсни благовѣйныя, 1806, к. 59 об.; М. Гр. Зап. XIV, Misc., ст. 13—14. Дальше недостає карток.

69 к. Кінець пісні до Варвари (?).

Пѣсн' на покровъ пре°то Бгородици. Воспойте согласно ‖ Пѣсн' новꙋ прекрасно. Пор. Бог. 1790, ч. 84, 1825, ч. 84, 1850, ч. 90, 1886, ст. 197—200; Малый Пѣснословецъ или сборникъ пѣсней во честь и славу Пречистой Дѣвы Маріи. Коломия, 1885, ст. 25; В. Гн. У. д. в. ст. 217—218; Пѣсенникъ, ст. 42—45.

70 к. об. Пѣсн' [на] Покровъ Пре° Бгородици[1]). Истиная Мати свѣта, Пречистая Па"но, ‖ Просиялас' паче сло"ца, слѣчна Дия"но.

71 к. об. Пѣснъ Положеню Ризи. Ѿ всея страни вся христи-

[1]) В рук. Бгоридици.

ѩни. Пор. Бог. 1790, ч. 104, 1825, ч. 104, 1850, ч. 111, 1886, ст. 249—250; Мал. Пѣсн., 1885, ст. 42.

72 к. об. **Пѣснь Положени[ю] честныѧ Ризи. ...ений ѝсточникъ намъ днеᶜ ѝзъѧвисѧ.** Тільки сам початок, бо дальше знову недостає карток.

73 к. Пісня на Покрову Богородиці. **Благовѣствуимъ днесь радость всемꙋ мїрꙋ.** Пор. 10 к. об. Зачинаєть ся від другої строфи: **Со всѣми свѧтими, архангелскимъ хоромъ.**

73 к. об. **Пѣснь Прᶜтой Бци. Источнице, ѐ, благодати, ѐ, || Пречистаѧ Дѣво Мати.** Пор. Бог. 1790, ч. 135, 1825, ч. 136, 1850, ч. 136, 1886, ст. 301—303; П. Бессоновъ, ст. 768—70.

74 к. об. **[Пѣснь] Прᶜтой Бгоро[ди]ци. Ѡ пречистаѧ Панно, Дѣво Бце.** Пор. М. Гр. Зап. XV, ст. 39. Без кінця, бо дальше недостає що найменше одної картки.

75 к. Кінець пісні до Почаївської Богородиці: **К тебѣ, Бжїѧ Мати, прибѣгаемъ.** Пор. М. Гр. Зап. XV, ст. 33—34.

75 к. об. **Пѣснь прᶜтой Бго[роди]ци. Бце, вѣрнимъ ѡборона.** Пор. М. Гр. Зап. XVII, ст. 52; В. Гн. У. д. в. ст. 220—222.

76 к. Перечеркнено: На стрѣтение І[су]с Х[рис]та, а написано: великопо[стна] **Ѿ Дѣвице Пречистаѧ, Мти благословеннаѧ.** Пор. Бог. 1790, ч. 102, 1825, ч. 102, 1850, ч. 109, 1886, ст. 239—241; Мал. Пѣсн. 1885, ст. 39—41; М. Гр. Зап. XVII, ст. 53; В. Гн. У. д. в. ст. 161—162; П. Бессоновъ, II, ст. 183—184; Пѣсенникъ, ст. 183—5. Без кінця, бо дальше недостає карток.

77 к. Докінчення якоїсь духовної вірші.

Пѣсн' свѣцка. Мꙋсиш тисѧ признати, аки щире кохати.

78 к. **Пѣснь свѣцка. Гей не тѣштесѧ, вороженки, не тѣштесѧ.** Пор. Я. Ѳ. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, Москва, 1878, ч. I, ст. 333—334.

79 к. **Пѣсн' свѣцка. Смꙋтна на срдцꙋ хвилѧ настꙋпаеᵀ.** Пор. В. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали. I, 2. Спб. 1900, ст. 169.

80 к. об. **Пѣснь свѣцка. Тѧжкаѧ ричъ любити || И до тебе ходити.** Пор. В. Гнатюк, Хоценський співаник Левицьких (Записки Н. Т. ім. Ш. т. XCI), ст. 117.

81 к. **Пѣсн' свѣцка. Ѿ ѧ[к] тѧжко, хто кохае, || На д[о]леглივости нарѣкае.**

82 к. **Пѣᶜн' свѣцка. Ѡхъ мнѣ жаль велики", || Тꙋжꙋ непрестанне.** Пор. В. Перетцъ, Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, 1907, кн. 1), ст. 171—172; Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, Львів, 1833, ст. 307—310.

84 к. об. Пѣсн' свѣцка. Яхъ, акъ срдцу не нудѣти? || Кого люблю, не видѣти. Пор. Wacław z Oleska, Pieśni ludu galicyjskiego, ст. 321; Я. Головацький, Народныя пѣсни Гал. и Уг. Руси, I, ст. 302—303; В. Гн. Зап. XCI, ст. 110.

85 к. Пѣсн' свѣцка. Бимовити мѣнѣ трудно, || Що тя люблю. Пор. Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie, ст. 340; Я. Головацький, Народныя пѣсни, I, ст. 368—369.

86 к. Пѣснь свѣцка. Нехай нагородятъ нба твои труди || И тяжкаго[1]) срдца вздиханя. Пор. В. Гн. Зап. XCI, ст. 117—118.

87 к. Пѣснь свѣцка. Летѣлъ чорній жукъ, в. || Да в рѣченку пукъ, пукъ. Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, т. II, Львів, 1840, ст. 94—95; Я. Головацький, Нар. пѣсни, II, ст. 504—505, III, ст. 498—500; В. Перетцъ, Замѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни въ Россіи (Извѣстія отд. рус. яз. и слов., 1901, кн. 2, ст. 90—92).

87 к. об. Пѣснь свѣц[к]а. Постоянно честно || Жить в любви нелестно.

89 к. Пѣснь свѣцка. Да тихая водонка да береги зноситъ, || Козакъ молоденкій Гетмана ся проситъ.

90 к. Чем ти горда, дѣвчинонко, || На щожъ ти дуфаешъ?

91 к. Пѣснь свѣцка. Охъ мнѣ жалъ непомалу, || Що не подостану. Далї витята одна картка.

91 к. об. Пѣснь ѡ свѣтѣ. Доколѣ, уме пернати, || Доколѣ будешъ лѣтати. Пор. Бог. 1790, ч. 224, 1825, ч. 225, 1850, ч. 222, 1886, ст. 467—468.

92 к. Пѣсн' ѡ милости Бжой. Хто тилко знаетъ, || Очо Господ на небѣ. Пор. Бог. 1790, ч. 78, 1825, ч. 78, 1850, ч. 84, 1886, ст. 171—174; В. Гнатюк, Кілька духовних віршів (Співаник із Грушова). (Зап. 56, Misc., ст. 31—32).

93 к. Pieśn na Boze Narodzenie. Oy dzień Narodzenia Syna Jedynego. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 402; Kantyczki, ст. 475—477.

94 к. об. Пѣсн свѣцка. Була вдовонка убога, в. || Малаж во ѡна пят' дочокъ, в.

Пісня: Стоитъ верба над водою, || Хитаетъ собою.

95 к. Пѣсн' свѣцка. Єще слонце не заходитъ, добраноцъ не мовлю.

95 к. об. Пѣсн' свѣцка. Ой, по сѣмъ боцѣ Дунаю, в. || Вѣвчар вѣвцѣ займает.

---

[1]) В рукоп. И тажкаго.

Пѣсн свѣцка. Гей вчера в Гнѣстрѣ била, || Гнѣстрѣвѣю водѣ пила. в.

96 к. Пѣсн ваⁿдрового лѧха з варшави. Да йшовъ лѧшокъ из варшави, || На нѣмъ бѣти, соукнѣ шарѣ. Варіянти сеї пісні зібрав др. Ів. Франко в XIX розділї „Студій над народнїми піснями“ (Записки Н. Т. ім. Ш. т. LXXVIII), ст. 129—137.

97 к. об. Пѣснь свѣцкаѧ. Котра приходиᵀ, по щастю тужиᵀ. Замазана так, що нечитка.

98 к. Piesn swiatowa. Ach ty mni, bida mni 2. || Molodomu w tuzi żyty. Пор. Я. Головацький, Народныя пѣсни, III, ст. 353—354. Крім того українські і польські порноґрафічні пісенні уривки: Siła s..ty sered chaty i Gwałtu na złodzieia.

98 к. об. Piesń swiatowa, wydana Año Dni 1764. Покижъ дѣмати, || Бжє, дай знати.

99 к. об. Pieśń swiecka. Jedzie Maciek przez wieś drogą. Пор. В. Гн. Зап. XCI, ст. 124.

100 к. P. swiecka. Oweczeczka kosmatoczka, || A chtoz cie napasi? Moia małeczka.

100 к. об. Пѣсн' Ѻтомѣ Николаю. Болшаго нѣст' на земли трона (тільно початок пізнїйшим письмом). Пор. 2 к. об.

101 к. Pisń na Woskresenyie Chrystowo. Chrystos Pan z mertwych wstaw || Y zwytiaztwo otrymał.

102 к. Пѣсн' воскресенска. Иерѣсалиме, свѣтисѧ нинѣ над звѣзди. Пор. Бог. 1790, ч. 49, 1825, ч. 49, 1850, ч. 53, 1886, ст. 111—114; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 17. Без чотирох кінцевих строф. Дальше недостає що найменше 4 карток.

103 к. Piesni o nayswię[t]ßey Marii Bohorod. Przyznać to muße Marii, ze protektorka swiata.

103 к. об. Piesń Marii. Marsz, moie serce, od bolu tego. Пор. Mioduszewski, Śpiewnik, ст. 833—834.

104 к. Gwałtu na złodzieia ianka, пор. 98 к.

104 к. об. Докінченнє пісні з першої сторони 103 к.

105 к. Пісня до св. Николая. Бол'шаго нѣсть на земли трона. (пізнїйшим письмом). Пор. 2 к. об. Дальше недостає, здаєть ся, 7 карток.

107 к. Проби пера.

107 к. об. P[i]esn swiecka. Zaiąc sobie siedzi pod miedzą, || A myśliwcy o nim nie wiedzą. Pauli Ż., Pieśni ludu polskiego w Galicyi, Львів, 1838, ст. 165—170; Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, ст. 65—66.

108 к. об. Пѣснь свецка. Hoy pozwol sercu choc momęt, godziny.

110 к. Piesn swiecka. Zacząwszy moy afekt stateczny, Poważałem sobie być wiecznym.

110 к. об. Pieśń [1]) swiecka. Zrewiduy kto serca statecznie w kochaniu, || A obaczysz pełne w żalech, narzykaniu.

111 к. об. Piesn swiecka. Niechay swiat widzi, || Że się Bóg brzydzi || Złamaniem danego słowa.

112 к. об. Пісня: Daycie echo || Nam s pociechą || swy cnoty || Apolo z muzami.

113 к. Pieśń swiecka. Hey, zradny swiecie, || Zwiodłeś mnie przecie.

114 к. Пісня: Hey ranaia wosna będzie, || Wesołyie ludzie wszendzie.

114 к. об. Пісня: Pukiż, Bogini, twemi pieszczoty będziesz mnie martwiła, || Pukiż łancuchem szczyrey miłosci będziesz mnie więziła. Докінченне на першій стороні 116 к.

115 к. об. Pieśń swiecka. Sam się dziwuię swey nieostrozności, || Że mam pochopne mysły ku miłosci.

116 к. Pieśń swiecka. S pola bydełeczko do domu, byczki moie, || Ieszcze mie nie staie cielenteczek dwoie. Пор. Wacław z Oleska, Pieśni ludu galic., ст. 454—455.

118 к. об. Piesń swiecka. Ey, za coz me szczyre intenta || Dziwnie ich wicher kręci?

119 к. Пісня: Ha, ha, ha, ha, ha, ha, || Zabrzmi Melodyia.

120 к. Pieśń swiatowa. Wyroki niebios, || Przyięcie miłe..

120 к. об. Piesń [o] opatrznosci Boskiey. Ach, nieskonczony Boże, w twey sz[cz]odrosci, || Pamiętasz, pamiętasz, pamiętasz o każdym stworzeniu.

121 к. об. Pieśń swiatowa. Oy co za profit z mego kochania, || Ze zamiast uciech cięzkie wzdychania.

122 к. Piesn swiatowa. Serce umartwione, miłość zraniona.

122 к. об. Piesn swiatowa. Usty nie wymowie, || Serce mi nie powi.

124 к. Piesn swiecka. Ach ia nieszczęsliwa, || Cozem uczyniła.

124 к. об. Piesn swiatowa. Otuz masz miłosci, || Czegoś sama chciała.

126 к. Пісня: Kędyzes była, Dorotko, || Kędyzes była, dziecino?

126 к. об. Пісня: Piękna Wenus || Nic nie wiedząc || O Appolinie.

127 к. Piesn swiatowa. Iadący ia w pilne drogie, || Stawam na popasie.

---

[1]) В рукоп. Pieśń.

128 к. Piesn swiatowa. Bas: Daie swiatu wale. Dyszkant: A to dlaczego?

128 к. об. Piesn swiatowa. Czyia dziefczyna, czyia? || Oycowa, macierzyna.

[Pieśń] swiatowa. E[y da]y ze mi, Boze, w tera[y]znieyszym roku, || O co ia cie proße z rana az do zmroku. Ż. Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi, ст. 156—157.

130 к. Piesn swiatowa. Zwazywßy swiatowe ponęta || Y iego przewrotne wykręta.

130 к. об. Text człeka piękney uwagi. Coz? ztąd za profit y co za zapłata, || Ze swiatu holduiesz?

132 к. Pieśń o Panu Jezusie. Zniewalasz, muy Iezu, do zalu.

132 к. об. Pieśń o marności świata. Coz mi iest z tego, choc bym zył długo?

134 к. Piesń swiatowa. Hey wim ciz ia, w pewnym miescie dziewczyna nadobna, || Do ludzi podobno. Пор. Wacław z Oleska, Pieśni ludu galic., ст. 221.

134 к. об. Piesń swiatowa. Dobranoc oddaię, || Zyczliwym zostaię.

135 к. остання, з замазаним латинським текстом.

Цїкавійші записки в співанику такі: на 20 к. на долї: Jan Paszkowski; на 55 к. на долї: Te Kantyczki Nalieżą Ja[nowi]; на 57 к. під Зарваницькою піснею до св. Михайла „Кто яко Богъ" дуже виразно написано: 1742; на 94 к. на долині: Hic Liber meus, testis est Deus, qui illum auxit . . . . Ioañes natus Paszkowski; на 97 к. по скінченню пісні „Да йшов Ляшок із Варшави": Сии Псалми Раба Бж҃ого Іωана Пашковского, Бакалара Предградскаго; на оборотній стороні 97 к.: Пѣсни Jegомосцѣ Пана Пашковскаго, а крім того: Хто хоче бѣлше знати, най [не иде] спати; на 104 к. на долї: Сиі пѣсни Свѧщеннаѧ Іереѧ Іωана Пашковскаго, пароха Мишковицк[ого]; на оборотній стороні 106 к. на долї: Аще кто хощетъ багато знати, тому подобаетъ мало спати; на 107 к. межи пробами пера: Przewielebnemu u Bogu Imci Xiędzu Paszkowskiemu Parochowi; на 113 к. в горі з боку є підпис: Paszkowski; на 118 к. є недавний підпис олівцем: Jakub Kontukiewicz; на оборотній стороні 133 к. підпис: J. Rużycki, крім того: [Te] Psałemki Należą . . . . . . mnickiey Reguły . . . . . Roku 1834. Ktoby zkradł, da proklat budet.

1742 р. се найдавнійша дата, яку виказує співаник, але виразистість сеї дати в порівнанню із текстами пісень позволяє посунути дату списання більшости співаника ще кілька літ назад; так само старою, коли не ще давнійшою, є початкова частина співаника (12 карток). Найпізнійші дати, зазначені

в співанику, коли не брати увагу припадкової записки з 1834 р., походять з 1764 р.; се дати написання двох акростихових вірш Пашковського, одна в честь св. Миколая, „видана Р. Б. 1764 miesiąca wrzesnia D. 10“, а друга світська, „wydana Año Dni 1764“. Можливо, що для одержання найпізнійшої дати треба поступити два роки наперед. Над акростиховою віршою Пашковського на Богоявленне зазначено, що вона „видана Року ҂ѱѱѕ дня е҃ Іӑнꙋарїа“. Очивидно, в тім написанню року друге ѱ стоїть помилково замісць иншої букви, можливо, що замісць ѯ. В такім разї була би дата ҂аѱѯѕ себто 1766 р. найпізнійшим реченцем завершення співаника. Сей здогад, поминаючи може дещо пізнійші польські тексти дворацьких пісень, не противить ся характерови письма, яким написані згадані акростихові вірші, бо воно в співанику найсвіжійше.

Се одначе не виключає можности, що й инші пісні, тілько на яку десятку літ скорше списав сам Пашковський з виїмкою перших 12 карток, які списані відмінним почерком і ще деяких незначних виїмків. Сяк чи так, з огляду так частих приписок о. Івана Пашковського й ствердження приналежности йому „пісень священних“, дальше з огляду, що аж три його акростихові вірші задержали ся у співанику, вкінці з уваги, що всї части теперішнього співаника без сумнїву були довший час в руках Мишковицького (Мишковичі, найправдоподібнїйше село в Тернопільщинї) пароха, називаю співаник його іменем. Версифікасорська праця бакаляря, а потім священика Івана Пашковського з одного боку, а його акростих в Богоявленській вірші „Ієрей Іωан Пашковскій“ з другого боку промовляє незбито за тим, що бодай одна з двох пісень, які з акростихом Пашковського ввійшли до Богогласника, (великодна „Ісусъ днесь от гроба встаетъ“ і вірша про душі в чистилищи „Помяните, помолитеся ко Господу“) — а саме перша є духовим плодом Івана Пашковського, а не Василя.

VII.

Співаник Пашковського дає також змогу вияснити ще деяку подробицю і з історії Богогласника. В Богогласнику під ч. 90 наведена пісня на Воведенне Богородиці, що починає ся словами Трїлѣтнꙋю Ю́ницꙋ, Нескве́рнꙋю А҆́гницꙋ. Дає вона дуже добре захований акростих: ТЕѲѠДѠР. До того самого автора належить пісня під ч. 173 в честь Миколая, що зачинає ся

[1]) Акростих: І. Пашковскій.

словами Трѝ кра́ти блаже́нъ, Па́стырю, предъявле́нный с' небеси́. Тут дає вона акростих: ТНПѾОБ, а в співанику Пашковського: ТЄѾДѾР. В рукописи має заголовок: Пѣс[н]ь с[вѧ]тителю иерар'ху Х[ристо]ву Николаю і виглядає ось як:

Трикрати блаженъ, Пастиру, трикрати блаженъ еси,[1])
Ти бесѣдова(л) ис[2]) Бого(м), когда ли(турги)са(л)[3]) еси.
И д(не)сь бесѣдуе(ш)
И в' небѣ ца(р)ствуе(ш),[4])
Николае с(вѧ)те,
Чудесе(м) непонѧте,[5])
Блаже(н) еси.

Есте(с) ѿ д(у)ха свѧтаго про(с)вѣщеній, Николае,
В'сѧка стра(н)на да нинѣ слави(т), хвали(т) имѧ твое.
И ми тебѣ вопѣе(м),
Радуйсѧ, глаголемъ,
До тебе патрона,
С' небеснаго трона
В'си волаемъ.[6]) в͠.

Ѡ коликаѧ[7]) благода(т) подана естъ о(т) Бога
Тебѣ, с(вѧ)те Николае, що чудесъ дѣе(ш)[8]) многа.
Ти слѣпихъ и [х]роми(х),
Бѣсни(х) и улоини(х)
И всѣ(х) очищае(ш).
Вѣрни(х) исцѣлѧе(ш),
С(вѧ)тителю.[9])

В Богогласник із 1790 р. ввійшла ся пісня з такими відмінами: [1]) Пастырю, представленный с' небеси. [2]) со. [3]) ґди літургісалъ. [4]) о насъ молитствуешъ. [5]) В' чудесѣхъ пребогате.

[6]) Небо ублажаетъ святе чудно житіе твое,
Всяже страна земнородныхъ чтитъ имя ти святое.
в͠. И мы прославляемъ,
Радуйся, взываемъ,
Бо тебе патрона,
З' горняго сіона
Вси желаемъ.

Дальше є строфа, якої нема в текстї співаника Пашковського:
Предивенъ Пастырь Христова явися еси стада,
Храня врученныя овцы от губителна ада;
в͠. Лютыя бо звѣри,
Противники вѣры
Мечемъ обоюдныиъ,
Словесемъ разсуднымъ
Посѣклъ еси.

[7]) О коль велія. [8]) Ніколае святый, ‖ Чрезъ чудеса.
[9]) На земли и морѣ
Ратуешъ воскорѣ;

Дражӑши̑ еси, свѧтилелю Николае, ѹ чꙋдесехъ.
По все(м) свѣтꙋ славен' еси, престо(л) имѣлъ, хвалѧт тѧ вси.
Тѧ царска корона
Имѣе(т) за патрона,
Даби и в день суда,
Причинисѧ тогда
За насъ грѣшнихъ.[1]) к̃.

Ѡтецъ ско(р)бѧщи(м) ти еси, сиротамъ и в'довамъ защитите(л),
В' в[с]ѧки(х) бѣда(х) и в' печале(х) ал'чꙋщи(х) ти кор'митель.
Тѣмъ ти цар'. Или старъ,
Юноша, Кто слиша,
Падоша под' нозѣ
З'раще на образѣ
Свѧтителѧ.[2]) к̃.

Рцемъ ти, свѧте Николае, будь на(м) патрономъ в' востатни ча(с),
Когда судѧ праведни̑ при̑де(т), да ни о(т)ригне(т) на(с).
Ѹгод'ниче Господень,
Не за[будь] на(с) в' то̑ день,
Причинисѧ ко Богꙋ,
Покажи дорогꙋ
В' небѣ жити.[3]) к̃.

До пятьох пісень Івана Мастиборського, відомих із Богогласника, прибуває зі співаника Пашковського дві нові, доси недруковані. Перша се Пѣснь на ро(ж)де(с)т[во] Христово.

Ман'да(т) боз'ки̑ в'се то испо(л)нѧе(т),
Же па(н)на чиста си(н)на раждае(т).
И царъ пророк[ов] дне(с)сѧ ѹтѣшае(т),
Псаломъніе пѣсни слѣчне спѣвае(т).

Ктоже твоя цѣлбы
Изчести хотѣлбы,
Суетный трудъ.

[1]) Сеї строфи нема в „Богогласнику".

[2]) Отецъ ты вселюбезнѣйшій бѣднымъ, нищимъ, сыротамъ,
Солнце всѣхъ осіявая, И источникъ щедротамъ;
к̃. Алчущихъ кормитель,
Вдовства защититель,
Скорбныхъ утѣшая,
Всѣмъ вся подавая
Требующимъ.

[3]) Буди убо намъ теплѣйшій предстатель во все время,
Єгда же судія пріидетъ возсудити все племя,
к̃. Предъ Божіимъ судомъ
Стани за симъ людомъ,
Обрѣсти путь десный,
Ведущь во небесный
Чертогъ славы.

С чрева [1]) прежде денница
Рожде(н)ни́ синъ ѿ о[т]ца,
В' послѣд'наꙗ лѣта з' Богородица. ѕ̃.

Стихиꙗ зе(м)ниꙗ в'сисꙗ радѹю(т),
Хр(и)ста рож'де(н)на на себѣ чую(т).
И аггли в' небѣ спѣваю(т),
Хр(и)ста ро(ж)деньна в'си вихвалꙗю(т).
Слава во вишнихъ Богѹ,
Да(ж)дь намъ радос(т) пре(м)ногѹ,
Неха́ бѹде(т) Тебѣ хвала самомѹ. ѕ̃.

Богомислiе в'си пастирiе
Та(м) прибѣгали на чѹда див[н]ѣе.
Дари аг'нцѹ аг(н)ци дне(с) о(т)дали,
На колѣна пре(д) ни(м) в'си ѹпадали.
Ꙗко творцѹ своемѹ
В' дѹ(д)ки грали в'си емѹ,
На сѣнѣ в' ꙗслехъ положе(н)нѹ. ѕ̃.

Роди зе(м)нiꙗ в'сисꙗ з'ближа́те,
Христа ро(ж)де(н)на днесь вихвалꙗ́те.
О(т)тве(р)зѣте и мисли, ѹста,
В'дꙗчне хвалѣте Исѹ(с) Хр(ис)та,
Си(н)не Божи́ во (ж)лобѣ,
При́ми мо(л)бѹ ко себѣ,
Коронѹ [2]) вѣчне дарѹй [3]) ѹ небѣ. ѕ̃.

Скип[тр]ъ трие царiе несоша,
Къ царѹ бесме(р)тн(н)ѹ в'си оти́доша.
Лива(н), злато, та(к) те(ж) и смир'нѹ,
Хр(ис)тѹ о(т)дали тамо премир'нѹ,
Чѹдъ преслав'нí в'зирали,
На колѣна в'падали,
А потомъсꙗ воспꙗ(т) в'си пови(р)тали. ѕ̃.

И ми до Хр(ис)та всисꙗ с'пѣшѣмо,
Дне(с) на колѣна враз' ѹпадѣмо.
Псал'ми и пѣсни дне(с) заспѣва́мо,
Хр(ис)тѹ рож'де(н)номѹ хвалѹ о(т)да́мо.
Синъне Божи́ едини́,
Постави насъ в' де(н) сѹдни
На право́ странѣ в'сꙗ Х[р]и(с)тиꙗни.

Друга вірша із акростихом Мастиборського в співанику Пашковського се Пѣсн' на воскресение Хр(исто)во.

Миръ во свѣтѣ южсꙗ днес' исполни(л),
Же Б(о)гъ ѿ гроба до Ада встѹпилъ.
Тамъ сокрѹшилъ врата пекелниꙗ
И сотерлъ вериꙗ желѣзнаꙗ.

---

[1]) В рукоп. Щрева. [2]) В рукоп. коророну. [3]) В рукоп. дарѹе.

Смертию смерт поправъ,
А намъ животъ даровавъ, ѕ̃.
Такъ Давидъ прор)къ сия глагола. ѕ̃.

Адаме и Єво, веселися,
Ґди Хр(исто)съ в Ѡхлани явися.
Ѡложѣте оубо печал' свою,
А вни''дѣте во радост' первꙋю,
Поюще согласно
Пѣсн' новꙋю прекрасно
На вѣки всегда, нинѣ и присно. ѕ̃.

Сталъшися ѡкаянній Іоуда
И хождаше в свѣтѣ яко ѡблꙋда,
Же Хр(и)ста Пана своего предалъ,
За трицятъ сребрниковъ в рꙋцѣ катомъ далъ.
[Тꙋ Христа] поймали,
В' слꙋпа привязали, ѕ̃.
Потомъ нещадно бичовали. ѕ̃.

Боръ великій оу Євреѡвъ сталсия,
Єгда царъ І(сꙋ)съ катомъ досталсия.
Болѣзн' терпѣлъ токмо чловечествомъ
И в небѣ равно билъ присно со Ѡцемъ.
Ко крестꙋ прибиша,
Кровъ и водꙋ сточиша
Из' бокꙋ его пресвятѣйшаго. ѕ̃.

Скиния небесна готовися,
Же Хр(исто)съ воскресъ, оувеселися.
И вси людие, днес' возиграйте,
Слѣчние пѣсни дне' заспѣвайте.
Дарꙋй намъ здѣ жити,
Тя в небѣ хвалити,
Ѡ нинѣ и на вѣки тя зрѣти.

Так само дві нові вірші приносить співаник Пашковського й иншого автора чотирох пісень у Богогласнику, а саме Івана Вольського. Одна з тих вірш Пѣсн' [на] Покровъ П[ресвятои] Б(о)городици.

Истинная Мати свѣта, Пречистая Па(н)но,
Просиялас' паче сло(н)ца, слѣчна(я) Дия(н)но,
Дне(с) на воздꙋсѣ со арха(н)гели
Молящꙋся за християни
Ко синꙋ своемꙋ. ѕ̃.

Ѡ пречистая ц(а)рице, пресвѣтлая ста(м)но,
Припадаемъ к ногамъ твоимъ, слѣчная Дия(н)но.
Милостива намъ, ц(а)рице, бꙋди,
С(и)на оумоли, бисмо зостали
В' н(е)бѣ емпѣре''ско(м).

[Ар]ха(н)гели ѡбстоима (та) на воздѹсѣ явно,
[По]криваешъ ѹсѣхъ вѣ(р)нихъ ѡмофоромъ славно.
Радѹйся, Дѣво ѡбрадована,
Нехъ твоя мил[ость] всѣмъ бѹдетъ да(н)на
Молящихся къ тебѣ. к҃.

На воздѹсѣ ис тобою предитеча Хри(с)товъ
Со про(р)оки, ѹченики иѡанъ Богословъ.
Ѡдеснѹю тя, Па(н)но, стояли,
Равно с тобою творца благали
За родъ Християнскиї. к҃.

Лѣствица поя в н(е)бѣ славне іяковъ Патриярхъ,
Ѹтве(р)жденѹю на земли к небеси є҆ ве(р)хъ.
Егоже прийми всѣхъ Б(о)гъ сѹдити
Праве(д)нимъ, грѣси бѹдетъ платити
На ко(н)чинѣ вѣка. к҃.

Соравне на(с), Пречистая висотѣ н(е)бесной,
Жес' прияла во утробѣ свѣтлос(т) слави дивной,
Которая на(с) всѣхъ ѡсвѣщаетъ
Вѣрѹющихъ во(н), кто притѣкаетъ
Ко [тебѣ].

Кла(с) прозябшиї, б(о)жестве(н)ниї, ниво неѡр[аная],
Возрастившиї І(су)с Хр(ис)та.
Пречиста к немѹ рѹцѣ возноситъ,
А ѡ ратѹнокъ, ми(р) проситъ
Живѹщихъ на земли. к҃.

Ісполняешъ веселие дне(с) во храмѣ твоемъ,
Избавляешъ ѿ всякихъ бѣдъ молящихся тебѣ.
Кто притѣкае(т) к твоє҆ мило(с)ти,
Избавле(н) бѹдешъ ѿ всякой злости
Рѹкою своею.

И ми тя дне(с), Пречистая, бѹдемъ вихваляти,
Бисмо могли со святими в небѣ ца(р)ствовати,
Абисмо жили в мирѣ спокойне,
А тебе, Па(н)но, хвалили гойне
На вѣки вѣко(м).

Акростих Вольського мае й отся Пѣсн' с(вя)томѹ Михаилѹ.

Істини гла(с) твой, Михаиле,
Реклъ еси на небеси смѣле.
Вонми в' мирѣ створеній
И ѿ Б(о)га в'чине(н)ній
Во лицѣ.
Хвалите Б(о)га, тайна премнога,
Тисящми пре(д)стоятъ,
Непрестанне поютъ с(вя)тъ,
Владицѣ. [с(вя)тъ, с(вя)тъ

Ѡгн' палящъ слуги сотворилесъ,
Архангеловъ, дѹховъ ѹтвердилесъ,
Херовими и сили
И вся, яже со ними
Тмами темъ.
Вси стоятъ равно, велми преславно
Паче сло(н)ца си[я]ютъ,
Радос(т) велию маютъ
Гос[пода].

Архангеле Михаиле славне,
Воеводо и чиноначалне,
Ти бо пе(р)вий во лицѣ
Престоиши владицѣ
Пресла(в)но
С тмами ангелъ, хоровъ Архангелъ
В тройческаго престола,
Где естъ радост' весола
Вамъ да(н)на.

Небесние хори и полати,
Престоли, спѣшитсѧ витати
Михаила чу(д)наго,
Воеводꙋ славнаго
Архангела,
А началника аггелскаго лика,
В'тораго во красотѣ,
Преизбра(н)на в добротѣ
Гавриила. в҃.

Во хонѣхъ чꙋдо сотворилесъ,
В камени рѣки погрузилесъ,
Которие елини
Совѣщахꙋ с(вѧ)тини
Зринꙋти.
Абие ѧвисѧ, где помолисѧ
Архипа твой ѹсе(р)дно,
Рѣки стали безвредно
Плинꙋти. в҃.

Лꙋкъ силенъ и стрѣли сѣ(р)чисти
Спустилесъ, словеса огнисти,
Котории слишачи,
Бѣси в безднꙋ летѧчи,
Волали:
Горе намъ, горе, пекелное море,
Где ми бꙋдемъ плавати,
Кораблѧ южъ нестати,
Плакали.

Страшній естъ мечъ твой, Михаиле,
Ѡбоюдꙋ ѡстрій естъ презѣлне.
Нехъ прогон(і)итъ всѣхъ полки,
Иже в мирѣ бѣсовскіи,
Во скорѣ,
Насъ сохранѧетъ и заступаетъ
В мирѣ спокойне жити,
Ѡчи всѣх возводити
Ко горѣ.

Которій градъ тебе призиваетъ,
Той завше (в) свободѣ зостаетъ
Ѿ проклѧтихъ агаранъ,
Іеретиков, безсꙋрма(н)
Невѣрнихъ — в
Ми вѣ(р)нѣ, ѹсе(р)дно, к тебѣ
Молбꙋ вси простираемъ, [молебно
Щедротъ твоихъ желаемъ
Презѣлно.

И ми всѣ просим тѧ ѹсе(р)дно,
Причинисѧ ко Б(о)гꙋ молебно,
Абисмо тамъ востали,
Ѿколвѣй сипали
Оужасно.
З хоровъ аггелскихъ и а(р)ха(н)-
Нех ца(р)ствꙋютъ во адѣ, [гелскихъ
А ми во го(р)не(м) градѣ
Прекрасно.

З текстів співаника виходить, що пісні Бардинського (ч. 173), Вольського (чч. 73 і 84), Їешицького (ч. 49), Мастиборського (ч. 135) та Моравського (ч. 169), які ввійшли до „Богогласника“, підпали значним редакційним змінам.

Вірша на Вознесіннє під ч. 58 у Богогласнику з 1790 р. має акростих: ЄВСТАѲІЙ. До того самого автора може належати і Пѣснъ с(вѧ)тому Великомученику Евстафию у співанику Пашковського, де акростих може означати імя святого й автора.

Евстафие, кто исповѣсть чѹдеса́
Во невѣ(р)стви(н) живуще,
Ѡ дѣлехъ его чудѧ(т)сѧ н(е)б(е)са,
Тогда славне воюю[ще]
Риму гетману незвитѧженому,
Цару троѧну велмилюбимому
И найукоха(н)ному.

Внегда воевалъ со неприѧтеле(м),
Ѿгонилъ всегда звитѧзство,
Моцнимъ алекса(н)дромъ испобѣдителемъ
Звало го римское па(н)ство.
Лечъ на долгие лѣта неволникомъ
Из лицара славна сѥрове(н)нико(м)
Ц(а)рѹ сталсѧ троѧ(н)нѹ. в҃.

Сей на ловитвѹ в пустиню вѣхавши,
Чѹдесъ благихъ исполънисѧ,
Єленѧ чѹдна под собовъ познаша,
На тве(р)дѣ скалѣ вселисѧ.
Тогда ѹслиша гла(с) ѿ створителѧ,
Болѣющи(х) на(с) ѿкупителѧ,
Что мѧ гониши, плакидо. в҃.

Тогда Евстафий зѣло ужасесѧ,
Впадъ на зе(м)лю уме(р)ш(в)ленӥ
И паки гла(с) ко немѹ принесесѧ,
Данъ бѹдешъ мнѣ ѡблюбле(н)нӥ.
Тогда со женою, сини ѡкре[с]тѧтсѧ,
Євангелие(м) моимъ про[с]вѣтѧтсѧ
И вси мнѣ уподоблѧтсѧ.

А їди Евстафӥ сие исполнивши,
Блг[о]дари велми Б(о)гу,
А сотворителъ емѹ ѡбѧвивши,
Же утраплениѧ и трвогѹ
Маетъ подне(с)ти длѧ угаждениѧ
И во заслѹгахъ длѧ ѹтверждениѧ
До вѣчной корони. в҃.

Финиксъ пресладкӥ не ѹжасаетсѧ,
Злихъ вѣїовъ навиждаетъ,
З фо(р)туниххъ вѣтвӥ и бѣ(д) ѡбнажисѧ
И фрѹкта побѣжде(н)нихъ,
Їди внезапѹ и смѹги его помроша
И кости его напрасно впадоша,
Панъ ѹбогимъ стае(т)сѧ. в҃.

Иѡвѹ страстей плакида ревнѹѧ,
Б(о)гъ далъ, Б(о)гъ взѧлъ, возглашаетъ,
Несмѹшенимъ сер(д)цемъ сие восприӥмѹѧ,
Женѹ и чадъ потѣшаетъ

И для покѹти в египетскѹ странѹ,
Би не вѣдали ѡ гетма(н)нѹ славнѹ,
З римѹ в нощи уходитъ.

Плакася горко, что жени лишися,
Поспѣши в далекѹ странѹ,
А ѕди Евстафий к рѣцѣ приближися,
Горе плакидѣ, так славний.
И чада его побрали звѣрие
И ѡнъ, стоячи, велми в рѣцѣ илѣе,
Чадо жени лишися. в҃.

Лишенимъ над желчъ сердцемъ ѡгорчися,
Вождъ велми славни҆ сѣтѹя,
В о(т)щетъ велѣцѣ укрочаяся,
До служенияся го҇ту[е]я,
Панъ неволникомъ сталея человѣкомъ,
Моцний звитя(з)ца щасливимъ волникомъ,
Легъ на долгие лѣта.

Абие братя ко римѹ приспѣли,
Вожда нѣсть в римѹ такаго,
Казалъ царъ шѹкати, аби приѡбрѣли
Где Евстафия сладкаго,
До веси едной, ґди слѹги помроша
И евстафия егда ѡбрѣтоша,
Зѣло радовашася. в҃.

Вірша на Зелені свята „Источникъ духовный“ дає акростих: **ИѠСИФ РЕОУТЕ**. Пісня на Переображеннє з поч. Велиимъ гласомъ и ужасомъ дне(с), Давиде, викрика҆ має акростих: **ВАСИЛИ БРѠ**. Варіянт збірки „Угроруських духовних віршів“ д. Гнатюка (ст. 186—187) не має акростиха. Акростих пісні „З емпѣровъ горнихъ Богъ ся зявляетъ“ привязує тільки пісню до звісної в історії духовної вірші Зарваниці. Збогачує співаник Пашковського історію нашої духовної вірші і новими авторами. Зарваницька пісня „Мире окресний, сие себѣ внемли“ дає акростих: Медвицкий чи Ме(годицький).

Мире ѡкре(с)ни҆, сие себѣ в'немли,
Иже сияетъ Б(о)гъ в чѹдахъ на земли,
В' мѣ(с)течкѹ За(р)ваници,
Син Марѣи дѣвици,
Ц(а)ръ слави. в҃.

Єг'да нѣст' мощно сие си из'рещи
Б(о)гомъ дѣемая пре(с)лавная вещи.
Токмо вси прибѣгнѣмо,
На колѣна в'падѣмо.
Вѣрнѣи. в҃.

Даръ пребогати на земли явися,
Враг бо дȣшевний всюдȣ про(с)лавися.
Темнихъ, хромихъ влѣчаешъ,
Демоновъ проганяешъ
Ѿ человѣкъ. к͠.

Земле, ѡ нинѣ трепетна бȣди,
Поневже насище(н)на еси блюди.
Кончина приблизися,
Чистая П(а)н(н)а про(с)лезися
За ве(с) миръ. к͠.

Исти(н)но токи слезне изливаетъ,
Ц(а)ря распята за грѣшнихъ благаетъ,
Чоуде(с)но-сияюще,
Ко синȣ в'зирающе
Ра(с)пятȣ.

Ц(а)рице, вѣ(р)нимъ еси застȣпница,
Славою почте(н)на ѡ Б(о)га Ѡца,
Просим тя, чи(с)тая П(а)н(н)о,
Не дай на(с) Агаряно(м)
Во ѡбла(ст).

Когда при(с)пѣетъ сме(р)тная тривога,
Бȣдъ и в' де(н) сȣдний причина до Б(о)га.
Не забȣд' тя молящихъ,
Имя твое славящихъ
В' За(р)ваници.

Из'бавъ на(с) пи(л)но ѡ лѣвия стра(н)ни,
Да не поперȣтъ демони ногами.
Даждъ ѡде(с)нȣю стати,
Покло(н) тебѣ ѿдати
В' сиѡнѣ.

Исти(н)но, кролю свѣта и тво(р)че нашъ,
Оуслиши мате(р), молящȣю ѡ на(с).
Рачъ к себѣ на(с) приняти,
Тя в' н(е)бѣ ѡглядати
На вѣки. к͠.

В честь Зборівського Ісуса зложив віршу Коетецький:

Крини лѣти, юни дѣти чуда прежде по(з)нали,
Пото(м) в дому ѡбраз' к тому всѣмъ живущи(м) вказали.
Руцѣ, в то(м) зде ѡбѣ новѣ,
Ѡкрвавле(н)ни рани сквозѣ,
Бокъ и главȣ склоне(н)нȣ. к.

Ѡ кто болитъ, нехъ изволитъ дати поклон' виновній,
Приходящимъ и просящимъ Б(о)гъ в дарахъ невимо(в)ній.
Бѣдних хорихъ оуздравляетъ
И ѡ бѣсовъ оувол'няетъ
В градѣ славномъ Зборовѣ. к.

Старци лѣти, многи дѣти, иже здрави востали,
И старици со девици вси исти(н)ну при(з)нали,
Же ѿ Хр(ис)та распѧтаго,
Оу Зборовѣ чудовнаго,
Благодать ѡтримали. к.

Труди плоти, кто з ѡхоти сердечной ѡфѣруетъ,
Тутъ зꙋпел'ній изба(в)ле(н)ній ѿпустъ д(у)ши знайдуетъ,
Бо елико звѣздъ на н(е)бѣ,
Ласкъ толико в каждой требѣ
Вѣрнимъ Х(ристо)с готуетъ. к.

Егда може кто, ѡ Б(о)же, чуда твоѧ изрещи
И иннаѧ преславнаѧ в краю тутейшомъ вещи.
Даешъ з ласки слѣпимъ ѡчи,
Ѡсвѣтиж' днѝ и всѧ ночи
Во слѣдъ тебе ходити. к.

Ц(а)ремъ, пано(м) и всѣмъ стано(м) даруй в покою жити,
Августови реґна(н)тови невѣрнихъ побѣдити.
Дай и ц(е)рквамъ статъ во вѣрѣ,
Еп(ис)копо(м) при ѡфѣрѣ
Тебе Б(о)га хвалити. к.

Кровъ и воду, би свобо́ду имѣлъ грѣшникъ, пролилесъ,
Бо пр(о)роко(м) ти(м) вироко(м) в духу с(вѧ)томъ мовилесъ:
Не престану благъ творити,
Еще буду ихъ лѣчити
При ѡстатной година. к.

Изволъ, Пане, дасѧ стане волѧ твоѧ на(д) нами,
Тѧ просимо и молимо грѣшніи со слезами.
Ѿ повѣтра, войни, глада
И напрасной сме(р)ти ада
Заховай насъ на вѣки.

Третій автор Левицький закріпив своє авторство подвійним акростихом: Авктор і Левицк(ий). Він уложив віршу в честь св. Михайла:

Архистратигъ умнихъ силъ воевода,
Людие, почтемъ, той зе(м)наго рода
Благода(т) подае(т),
Сатанꙋ стрꙋчае(т)
С пресвѣтлаго раѧ
До те(м)наго краѧ.

Во ерихонѣ чудо всѣмъ изѧвлѧе(т),
Егда со мечемъ пред исусо(м) стае(т).
Сапогъ разрѣшити
И мѣсто хранити
Согласно волаетъ,
Враговъ ꙋстрашае(т).

Кто есть ꙗко Б(о)гъ, ѡгромне волае(т),
Во вѣчни҇ та(р)та(р) враговъ ѿсилае(т).
С небеснаго ꙁмахꙋ
Без жаднаго страху
Каже(т) вонъ летѣти,
На вѣки горѣти. в҃.

Твоимъ бо мечемъ врагъ есть пробожде(н)ни҇
И под ногами лежитъ ꙋꙗзвле(н)ни҇,
Восхотѣл' бо Б(о)гꙋ
Равенъ бити многꙋ,
Дне(с) ꙗзви при҇мꙋе(т),
Во адѣ царствꙋетъ.

Ѡ Михаиле, ми(р) тꙗ воспѣваетъ,
Царие и кнꙗзи чꙋдъ твой величаютъ.
Ѡбрѣлъ еси благодат',
През' тꙗ есть сꙋпоста(т)
Со небесъ стрꙋче(н)ни҇
До вѣчной гее(н)ни. в҃.

Рачсꙗ за нами Б(о)гꙋ причинити,
Когда во(с)хощетъ ѿ дѣлъ на(с) сꙋдити,
Да ни (з) содомлꙗни
Бꙋдемо погна(н)ни
Во пламен' ѡгне(н)ни҇,
На вѣки запале(н)ни.

Егда на сꙋдѣ трꙋбою вострꙋбꙗтъ,
Тогда грѣшние пре(д) пекломъ загꙋдꙋтъ,
Бꙋди намъ за ѡборону,
Бисмосꙗ сиѡнꙋ
Вси вразъ поклонили,
В' немъ на вѣки жили.

Пісня св. Миколаєви виказує акростих: Иоан Автор:

Играймо, спѣваймо,
В тимпани вдараймо
Согласно прекрасно.
Во памꙗ(т) вѣчнꙋю бꙋдешъ праведникъ,
Ꙗкоже во градѣ процвитаетъ финикъ,
Свꙗтѣйши҇ Николае. в҃.

Ѡ свꙗтѣ҇ши҇ ѿче,
Скори помощниче
Сиротамъ и вдовамъ,
Во бѣдахъ предстаешъ и всѣхъ заступаешъ,
А сина Б(о)жиꙗ всегда ꙋмолꙗешъ
За нами грѣшними. в҃.

Арию посрами
Падшаго под ноги
Под вои с(вꙗ)тии.

В никеи преславномъ на соборѣ се(д)момъ
Вѣру ꙋтвердилес' и всѣхъ научилес',
Ѽте Николае.

На смерт' ѡсꙋжде(н)нихъ,
Ѿ меча збавилъ ихъ
Воскорѣ, во дворѣ.
Цареви запрѣтилъ, аби ихъ випустилъ,
Которие при҆шли, дари ти принесли,
Ѽче Николае.

Автор ти билъ еси,
Когда славилъ еси
Во тройци со Ѻцн
Ѽца предвѣчнаго, сина рожденаго,
Дꙋха пресвѧтаго, в божествѣ рожде(н)наго,
Ѿ нинѣ на вѣки. ѧ̃.

З уваги, що поміж авторами пісень „Богогласника“ мають се імя і Вольський і Їешицький і Мастиборський і Моравський, не можна з певністю означити її авторства. Але що дві вірші Мастиборського, одна на великдень: Йграй, Ієрꙋсалиме новый, і друга молитовна до Богородиці: Йграй, свѣте, и веселися, зачинають ся характеристичним приказовим способом того самого дієслова „играти“, на основі того можна ще найскорше приписати авторство повисшої вірші Іванови Мастиборському, менше правдоподібне, що се наслідованнє вірш Мастиборського.

До згаданих аматорів акристихового закріплення свойого авторства долучуєть ся і сам властитель співаника — Іван Пашковський, якому належать у співанику з повною певністю дві духовні вірші. Перша се:

Пѣсн' Св(ѧ)тителю Хр(ист)овꙋ Николаю, видана Р. Б. 1764 miesiąca wrzesnia D. 10.

Помрачніе часи, днессѧ виѧснѧйте,
[Ви] вси христиѧне, чꙋда прославлѧйте
Свѧтителѧ Николаѧ.
Той естъ патронъ скорий, всѣмъ помощъ даетъ
В наглой смерти, кто го благаетъ
Оумилно.

Аще наставлѧѧ по морꙋ плавающихъ
Иже сме(р)т' во скорѣ иногда ѧвлѧющихъ,
Чꙋдъ твой в то҆ часъ изѧвилъсѧ.
Оуже бо нестидно бѣси лѣтали,
Всѣ вразъ погрꙋзити корабли жалали,
Ѿгналъ еси ихъ.

Шпки враговъ темнихъ всегда поламляешъ,
Вѣрнихъ християновъ неиденихъ вспоминаешъ,
Преблаженне Николае.
Нищимъ в нощи злата таися подалесь,
На бракъ скве(р)ній дѣвицъ ста(р)цѹ.не.далес
Ѡдати.

Ко(р)мчи̇ Николае ѡбѹреваемихъ,
Подаждъ рѹку в бѣдѣ тя прославляющихъ,
Добродѣтелей зерцало,
Тѣлесъ нашихъ врагѹ, дѹшъ спасеніе,
Російскаго рода возвишеніе,
Николае. в҃.

Ѡза(р)ная звѣздо, столпъ неѡборимій,
Оѵгодниче Б(о)жій, строителю дивній,
Ми(р)ликійскій Николае,
Оѵма изявителю таи(н)ственнаго,
Славим тя патрона превибо(р)наго,
[Пресвятий].

Великое море чѹдесъ виливаешъ,
Нищихъ богатими много поставляешъ,
Б(о)гомудре Николае,
Арія, б(о)жество раздѣляюща,
Севелия, Троицѹ с(вя)тую смѣшающа
Препрѣлесь.

Слези ѿялъ еси ѿ лица страждѹщихъ,
Кормитель бо еси старихъ и алчущихъ,
Благосерде Николае,
Ситецѣмся роди, земнии нинѣ,
Молѣмъ чудотво(р)ца в той тутъ святинѣ
Оѵмилно.

Кіими похвалами вѣнци оѵвязаемъ,
Тебе чудотво(р)ца на помощъ взиваемъ,
Бѹдь нам помощникъ, ѡброна,
Дай в семъ свѣтѣ мирѹ сполне мешкати,
В небѣ Б(о)га творца в тройци ѡглядати
На вѣки.

Другу віршу, місцями зівсім затерту, тяжко в цілости й відчитати. Подаю тут се, що з бідою перечитав:

Пѣсн на Богоявленние Господне, видана Року ҂аѱѱѕ
дня к҃ Иянѹария.

Іерей днесъ зъ крестомъ градетъ,
Ко Іѡрдану памят приведетъ
Х(рис)та крещащся.
Градѣможъ и ми на памнятку тѹ,
Ѹзрим во Тройци Б(о)га доброту

Вси днесь вси
Б(о)га с небеси гласи слишаще,
Сина во водѣ свѣтло стояще,
Дѹхъ пресвяти вне лѣтающе
Явна видяхѹ.

Ісѹсъ той днес' ꙗвлꙗетсꙗ,
Во Іѡрдани ѡсвꙗщаетсꙗ
Ѿ Іѡана
Пойдѣможъ и ми
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
В' сладост' премѣнилъ
Во Іѡрдани.
Ѡдѣꙗвсꙗ в' мою нищетѹ
Іѡанъ гласꙗ, како тꙗ крещѹ,
Скверни не имѹща.
Ісполнишасꙗ гласъ Ісаиилъ,
Пѹстинна трѹба страхъ Іѡанинъ
Всѣхъ, всѣхъ, всѣхъ,
Всѣхъ созиваетъ, сотецѣтесꙗ,
Како бо крещѹ, ѹдивѣтесꙗ.
Владика градетъ,
Рѹка трепещетъ
Іѡанова.
Азъ Ѿ тебе радбимъ крестихъсꙗ,
Ти мнѣ глаголешъ, ѡставъ, спѣ-
Ко Іѡрданѹ, [шихъсꙗ

Всꙗкиꙗ правди исполнение,
Виражай на мнѣ южъ крещение
Днес', днес', днес' южъ сꙗ крещаетъ,
Всѣхъ ѡмиваетъ,
Всꙗки" чловечи" грѣхъ
По[грѹж]аетъ во Іѡрдани,
Би всѣ кохани
. . . .
Нашъ предвѣчній Сотворител' Панъ
Виходитъ з води, всꙗк гласъ з ѡр-
Днес' вси крикнѣте. [ганъ,
Архангелские хори спѣваютъ,
Б(о)гѹ крещшемѹ[сꙗ] хвалѹ воздаютъ.
Днес' Давидъ во [г]ѹсла велми вда-
[раетъ,
Найсꙗ з нимъ вразсꙗ втѣшаетъ,
Жесꙗ пророцтво его ꙗвлꙗетъ
На Іѡрдани.
Пащеки врагомъ затвори,
Коварства всѣхъ чѹдъ избави,
Скинe предвѣчна,
. . . . царемъ нашимъ...
. . . .
. . . .

Инші тексти пісень співаника Пашковського, чи подають цікавий матеріял для літературної історії „Богогласника", чи представляють собою невідомі досї продукти української віршоробської творчости, найдуть місце в збірнім виданню українських духовних вірш. Тут навів я тільки се, що дає підставу до здогадів про авторство й хронольоґію поодиноких продуктів віршевої духовної творчости.

(Кінець буде).

З історії устрою Гетьманщини.

Критичні замітки Миколи Василенка.

Молодий одеський вчений М. Е. Слабченко три роки назад випустив чималу книгу про полковий устрій, в якій торкаєть ся головнійших питань з історії адміністрациї Гетьманщини, а недавно випустив другу — по історії українського права XVII—XVIII в. Питання ним порушені на стільки важні, що вимагають ширшого обговорення. Перша книга д. Слабченка „Малорусскій полкъ“ [1]) складаєть ся з двох частин. Частина перша містить в собі шість глав: I Полковое дѣленіе Гетманщины; II Полковое устройство (общій обзоръ); III Полковникъ и полковая старшина; IV Помощники, не подчиненные полковнику; V Сотенное и мѣстное самоуправленіе; VI — Полковая канцелярія въ собственномъ смыслѣ. В другій частині „Малорусского полку“ розглядає автор „военно-административный укладъ малорусскаго полка“, а саме: гл. I — военное дѣло; гл. II — полицейское дѣло; гл. III торговля и промышленность; гл. IV — земельныя дѣла; гл. V — полковый судъ. До книги зроблені деякі додатки (ст. 329—436), які містять в собі матеріяли, взяті виключно з Харківського Істор. Архиву. Матеріяли сї досить інтересні, але вони відносять ся до половини XVIII ст., коли „воєнно-адміністративний уклад малоруського полку“, по термінольоґії д. Слабченка, загубив вже, в значній частині, свої характерні риси.

Принято на засіданню історичної секції 23 мая (5 червня) 1912 р.

[1]) М. Е. Слабченко, Малорусскій полкъ въ административномъ отношеніи (Историко юридическій очеркъ). Одесса 1900. Ст. 436.

Як видно зі змісту книги Слабченка, вона поставлена дуже широко і торкаєть ся не тільки інституцій, але й того, як вони істнували в житю. Се ціле „адміністративне право“ Гетьманщини, о скільки воно має на меті полк, як адміністративну одиницю. „Нераз, пише д. Слабченко в своїй передмові, — адміністративних інституцій Гетьманщини доторкались і загальні історичні праці .. На протязї багатох десятків лїт збирались і матеріяли, з котрих головнійші були зібрані, систематизовані і почасти оброблені д. Лазаревським і д. Судьенком“. „Предлагаемый скромный трудъ, каже далї автор, подводитъ итогъ до сихъ поръ сказанному великорусскими и украинскими учеными, а вмѣстѣ съ тѣмъ представленіемъ первую попытку дать изображеніе полковой административной жизни родного края“.

Оттут вже зараз вражає недокладність та неясність вислову і термінольоґії. Ніяких матеріялів, як се добре знає і д. Слабченко, Судьенко не обробляв і не систематизував. Трохи чудно ставити рядом Лазаревського і Судьенка, вченого дослідника і видавця, хочби й дуже поважного, яким був М. О. Судьенко. Далї О. М. Лазаревського д. Слабченко називає „основателемъ юридическаго направленія въ малорусской исторіографіи“ (ст. 40 прим. 7). Хто знайомий з працями Лазаревського, той знає, що Лазаревського менш всього можна зачислити до „юридическаго направленія“. Анї по освітї він не був юристом, анї по науковим інтересам та по науковій методї.

Д. Слабченко називає свою працю „историко-юридическимъ очеркомъ“. Точність висловів — обовязкове вимагання від усїх наукових праць, але юриспруденція вимагає особливої точности. Д. Слабченко же в своїм „історично-юридичнім“ нарисї зовсїм нею нехтує. Наприклад справа юридичного відношення України і Москви ще не досліджена і представляє собою дуже важке наукове питання. Д. Слабченко рішучо заявляє, що „Гетьманщина признавалась вассальнымъ государствомъ“ (ст. 27). Україна для д. Слабченка — се „республика“ (ст. 46, 50). Назвою шляхтич він користуєть ся для доби, коли шляхетства ще не було (ст. 285). „О-бокъ съ гетманами“ нїколи не „функціонировала знаменитая Малороссійская Коллегія“ (ст. 54).

„Сотни представляли части полковой территоріи, довольно разнообразныхъ размѣровъ... Каждая сотня состояла изъ нѣсколько (?) мѣстечекъ и массы (?) селъ, пользовавшихся независимымъ отъ сотни (?) управленіемъ. Власть сотенной старшины распространялась собственно только на козаковъ, живущихъ въ мѣ-

стечкахъ и селахъ куренями (?), остального населенія сотникъ не могъ касаться. Были сотни, въ которыхъ совсѣмъ не жили козаки. Очевидно, въ такихъ сотняхъ сотенная власть была ничтожна“ (ст. 118—119) — пише автор. Але-ж не можна в „юридическомъ очеркѣ“ говорити про „нѣсколько“ місточок, „массу“ сіл, коли се було не обовязково: сотень, на яких числило ся по одному місточку, була більшість, а були сотнї, де знаходимо зовсім не „масси“ сіл, а одиниці. В журавській сотнї прилуцького полку було одно місточко Журавка і пять тільки сіл (Лазаревський, Опис. Стар. Малор. т. III, ст. 379). Небіжчик О. М. Лазаревський в своїм „Прилуцькім полку“ (ст. 417—418) подає відомости про населеннє полку з 1780 р., з яких ми бачимо, що Прилуцький полк складав ся з 11 сотень: 1) полкова сотня містила в собі город 1, сіл 22, слободок 5, деревень 8, хуторів 97; 2) переволочанська сотня — місточко 1, сіл 12, деревень 3, хуторів 20; 3) монастирищинська — міст. 1, сіл 9, дер. 4, хуторів 30; 4) іченська — міст. 1, сіл 9, слоб. 1, дер. 1, хутір. 40; 5) красноколядинська — міст. 1, сіл 10, слоб. 2, хут. 59; 6) голинська — сіл 10, слоб. 3, дер. 2, хут. 22; 7) іваницька — міст. 1, сіл 5, хут. 17; 8) сребренська — міст. 1, сіл 8, дер. 1, хут. 58; 9) перша варвинська — міст. 1, сіл 8, слоб. 1, дер. 2, хут. 44; 10) друга варвинська — сіл 9, дер. 1, хут. 15; 11) журавська — міст. 1, сіл 2, дер. 1, хут. 2. З сих відомостей бачимо, що д. Слабченко подав свої висновки про „нѣсколько“ місточок і „массу“ сіл в сотнях не на підставі фактів.

Термін „сотня“ д. Слабченко вживає для „части полковой территоріи“ і як назву для якогось носителя власти, від котрого залежать, або не залежать села. Але тут виходить страшенна плутанина. Як теріторія вона не суцільна, бо були села з „незалежною від сотнї управою“. Яку-ж адміністративну одиницю складали сї села? Коли вони були приналежними до сотнї, то які інституції, чи яка власть їх обєднувала в сотню, як адміністративну одиницю? Далї д. Слабченко, як ми вже бачили, найшов сотнї, в яких не жили козаки і каже, що „сотенная власть в такихъ сотняхъ была ничтожна“. Але яка-ж власть мала силу в таких сотнях і чому така адміністративна одиниця звалась сотнею? Д. Слабченко, як на доказ того, що були сотнї, де не жили козаки, посилаєть ся на А. Ю. З. Р. т. X ст. 792. Тут ми, одначе, бачимо зовсім що инше: в городї Синявцї бачимо 122 козаків (міщан 273), в г. Коушеватій —

114 козаків (міщан 369). Примітка д. Слабченка, що „къ такому взгляду приводитъ, по крайней мѣрѣ, описаніе Бѣлоцерковскаго полка“ дуже характеристична для того, як д. Слабченко користує ся матеріялами і як робить свої висновки. В матеріялах ми бачимо зовсім не те, що хоче бачити і що каже д. Слабченко.

На жаль, наведений вище факт невідповідного використування матеріялів — не одинокий. Д. Слабченку хочеть ся доказати, що на суді „присутствіе громади часто бывало только на бумагѣ“ (ст. 306). Напр., каже він, „въ одномъ документѣ 1663 г. лубенской ратуши читается: „Я Кагурскій, староста лубенскій, мы... войтъ... при мнѣ бурмистровъ будучихъ... зо всего товариства з о в с е ю г р о м а д о ю... мы Ст. Жукъ атаманъ в. з. лубенскій... зо всѣмъ товариствомъ“... Вѣдь это только фраза, добавляє д. Слабченко. Какая же вся громада, какое же все товариство, когда на лицо было только 3 человѣка“? (ст. 306). Отже подивимо ся, що каже документ, до якого посилає д. Слабченко (Кіев. Ст. 1896, т. 52 ст. 456): „Я, Марцик Нагурскій, староста Лубенскій. Мы, Федоръ Бышовецъ, войтъ Лубенскій, при мнѣ бурмистров будучих: Іосифа Свитайла, Сидора Адамовича, Олекси Товкача, Миколи Мирченка, Івана Витязя, Івана Бея, Федора Печеника зо всею громадою. Мы, Стефанъ Жукъ, атаманъ войска запорожского лубенскій, Федоръ Пирскій, Янъ Гендрихъ, Стась Яблонскій зо всѣмъ товариствомъ войсковымъ“... Як бачимо, людей на суді було більш ніж троє, як начислив д. Слабченко.

„Власть сотенной старшини, каже він, распространялась собственно (а не собственно? як розуміти се з юридичного боку?) только на козаковъ, живущихъ въ мѣстечкахъ и селахъ куренями, остального населенія сотникъ не могъ касаться“. Така катеґорична заява д. Слабченка не має ніякого доказу в історичних матеріялах, а ось деякі тексти, що говорять зовсім навпаки: 12 падолиста 1678 р. стародубський полковник Григорий Карпович, затверджуючи Терешка Ширая, по вибору, сотником заваблянським пише в своїм „листи“: ...„мѣти хочем и приказуємо пилно, абысте єго все товариство, старшоє и меншоє, т а к ъ у р я д ы м ѣ с к ы є и в с ѣ п о с п о л и т ы є л ю д е во всем до чиненя порядку належитого, яко власному утъверженному вам сотнику от нас, отдавали послушенство и звиклую єму чинили повинностъ...; панъ сотникъ... съпротивнихъ и непослушныхъ войсковымъ каранєм повиненъ карати“ (з матеріялів о роді Шираїв зібр. в Черн. Двор.

депут. собр., одержаних мною від В. Л. Модзалевського). 12 січня 1709 р. гетьман Скоропадський видав такий універсал: „всѣм обще, як товариству сотнѣ роменской, такъ и посполитымъ людямъ, въ самомъ городѣ Ромнѣ и по всей тамошней околичности знайдуючимся, доброго здоровя отъ Господа Бога узичивши, симъ нашимъ ознаймуемъ универсаломъ, ижъ были тутъ у насъ жители города Ромна и единомыслне просили, абысми вручили урядъ сотництва роменского пану Якову Лукяновичу. Якому их жителей роменскихъ, до насъ внесенному давши мѣстце прошенію, вручилисьмы тотъ урядъ сотництва мененному пану Якову Лукяновичу для того власне, ижъ онъ до удержания порядковъ тамошнихъ городовыхъ естъ здалый и до услугъ войсковыхъ способный, злецивши ему, абы онъ порядковалъ въ городи все. Мѣти, прето, хочемъ и рейментарско симъ нашимъ приказуемъ унѣверсаломъ, абы жители, вѣдаючи о таковой волѣ нашой, мененному пану Якову Лукяновичу, сотникови своему роменскому, належитое во всем отдавали послушаніе; а онъ мѣетъ всякого з войсковыхъ, такъ и зъ посполитых людей доброго въ томъ шановати, а волѣ нашой противного и непослушного, за учиненіемъ слушного розиску, карати“. (З тих же матеріялів, справа Лукіяновичів).

Ось ще декілька прикладів, які покажуть, що посполиті люди, себто міщане і селяне, зовсім не були свобідні від сотенного уряду, а були в його завідуванню, і що думка д. Слабченка, що „остального (окрім козаків) населенія сотникъ совсѣмъ не могъ касаться“, суперечить матеріялам. 16 падолиста 1679 р. гетьман Самійлович в листї до сотника конотопського пише, що пану Кандибі він дав право відбирати повинности від людей, що мешкають коло Кандибиного хутора. „Зачим, ви, старшина конотопская, знаючи о той волѣ нашой, тѣхъ номененних пана Кандиби подданнихъ отъ насъ людцовъ жадными посполитыми тяжарами и становискомъ войсковымъ не обтяжали, и жебы войтъ семяновскій до своего ихъ не потягалъ послушенства (Генер. слід. Ніженського полку, Чернигів 1901, ст. 219 N. 84). 15 марта 1669 р. гетьман Многогрішний своїм листом наказує сотникови киселївському, щоб він „войтамъ приказалъ величковскому, киселевскому, домашлинскому и всѣмъ громадамъ помененнихъ селъ“, гатить греблю величківську (Обозр. Румян., Описи, вип. IV, ст. 17). 23 падолиста 1693 р. сотник новгородський Лукьян Жоравка дав дозвіл на заснування

в Новгородку Сіверському олійницького цеху (Обоз. Рум. Оп. вип. 3, ст. 819).

На жаль, легковаженнє висновків, що до сотників, не одиноке у д. Слабченка. „Должность или урядъ полкового судьи, каже він, явился гораздо позже Богдана Хмелницкаго и его ближайшихъ преемниковъ... До 1669 г. особаго полкового судьи въ гетманщинѣ, какъ чиновника, не встрѣчается... Въ статьяхъ Б. Хмельницкаго упоминаются только войсковые судьи. При перечисленіи другихъ полковыхъ чиновъ полкового судьи не видно, хотя въ договорѣ подъ Бѣлою Церковью въ 1651 г. есть подпись судьи черкасскаго, а на пунктах 1654 подписалось даже нѣсколько судей (розстр. моє)... Со времени гетманства Многогрiшнаго полковые судьи появляются почти во всей гетманщинѣ... Признаніе полкового судейства урядомъ послѣдовало со стороны московскихъ властей въ 1669 г., когда царь нашелъ нужнымъ въ жалованной грамотѣ послѣ измѣны Брюховецкого обратиться и къ полковымъ судьямъ. И такъ, только въ гетьманство Многогрiшнаго и даже Сомойловича появился урядъ полкового судьи, какъ помощника полковника. Къ подобному же выводу, додає д. Слабченко, можно придти и другимъ путемъ — прослѣживая наличность судящихъ властей по актамъ“ (ст. 86—87).

Тут ми бачимо знов страшенну плутанину. Як се розуміти: і не було уряду і був, бо судді підписались під статями Б. Хмельницького. Що се таке: „до 1669 р. особаго (?) полкового судьи въ гетманщинѣ, какъ чиновника (?) не встрѣчается?“ А хто-ж такий був полковий судя: почесна назва, чи що?

На те, що уряд полкового судді істнував з самого початку Гетьманщини, є вказівки. Се не дає права д. Слабченку так катеґорично висловлювати ся, як се він робить. Ось факти. Що полкові судді були ще при Б. Хмельницькім, бачимо з документа, надрукованого небіжчиком О. М. Лазаревським (Замѣчанія на историч. монографіи Д. П. Миллера, приложенія ст. 53): „року 1656 мѣсяца сентабра 26 дня, за висланнемъ насъ, Самойла Сухопаренка, судю полку нѣжинского и всего Сѣвера, отъ его милости пана Григорія Гуляницкого, полковника нѣжинского и всего Сѣвера“... В 1663 р. в Ніжинї полковим суддею був Макар Сидорів (Опис. Ст. Мал. II, 28). В „Переписних книгах“, що містили в собі спис людей, приведенних до присяги московському цареви в 1654 р. ми знаходимо вказівки на істнуваннє тодї полкових суддів (А. Ю. З. Р. X, 292

і далї). Напр. в Стародубі ми бачимо суддю, який називаєть ся військовий (ст. 298), але ся назва могла бути дана помилково полковому судді московськими людьми, що робили перепись: московські люде і полковників звали „військовими полковниками“ (ст. 306). Ми бачимо суддю в Гадячі (ст. 301) і в полтавськім полку (ст. 302). В „Переписних книгах“ споминають ся шість „війскових суддїв“ (ст. 306), під якими треба розуміти суддїв полкових, бо ми знаємо, що ґенеральних (війскових) суддїв, котрі згадують ся в статях Б. Хмельницького, було тільки двох (А. Ю. З. Р. X, 479).

Д. Слабченко правду каже, що для рішеня питаня, коли установлено уряд полкового судді, краще всього слідити за суддями по актах, але для сього треба переглянути багато актів і не так наскоком і випадково, як се, на жаль, зробив д. Слабченко. При такім систематичнім перегляданю актів ми навряд чи знайдемо потверджене виводів д. Слабченка. Напр. під 12 грудня 1664 р. в полтавських „мѣских“ книгах знаходимо: „предо мною Олешкомъ Кованкою, полковъником наказним, и при битности Івана Евъфименка, судѣ полку переяславского“ (книги міські полтавські, вид. В. Л. Модзалевським, ст. 5). Далї „Рок 1665 мѣсяця януарія 18 дня Предо мною Романом Сороковим, судею полку полковського“ (ст. 19). Значить, як уряд, суддя полковий був ранїйш 1669 р., і діло обійшлось без всякого „признанія московских властей“. Се „признаніе“ — фраза кинута д. Слабченком, невідомо на підставі яких мотивів. Фраза дуже відповідальна в науковім значіню. Вона зовсїм змінює той погляд, котрий істнує в історичній науцї, що юридично устрій Гетьманщини був незалежним від уряду московського і розвивав ся самостійно без втручаня московського уряду.

На гетьманство Многогрішного і Самійловича д. Слабченко взагалї дивить ся як на якусь дуже важну епоху в історії Гетьманщини, а найбільше в історії суду (ст. 293—294, 305 і инші). Але і тут більш безґрунтовних фантазій, ніж наукових висновків. Наприклад ось як малює д. Слабченко початок полкових суддїв. „Со временъ Хмельницкого, каже він, въ роли полкового козацкаго судьи является полковникъ. Спеціальныхъ мѣстъ для совершенія правосудія не было. Въ большинствѣ случаевъ судились или въ полковничьемъ дому или въ городскихъ управленіяхъ (sic). Непрерывныя войны постоянно отвлекали полковниковъ отъ ихъ административно-судебныхъ обязанностей и они

(полковники), въ силу необходимости, должны были довѣрить кому-нибудь исполненіе судебныхъ обязанностей. Поручить судъ городамъ (дивна точність терміногьоґії!), куда вторженія (?) первоначально не было замѣтно, являлось для полковниковъ нежелательнымъ, потому что пришлось бы вести изъ-за возвращенія власти борьбу (?) съ магистратами и ратушами и сверхъ того означало потерю большихъ заработковъ. Въ силу такихъ соображеній правители полковъ необходимо пришли къ мысли имѣть у себя соотвѣтствующихъ помощниковъ-полковыхъ судей. Въ такомъ разрѣшеніи затрудненія полковника, очевидно (звідкіля для д. Слабченка се очевидно?), подражали своимъ административнымъ предшественникамъ — польскимъ старостамъ" (ст. 295). Ся тирада — не науковий погляд; ніякого обґрунтованя своїх думок д. Слабченко тут не дає. Думка, що полк, як адміністративна одиниця, мала свого попередника в польськім старостві, не нова. Її висловлював ще ранїйше проф. М. Ф. Владимірскій-Буданов, але з обережністю, яка характеризує сього видатного вченого. М. Ф. Владимирскій-Буданов находить, що на правім березї Днїпра полки „отчасти соотвѣтствуютъ прежнимъ староствамъ" і то не всї: на правім березї Днїпра полки були розміщені в 2 староствах брацлавського повіта і 7 київського. Що до Полтавщини, то, каже проф. М. Ф. Владимирскій-Буданов, „нова адміністративна орґанїзація була впорядкована на непочатім ще ґрунтї і не має нічого такого, щоб відповідало їй в давнїйшім польськім устрою". Подібність поміж полком і старостом, по думці проф. М. Ф. Владимірского-Буданова, була тільки поверховна, ґеоґрафічна. Внутрішний устрій полка був явищем ориґінальним і дуже інтересним з історично-юридичного боку (Передвиженіе южно-русскаго населенія въ эпоху Б. Хм. ст. 19). Д. Слабченко пішов далї і рішучо заявляє, що „строго говоря, новыхъ территорій, новыхъ административныхъ округовъ и ихъ границъ не было. Малорусское правительство потрудилось лишь замѣнить одинъ терминъ — другимъ, староство — полкомъ" (ст. 30). Чи так же се?

Ми знаємо, що в Стародубі істнувало за часів польського пановання староство (Лазаревський, Опис. Стар. Мал. т. I, ст. 3), але стародубського полка при Хмельницькім не було. Стародубщина належала до ніжинського полку і тільки в 1663 р. вона була виділена в окремий самостійний полк (Лазаревський Опис. Ст. Мал. т. I, ст. 11, Максимовичъ, Сочиненія I, 745). В Стародубщинї, як бачимо, справа з заміною „староства —

полком“ зовсім не так стояла, як каже д. Слабченко. Було старосто остерське. Після зборівського трактату 1649 р. був заснований окремий остерський полк, але в 1653 р. він уже не істнував. Теріторія остерського староства змінила ся в дечому перед тим, як ввійшла в київський полк (М. Н. Александровичъ, Остерскій уѣздъ, ст. 49—50). З староства любецького (Арх. Юго-Зап. Рос., ч. VII, т. I, ст. 296 і Źródła dziejowe т. XX, ст. 85) теж не зроблено полка. Отже не можна сказати, що поділ України на полки се була тільки зміна терміну. Ні, тут було щось инше, і початку поділу на полки треба шукати ранїйше 1654 р., видно в 1649 р., коли на підставі зборівського трактату робили ся „реєстри війска запорожского“. Границї староств нарушали ся при поділї на полки. Черкаське староство, наприклад, містило в собі і деякі села на лївім березї Днїпра, Іркліїй, Кропивну, Голтву (Арх. Юго-Зап. Рос. ч. VII, т. I, ст. 366), які були виділені в окремий кропивенськії полк (А. Ю. З. Р., X, 239).

Ідея, що полк — се староство так захопила д. Слабченка, що він не може допустити думки, щоб було інакше. Більша частина Полтавщини була під владою кн. Вишневецьких. Тут староств, як королївських урядів, не було, а старости були управителями Вишневецьких. Скільки було староств в Вишневеччинї і де старости сиділи — невідомо. Старостинський устрій і управа були орґанізовані, каже д. Слабченко, на взірець королївських. „Конечно, додає він, старосты въ Вишневеччинѣ считались не только не гродовыми, но и официально не могли считатся урядами. Тѣмъ не менѣе они, по своему значенію и компетенціи равнялись староствамъ государственнымъ“ (ст. 13). Зрозуміти, чим були староства в Вишневеччинї з слів д. Слабченка не можна очевидно; але він і сам не може сього знати, бо для пізнання староств в Вишневеччинї, їх устрою і характеру бракує матеріялів (статя проф. М. Грушевського, Господарство польського магната в Зап. Укр. Наук. Тов. в Київі, кн. I, ст. 26). Все, що д. Слабченко пише про староства в Вишневеччинї, він подає не на підставі фактів. Що староства в Вишневеччинї теж не перемінили тільки свою назву староства на полк, видно з того, що прилуцький полк хоч в більшій своїй частинї й лежав на теріторії Вишневеччини, але містив в собі декілька сотень, котрі зовсім до Вишневеччини не належали (Лазаревський Лубенщина и князья Вишневецкіе в Кіев. Стар. 1896 р. т. 52, ст. 345). Хоч в Вишневеччинї істнувало лубенське старо-

ство, лубенський полк теж появив ся тільки в 1658 р., а ранійш теріторія лубенського полку була поділена між крапивянським і миргородським полками, які до Вишневеччини не належали (Лазаревський, Историческіе очерки полтавской Лубенщины Чт. в Общ. Ист. лѣт. Нестора кн. XI від. II, ст. 34 і 78). Як бачимо з сього, говорити рішучо, що староство змінило тільки свою назву, як се робить д. Слабченко, зовсїм не можна. Що поділ теріторії на староства міг мати значінне при поділї на полки, се досить правдоподібне, але про те, як велике було се значінє, говорити ще не можна, бо для того бракує матеріялів і в науцї се питане мало ще й порушено. Висновок же д. Слабченка: „число полковыхъ территорій должно ровняться числу староствъ, введеныхъ „за польске панованне“ (стор. 31) — не має основи, бо його не подтверджують факти. Факти говорять, як ми бачили, щось зовсїм инше.

Як можна бачити з того, що вище сказано про працю д. Слабченка, нею зовсїм не можна користуватись з наукового боку. Не боячись прибільшеня, можна прямо сказати, що на кожній сторінцї в книзї д. Слабченка є або не обґрунтовані, або прямо фантастичні, з наукового боку, виводи. Наприклад: „за полковниками признаны были только военныя функціи, во всемъ остальномъ все оставалось въ такомъ же положеніи, какъ и до Хмельницкаго“ (ст. 43). Як було до Хмельницького — ми дуже мало ще знаємо, бо бракує матеріялів. Далї: „При новом укладѣ (після 1648 р.) существовали прежнія сословія, но они не были такъ строго замкнуты, какъ нѣкогда. Свободенъ былъ переходъ изъ одного сословія въ другое. Все (?) уравнивало (sic) вольное (?) натуральное хозяйство“ (ст. 44). Остання думка д. Слабченка не обґрунтована і неясна. Що до першої про „сословія“, то вона зовсїм нехтує те, що установлено в науцї в справі питання про „сословія“ в Гетьманьщинї, бо всї дослїдники приходять до однакового вислїду, що шляхти після 1654 р. осталось зовсїм мало і вона зараз же росплилась в козацтві, так що не можна говорити про істноване шляхецького „сословія“ (див. працї Лазаревського, Максимовича, Міллера, Єфименка, Барвінського). Давнїйшого селянства теж не було, а було щось инше. „Козачество и крестьянство, каже В. А. Мякотін (Рус. Бог. 1894 р. ч. 2, ст. 34), эти двѣ группы населенія, между которыми лежала ранѣе рѣзкая грань, раздѣлявшая свободу отъ рабства, благодаря послѣдствіямъ переворота, вызванного возстаніемъ, въ которомъ они дѣйствовали общими силами,

значительно приблизились одна къ другой". „Представительство старшины, которое являлось народнымъ (?) представительствомъ, каже д. Слабченко, ослабляло (?) земское демократическое начало и только въ своемъ аристократическомъ видѣ было признано (?) даже самыми могущественными гетманами" (ст. 45). Мова йде про „раду полковників". Питанє се теж ще дуже темне і вимагає специяльної праці. Про нього не можна говорити так, як д. Слабченко на ст. 45—46, не роблячи навіть вказівок на джерела, коли не числити тих 3—4, що випадково бачимо на сих сторінках. Що до історії „ради полковників", то не треба забувати, що і ґенеральна старшина і полковники мали при кінці XVII ст. велику силу. Коли вони не зеднались в якусь „постійну раду", то щось инше було причиною, а не признанє чи не признанє ради „могущественными гетманами".

„Не смотря на то, что полковникъ, — каже д. Слабченко на ст. 46, — такъ или иначе долженъ былъ быть тѣсно связаннымъ съ полковыми финансами, онъ въ 90 случаяхъ на 100 въ XVII ст., а 50 въ XVIII ст. являлся чиномъ (?) военнымъ. Военное дѣло стояло у него на первомъ планѣ, а всѣ другія функціи для него имѣли второстепенное значеніе". „Статистичний метод", котрим користуєть ся д. Слабченко дуже характеристичний для його наукових дослідів, але проти нього рішучо і обовязково треба в науці протестувати. А ось як просто пояснює д. Слабченко зміцненнє власти полковників і старшини. „Военныя „заверюхи", какъ выражаются украинскіе лѣтописцы, помогали полковой старшинѣ захватывать чужія, или никогда не принадлежавшія отрасли управленія. Военное дѣло основано на субординаціи — отсюда сила полковника" (ст. 47). Все виходить дуже просто.

Не будемо робити більше виписок. До кінця книги можна переходити сторінка за сторінкою і бачити, як легко д. Слабченко рішає найтруднійші питаня. Він десь (не каже тільки де) довідав ся і рішучо заявляє, що до 1682 р. „полковой урядъ (?) не признавался (ким?) урядомъ" (ст. 297). На ст. 305 він знов довідав ся, що „съ Многогрішного (іменно з Многогрішного, а не ранійше і не пізнійше) громада обыкновенно присутствовала въ судѣ въ качествѣ уличителей, свидѣтелей, экспертовъ по нѣкоторымъ дѣламъ, вліяла на исходъ нѣкоторыхъ рѣшеній и сама не судила, какъ думается г. Левицкому и г. Багалѣю" (ст. 305). Не кажучи вже про рішуче висловлену

думку д. Слабченка, яка потрібує докладного обґрунтовання, тут інтересна точна хронольоґія, хоч, як відомо з праць д. Міллера і Лазаревського, про суди в Гетьманщині ми досить мало знаємо, щоб говорити про якісь точні хронольоґічні дані в історії розвою суду в XVII ст.

Інтересно, що коли д. Слабченко говорить про „земельныя дѣла“, про надання земель за військові послуги, він зовсім не цитує „Генеральныхъ слѣдствій о маетностяхъ“, хоч вони видані вже по ніжинському, чернигівському, київському, гадяцькому, прилуцькому і переяславському полку. Можна думати, що д. Слабченко і не знає „слідствій“, але вони, як відомо, являють ся головним джерелом для пізнаня землеволодіня, найбільше історії „пожалованій“. Нехтуванне головного джерела мало вплив і на вислїди д. Слабченка. В них теж богато помилок і необґрунтованих думок. Напр. „благодаря подтвердительнымъ универсаламъ и 10-лѣтней давности (?) владѣнія надданья изъ пожалованій на номѣстномъ правѣ обратились въ „вѣчистую“ собственность надаваемыхъ“ (ст. 282). До сього д. Слабченко робить ще таку примітку: „Такимъ образомъ, захватъ ранговыхъ имѣній призошелъ на основаніи права, юридической нормы. А если такъ, то къ шляхетству такъ враждебно относиться, какъ то дѣлалъ г. Лазаревскій, не возможно“. О. М. Лазаревський був серіозний вчений і говорив те, що говорили йому факти і про якесь вороже відношенє його до шляхетства можна говорити тільки в полемічних памфлетах, а не в серіозних наукових працях, які повинні наперед спростувати ті факти, на основі яких зробив Лазаревський свої висновки, а тоді вже й говорити про його ворожнечу, чи прихильність до шляхетства. Те, що д. Слабченко каже, нібито „захватъ произошелъ на основаніи юридической нормы“, чиста нісенітниця. Захват, як діяльність незакономірна, не може опиратись на норму. Те історичне явище, що „населенныя маетности“ зробились власністю державців, мало свої причини в обставинах економічного житя Гетьманщини. Велику ролю грало тут обезземленнє посполитства. Питаннє се довге і важке. Його не раз уже торкались в своїх наукових працях О. М. Лазаревський, проф. І. В. Лучицький (рецензія на 1-й т. Лазаревського „Опису Стар. Мал.“ в Київс. Унив. Извѣс. 1889 р., кн. XII), В. О. Мякотін (Рус. Бог. 1894 р., в рецензіях на Ґенер. Слїдства в Київс. Ст. і в рец. на 2 том Лазаревського „Опис. Стар. Малор.“ в „Огчеті о 37 присужд. наград Уварова), проф. Д. І. Багалій („Новый историкъ Малороссіи“) і недавно В. Барвин-

ський (Крестьяне въ Лѣвобережной Украинѣ въ XVII—XVIII в.). Тут не місце його докладнійше розбирати. Я хочу тільки підкреслити методу наукового досліду д. Слабченка.

Щоб дати оцінку праці д. Слабченка, треба сказати, що він, як ми бачили на Ґенер. Слід., далеко не використував всїх головнійших матеріялів, уже надрукованих. Йому невідомі, наприклад, деякі матеріяли, друковані в Сборнику Харков. Істор.-фільол. Общества. Що до архівного матеріялу, то ним користував ся д. Слабченко зовсім припадково, а про „малорусскій полкъ“ можна написати докладну наукову працю тільки на основі архівного матеріялу. Ми привели докази, що д. Слабченко поводить ся з матеріялом не науково. Цитує він джерела теж не все точно. Напр. приписуючи якусь недоречну ролю бунчуковому товариству, якої воно ніколи не відограло і не могло відограти в Гетьманщині[1]), д. Слабченко загалом посилаєть ся на Лазаревського: „масса матеріаловъ, каже він, иллюструющихъ наше положеніе, собрана въ статяхъ г. А. Лазаревскаго о малорусскихъ фамиліяхъ и въ изданныхъ покойнымъ изслѣдователемъ разныхъ архивахъ“ (ст. 58). Вказівок на сторінки нема. Я навів вище чимало доказів необґрунтованости

[1]) „Бунчуковые въ своихъ рукахъ держали огромныя богатства, какихъ не имѣли гетманы (?!)... Къ власти они не были призваны и имѣли огромную силу. Они оттѣснили (?) полковниковъ, но и сами не стали на ихъ мѣсто. Они обезличили (?) гетмана... Бунчуковое товариство несло въ Украинѣ разрушительную миссію (?) и подготовило реформы Разумовскаго и переходъ къ общеимперскому управленію“ (стор. 58). Роспалена фантазія д. Слабченка зробила з бунчукових товаришів якихось страшних демонів. В дійсности се були досить смирні люди, підлеглі гетьманам, котрих гетьмани, або уряди гетьманів, посилали частенько розслїджувати про деякі, між иншим і межові справи. Реформи Розумовского зовсім не носили „разрушительного“ характера, а більше носили характер „созидательний“. Вони явились наслїдком пробудження громадянського почутя серед старшини і мали на меті не „переходъ къ обще-имперскому управленію“, а як раз навпаки — самостійний розвій привілеґій Гетьманщини, хоч і на підставі шляхецьких змагань. Се добре виявилось і в епоху Великої Комісії 1767 р.

Коли зайшла бесїда про сю Комісію, то касуємо одну догадку д. Слабченка (ст. 21 прим.). Мова йде про „Записку о... недостаткахъ, которыхъ въ М. Коллегіи трактовать должно“. Д. Слабченко думає, що ся записка була передана депутатови в Комісію і дивуєть ся, що в титулї Записки стоїть в М. Коллегіи, а не Комісії. Але так і має бути тут: „въ Коллегіи“, бо „Записка“ — се погляди Румянцева для Колеґії. На підставі сеї Записки М. Колеґія склала свій наказ своему депутату Наталїну.

і фантастичности виводів д. Слабченка. Все те, взяте разом, позбавляє його працю всякої наукової вартости. Не можна покладати ся ні на що в праці д. Слабченка. Праці д. Слабченка не можна виправити, бо їй треба переробити сторінку за сторінкою. Її треба просто відкинути і написати наново. Користувати ся нею не можна.

Можна дивуватись історично-фільольоґічному факультетови Новоросийського університету, котрий надрукував працю д. Слабченка в своїх „Записках". І науці і д. Слабченкови факультет не зробив користи. Научна лїтература одержала книгу, котру треба відкинути, а д. Слабченко виробив помилкові „наукові методи", котрі буде прикладати і до инших наукових праць. Він вже випустив „Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII в." і хоче випустити скоро, як сам обіцює, „изслѣдованіе по исторіи финансоваго строя Малороссіи" („Опыты, ст. 70). Скорість, з якою д. Слабченко пише свої розвідки про важкі, головні в історії Гетьманщини питання, до яких не рішали ся приступати до сього часу серіозні дослїдники, — бо бракувало матеріялу, на жаль обіцює мало користи для науки.

Про наклад „Русалки Днїстрової“.

Написав **Михайло Тершаковець.**

I.

Великість накладу та його доля.

Після невдачі з „Зорею“, яку Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич зладили з початком 1834 або навіть з кінцем 1833 р., та якої не допустив до друку свіжо іменований львівський цензор для руських книжок, о. Венедикт Левицький, на спілку з львівським митрополитом, Михайлом Левицьким, — названа трійця, поучена сумним досвідом, рішила напечатати „Русалку Днїстрову“ в Будапешті, де цензурні відносини були лекші, як в корінно австрійських краях. До того станув в пригоді Юрій Петрович, сербський студент, з яким Я. Головацький пізнав ся на студіях в Будапешті. На його то руки Я. Головацький вислав рукопись „Русалки“ ще перед 4 вересня 1836 р.[1]) Перед 6/10 1836 р. вона була сцензурована і до яких 6 неділь мала вийти друком;[2]) і дійсно з кінцем падолиста вона могла бути готова.[3]) Перед 6/4 1837 р.

Принято на засїданню фільольоґічної секції 14 вересня 1911.

[1]) Гл. проф. дра Кирила Студинського: „Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49“, як XI і XII т. „Збірника фільольоґічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка“, Львів, 1909, 1 ст., де поданий зміст листа Ю. Петровича до Я. Головацького з 4/9 1836 р.

[2]) Гл. ibid., де поданий зміст листа з 6/10 1836 р.

[3]) Гл. ibid., 2 ст., де в змістї листа з 9/11 1836 р. сказано: „Док лист до рук прийде Русалка буде готова“. — Після проф. Студинського „Русалка“ була випечатана щойно в грудни 1836 р. (гл. ibid., ст. XXXVI).

частину [1]) накладу післано до Відня, а відси до Львова [2]). Тут мусіла „Русалка“ бути на ново цензурована тому, що була напечатана на Угорщині, яку в цензурних справах вважано заграничною державою. Цензурував її В. Левицький, котрий чіпив ся дрібничок та осудив її в червни 1837 р. Кромі львівського цензора на порученє Zensur- und Polizei-Hof-Stelle мав висловити свою думку і віденський цензор, Вартоломей Копітар [3]). Сей не бачив в „Русалцї“ нїчого переступного, тому осуд В. Левицького здивував його [4]). Доля „Русалки“ була одначе рішена після damnatur В. Левицького, не помогло і Копітареве transeat. „Русалку“ осуджено і сконфісковано [5]), а ґр. Седлніцкий, президент т. зв. Zensur- und Polizei-Hof-Stelle, зажадав 24/10 1837 р. від львівської ґубернії актів в справі конфіскати, „um beurtheilen zu können, ob nicht in diesem Falle von meinem Standpunkte aus, die Nothwendigkeit eintritt durch die k. ung. Hofkanzlei zu bewirken, dass an die betreffende ungarische Censurbehörde, welcher in dem befragten Fall ein unzukömmliches Benehmen zur Last zu fallen scheint, die geignete Weisung erlassen, ähnlichen Unzukömmlichkeiten aber für die Zukunft vorgebeugt werde“ [6]). І дійсно від будапештенського цензора зажадано вияснень в справі „Русалки“. Сей, будучи приятелем Ю. Петровича, попросив його видобути від авторів „Русалки“ потрібні вказівки. Листом із 26/4 1838 р. звернув ся останнїй за бажаними вияснениями до Я. Головаць-

---

[1]) Як велику, про се буде мова нище.

[2]) Гл. „Кореспонд.“, ст. 2, де поданий зміст листа з 6/4 1837 р.

[3]) „Wurde (розум. „Русалка“) in der Lemberger Censur Juni 1837 mit damnatur erledigt. Laut Auftrag der h. Hofstelle wird dasselbe Euer Wohlgeboren (розум. Копітареви) zur gefälligen Prüfung zugemittelt, um auch das Gutachten des hierortigen H. Censors darüber zu haben“. (Гл. мої „Матеріяли й замітки до історії національного відродження галицької Руси в 1830 та 1840 рр.“, як III т. „Українсько-руського Архива“, Львів, 1907, ст. 114—115). — Інакше представлено се у проф. К. Студинського, після якого: „Девятьсот екземплярів „Русалки“ задержано у Відни, а тамошна „Polizeihofstelle“ зажадала від львівської цензури близших пояснень і цензорського ореченя. В сей спосіб дістала ся „Русалка“ в руки руського цензора, Венедикта Левицького“ (гл. „Кореспонд.“, ст. XXXVII).

[4]) Гл. мої „Матеріяли“, ст. 114—115.

[5]) Говорить про се Я. Головацький у своїй замітцї до листа І. Вагилевича (гл. „Кореспонд.“, ст. 126, зам.).

[6]) Гл. мої „Матеріяли“, ст. 113.

кого [1]), який, звісно, не занедбав удїлити їх як найскорше. Сї вияснення і цензорський звіт мусїли бути сього рода, що угорська королївська рада не бачила причини конфіскувати „Русалку“ і 26/6 1838 р. позволила продавати її публично [2]).

Виринає тепер питане, чи „Русалка“ дїйсно розходила ся по Угорщинї і в якім числї примірників вона там розійшла ся, чи люди, причасні до її долї, вспіли розіслати її поза границї Угорщини, особливо до Галичини, скілько примірників сконфісковано, та як великий був цїлий наклад.

На сї питаня не було доси згідної відповіди анї у дослїдників, анї у жерел, на яких можна було опирати ся. Найпопулярнїйшою була гадка дра Омеляна Огоновського, висловлена 1889 р., що „изъ выпечатаныхъ 1000 екземплярѣвъ „Русалки“ Петровичь пôслалъ (1837 р.) 900 на руки Головацкого до Львова, а 100 екземплярѣвъ до Вѣдня. Полиція забрала тî екземплярѣ, якî були у Львовѣ“. „Зъ пôдъ тои конфіскаты выдобулась „Русалка“ ажъ въ 1848 р. По Галичинѣ розôйшлись хиба лишь тî екземплярѣ сеи книжки, котрî Петровичь выславъ

---

[1]) Was die Rusalka anbetrieft (sic), so bitte ich Sie mir gleich mit erster Post auf volgender (sic), und zwar entweder in der deutschen Sprache oder Lateinischen Sprache, und zwar das N Z* so das ein jeder lesen kann, besonders von dem Zensor. Im (!) ist Rescript gekommen damit Er relation gibt über Rusalka. Jetzt hängt v(on) Ihm ab das Schicksal der Rusalka. — Er winscht (sic) zu wissen:

1) Warum ist dort Rusalka verbothen? was ist in Ihr Zensur widriges? Das NZr. bezeichnen Sie specialisime auf welcher pagina und welche Wörter.

2) Ob war dort Rusalka noch im Manuscript bei der Zensur? und was Sie zur antwort (sic) bekommen haben.

3) Wer am meistens (sic) ist gegen Rusalka?

4) Alle übrige was zur entschuldigung (sic) dienen könte (sic). Besonders aber wie ich schon gesagt habe das zu bezeichnen, warum ist verbothen worden.

Ich habe grosse Hoffnung. — Wir werden Triumphiren (sic). Ich werde keine Mühe sparen, besonders aber der Zensor ist mein Freund. Ich erwarte mit der ersten Post die Antwort. — Er wird seine Relation verzögern nur wegen diesem Schreiben und Ihrer Antwort. Silentium altum — sapienti pauca. — Ewiger Freund G. Petrovic“ (гл. „Кореспонд.“, ст. 10). — Інтересно, що перша частина листа Ю. Петровича писана по сербськи. — * Non Censurata.

[2]) „Русалка є ab excelso Consilio Regio sub sessione dto 26 Junii одобрена и публично се продавати сме“, писав Ю. Петрович до Я. Головацького в листї з 12/2 (24/1) 1839 р. (гл. „Кореспонд.“, ст. 16).

бувъ до Вѣдня"[1]). Першу частину сеї вістки автор „Ист. лит. руск." взяв без сумніву (виразно не цитує він жерела) зі споминів Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, напечатаних 1885 р., в яких сей м. и. сказав, що „Русалка напечатана въ 1000 экземплярахъ и Петровичь прислалъ мнѣ всѣ во Львовъ за исключеніемъ 100 экз. посланныхъ въ Вѣдень"[2]).

Безперечно, свідоцтво Шашкевичевого друга, учасника спільної долї і недолї, повинно заслугувати на довіре і на нього можна було і таки належало покликувати ся, одначе вже на основі знаних тодї (1889 р.) фактів треба було його провірити. Дїло в сім, що той сам Яків Головацький[3]) заявив ще 1883 р., що „львовская цензура заарестовала 1000 экземпляровъ „Русалки" и запретила продажу". Тимчасом автор „Ист. лит. руск.", не згадуючи навіть про свідоцтво напечатане 1883 р., повірив пізнїйшому свідоцтву (з 1885 р.) без жадного застереженя, мимо сього, що до якогось застереженя, зглядно погодженя сих обох суперечних зі собою свідоцтв спонукувало твердженє д. Володимира Коцовського, основане на раньше напечатанім свідоцтві Я. Головацького (хоч д. В. К. не цитує жерела) і висловлене 1884 р., а саме, що „весь надôйшовшій накладъ (1000 прим.) сконфісковано"[4]). Він же (автор „Ист. лит. руск.") поминув також свідоцтво, яке появило ся в печати 1888 р., походило одначе ще з 1837 р., отже з року виходу „Русалки", а до того з дуже достовірних уст, бо з уст одного із її видавців, М. Шашкевича; іменно в слїдстві, яке з нагоди конфіскати „Русалки" семінарські власти перевели з її видавцями, останнїй заявив, що „die ganze Auflage soll 800 Exemplare stark seyn"[5]).

У найновійшого дослїдника, проф. дра Кирила Студинського, після якого „вислано цїлий наклад з Пешту до Львова

---

[1]) Гл. „Исторія литературы рускои", Львів, 1889, II-ої части 2-ий віддїл, ст. 370—371.

[2]) Гл. „Литературный сборникъ издаваемый галицко-русскою Матицею", Львів, 1885, ст. 32.

[3]) Гл. його статю п. з. „Къ исторіи галицко-русской письменности. (Нѣсколько замѣчаній на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину)", поміщену в „Кіевской Старинѣ" з 1883 р., т. VI. Наш цитат на ст. 649.

[4]) Гл. І. Онишкевича „Руска Библіотека", т. III, ст. XXVI, Львів, 1884 р.

[5]) Гл. „Зоря" з р. 1888, ст. 13.

в цьвітни 1837 р.“[1]), та „девятьсот екземплярів „Русалки“ задержано у Відни“[2]) — стрічаємо ся з компромісом між пізнійше напечатаним свідоцтвом Я. Головацького і деякими новими даними, які принесла книжка сього-ж ученого, компромісом, який одначе не усунув давних суперечностий і кромі сього поставив нас перед новими трудностями у розвязці нашого питаня. Неудача компромісу вийшла відси, що шановний видавець „Кореспонденції“ не узгляднив всїх, для розвязки нашого питаня безперечно першорядних даних, поміщених в його-ж книжцї. Сї дані — се листи згаданого вже Юрія Петровича, друга Якова Головацького, та Івана Головацького, Якового брата; вони писані до Я. Головацького в горячий час, бо саме тодї, коли „Русалка“ виходила у світ або коли вже розходила ся по світї, і відси їх вага для нашого питаня дуже велика. Одного велика шкода, а саме, що лиш деякі листи Ю. Петровича дійшли до нас в цїлости, підчас коли з прочих задержали ся лиш змісти, зроблені самим Я. Головацьким; все-ж таки навіть самі змісти поучують нас про неодну річ.

І так з листа Ю. Петровича до Я. Головацького, датованого 6/4 1837 р., довідуємо ся, що „Русалка все изданіе послано во Вѣну. Gesch. bis Wien u(nd) v(on) dort wird aus d(ie)ser Compagnie Hr. Weppelbaum nach Lemberg schicken an Stanisl. Aulich“[3]). На перший погляд виглядає, що оба наведені отсе реченя не стоять зі собою в жаднїй звязи хоч би тому, що одно написане в славянській мові (великоруській), а друге в німецькій, та вже вище[4]) наведено примір, який показує, що Петрович любив нераз писати частину листа по славяньски (по сербськи), а другу по нїмецьки; подаючи зміст з його листів, Я. Головацький йшов за ориґіналом та задержав дуалїзм мов, тільки що сербський ориґінал переповів по великоруськи[5]). Що одначе звязь сих двох речень є тїсна, се вихо-

[1]) Гл. „Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—1849“ („Збірник фільольоґічної секції Наукового Товариства імени Шевченка“, т. XI і XII), Львів, 1909, ст. XXXVI.

[2]) Гл. ibid., ст. XXXVII.

[3]) Гл. ibid., ст. 2.

[4]) Гл. у нас ст. 3, зам. 1.

[5]) По всякій імовірности Ю. Петрович не знав великоруської мови, по крайній мірі не знаємо жадного його листа в сїй мові, навпаки всї три його листи, що дійшли до нас в цїлости, писані по сербськи (гл. „Кореспонд“., ст. 8—10, 16—17, 60—61); на сїй основі можна говорити, що великоруська мова нашого реченя походить від Я. Головацького.

дить із тої обставини, що друге з них (німецьке), само для себе, не має жадного значіня і тільки з першим (славянським) одержує його, звісно щойно тоді, коли його відповідно доповнити, зглядно поправити. І так „Gesch.“ належить читати: „Geschickt“. Що се за „d(ies)e Compagnie“, не знати; так само не знати, що се за особа „Weppelbaum“, імовірно якась віденська перевозова фірма. За то „Aulich“ — се нічого иншого, як невиразне (u замісць: n), зглядно недокладне (брак поперечки над: l) написане знаної в 1830 рр. львівської фірми Antich, через яку вже в цвітни 1837 р. Я. Головацький одержав книжки від угорського Серба, Федора Павловича[1]). Що сей Антіч називає ся у Ф. Павловича Володиславом, а у Ю. Петровича Станїславом, і що Я. Головацький, ідучи за ними, назвав Антіча раз Володиславом, а другий раз Станїславом, — се не дивниця, бо і Павлович і Петрович, що були віддалені від свого львівського земляка і довгим часом і великим простором, могли забути його хресне імя. Так само міг забути його і Я. Головацький, котрий подав свій коментар до Павловичевого листа вже після 1850 р. Супроти сього можемо з повним правом сказати, що Володислав і Станїслав Антіч — се одна

---

[1]) Ф. Павлович писав 22/4 1837 р. до Я. Головацького м. и. осьсьо: „У прочемъ желећи и дѣломъ засведочити колико Васъ любимъ и почитуемъ, молимъ да бы мое Србске кньиге, кое кодъ Глӑра Владислава Антића тамошнѣгъ Трговца иматѣ као некiи мали знакъ мое любови к вама на даръ iй любезно и сердечно примили, и поредъ ньи кадшто се и на вашу Брађу Србљѣ опомените, вашъ благонаклони прiятель Θеодоръ Павловичь“. До назви Володислава Антіча додав Я. Г. осьяке поясненє: „Владиславъ Античь, Сербъ изъ Герцоговины, купецъ бакалейныхъ товаровъ во Львовѣ, въ свое время славился честностью и доброкачественностью товаровъ во всей публикѣ во Львовѣ. Магазинъ его былъ въ самомъ рынкѣ возлѣ б. дома Товарницкаго. Онъ и другой Сербъ виноторговецъ Густа были православные, почти единственные изъ львовскихъ горожанъ. Античь поддерживалъ связи съ своими земляками и потому редакторъ Сербской Лѣтописи Θеодоръ Павловичь, съ которымъ я познакомился въ Пештѣ, прислалъ нѣсколько экс. Лѣтописи, журнала издаваемаго Серб. Матицей и другiя книги — Изъ подаренныхъ мнѣ Павловичемъ книгъ по одному экз. я передалъ въ 1850-ихъ годахъ въ библ. Народнаго Дома во Львовѣ. — Я. Г.“ (Гл. „Кореспонд.“, ст. 6—7 і зам.).

До Антіча, як до посередника між собою і Я. Головацьким, звертав ся і Ю. Петрович. Дня 7/6 1842 р. писав він до Я. Головацького м. и. осьсьо: „Доцнијe писао сам Гдру Антићу, да ми што о вами јави, но и он ми незнаде ништо казати“. (Гл. ibid., ст. 60.

особа [1]). Конець кінців, обговорюване нами німецьке речене, переказане Я. Головацьким із листа Ю. Петровича, належить читати і розуміти осьяк: „Gesch(ickt) (розум. „Русалку") bis Wien u(nd) v(on) dort wird aus d(ie)ser Compagnie Hr. Weppelbaum schicken an Stanisl. (?) Antich". Що тут говорить ся іменно про посилку „Русалки" (про котру сказано і в великоруськім реченю), а не про що иншого, про се нема що й сумнівати ся м. и. і тому, що инакше се речене не мало би найменшого змислу.

Із двох вище наведених речень, взятих із листа Ю. Петровича, виходило би отже, що цілий наклад „Русалки" (як він великий, про се в листї не говорить ся) післано з Пешту до Відня, а звідси мав вислати його Веппельбаум до Львова на руки Антіча. Що одначе сього місця не належить розуміти дослівно, ми зараз пересвідчимо ся про се: І так 28/6 1837 р., отже зовсїм недовго після листа з 6/4, Ю. Петрович звістив Я. Головацького, що „Русал. 20 у Беч. До Ганки 10. У Земун 10" [2]). Він же, Ю. Петрович, дав „Русалку" купцям на продаж [3]), а також у себе лишив якусь частину примірників [4]). Як велике було число проданих примірників, сього не можна точно означити, хиба приблизно, а се на основі грошевої вартости проданих примірників, яка виносила 18, зглядно 20 fl. CM. На сю суму зложили ся: 1) 12 fl. CM. [5]), зглядно 10 fl. CM., які

---

[1]) Инше дїло, що все таки лишае ся непевним, як властиво називав ся сей Антіч, Станїслав, чи Володислав; імовірнїйше одначе, що Станїслав (як його назвав Ю. Петрович) тому, що 1837 р. Я. Головацький через часте буванє у нього мав його імя в свіжій тямцї і певно був би не назвав його ложно, хоть би се навіть зробив був і Петрович, — підчас коли в часї коментованя Павловичевого листа (що найменше після 1850 рр.) хресне імя Антіча могло вилетїти йому з тямки. Одначе мимо сього, що Антіч міг називати ся Станїславом скорше, як Володиславом, я лишаю його хресне імя непевним.

[2]) Гл. „Кореспонд.", ст. 2.

[3]) 26/4 1838 р. Ю. Петрович писав до Я. Головацького: „приближесе и торъ Пештанскій, содъ наумимъ іоштъ данъ пречекати докъ се искупи трговцы да пріймимъ новце за Русалке да вамъ уедно пошлѣмъ, но ево неволѣ! навђе у оно и то време и страшна она Катастрофа на нашъ градъ, трговцы се разиђоше и разбегоше и тако ништа непріймихъ". (Гл. „Кореспонд.", ст. 8).

[4]) 12/2 1839 р. писав Ю. Петрович до Я. Головацького: „За оне пакъ кньиге (Русалке) кое су кодъ мене заостале, будите безъ бриге и уверени, да ій я као и самъ оной животъ чувамъ и на ньи пазимъ. За све я моюмъ чесѣу гарантирамъ". (Гл. ibid., ст. 17).

[5]) 7/6 1842 р. писав Ю. Петрович до Я. Головацького: „Год. 1839

Ю. Петрович мав вислати на руки Я. Головацького, та які пропали, наслідком чого він виплатив на руки І. Головацького належність ще раз, але вже лиш в висоті 10 fl. CM., і 2) 8 fl. CM.[1]), які тойже Ю. Петрович доперва обіцяв вислати. Коли припустити, що один примірник „Русалки" продавано по 1 fl. CM., то продано около 20 примірників. Кромі сих проданих примірників „Русалки" лишила ся у Ю. Петровича спора скількість примірників, які він передав Поповичеви, а сей знова І. Головацькому, що тоді був в Будапешті. В сій справі писав 27/8 1841 р. І. Головацький з Пешту до Я. Головацького осьщо: „Вôд Г. Поповича вôдобравєм: „Русалку Днѣстрову" — 170 екземпларôв — казали, що нѣхто не хоче куповати — не знаю чи всѣ то вже — Петрович мав но тôлько всѣх зôставити, крôм тих, що Г. Надеждин из Москви скôлька на показ взяв. Напиши, що маю из ними дѣлати. — Я думаю, коб но як через границю перекрасти"[2]).

Коли зберемо всї доси добуті числа, то нам представить ся осьякий рахунок сих примірників „Русалки", які розійшли ся між людьми:

1) 20 (перед 27/4 1837 р. вислав їх Ю. Петрович до Відня [невідомо кому)
2) 10 („ „ „ „ „ Ю. Петрович до Земуня [невідомо кому)
3) 10 („ „ „ „ „ Ю. Петрович до Праги [на руки Вячеслава Ганки)
4) 170 („ 27/8 1841 р. дістали ся вони до Відня через [Ю. Петровича — Поповича — І. Головацького).

Разом: 210.

желио сам био саобштити вам нєке вѣсти о мени а заједно вас и о Русалки извѣстити, и зато у Мцу Улиу — яко се не вагам — упутим писмо са 12 f CM. под вашим адрессом на университет. No као што сам се доцниіе могао извѣстити вы то писмо нисте добили". (Гл. ibid., ст. 60).

[1]) 29(17)/10 1842 р. писав І. Головацький до Я. Головацького: „вôдѣзжаючи обѣцяв сам (розум. Ю. Петрович. М. Т.) за мене просити и вбиватися, а найдалѣ за шѣсть недѣль вѣдомôсть о собѣ и о моѣй справѣ дати, а заразомъ и за продану Русалку 8 f CM. вôдôслати (бо 10 f CM. вже менѣ на мѣсяци був выплатив, хоч я дуже и вôдтягався брати, що нѣбы то вôн вже раз их посылав, та на поштѣ пропали, але вôн таки на вперте доконче ми их накипув, що через ёго вину пропали, чом не посылав за рецеписом). — Але як з Богом собѣ поѣхав, та тôльки его и чути — а я як жду так жду вже без мала чи не три мѣсяцѣ, и годѣ и вѣдомости и прочого дôждатися". (Гл. ibid., ст. 66).

[2]) Гл. „Кореспонд.", ст. 56.

5) До сього додати ще кілька примірників, взятих Надеждіним до Москви на показ, приблизно 5.

Разом: 215.

6) Кромі сього була мова про приблизно 20 примірників, проданих або самим Ю. Петровичем або ким иншим (купцями, посередниками, то що), за які вторговано 18, зглядно 20 fl. CM. Виринає питане, чи Ю. Петрович вторгував сї гроші (все одно, чи безпосередно, чи посередно) за 3 перші позиції, зглядно за їх частину, — чи примірники, які продано за 18, зглядно 20 fl. CM., творили нову позицію. Відповідь на сї питаня утруднена через брак фактів. Ся обставина, що годї припустити, аби Ю. Петрович розпихав „Русалку" між ріжних людий даром, навпаки, що він одержав бодай частину гроший за примірники вичислені в 3 перших позиціях, а відтак і друга обставина, а саме, що той же Ю. Петрович в листї з 26/4 1838 р. говорив про купців, які забрали „Русалку" в коміс та які з нагоди свого приїзду до Будапешту мали привезти гроші за неї, — промовляла би за потакуючою відповідю на перше питане. Натомісць ся обставина, що годї припустити, аби „Русалка" не була в обороті в сім місци, де вона вийшла, себто в Будапештї, а дальше, що Осип Левицький набув її іменно в Будапештї [1]), промовляла би за потакуючою відповідю на друге питане. Одначе з огляду на се, що рівно сильні моменти промовляють за і проти творення нової позиції, буде найпораднїйшою річию припущене нами число 20 примірників, які продано за 18 (20) fl. CM., переполовити та одну половину, себто 10 примірників, як певно продану додати до одержаних вище 215. Разом: 225.

Добуте щойно число (225) примірників, розісланих або розпроданих в ріжних славянських землях, поучує нас, що тверджене Ю. Петровича, будьто „все изданіе послано во Вѣну", а звідси до Львова, не відповідає дійсности, бо до Львова післано не цїлий наклад, а цїлу частину, що лишала ся поза 225 примірниками. Як же велика була ся частина?

Після ранше напечатаного свідоцтва Я. Головацького число примірників, післаних до Львова і тут сконфіскованих, виносило 1000, після пізнїйше напечатаного свідоцтва тогож Я. Головацького се число виносило 900. Є зовсім оправдана основа

[1]) Нище буде про се точнїйше говорити ся.

думати, що в обох разах зайшла у Я. Головацького похибка, як се побачимо зі слідуючого: Вище сказано, що М. Шашкевич, запитаний 14/6 1837 р. в слідстві, як великий був наклад „Русалки“ відповів, що 800 примірників. На мою думку нема найменшого сумніву, що, складаючи таке зізнане, М. Шашкевич розминув ся з правдою о стільки, що він говорив про цілий наклад, який мав виносити 800 примірників, підчас коли під сим числом належить розуміти тільки скількість примірників, сконфіскованих у Львові. Думаю дальше, що Шашкевич сказав неправду свідомо, а се в тій цїли, аби спасти бодай сю частину примірників, якою орудував Ю. Петрович. Одначе на число, подане Шашкевичем, можна сміло спустити ся, бо він мусїв подати до протоколу правдиве число, знаючи, що власти мають сконфіскована „Русалку“ у себе і що його правдомовність можуть кождої хвилї сконтролювати. На число 800 ми одначе мусимо спустити ся, а не тільки можемо, а се тому, що Шашкевич подав його не з воздуха, тільки на основі інформацій Я. Головацького, котрий мав в своїх руках цїлу технїчну сторону видавництва. Коли-ж опісля власти не допитували ся за великістю накладу „Русалки“ нї у Вагилевича, нї у Я. Головацького (який сам признав ся, що кермував цїлим видавництвом), — то видко находили вірним число, подане Шашкевичем. На сїй основі і ми можемо вважати його вірним, одначе лиш о стільки, що воно подавало не скількість цїлого накладу, лиш скількість примірників, сконфіскованих у Львові.

Коли додамо дві осягнені таким чином позиції (225+800), то вийде, що цїлий наклад „Русалки“ виносив 1025 примірників; для заокругленя можемо приймити 1000. Що таке число відповідає дїйсности, за сим кромі вище наведених промовляє ще й ся обставина, що в обох свідоцтвах Я. Головацького стрічаємо ся з числом 1000 (1884 р. — 1000, 1885 р.— 900 + 100 = 1000). Инше дїло, що між сими обома свідоцтвами заходять суперечности [1]), що подробицї подані ними не відповідають дїйсности [2]), одначе згадка про число 1000 примірників в обох свідоцтвах є цїнна, бо вона свідчить про се, що число 1000

[1]) Після свідоцтва, напечатаного 1884 р., число сконфіскованих примірників виносило 1000, після свідоцтва, напечатаного 1885 р., воно виносило 900.

[2]) Сконфісковано не 1000, анї 900, а 800 примірників; розійшло ся не 100, а 225 примірників, і не лиш до Відня, але і в инші сторони.

так вбило ся в тямку Я. Головацькому [1]), що він міг відтворити собі його в своїй памяти по перейшло 40 літах.

З вище наведеного ми бачили, що цілий наклад „Русалки“, який виносив 1000 (точно 1025) примірників, був поділений на дві нерівні части, з яких одна далеко більша (800 примірників, отже трохи менше, як 4/5 цілого накладу) була сконфіскована у Львові та увільнена з конфіскати щойно 1848 р., а друга, далеко менша частина (225 примірників, отже трохи більше, як 1/5 цілого накладу) розходила ся по людях з рук Ю. Петровича, з Угорщини, де „Русалка“ була дозволена. Ми бачили дальше, в якій скількости примірників і куди розходила ся „Русалка“. Знаємо іменно, що Ю. Петрович розіпхав 45 (20 до Відня, 10 до Земуня, 10 до Праги, около 5 до Москви), а може й 55 (додаючи до 45 ще 10 примірників, які він ще евентуально міг продати) примірників між чужою публикою, що (о скільки ми знаємо) вторгував за „Русалку“ 18, зглядно 20 fl. CM. та

[1]) В сім зглядї інтересне особливо свідоцтво, надруковане 1885 р. Я. Головацький тямив вірно, що наклад „Русалки“ виносив 1000 примірників, що одна частина примірників, далеко менша, зберігла ся, а друга, далеко більша, була сконфіскована. В 1880 рр. він забув вже про менші позиції уратованих примірників (пор. вище 2, 3, 5, евентуально і 6 позицію), а тямив лише, що уратовано більше число примірників, післаних до Відня. Сих примірників начислив Я. Головацький 100, підчас коли в дійсности їх було 190 (20+170) (пор. вище 1 і 4 позицію), значить він помилив ся (in minus) майже о сотку; одначе маючи в тямці, що цілий наклад виносив 1000 примірників, він сю сотку дочислив до числа сконфіскованих примірників і сим разом знов помилив ся о сотку (in plus). — Що до свідоцтва, надрукованого 1884 р., то ми можемо уважати його свойого рода Dichtung und Wahrheit; Wahrheit о стільки, що дійсно цілий наклад виносив 1000 примірників, Dichtung о стільки, що прецінь не цілий наклад був сконфіскований. Сеї видумки ужив Я. Головацький відай свідомо, а се в тій цїли, аби викликати відповідний ефект та досадно зобразити неприхильне становище австрійського правительства супроти відродженя галицьких Українців. Що ся видумка могла бути свідомою, за сим промовляла би ся обставина, що вже 1881 р. Я. Головацький представив був справу накладу „Русалки“ так, як се надруковано в його свідоцтві в 1885 р. [діло в сім, що рукопись, яку надруковано 1885 р., Я. Головацький написав ще 1881 р. і сьогож року вислав на руки Богдана Дідицького (гл. „Сборн. гал.-руск. Мат.“ в 1885 р., ст. 9)], представив її по змозї найточнійше, підчас коли 1884 р. він згадав про сю справу тільки мимоходом. Коли-ж він 1884 р. представив ту саму річ інакше, ніж 1881 р., коли то він про неї думав основнійше, то се відай тільки тому, що 1884 р. йому не розходило ся о сущу правду, лише о викликане ефекту при помочи чисел, зближених до правди.

що найпізнійше в половині 1841 р. „Русалка" не находила вже жадного інтересу серед чужої публики на Угорщині, наслідком чого Ю. Петрович постарав ся о висилку остаючих у нього 170 примірників на руки Івана Головацького. Угорські книгарі, що не розуміли мови „Русалки", продавали її вже 1841 р. дуже радо навіть за дрібничку [1]), звісно тому, що не находили на неї покупу. Свідчить про се Осип Левицький, який саме 1841 р. набув примірник „Русалки" на Угорщині, та який чув ся покликаним „Rusinom jako moim współziomkom, o tém to dziele, tyczącém się ich literatury, podać wiadomość, a to tem bardziej, gdyż, chociaż w Galicyi mieszkam, książka ta, pomimo wzmianki o niéj w Rozmaitościach lwowskich, do rąk moich nie doszła".

З певністю можна сказати, що і зі 170 примірників „Русалки", післаних на руки Івана Головацького, розійшло ся в Галичині смішно мале число або таки й нічого. Вправді І. Головацький брав ся перепачкувати „Русалку" до Галичини [2]), одначе із деяких фактів можна бачити, що перед 1848 р. вона була там білим круком. І так прим. о. Томович звертав ся за нею 1844 р. то до Івана Вагилевича [3]), то до Я. Головацького через Карла Володислава Запа [4]) і, розуміє ся, не одержав нічого, бо у Я. Головацького не було „Русалки" на продаж [5]), тільки один примірник на свою потребу. Якою рідкістю була „Русалка" в Галичині, про се свідчить дуже вимовно факт, що навіть один зі співробітників „Русалки", І. Вагилевич, не мав власного примірника, бо мусів позичати його то від Я. Головацького [6]), то від Івана Біренького [7]). Чужинці були отже в далеко вигіднійшім положеню, бо в перших літах після появи „Русалки" між ними розійшло ся далеко більше примірників, як

---

[1]) Гл. Осипа Левицького I лист із серії „Listy tyczące się pismiennictwa ruskiego w Galicyi, staraniem ks. Lewickiego ze Szkła wydawane", перепечатаний в моїх „Матеріялах", ст. 210 і д. Наш цитат на ст. 210.

[2]) Гл. про се вище, ст. 8.

[3]) Гл. лист І. Вагилевича до Я. Головацького, писаний 1/7 1844 р., напечатаний в „Кореспонд." на ст. 126.

[4]) Гл. лист К. В. Запа до Я. Головацького, писаний 14/9 1844 р., напечатаний в „Кореспонд." на ст. 127—128. Згадка про „Русалку" на ст. 128. [5]) Гл. „Кореспонд.", ст 126, там.

[6]) Гл. „Зоря" з 1888 р., ст. 13.

[7]) Гл. лист І. Біренького до Я. Головацького, писаний 31/1 1840 р., напечатаний в „Кореспонд." на ст. 22—24. Згадка про „Русалку на ст. 24.

між самими австрійськими, особливо галицькими Українцями, серед яких вона була великою рідкістю. Не знаючи і не маючи „Русалки“, останні не знали і про діло, довершене її авторами. Смерть найважнійшого подвижника відродженя, М. Шашкевича, галицько-українська суспільність приймила так байдужно, що Николу Устіяновича ся байдужність діткнула незвичайно сильно і спонукала його в 3 літа після смерти М. Шашкевича дати вислів свойому негодованю в прегарнім стиху, писанім первісно по польськи, а опісля переложенім на українське [1]). З українського тексту наведу дві перші строфи:

„Три яри-м глядав, ожидав три яри,
Ци яка цвітка пораночком мая,
Хотяй маленька, смиренна, дрібная,
Блїдного личка, невавистной твари,
Не взійде на Твоїм гробі;
Або звук струни сумраком вечерним,
Ударен скромно братньою рукою,
З-над Дністра, Сяну родимцям сїверним
Гомоном жалю, журною думою
Не подасть вістки о Тобі.

Но дармо-м глядав і ожидав дармо,
А в серцю гадка, лице паленїє:
Де-ж рускі дїти?... надармо, надармо
А третьой яри сонце вечеріє,
А за Тя нікто не скаже!
Нікто сусїдам вісти не дасть знати,
Якоє серце земля привалила,
За яким сином плаче руска мати,
І на крест святий, де Твоя могила,
Віночка нікто не зваже!“

(Гл. „Руска Письменність“, т. III. Вид. тов. „Просьвіта“, у Львові, 1906, ст. 180).

Правда, сього-ж таки року, коли Н. Устіянович написав свій стих в память М. Шашкевича, Я. Головацький подав свої, з теплом написані спомини про нього в І ч. „Вінка“, в якій

[1]) Польський ориґінал мав заголовок: „Cieniom Marcyjana Szaszkiewicza ku wiecznej Jego pamięci“. Н. У. бажав, аби його стих напечатав Ян Н. Камінский у львівських „Rozmaitościach“; сей одначе відмовив йому сього з боязни, аби не „narazić się publiczności“, а се тому, що в стиху приходили місця національно-полїтичного змісту, який декому міг бути немилий. Польський ориґінал переложив опісля сам Н. У. на українську мову п. з. „Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічную Єго память“ та напечатав 1848 р. разом з польським ориґіналом. (Гл. Дра Ом. Огоновського „Ист. лит. руск.“, II_2, ст. 417).

перепечатано також всї ориґінальні твори М. Шашкевича та майже всї переклади, напечатані первісно в „Русалцї“, а кромі сього поміщено деякі зовсїм нові твори. Здавало би ся, що бодай тепер твори М. Шашкевича та вістка про його житє і дїла найдуть сильний відгомін серед галицько-української суспільности, одначе на жаль так не стало ся з кількох причин: 1) Твори М. Шашкевича уступали що до скількости супроти чималої віршової плідности навіть такого І. Головацького, який великою скількістю своїх віршів міг імпонувати невибагливій публицї та притьмити самого М. Шашкевича. 2) Історична роля М. Шашкевича була поставлена в дуже непевне світло наслідком сеї обставини, що II часть „Вінка“, яко безпосереднє продовжене I части, була зредаґована під тою самою фірмою І. Головацького, одначе вже язичієм. Безкритична публика могла не тільки не додумати ся сього, що тенденція II части „Вінка“ та цїлої Шашкевичевої дїяльности — се два протилежні бігуни, але й дуже легко могла взяти М. Шашкевича за один зі стовпів обєдинительного напряму. 3) „Вінок“ після свідоцтва Дениса Зубрицького не мав великого круга читачів [1]) і тим самим твори М. Шашкевича, напечатані в нїм, не мали доступу до широких кругів суспільности.

Що наші припущеня про малий вплив творів М. Шашкевича, перепечатаних і напечатаних в „Вінку“ — вірні, доказом сього подїї 1848 і пізнїйших років. Вправдї 19/10 1848 р. „на запроводѣ товаришества Руского народного Просвѣщенія“ Н. Устіянович згадав про „Бандуриста“ незабвенного нашого Шашкевича [2]), а два роки пізнїйше М. Козаневич присвятив йому-ж знану теплу згадку, одначе не забуваймо, що Устіянович та Козаневич — се особи, які і лично і ідейно стояли до М. Шашкевича дуже близько, не дивниця отже, що вони відізвали ся про нього в такий спосіб. Але як дивили ся на нього люди, що стояли оподалїк від нього? Тикий прим. О. Левицький, що 1843 р. присвятив „Русалцї“ цїлу статю, в якій м. и. писав „Dzięki więc niech będą rządowi, który nie tylko na stosunki polityczne, lecz i na niepotrzebne nowości baczne ma oko i Rusałce Dniestrowej rozszérzeć się w téj formie, w jakiej z rąk triumwiratu wyszła, nie pozwolił“ [3]) — в своїй бесїдї,

[1]) Гл. Н. Попова „Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель“, Москва, 1879.

[2]) Гл. „Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матицы“, Львів, 1850, ст. 8. [3]) Гл. мої „Матеріяли“, ст. 226.

виголошеній 26/10 1848 р. на зїзді руських учених, знав лиш се сказати, що „покойный М. Шашкевичь, котрый переймивши ся духомъ народнымъ рускимъ, во пѣсняхъ великую снаходилъ пріятность“ [1]). А чи не характеристичне для долї Шашкевичевих ідей се, що Я. Головацький, котрий хиба зі всїх був найближчий Шашкевичеви, найцїннїйшим із цїлої дїяльности свойого друга найшов його „Читанку“, яку він поручив „Матици“ напечатати, не згадуючи про инші, цїннїйші його твори? Чи не характеристичне і се, що Шашкевичева „Читанка“ вийшла дійсно, одначе не в мові Шашкевича, тільки в мові „Галицко-русской Матицы“? Чи не характеристичне дальше і се, що навіть така повна пієтизму згадка М. Козаневича появила ся не в мові, якою писав великий Небіщик, а в страшній паламарщинї віденського „Вѣстника“? [2]) Звісно, вона появила ся в такій мові не з вини автора, а з вини редакції „Вѣстника“, та се зовсїм не зміняє річи, а вказує лиш на се, що для ідей, голошених Шашкевичем, не стало вже місця в 1850 рр., бо прийшли грабарі, які мали їх погребати, прийшли чорти, які, користаючи з сього, що господар заснув, насипали кукілю між здорове зерно, і то насипали його стільки, що майже придусили здорове зерно.

---

[1]) Гл. „Очеркъ“, ст. 84.

[2]) „О несмертельный Маркіяне!“, говорить ся там, „трогательными словами тронулъ ты чувства, привалены тяжкимъ сиротинства каменемъ, въ задумцѣ погруженного молодца, и звернулъ увагу на оный предметъ, который въ моей души лежалъ, а не моимъ видѣлся быти. По розлуцѣ съ тобою я сиротонька отдаленъ отъ свѣта скитался безъ цѣли и надежды по берегамъ Опара и Орявы; тамъ твой голосъ погонилъ мя: „Сбирай цвѣтоньки Верховиньскіи, а насадимъ городецъ русского слова“; но тогдашни гадки мои молодыи не понимали твоего благовѣствованія. — Я сбиралъ но не садилъ. — Судьба хотѣла, же мы розлучили ся перемѣною мѣстца, ахъ за скоро розстались... а я занялся моимъ званіемъ. По долгомъ молчаніи, твой голосъ снова надлетѣлъ въ моего пребыванія сторононьку, и возвалъ за дружбу твоей молоденькой красавой дони „Русалки“, колись ю отдавалъ за мужъ туда за Дунай! Одержавши твое цѣлованіе, я подивлялъ твою дерзость и отъ того часа восхищались мои чувства про русское слово, про русскую словесность, и горятъ до нынѣ! Не могучи участникомъ быти твоей свадьбы, уплелъ я первый зъ русского цвѣта вѣночокъ, и послалъ твоей донѣ въ упоминокъ, а ты его Руслане въ косы твоей надобной отданицы не лишилъ есь вплести. — Ты зажегъ еси огонь въ моей груди, который лише гробова персть загасити возможетъ“. (Гл. „Вѣстникъ для Русиновъ австрійской державы“, Відень, 1852, ст. 150. Статя М. К. має заголовок: „Цвѣтка воспоминанія на гробъ Маркіяна Р. Шашкевича“).

Стрійна будова М. Шашкевича, здвигнена з таким трудом, була знівечена; треба було на ново здобувати се, що вже було здобуте, складати, що вже було зложене. Прихильники Шашкевичевих ідей мусїли зводити з противниками тяжкі боротьби в обороні народньої мови в літературі, сеї мови, яка вже силою факту, довершеного М. Шашкевичем, мала в літературі право горожанства. На боротьбу в обороні народньої мови затрачували ся найлучші сили, гаїв ся дорогий час так, що до здвигненя літератури в сїй мові не було коли і взяти ся. Отже давне шукане, давне блуджене по манівцях і тріюмф ріжних чорних духів. Доперва в міру сього, як серед галицько-української суспільности кріпшала національна свідомість, як на народну арену стали виступати нові, чим раз свідомійші поколїня, став рости і культ для Шашкевича та для його дїла. Се одначе в нїчім не зміняє факту, що вплив Шашкевича та його „Русалки" в перших лїтах і навіть в перших десятилїтах появи книжки був невеликий та ограничував ся лиш до людий, які стояли в більше або менше тїсних зносинах з ним самим.

II.

Кошти накладу „Русалки Днїстрової".

Як незгідні між собою жерела що до великости накладу „Русалки", так само незгідні вони і що до коштів накладу. І так до протоколу, стягненого і списаного 14/6 1837 р., М. Шашкевич візнав: „was dieselbe (розум. Auflage, себто наклад „Русалки") gekostet habe, ist mir nicht bekannt; ich habe meinerseits 15 Stück Dukaten [1]) dazu beigetragen, die ich von meinem Ohnschwisterbruder Johann Audykowski Pfarradministrator in Konty ausgeliehen habe. Dem Wereszczyński [2]) aber, den ich von Person gar nicht kenne, wird deswegen

[1]) У свойому рефераті з 25/11 1837 р. до ґр. Седлніцкого, президента віденської Zensur- und Polizei-Hof-Stelle, барон Kpiґ, президент львівської ґубернії, говорить хибно про 15 fr., себто 15 fl. CM. Він каже іменно, що Я. Головацький одержав „von dem Kolomear Kreisschuldirektor Wereszczyński 60 fr. (чит. fl. CM.), dann 15 vom Theologen Szaszkiewicz". (Гл. мої „Матеріяли", ст. 113). Належить додати, що реферат бар. Kpiґa писаний на основі протоколу візнань М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича.

[2]) О. Никола Верещинський родив ся 1793 р. в Ходорові. Його отець, Михайло, був так само священиком, а мати, Марія, походила з роду Федоровичів. Ґимназіяльні та фільософічні науки кінчив у Львові,

öffentlich Dank gesagt, weil er zur Bestreitung der Druckkosten auslehnungsweise einen Beitrag von sechzig Gulden Convmnze an den Jacob Głowacki gethan hat" [1]). **Із сих слів М. Шашкевича не знати ще, чи вкладом його, М. Шашкевича, і вкладом о. Н. Верещинського був заплачений цїлий наклад „Русалки", чи може ще дехто доплатив до сього і скільки. Се пояснюють зізнаня Я. Головацького:** „Die Druck = und andere Unkosten habe ich selbst nicht bestritten, weil Ich kein Vermögen besitze, aber ich habe das nöthige Geld ausgeliehen und zwar beim Kreisschuldirektor in Kolomea Wereszczyński sechszig Gulden Convmze, beim Martian Szaszkiewicz 15 Stück Dukaten, die ich nach dem Absatze dieses Werkes an die Käufer den Gläubern zurückzustellen hoffte" [2]). **Значить дійсно наклад „Русалки" був заплачений вкладом о. Н. Верещинського та М. Шашкевича. 15 голяндських [3]) дукатів, одержаних від М. Шашкевича, в заміні на конвенційну монету дає 68·43 fl. CM. [4]), а разом з 60 fl. CM., одержаними від Н. Верещинського, виносить 128·43 fl. CM., — себто стільки мав би коштувати цїлий наклад „Русалки". Се число не годить ся одначе із числом поданим в змістї листа Ю. Петровича до Я. Головацького з 4/12 1836 р., де сказано, що: „Русалка 11 болон = 157 fl. CM. за Русалку" [5]).**

Лишає ся вкінци ще одно жерело, а саме часто згадувані вище спомини Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, у яких говорить ся таке: „Вскорѣ послѣдовало розрѣшеніе цензуры и услужливый Петровичъ прислалъ мнѣ счетъ за напечатаніе книжки въ суммѣ 400 гульд. На радости я написалъ письмо къ директору Верещинскому въ Коломыю, и онъ согласился дати 400 флор." „При уплатѣ оказался недочетъ въ типографіи въ 100 гульд. и Шашкевичъ взялъ въ займы

а теольоґічні у Відни. Висвятившись безженно 1816 р., сповняв він протягом 8 лїт обовязки учителя релїґії в Сучаві, на Буковинї, а опісля став директором головної школи в Коломиї і на сїм становищі перебув повних 32 років. Умер 5/11 1882 р. в Чернівцях. Про його громадянську, лїтературну та педаґоґічну діяльність гл. „Кореспонд.", ст. XXXVI —XXXVII, зам.

[1]) Гл. „Зоря" з 1888 р., ст. 13. [2]) Гл. ibid., ст. 14.

[3]) Що се були голяндські дукати, про се говорить ся зараз нище.

[4]) Гл. Jos. Alois Ditscheiner — Joh. Karner: „Vollständiges Lehrbuch der kaufmännischen Arithmetik". Pest, 1860, ст. 242 і д.

[5]) Гл. „Кореспонд.", ст. 2.

у колеги Авдыковского „посаговыхъ“ 20 голандскихъ [1]) дукатовъ, обратился къ духовнику Тарасевичу, который принялъ ихъ подъ залогъ, и я послалъ 100 гульд. въ Пештъ“.

Свідоцтво Я. Головацького, напечатане 1885 р., о стільки годить ся із візнанями М. Шашкевича і того-ж самого Я. Головацького в 1837 р., що воно стверджує у видавництві грошеву участь Н. Верещинського і М. Шашкевича. Впрочім всї подробиці сього свідоцтва відмінні від подробиць зі свідоцтва з 1837 р. І так 1) у свідоцтві, напечатанім 1885 р., говорить Я. Головацький про 20 голяндських дукатів, підчас коли 1837 р. він згідно з М. Шашкевичем говорив лиш про 15 дукатів. 2) 400 ґульд., чи фльор. (після свідоцтва, напечатаного 1885 р.) не стоїть в жадній пропорції до 60 fl. СМ. (після свідоцтва з р. 1837), бо-ж 400 більше від 60 майже 7 разів. Між сими обома числами можна довести до деякої згоди лиш тоді, коли прийме ся, що під 400 зол. (Я. Головацький каже: ґульд., фльор.) будемо розуміти не зол. СМ., тільки зол. польські [3]). 400 зол. польськ. в заміні на СМ. дає 99·05 fl. СМ., отже число, яке вправді зближене до 60 далеко більше як 400, яке одначе все-ж таки не покриває ся з 60. 20 дукатів [4]) в заміні на СМ. дає 91·24 fl. СМ., а се число вже покривало би ся менше більше з тим, що подав Я. Головацький, який 20 дукатів уважав рівнозначною монетою зі 100 fl. (розум. СМ.). Таким чином після свідоцтва, напечатаного 1885 р., наклад „Русалки“ мав би виносити 190·29 fl. СМ., себто 99·05 fl. СМ. (або 400 зол. польськ.) + 91·24 fl. СМ. (або 20 голяндських дукатів), одначе ся сума знов не покриває ся зі 157 fl. СМ. (гл. лист Ю. Петровича до Я. Головацького з 4/12 1836 р.), анї зі 128·43 fl. СМ. (гл. візнаня М. Шашкевича і Я. Головацького з 1837 р.).

Котре-ж із наведених вище трех жерел — найпевнїйше, вглядно найбільше зближене до правди? Думаю, що таким мусимо признати лист, точнїйше витяг із листа Ю. Петровича до Я. Головацького з 4/12 1836 р., в якім сказано, що кошти на-

---

1) Гл. вище ст. 17, зам. 3.

2) Гл. „Лит. Сборн. издав. гал.-русск. Матицею“ в 1885 р., ст. 32.

3) Др. Ом. Огоновський, що йшов за свідоцтвом з 1885 р., взяв ґульд. і фльор. Я. Головацького за зол. р(енські) (1 зол. р. = 2 кор.) і через се ввів нове замішанє в рахунок. Гл. „Ист. лит. руск.“, II_2, ст. 370 і 1 зам.

4) Інтересно, що 20 дукатів в заміні на зол. польськ. дає 368·46 зол. польськ., отже майже 400, значить суму, яку Я. Головацький приписав Н. Верещинському.

кладу виносили 157 fl. CM. Се жерело заслугує на віру тому, що 1) воно походить з часу, коли „Русалка“ саме печатала ся, 2) від особи, яка заряджувала цілим видавництвом. 3) Як би хто закинув, що ми опираємо ся не на оригінальнім листі Ю. Петровича, тільки на витязі, зробленім Я. Головацьким, який міг сфалшувати дані листа Ю. Петровича, то на се мусїло би ся замітити, що Я. Головацький не мав найменшої причини фалшувати, бо-ж витяг із листа Ю. Петровича він робив не для загалу, тільки для власного ужитку. Сї моменти загальної натури промовляють за повною віродостойністю свідоцтва із 1836 р. Кромі сього є ще деякі моменти спеціяльної натури, які будуть обговорені трохи нище.

Натомісць проти повної віродостойности двох других свідоцтв (із 1837 і 1885 р.) промовляють деякі моменти, котрі не дають приймити їх в цілости, тільки в части. І так проти повної віродостойности свідоцтва із 1837 р., себто зізнань М. Шашкевича та Я. Головацького, мусимо замітити, що вони (сї зізнаня) були зложені не добровільно, тільки на жаданє власти, котра відповідно до сих зізнань могла примінити і евентуальну кару. Наслідком сього і М. Шашкевич і Я. Головацький (а також і Вагилевич) могли і мусїли складати такі зізнаня, які для них були найвигіднїйші, хоть би навіть розминали ся з правдою. І дійсно, ми бачили вже попереду, що М. Шашкевич у своїх зізнанях свідомо подав хибно великість накладу „Русалки“. З певністю не помилимо ся також, коли скажемо, що 1) він говорив неправду, сказавши, що не знає, скільки коштував весь наклад „Русалки“, — 2) що він сказав її свідомо (бо-ж годї припустити, аби його не цікавила справа, в яку вложив він всю свою душу, його, котрий вложив у видавництво і свою пайку гроша і саме сю пайку, що не ставала до покритя коштів за ціле видавництво), — 3) що сказав її в сїй цїли, аби (відповідно до умови з Я. Головацьким[1]) власти набрали пересвідченя, що ціла справа виданя „Русалки“ інтересувала його, М. Шашкевича, дуже мало, що нею займав ся передовсїм Я. Голо-

---

[1]) Як відомо М. Шашкевичеви (і розуміє ся його товаришам) грозила кара за напечатанє „Русалки“ за границями Галичини. Кари побоював ся особливо М. Шашкевич, який по смерти вітця мусїв думати про рідню як найстарший син і брат. „Чтобы спасти Шашкевича“, каже Я. Головацький, „я принялъ на себе всю вину, заявляя, что будьто-бы будучи въ Пештѣ, я найшолъ возможность издати книжку“ (гл. „Лит. Сборн. издав. гал.-русск. Матиц.“ з 1885 р., ст. 33).

вацький. Коли-ж М. Шашкевич вважав відповідним сказати неправду (точнійше: сказати, що не знає, скільки виносили кошти цілого видавництва, підчас коли він мусів їх знати дуже добре) що до коштів цілого видавництва, то тим більше мав він (а за ним і Я. Головацький) деякі причини не сказати правди що до подрібного рахунку коштів видавництва. Сих причин було дві: 1) Як відомо, видавцям „Русалки" роблено закид із сього, що вони бажали оминути краєву цензуру і тому удали ся з печатанем на Угорщину. Обжаловані, найпаче же Я. Головацький боронив ся тим, що тому віддав рукопись „Русалки" до цензури в Пешті, бо а) сам був в критичнім часї на студіях в Пештї, б) бо кошти печатаня в Пештї менші, як в Галичинї. Коли-ж вони бажали, аби власти увірили в їхню арґументацію, то мусїли подати у своїх зізнанях такі кошти печати, з яких власти бачили би наглядно, що печатанє книжки в Пештї дійсно коштує дешевше, як в Галичинї. 2) В 1 статейці було сказано, що М. Шашкевич у своїх зізнанях подав цїлий наклад „Русалки" на 800 примірників та що він свідомо обнизив його о зверх 200 примірників. Відповідно до обниженя великости накладу мусїли бути обнижені і кошти за наклад, бо в противнім разї говоренє обжалованих про дешевість печати в Пештї власти назвали би викрутом.

Що-ж випадало обжалуваним обнизити? Чи пайку, вложену Н. Верещинським, чи пайку, вложену М. Шашкевичем? Ся обставина, що власти могли би сконтролювати правдомовність їх зізнань у самого Н. Верещинського, а сей, старша людина (в критичнім часї мав 44 лїт) і до того духовна особа, не став би говорити неправди, — спонукувала обжалуваних подати його вклад у вірній висотї. Натомісць вклад М. Шашкевича могли вони подати у меншій висотї; вправдї в данім разї о. Іван Авдиковський міг би і мусів би на жаданє властий сказати правду, себто, що він позичив М. Шашкевичеви більше як 15 дукатів, одначе останній міг зовсїм добре викрутити ся тим, що решту позички ужив на инші цїли. Впрочім обниженє висоти свого вкладу М. Шашкевич з огляду на свої будучі відносини до церковних властий міг вважати корисним для себе з осьякої причини: Він, М. Шашкевич, був особисто незасібною людиною. До того його рідня була по смерти о. Семена Шашкевича (Маркіянового вітця, що вмер ще 1833 р.) в незавиднім матеріяльнім положеню, з якого міг вирвати її найстарший син, Маркіян, котрий саме 1837 р. скінчив духовну семінарію, мав висвятити ся

та одержати яку, звісно добру посаду. Коли-б отже йому прийшло ся старатись о таку посаду, то церковні власти могли би йому відмовити такої доброї посади, мотивуючи се тим, що він може вдоволити ся і гіршою, бо-ж він маюча людина, коли міг видати більше, як 15 дукатів на випечатане такої, нікому непотрібної книжки, якою власти уважали „Русалку". Чи і сей мотив відіграв у М. Шашкевича (а також і у Я. Головацького) якунебудь ролю при концепції їх зізнань, сього певно не можна сказати, одначе він міг грати деяку ролю, що впрочім не було би жадним гріхом. Конець кінців і М. Шашкевич і Я. Головацький мали ріжні причини обнизити висоту коштів накладу „Русалки", особливо висоту пайки, вложеної М. Шашкевичем, підчас коли висоту пайки о. Николи Верещинського вони мусїли подати вірно. З сього виходить, що їх зізнанями можемо покористувати ся, о скільки вони відносять ся до вкладу о. Николи Верещинського, натомісць мусимо відкинути їх, о скільки вони відносять ся до вкладу М. Шашкевича.

Що до третого і останнього жерела в нашім питаню, себто що до споминів Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, написаних 1881, а напечатаних 1885 р., то вже в 1 статейці було сказано, що вправді не можна вповні покладати ся на подробиці, подані в них, що одначе все-ж таки вони мимо великого віддаленя в часї зберігають важні дані, які відповідають дійсному станови річий. То само дасть ся сказати і про сю частину споминів Я. Головацького, яка говорить про кошти накладу „Русалки". І так у споминах ми стрічаємо ся з такими числами, які на перший погляд не дадуть ся причінити нї до рахунку з 1836, нї до рахунку з 1837 р.; та се тільки на перший погляд, бо при блищім розгляненю дивні числа, наведені Я. Головацьким, покажуть ся дуже інтересним помішанем ріжних дійсних фактів, одначе таким помішанем, яке помагає відкрити дійсну правду. Я. Головацький каже іменно, що при вирівнуваню рахунку в друкарни показав ся недобір в висоті 100 ґульд. (звісно СМ.) та що на покрите сього недобору М. Шашкевич позичив у Авдиковського 20 голяндських дукатів так, що він, Я. Головацький, міг вислати до друкарнї нестаючих 100 ґульд. При замінї голяндських дукатів на fl. СМ. допустив ся Я. Головацький маленької неточности, бо в дійсности 20 гол. дукатів дає не 100 fl. СМ., тільки 91·24 fl. СМ., значить Я. Головацький почислив трохи за високо. Та ся, впрочім мала неточність стає нам в пригоді. Вже вище (ст. 18, зам. 4) звер-

нено увагу на се, що 20 гол. дукатів, замінених на зол. польські, дає 368·46 зол. пол., отже близько 400 зол. пол. Саме таку суму приписав Я. Головацький о. Н. Верещинському, який одначе дав на печатане „Русалки“ меншу квоту, бо лиш 60 fl. CM., себто 242·31 зол. пол. Звідки-ж взяв Я. Головацький таку квоту? Я думаю, що вона є нічим иншим, як простим пересуненем вкладу М. Шашкевича на о. Н. Верещиньського, вкладу, заміненого на зол. пол. та побільшеного, зглядно заокругленого з 368·46 зол. пол. до 400 в такий самий спосіб, як 91·24 fl. CM. заокруглено до 100 fl. CM.; иншими словами: в свідоцтві Я. Головацького з 1885 р. представлено числами властиво лиш вклад М. Шашкевича, і то представлено його в трех монетарних формах: в голяндських дукатах, зол. CM. та зол. пол., підчас коли вклад о. Н. Верещинського чисельно лишив ся властиво неозначений, зглядно був означений хибно в висоті вкладу Шашкевича. Поясню́є ся се тим, що вклад останнього своєю незвичайністю так вразив память Я. Головацького, що сей навіть по звері 40 роках вірно пригадав собі його разом з заміною на сї монетарні вартости, які в 1830 рр. були в уживаню. Ся незвичайність вкладу М. Шашкевича полягала іменно в його великости: сума 20 дукатів, чи то 91·24 fl. CM., сама собою була на 1830 рр. поважною сумою, а ще більше поважною в порівнаню із вкладом о. Н. Верещинського. Останній був преці́нь людиною на становищі, і то на досить гарнім становищі, — М. Шашкевич був ще студентом, і то незаможним, а все-ж таки в наклад „Русалки“ він вложив більшу суму, як його старший, до того маючий собрат. В 1881 р., себто в часі писаня споминів, в 67 р. свого житя, коли то Я. Головацький дивив ся критично і тверезо на події „юних днів, днів весни“, могла йому названа незвичайність видати ся навіть неможливістю, иншими словами: в 1881 р. Я. Головацькому могло видавати ся неможливим, аби М. Шашкевич, бідний студент, міг вложити в наклад „Русалки“ більшу суму гроший, як о. Н. Верещинський, маючий чоловік, і тому то останньому приписав він поважну квоту 400 ґульд., супроти яких вклад М. Шашкевича мав би бути тільки 1/4 частю. Конець кінців думаю, що представлена отсе мною комбінація що до поміша́нь та пересунень ріжних дійсних фактів у памяти Я. Головацького — оправдана, значить, що в його споминах, напечатаних 1885 р., вклад М. Шашкевича можемо вважати вірно затямленим, натомісць дійсний вклад о. Н. Верещинського призабутим.

Коли зберемо разом се, що сказано про віродостойність свідоцтва з 1837 р. та свідоцтва з 1881 (1885) р., то покаже ся, що свідоцтвом з 1837 р. можемо послугувати ся, о скільки воно відносить ся до вкладу о. Н. Верещинського, натомісць свідоцтвом з 1881 (1885) р. можемо послугувати ся, о скільки воно відносить ся до вкладу М. Шашкевича. Після першого з них вклад о. Н. Верещинського виносив 60 fl. CM., після другого вклад М. Шашкевича виносив 20 голяндських дукатів або 91·24 fl. CM.[1]), разом 151·24 fl. CM. Ми бачимо одначе, що ся квота годить ся майже вповні (ріжниця 5·76 fl. CM. не грає жадної ролї) із рахунком свідоцтва з 1836 р., після якого наклад „Русалки“ виносив 157 fl. CM. і яке ми приймили як найбільше віродостойне. Ся згідність рахунків є найлучшим доказом вірности переведених вище міркований.

Означене висоти дійсних коштів накладу „Русалки“ 1) усуває остаточно незгідність, що доси заходила між жерелами, говорячими про се, 2) ставить у властивім світлї матеріяльну ролю М. Шашкевича у видавництві, в яке останній вложив більшу грошеву суму, як о. Н. Верещинський, а не навпаки, як се могло би виходити зі свідоцтва Я. Головацького з 1881 (1885) р. Ся друга обставина становить ще один новий, лишнїй доказ на се, з яким запалом брав ся М. Шашкевич до справи відродженя українського письменства в Галичинї, коли він попри свою найзамітнїйшу у нїй духову участь доложив до неї і поважну на сей час і на свої матеріяльні засоби грошеву суму на се, аби опісля цїле житє злиднувати та терпіти недостаток.

---

[1]) В змістї листа Ю. П—а до Я. Г—ого з 23/2 1837 р. сказано м. и.: „Похід Игоря получиў — и 90 fl. CM.“ — До сих слів Я. Г—ий додав пізнїйше осьяку дописку: „т. є. Петровичь получилъ отъ меня рукопись Слова о пол. Игор. перев. Вагилевича для напечатанья“ (гл. „Кореспонд.“, ст. 2 і 1 зам.), а ми додамо, що Ю. П. одержав і 90 fl. CM., які могли бути вкладом М. Ш—а, зменшеним о 1·24 fl. CM. Ся грошева посилка з перед 23/2 1837 р. мусїла бути наслїдком жаданя Ю. П—а з 4/12 1836 р. вирівнати рахунки, без чого управа друкарнї не хотїла видати накладу (по вирівнаню остання видала його, бо вже перед 6/4 1837 р. Ю. П. вислав „Русалку“ Я. Г—ому). Що до Пешту вислано лиш 90, а не цїлих 91·24 fl. CM., то се відай тому, що ще перед 11/1 1837 р. вислано также 15 fl. CM. (гл. ibid., ст. 2), відай також на рахунок „Русалки“. Можливо отже, що вкладу о. Н. В—ого не вислано первісно в цїлости, тільки обірвано якусь, звісно малу частину, яку одначе вже перед 11/1 1837 р. відіслано навіть з надвишкою, наслїдком котрої вкладу М. Ш—а не треба було посилати в цїлости, тільки у висотї 90 fl. CM. Як би там не було, все-ж таки 90 fl. CM. майже вповні покриває ся із 91·24 fl. CM., отже щє один доказ, що наші міркованя вірні.

Miscellanea.

Памяти Евгена Ґолубінского.

Одійшов ще оден визначний представник історичної науки взагалі і великоруської зокрема. По Ключевскім, найвизначнійшім з сучасних великоруських істориків — Ґолубінский, найбільший на ниві історії церкви, якого взагалі мала коли небудь ся дисціпліна не тільки в Росії, але і в цілій Словянщині. Сей другий, що вправді вже давно був зломлений тяжкою працею і невідрадними її обставинами, що передчасом надломили його духові сили і зробили повним інвалідом за кілька літ перед смертю; його смерть — тільки нагода для обєктивної оцінки його заслуг, його трудів, його індівідуальности; як активна наукова сила — він перестав істнувати далеко скорше.

Самі собою стають поруч себе сї два представники великоруської історичної науки — Ключевский і Ґолубінский. Вихованці тоїж самої духовної верстви і духовної школи, ученики московської академії й її професори від початку і до кінця своєї наукової діяльности, многозаслужені представники двох споріднених дісціплін, що часто робили над тими самими питаннями (в аґіоґрафії) — і заразом такий різкий контраст між самими їх індівідуальностями. Оден улюбленець долї, який міг зіставати ся своїм і в тій духовній школї, яка його виростила, і серед поступових наукових кругів, в широких кругах молодіжи і в офіціальних та двірських кругах, чоловік популярний і безсумніву — жадний популярности, широкої авдиторії. Другий — учений аскет, цїлою душею відданий тому, що вважав науковою правдою, готовий перетерпіти все задлятого, аби обстояти свободу своєї

думки, незвичайно дражливий на пунктї своєї оригінальности і незалежности. Чоловік з темпераментом старих релїгійних єретиків, що своїм складом пригадує якого-небудь Авакума або инших представників церковної опозиції. Учений тої міри — котрому одначе до кінця житя приходило ся воювати з духовною цензурою, що клала своє veto на його писання і деяким так таки й нїколи не дала побачити світу. Індівідуальність сувора і суцїльна, котра своєю щирістю й глубоким відданем змушує забувати і її наукову зарозумілість і односторонність судів, в імя пієтизму до наукової правди, котрій служила.

Спомини одного з близших до Ґолубінского людей, повірника його інтімних розмов, котрому він диктував свої спогади в останнїх руках, появивши ся недавно,[1]) додали ріжні характеристичні подробицї до сеї цікавої і рідкої фіґури — але основні прикмети її проступали так виразно в писанях покійного історика, завдяки його субєктивізмови, котрого він не цурав ся і не стидав ся, — що в головних рисах ся індівідуальність доста ясно вирисовувала ся перед всяким, хто уважно слїдив за його науковою дїяльністю.

Евген Песков, в школї тодїшнїм звичаєм перейменований на Ґолубінского — на честь земляка, професора моск. академії Ф. Ґолубінского, родив ся в 1834 р. в священичій родинї в глухім кутї Костромської ґуб. Перейшовши тяжку школу в лютій солигалицькій бурсї, з костромської семінарії був післаний до московської академії, де своїми здібностями і працею звернув на себе увагу звісного історика церкви професора Ґорского. Обережний, в школї Філярета вихований професор пробачав талановитому учневи його критичний, опозицийний дух, що так тяжко суперечив напрямкови духовної російської школи. Підправивши від себе „полицейским краснорѣчіем“ (як висловляв ся Ґолубінский) його курсову працю про полїтику візантийського правительства против єретиків, Ґорский добив ся, що його учень дістав степень маґістра і по недовгій службі при семінарії був приділений бакалавром (доцентом) до московської академії при його катедрі історії русскої церкви. Ґолубінскому було тодї 27 лїт. З незвичайним завзятєм узяв ся він до студій над сим слабо розробленим тодї, до офіціяльних вимог і точок погляду приноровленим предметом. Він поставив своїм завданнєм, дїлом свого житя — написати історію „русскої церкви“ до

---

1) В Журналї Мін. Нар. Просв. 1912, V, статя С. Смірнова.

синодальних часів з становища наукового, критичного. Свою profession de foi історика він виложив з нагоди одної критики, висловивши ся непримиреним противником „исторіи тупой и лгущей“, котра загнїздила ся в офіціальнїй церковнїй науцї, а поборником „исторіи настоящей, которая стремится къ тому, чтобы по возможности вѣрно и по возможности обстоятельно узнавать прошлое и потомъ стараться такъ же вѣрно и обстоятельно воспроизводить его“. Сї слова не були фразою в його устах, але з такими щирими змаганнями тяжка була доля в тїй духовнїй школї, в яку він попав і в якій судило ся йому зіставати ся до кінця.

Його перша велика праця — немов перший вступ до задуманої історії русской церкви — моноґрафія про Кирила і Методія (1867), предложена в рукописи на премію академії наук, була дуже прихильно оцїнена Срезневским і нагороджена великою премією — але „по обставинам цензурним“ не могла бути надрукована і зістала ся в рукописи по нинїшнїй день. Щасливійша була його друга праця — „Краткій очеркъ исторіи церквей болгарской, сербской и румынской“ (1871): вона була надрукована і не стягнула ніяких репресій на автора, навпаки — він дістав відпустку і засоби на наукову подорож до Греції й словянських земель. Вернувши ся з сеї подорожи, яку використав для обзнайомлення з церковною археольоґією і сучасним церковним житем православних і католицьких земель, Ґолубінский з новою енерґією взяв ся до головної працї — історії русскої церкви і до 1880 р. була готова перша частина її, два великі томи, що обіймали добу домонґольську. Але видати їх удало ся тільки завдяки Макарію, тодїшньому московському митрополитови, що не тільки знайшов кошти на се видання, але і оборонив його від атак духовної цензури: добив ся того, що сю працю пропущено і Ґолубінскому признано за докторську дісертацію. Невважаючи одначе на митрополичу протекцію, в синодальних і взагалї офіціяльних сферах її критичним „руїнним“ характером і „публїцистичною“ закраскою були в високій мірі невдоволені. Синод спеціальним указом поручив духовним академіям не признавати наукових степенів (маґістра і доктора) за працї, які не мають своєю безпосередною метою оборони правовірности і авторитета православної церкви. Побєдоносцов, всесильний управитель православної церкви, був невдоволений критикою канонїзованих в російській церкві леґенд про побут на Руси апост. Андрія, про Володимирове охрещеннє. Коли

скоро потім умер митр. Макарій, заговорили навіть про виделенне Ґолубінского з служби; до сього не дійшло, але Ґолубінский зістав ся під знаком не-ласки. Победоносцов заборонив святкувати якнебудь 25-літній юбилей його діяльности; цензура не пропускала його писань; навіть в академічнім орґані не удалось йому надрукувати продовження своєї „Історії“ — вона спіткнула ся на митр. Алексії в 1893 р.

Все се не минуло без сліду на Ґолубінскім, при його вдачі і переконаннях. Тяжко працюючи він вів жите анахорета, не підтримуючи ніяких особистих відносин, не буваючи між людьми. Авдіторії він не любив і не цінив; не маючи здібностей і темпераменту лектора не мав популярности і не шукав її. А одиноку дорогу, на котрій він єднав ся з ширшим науковим світом, загорожувала йому цензура. Він не скапітулював перед нею, але його духові сили ослабли, зломили ся в таких неприхильних обставинах. Коли обставини покращали для нього — се було вже занадто пізно, того давнього Ґолубінского вже не було.

В 1900 р. московські Чтенія, під своєю цензурою надрукували першу половину другої частини його праці, присвячену історії володимиро-московської митрополії до пол. XVI в. Книжка ся була переслана Победоносцову і зробила на нього дуже приємне враження; з неприхильника Ґолубінского він зробив ся прихильником, радив московському товариству друкувати історію Ґолубінского далї; синодальні орґани переміняли зараз тон супроти нього. Утішений Ґолубінский поспішив передрукувати в московських „Чтеніях“ перші томи історії, котрих давно вже не було в продажі, й історію канонїзації (1901—4) і став ладити до друку другий том володимиро-московської доби. Але сил не було, і скоро він мусїв облишити сю роботу, зробивши на рукописи отсю приписку: „В маѣ 1904-го года, по пріѣздѣ домой изъ Петербурга, я принялся было за приготовленіе къ печати 2-ой половины II тома И. Р. Ц... Но вскорѣ увидѣлъ свое старческое безсиліе сдѣлать дѣло и оставилъ его. Да проститъ меня Богъ и да простятъ люди, которыхъ интересуетъ дѣло! Е. Голубинскій. 29-го мая 1904“. (Сей том друкує ся тепер, в такім виді, як він тоді лишив ся, в московських „Чтеніях“).

Се був уже початок кінця. Очі сліпли — покійний став диктувати свої спомини, але далї почала пропадати память. Пять останнїх лїт були властиво аґонією. Покійний скучав таким

прикрим житєм, жадно бажав смерти, і нарешті упокоїв ся 7 (20) січня. Поховано його поруч його учителя А. Ґорского.

Piéce de resistance покійного зістала ся його історія церкви до-монґольської доби. Вона викликала незвичайне заінтересованнє, була просто таки розхоплена і зробила дуже сильне вражіннє в наукових кругах і в публіці. При тім центральнім значінню, яке в до-монґольській добі мала церква, — Ґолубінскому прийшло ся порушити цілий ряд важних питань і з політичної історії, і з культурного житя, і в сфері оцінки жерел, і в історії письменства, і він не відступав перед ними, скрізь вносячи свій безоглядний критицизм, скрізь перепробовуючи дотеперішні погляди і на розвалинах ходячих гадок будуючи сміло власні здогади, або на підставі порівнянь, анальоґій і пережитків церковного житя місцевого і грецького заповняючи прогалини там, де не ставало джерел, де уривали ся свідоцтва сучасних памяток. Критичний дотеп, полемічний темперамент, той жар, котрий вносив він нераз в розслід дуже сухих і спеціальних тем, в котрих він одначе жив всім своїм житєм, весь переносячись в епоху, — незвичайно впливали на читача. Живий, дотепний виклад, жваві екскурси в новійші пережитки старого житя — підтримували інтерес, з котрими читались сї грубі томи — як рідко яка наукова лектура. І тепер, коли вже богато з тих здогадів показались помилковими, коли в інших питаннях нові дані дали инші розвязки старих загадок, коли ріжні проблеми історичного досліду і ставлять ся і рішають ся инакше, ся праця Ґолубінского все таки зістаєть ся одним з найвизначнійших утворів і мабуть довго не буде заступлена чимсь рівнож талановитим. При тім, о скільки історія церкви в до-монґольській добі головно розвиваєть ся в українських землях, в українських культурних центрах, мала і має ся праця великий інтерес і вартість також для нашої науки.

Друга частина, чи другий том, як її назвав Ґолубінский, не тільки для нас не має того інтересу, як перша, але і сама по собі стоїть далеко нисше від першої. Хоч автор і каже, що другу частину він приладив до друку слїдом за першою, але між ними ціла безодня. Нема вже того могутнього критицизму, того розмаху мисли, тої сміливої, одноцільної концепції. Історія церковного житя перемінена в історію єрархії, ґалєрію митрополитів, і в міру того як ріжні землї виходили з єрархічної власти сих митрополитів, виходять вони і з поля досліду автора.

Побачим, на скільки другий том сеї праці, не виданий за

житя автора та присвячений оглядови орґанїзації церкви і ріжних сторін церковного житя, пригадає нам блискучого автора історії до-монґольської доби. Але й сеї останньої досить буде для довгої й трівкої його слави. *М. Грушевський.*

Перве поминальне богослужене за упокой Тараса Шевченка 1862 року у Львові.

ЗА ДȣШȣ СВ. ПАМЯТИ

Тараса

ШЕВЧЕНКА,

Славного рȣського вѣща, помершого дна 26. Лютого 1861. рокȣ.

одбȣдеся въ роковину смерти, въ Понедѣлокъ дна 26. Лютого сего рокȣ. о 10½ годинѣ рано въ православно-восточной Церьквѣ на Францѣшканськой улицѣ у Львовѣ

ПОМИНАЛЬНОЕ БОГОСЛУЖЕНЬЕ,

на которое всѣхъ почитателѣвъ увѣковѣченого въ памятникахъ рȣськои словесности генiя-родимца запросити честь имѣемо.

Львовъ дна 23. Лютого 1862.

[illegible]

Року 1862 дня 26 руського лютня, яко в річницю смерти поета, відбуло ся вперве поминальне богослужене за нашого віща у Львові в малій православній церковці, яка находилась тоді на Францїшканській улиці в глубині города. Місто тої церковці на тім же церковнім ґрунтї тепер поставлена нова, оказна і значно більша православна церква.

Руську публику запросив на поминки пляка́тами розліплюваними і приватно розсиланими Ксенофонт Климкович, тодїшнїй головний сотрудник „Слова“, одинокої руської політичної часописи у Львові, двічи в тиждень що середи і суботи видаваної Богданом Дідицьким.

Плякат той тепер дуже рідкий, ледве у кого в бібліотеці находить ся, єсть 57 мм. довгий, а 42 мм. широкий. З десяти стихів другий (Тараса), третий (Шевченка), семий (Поминальное Богослуженье) і десятий (підпис: Ксенофонт Климковичъ) зложені гражданкою, прочі стихи кирилицею. По за обрубницею (рамцятами) в долині є ще стих випечатаний гражданкою: Типомъ Института Ставропігіяньского.

Правопись оповістки є етимольоґічна, але значно змінена в користь народного язика, майже фонетична. Статї такою правописею писані находимо тодї подекуди в „Слові", іменно з під пера Івана Хмари, яким псевдонімом часто підписував ся Ксенофонт Климкович, а навіть кілька статей писаних по українськи, іменно від декотрих українських писателів, а також декотрих галицьких народовців. Статї такі поміщав тодї Дідицький в своїй часописи яко „малоросъ"; здає ся він тодї фонетичну правопись баґателїзував і навіть в голову не покладав, щоби місто „онъ" могли у нас писати він, місто „говорилъ" говорив, щоби могли „ы" заступити буквою и, а „ѣ" через і і пр.

Саме тодї почала виходити в новім напрямі літературна часопись „для забавы и науки" під редакцією Федора Заревича („Вечерницѣ", 1 число видано 1 лютня 1862 р.). Все ж таки р. 1862 ледви чи кількох приклонників фонетичної правописи найшлось у нас навіть і межи голдовниками народнього язика, а і „Вечерницѣ" писали, іменно в початку, етимольоґічною правописю, хоть подібно як у Климковича значно зближеною до фонетичної (хто, вôнъ, вона, вони, теє, говорить, довженъ, повный, ходивъ, полюбивъ, честувавъ і пр.). То ж печатане оповістки поминального богослуженя за Тараса Шевченка правописю етимольоґічною було в тім часї кроком одвітним. Правопись етимольоґічна була ще довший час в Галичинї уважана яко єдино правильна. В кождім разї етимольоґічна правопись оповістки на всїх ділала ободряюче; правопись фонетична, так звана „Кулїшівка", була мало кому звісна і тодї в Галичинї зовсїм не популярна.

На поминальне богослужене прибули численно львівскі Русини, як старші, так і молодь. Зійшли ся численно і „старорусси", до чого немало причинила ся справа обрядова, котру в „Слові" порушували головно Наумович і Галька. Цїла церковця була набита публикою поминаючою великого поета.

Іван Верхратський.

Причинок до історії українського руху в Росії.

У збірнику листів Драгоманова до Івана Франка й инших (1881—1886 р.)[1]) на сторінці 190 № 45 надруковані „Уваги на програму Українців соціялістів-федералістів“. До них Іван Франко додає таку примітку: „Не пригадую собі, що се була за проґрама і від кого була послана Др—ву. Подану далї критику її прислав Др—в з висше поданим листом; з неї у Львові знято копію і вислано в Росію, а оріґінал лишив ся у мене. Друкую його для повноти, хоча сама критика без відповідного тексту не всюди гаразд зрозуміла. І. Ф.“ Треба ще сказати, що листи наведені у тому ж збірнику на сторінках 126 — 139, №№ 32, 33 під заголовком „Перший і другий лист до Петербуржця“ належать до зносин з одними й тими-ж кореспондентами з Петербурґа. Перед першим листом Франко завважує: „В осени 1885 року прибув до Львова молодий студент Українець із Петербурга, здаєть ся Дмитрієвський з наміром порозуміти ся листовно з Др—вим про ріжні речі, переказані йому кружком петербургських і инших земляків. У нього завязала ся жива переписка з Др—вим. Виїздячи назад у Росію, Петербуржець деякі листи забрав з собою, а отсї два не датовані, але писані в осени 1885 року лишив у мене, не відважуючись брати їх з собою. З огляду на їх ширший інтерес друкую їх тут у їх повнім текстї“. В першому листї до Петербуржця Др—ов між иншим писав: „Будьте ласкаві напишіть менї, чи богато українських кружків в Пітері, які їх напрямки, що вони роблять, що думають робити в недалекому часї, чи єсть у них стала орґанізація“.[2])

Висше згадані уваги Др—ва на проґраму були написані після передачі йому сеї проґрами, якої нема в переписцї, оголошеної Франком, а листи під №№ 32—3 стоять в близшім з нею звязку. Ми подаємо низше сю проґраму в її повнім текстї, а тепер хочемо пояснити, хто такі були автори наведеної тут проґрами. Се був кружок полїтичного напрямку, який складав ся з 13 осіб з поміж українського землящтва і проіснував від 1883 до 1890 року, орґанізуючи далї українську молодь у кружки, ведучи зносини з кружками инших напрямків та національностей і приймаючи живу участь в житю молоди в Петербурзї. Між собою члени

[1]) М. Драгоманов: „Листи до Ів. Франка і инших“ (1881—1886), видав Іван Франко. Львів, 1906.

[2]) Див. „Листи“ ст. 1906.

називали свій кружок „кружком 13-ти“, але в зносинах, так сказати, зовнішних приходило ся, по звичаю того часу, називати себе „группою украинскихъ соціалистовъ-федералистовъ“.

Про діяльність сього кружка ми иншим разом розкажемо докладнійше, а тепер тільки скажемо, як і з кого він складав ся.

Українське землящтво початку 80-х років у Петербурзї було дуже численне і популярне. Воно мало гарно впорядковану і дуже багату як на той час бібліотеку, мало богату касу, впорядковувало вечірки, справляло що-річно роковини Шевченка. Безумовно, традиція українського землящтва в його культурному змістї без перерви тягла ся від 60-их років, з часів „Основи“. Серед старих Українців у Петербурзї жили ще в доброму здоровлю такі земляки, як Костомаров, Мордовцїв, Мікешін, Вашкевич.

Цїкаво знати, серед кого і як жила і переховувала ся полїтична думка українства від часу „Кирило-Мефодіївського Брацтва“, або хоч з часів „Основи“ до новійших часів (до 80-х рр.)?

В осени 1883—1884 академічного року, цїлком по своїй власній ініціятиві почало збирати ся окремо 5 людий з поміж українського землящтва. Серед них були два студентами военно-медичної академії, один студент петербурського унїверситету, один технольоґічного інституту і один бувший технольоґ, виделений за розрухи 1878—79 року. В 1884—85 академічному роцї до кружка запрошено ще двох студентів унїверситету (один з них потім перейшов у военно-медичну академію), одного военно-медичної академії, одного лїсового інституту, три студентки з Бестужевських і одну з Надеждінських курсів. Родом члени кружка були: четверо з Київщини, один з Херсонщини, один з Бесарабії, три з Харківської ґубернії, два з Чернигівської, два з Полтавської, значить шість людий було з правобережної і сїм з лївобережної України.

Кружок завязав ся цїлком конспіративно і хоч дехто з його учасників і не оминув „всеобщей гражданской повинности“, хоч декого пошарпала доля, але все таки істноване „кружка 13“, як центральної орґанїзації петербурської української молоди зостало ся невідомим як для полїтичної полїції, так і для загалу українського землящтва. В 1888—89 р. навіть всї основателї кружка виїхали на Україну, а в Петербурзї зостала ся тільки молодша ґенерація — так званий „кружок медико-технольоґів“. В тім самім часї яркою звіздою заблис в Петербурзї Трохим Зїнківський. Як розвивала ся українська полїтична думка в Петербурзї за часи 1890—1905 років — нам невідомо.

Низше подана проґрама була пробою зібрати разом всї культурні, полїтичні і економічні риси, що єднали товаришів ґрупи, а також ті риси, котрі їх відріжняли від инших опозицийних течій в Петербурзї. Ся проґрама багато разів читала ся, як у своїх, українських кружках, так і при зносинах з молодю инших напрямків.

Ся проґрама була уложена одним з товаришів спеціально для полекшеня зносин і пропаґанди; потім її переглянено і в де чому пороблено зміни. Цікава вона з того боку, що являєть ся трохи чи не єдиним документом, який свідчить про напрямок орґанізованої української молоди на протязї 1883—1889 років. Два згадані листи Др—ва до Петербуржця досить ярко зазначують, якими питанями і фактами цікавив ся кружок: отже західно-европейською лїтературою про терор та про федералїзм, також думками Др—ва про початок тодїшнього толстовського руху. Кружок просив його подати свою думку про компанїю, котра почала ґрупою „Освобожденіе труда" нову течію — соціалдемократичний напрям в росийських соціалїстичних партіях. Крім того кружок намагав ся зорґанїзувати постійне набуванє закордонної лїтератури, як Драгоманівської, так і загальної. Др—ов згодив ся на се з великою охотою, просячи заразом допомогти і йому висилкою наукових книжок і всяких виписок з фолькльору, що можна було зробити користуючи ся тільки петербурською „Публичною Библіотекою". Кружок, памятаю, вислав Др—ву такі капітальні видання, як академічне виданнє „Radloff: Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens". Пересилано також і гроші.

Очевидна річ, сї зносини були для членів кружка не легкими, бо можна було сподївати ся провалу.

Той спосіб зносин, з котрого почав кружок, був найбезпечнїйший. Один з товаришів виїхав до Львова і почав переписку з Др—вим; з листів здіймав копії, котрі потім привіз до Петербурга, а самі листи лишив у д. Франка, чим спас їх для історії. Товариш, що вів зносини, тепер небіжчик, був у ті часи студентом, з початку петербурського унїверситету, а потім военно-медичної академії, здаєть ся, до 1886—7 акад. року. Се був син священика Черниг. ґуб. м. Мена Дмитро Іванович Петровський. Іспит на лїкаря зложив 89—90 р. при московському унїверситетї, після чого вступив на службу в чернигівське земство, але прослужив не довго, бо заразив ся сипним тифом і вмер. Покійник не мав часу працювати серед народу в тім напрямі, який виносив в своїй душі. В иншім місцї ми ще вернемось до постати Дм. Ів. Петровського, як кружкового дїяча.

Коли звернемо ся до уваг Др—ва, то побачимо, що вони головно редакцийного характеру і з більшістю їх треба погодити ся.

Де що з того, що Др—ов уважає зайвим, або непотрібним повторенєм про національність, про федералїзм, було потрібним з практичних умов тих бесїд і спорів, які вели ся, наприклад, з народовольцями: і їм і нам відомий був великий прінціп права людини і громадянина; але що-ж дїяти, коли народоволець в ту саму хвилину, коли ви робили висновок з великого прінціпу про національну волю доказував вам, що націоналїзм єсть признакою зоольоґічною, а через те забезпечене його не тільки некорисне, але навіть шкідливе (покійний Шевирьов — який брав участь в справі з 1 марта 1887 р. — казав, що на другий день після революції з такими напрямками, як національні взагалї неминучо прийдеть ся розправляти ся військом; таку саму думку нам доводило ся чути нераз і від радикалів-великоросів). Через таку соціольоґічну „дикість" опонентів приходило ся прінціп националїзму і його raison d' être в житю виводити таким способом, як він виведений в записцї в пунктах під лїтерою А.

Далї Др—ов рішучо виступає проти згоди федералїстів з представниками партій „государственно-централїстіческаго характера". Їх Др—ов трактує як ворогів і висловлює ся, що федералїсти можуть дружити тільки з федералїстами. Тут теж непорозуміне. Нїколи не може бути в такій боротьбі, яка вела ся в 70—80 рр., в Росії тільки одного опозицийного напрямку; їх буває кілька. Та, чи инша людина бере участь в якому-небудь партийному напрямі, тому що він більше підійшов під її розуміннє, темперамент, а то й просто тому, що з ним людина вперше стрінулась; треба сказати, що й нема такого напрямку в прінціпах і способах боротьби, окрім хиба анархістичного, який не мав би raison d' être і не був би корисним взагалї. Хто-ж, воюючи, вибирає тільки одну якунебудь зброю, або обстрілює одну тільки позицію? Які б не були проґрамові відміни до певного пункту, то все таки єсть загальна мета, до здобутя якої треба йти разом. От через те хоч українська ґрупа і виразно відріжняла себе від инших напрямків, то одначе се не стояло на перешкодї як кружкови так і членам його ставати у пригодї роботою і грошима другим ґрупам, хоч би й централїстичного характеру.

„Анти-гуманное направленіе въ европейской политикѣ — не ясно" (В § N IV). Тут провідна думка така, що як би яка не-

будь окраїнна національність, придержуючись сепаратизму, схотїла стати самостійною державою, то зараз стала би жертвою якоїнебудь щуки-держави; краще вже держати ся тої полїтичної купи, що так чи инакше склала ся; треба тільки инакше упорядкувати житє і тодї всїм буде добре.

Говорячи про „сепаратистическое стремленіе нѣкоторыхъ національностей и областей“, ми окрім Польщі мали на думцї досить рішучий рух Сибіряків і початок тодїшнього руху серед молодїжи донського козацтва, котре й досї відіграє далеко непочесну ролю в громадському і державному житю Росії.

В примітцї Драгоманова до С. сказано: „кінець вступного параґрафа перед а) дуже темно виложений“. Се правда; тут автори записки провели дуже популярний тодї що до економічних перспектив погляд, висловлений вперше „київськими бунтарями“, що мов би то тодїшні селянські бунти з часом розростуть ся, зроблять ся частїйшими і зіллють ся в одно повстаннє; так дивлючись, „бунтарі“ вважали потрібним підіймати сї селянські бунти. Члени петербурського кружка, очевидно, не згоджували ся з „бунтарями“ що до пропаґанди бунтів, але погляд на те, чим скінчать ся розрухи, здавав ся правдивим, а через те товариші вважали потрібним утвореннє соціалїстичної інтелїґенції, котра ті розрухи довела би до дїла. Взагалї кружок вважав соціально-економічні питаня дуже складними і більшу увагу звертав на полїтичні і культурні завдання, як більш відповідаючі вимогам часу.

Проґрама.

Если-бы мы хотѣли охарактеризовать себя однимъ терминомъ, то сказали-бы, что мы украинскіе соціалисты-федералисты. Такимъ образомъ въ программу нашей дѣятельности входятъ задачи культурныя, политическія и экономическія. Сопоставляя наши цѣли съ условіями современной жизни въ Россійской Имперіи, мы видимъ себя вынужденными быть революціонерами.

А.

1) Культурная сторона нашей дѣятельности опредѣляется тѣмъ, что мы націоналисты. У насъ нѣтъ научныхъ данныхъ (да и едва-ли кто-нибудь можетъ представить ихъ), на основаніи которыхъ можно было-бы думать, что въ будущемъ исчезнутъ національности и все человѣчество сольется въ однообразное цѣлое; въ силу этого мы отказываемся отъ работы въ пользу фикціи сліянія человѣчества, которая должна была бы сопровождаться игнорированіемъ и подавленіемъ націо-

нальныхъ чертъ, т.е. страданіемъ живой личности. Объединеніе человѣчества въ области культурной мы видимъ въ объединеніи наукой и научной идеей прогресса, что вовсе не исключаетъ національной индивидуальности.

2) Мы чувствуемъ и сознаемъ себя украинцами, а не обще-россами (русскими); это чувство и сознаніе явилось у нас, благодаря нашему воспитанію и развитію среди украинскаго народа и условій его жизни съ одной стороны, укрѣпилось на данныхъ исторіи и этнографическаго анализа нашей народности съ другой стороны.

3) Мало того, мы желаемъ остаться украинцами, видя въ возможной денаціонализаціи нашей фактъ далеко не демократическій; такъ полагаемъ мы потому, что не имѣемъ данныхъ, говорящихъ въ пользу того, что-бы кто-нибудь изъ отвернувшихся отъ украинства и порвавшихъ такимъ образомъ нити психическаго взаимодѣйствія съ массой украинскаго народа, имѣлъ большую возможность да и охоту и умѣлость выполнить долгъ интеллигенціи по отношенію къ своему народу. Чувство привязанности къ Украинѣ съ одной стороны, лучшее знаніе условій жизни украинской, чѣмъ условій жизни другого края Росс. Имперіи съ другой, побуждаетъ насъ къ работѣ на родинѣ, т. е. и въ практической дѣятельности быть націоналистами.

4) Мы желаемъ дальнѣйшаго сохраненія украинской національности, что нужно понимать, какъ желаніе культивировать и доразвивать тѣ черты нашего національнаго типа, которыя, благодаря историческимъ и этнографическимъ условіямъ, успѣлъ выработать украинскій народъ и которыя симпатичны съ точки зрѣнія научнопонимаемой идеи прогресса. Ко всѣмъ другимъ чертамъ украинскаго типа мы относимся или индиферентно или отрицательно.

5) Мы не противимся свободной ассимиляціи и возможному объединѣнію съ другими національностями подъ вліяніемъ науки; мы не хотимъ изолироваться и жить такъ, что-бы наши интересы исключали или противорѣчили интересамъ другихъ національностой, а въ содѣйствіи этому свободному развитію мы видимъ работу въ высшей степени космополитическую.

6) Мы возмущаемся политикой нивелированія, безразлично, идетъ-ли она отъ деспотизма или изъ прогрессивныхъ круговъ, если нивелировка идетъ при помощи государственной централизаціи и національно государственной гегемоніи.

7) Какъ украинцы, какъ народность безправная въ культурномъ отношеніи, мы не представляемъ себѣ нашего освобожденія безъ такого-же освобожденія польской, литовской, бѣлорусской, латышской народностей, безъ освобожденія Кавказскихъ народностей и огромной массы ино-

родческихъ племенъ и безъ представленія правъ на свободное культурное развитіе народностямъ, вкрапленнымъ среди украинскаго народа; и потому ставимъ себѣ въ обязанность содѣйствовать насколько это въ нашихъ силахъ культурному освобожденію всѣхъ подневольныхъ національностей Росс. Имп.

Требованія и работа (легальная и нелегальная) въ области культурной, разсматриваемая под указанными углами, будетъ состоять въ содѣйствіи и участіи нашемъ:

I. Въ развитіи науки объ Украинѣ (исторіи, филологіи, этнографіи).

II. Въ развитіи украинской литературы, театра, музыки.

III. Въ развитіи печати на Украинѣ.

IV. Въ организаціи народной украинской школы на началахъ раціональной педагогики.

V. Въ поддержкѣ умственно-этическихъ движеній украинскаго народа.

VI. Въ противодѣйствіи отрицательнымъ сторонамъ обрусенія края.

VII. Въ поднятіи національнаго вопроса въ общерусской и другихъ литературахъ.

VIII. Въ возбужденіи интереса среди живущихъ на Украинѣ къ украинской наукѣ и литературѣ, что будетъ достигаться главнымъ образомъ устройствомъ бібліотекъ и распространеніемъ книгъ.

Въ выполненіи этой части нашей программы мы опираемся почти исключительно на интелигенцію и лишь отчасти на наиболѣе интелигентныя личности среди крестьянства.

Такъ какъ конституція дала бы возможность отчасти выполнить эти задачи, то мы не можемъ не относиться желательно къ факту существованія конституціи въ Россіи, какъ формы переходной.

B.

Въ сферѣ политическихъ отношеній мы стремимся:

I. Къ полной національной автономіи (самоопредѣленію) Украины, къ самоуправленію на демократическихъ началахъ.

II. И по принципу, и по практической необходимости того-же желаемъ и для всякой области и національности, входящей въ составъ Росс. Имп., внѣ зависимости отъ того, имѣла-ли національность въ прошломъ свое самостоятельное политическое бытіе или нѣтъ; „историческому праву" противополагаемъ право каждой народности на свободное развитіе.

III. Соединеніе національностей и областей въ одно федеративное государство по полному сознанію каждой изъ нихъ своей выгоды при этомъ, мы считаемъ болѣе прочнымъ, чѣмъ какое-либо соединеніе съ другимъ цементирующимъ началомъ, а потому, что касается формъ взаимоотношеній національностей и областей, мы ратуемъ за федеративныя формы, какъ наиболѣе справедливыя.

IV. Федеративныя-же формы принимаемъ и во внѣшнихъ междугосударственныхъ отношеніяхъ.

V. Языкъ, историческое прошлое и общность интересовъ въ настоящемъ — вотъ тѣ естественные факторы, которые опредѣляютъ дѣленіе на автономіи.

Смотря такъ, терминъ „Украина" представляется намъ въ будущемъ терминомъ интегральнымъ въ смыслѣ политическомъ; перечисленные факторы обусловятъ, безъ сомнѣнія, оригинальность задачъ на Кубани, сравнительно съ Украиной, а этой послѣдней сравнительно съ Полѣсьемъ, Подоліей и т. д.

Такимъ образомъ мы стремимся къ замѣнѣ существующей политической организаціи Россіи централистическаго характера организаціей федеративнаго государства; это федеративное государство должно гарантировать развитіе мѣстной инициативы въ дѣлѣ управленія краемъ предпочтительно передъ усиленіемъ вліянія этого края на свои дѣла черезъ посредство центрально-государственныхъ учрежденій; должно гарантировать народное образованіе, какъ основу демократическаго самоуправленія; должно гарантировать развитіе національности и племенъ въ культурномъ отношеніи, и гарантировать вообще права личности, пропаганды, агитаціи.

VI. Мы противъ возведенія въ обязанность для каждой народности Росс. Имп. участія въ будущемъ федеративномъ государствѣ; мы стоимъ за полное право каждой народности оріентироваться въ данномъ случаѣ такъ, какъ она сама пожелаетъ; дѣло политическаго такта и развитія подсказать вѣрное рѣшеніе.

Что-же касается насъ, какъ украинцевъ, то мы не видимъ въ будущемъ строѣ причинъ, побуждающихъ не вступать въ федеративное государство; съ другой стороны, мы видимъ мало данныхъ для залога нашего самостоятельнаго бытія, особенно въ виду общаго антигуманнаго направленія въ европейской политикѣ.

Тѣмъ не менѣе мы все-же ставимъ вопросъ о нашей полной независимости въ моментъ могущаго наступить переворота; мы не видимъ въ такой постановкѣ вопроса противорѣчія чьимъ-либо интересамъ и наоборотъ, видимъ гарантію отъ посягательства на наши.

Въ цѣляхъ намѣченныхъ политическихъ интересовъ, мы опираемся на оппозиціонныя современному политическому режиму движенія:

1) На революціонное политическое движеніе съ обще-русскимъ государственно-централистическимъ характеромъ.

2) На сепаратистическія стремленія нѣкоторыхъ національностей, краевъ и областей.

3) На децентралистическія движенія нѣкоторыхъ провинцій съ цѣлями самоуправленія.

Съ первымъ движеніемъ у насъ общія цѣли экономическаго переустройства на началахъ коллективизма; со вторымъ общія цѣли политическаго переустройства Рос. Имп. на началахъ національной и областной независимости.

Расходимся-же съ первымъ на болѣе прямой и интенсивной постановкѣ федеративно-національныхъ отношеній, со вторымъ и третьимъ — на противупоставленіи федерализма сепаратизму или чаще и главнымъ образомъ въ обязательности съ нашей стороны внесенія въ политическое движеніе и экономическихъ требованій. Этими сопоставленіями выясняется наша роль въ современныхъ движеніяхъ въ Росс. Имп. Идя объ руку съ общерусскимъ соціальнымъ движеніемъ, мы должны пропагандировать въ духѣ полной независимости и свободнаго федерированія національностей и областей; идя-же рядомъ съ сепаратистическими движеніями, мы должны пропагандировать и агитировать въ пользу присоединенія къ политическимъ требованіямъ требованій экономическаго переустройства на соціалистическихъ началахъ.

Итакъ, смотря съ точки зрѣнія всего сказаннаго, мы видимъ наши задачи въ борьбѣ съ деспотизмомъ и политическими недоразумѣніями (сепаратизмъ) и предразсудками (централизмъ), а это обуславливаетъ:

1) Пропаганду съ нашей стороны среди украинской молодежи и интелигенціи федеральныхъ междунаціональныхъ и междуобластныхъ отношеній, что достигается организаціей кружковъ среди живущихъ на Украинѣ и украинской молодежи собранной въ центрахъ, распространеніемъ идей федерализма.

2) Пропаганду тѣхъ-же идей среди молодежи національностей и областей съ сепаратистическимъ характеромъ, и

3) Въ содѣйствіи другъ другу въ обмѣнѣ литературой, опытомъ, взаимной адвокатурой и популяризаціей съ группами, тождественными нашей по убѣжденіямъ. И въ этой сферѣ дѣятельности, какъ и въ культурной, мы главнымъ объектомъ своего воздѣйствія считаемъ интелигенцію, а воздѣйствіе-же на народъ должно выразиться:

1) Въ изданіи, распространеніи популярныхъ брошюръ съ критическимъ отношеніемъ къ царизму и бюрократизму, какъ началамъ, враждебнымъ народнымъ интересамъ, здѣсь-же должно идти изложеніе началъ политической свободы и расчлененія тѣсной связи этихъ началъ съ экономическимъ благосостояніемъ народа; развитіе этихъ мыслей важно связывать съ традиціями козачества и Сѣчи Запорожской.

Примѣчаніе 1. Что касается нашего мнѣнія о партійныхъ отношеніяхъ, то мы высказываемся въ томъ-же духѣ, въ какомъ высказались выше, говоря о жизненныхъ и междунаціональныхъ отношеніяхъ вообще: мы стоимъ за самостоятельный образъ дѣйствій украинцевъ и, какъ пар-

тіи, высказываемся противъ сліянія съ общерусскими партіями, а также противъ признанія украинской партіи фракціей какой-либо изъ нихъ.

Имѣя выше сказанное противъ „русскихъ“ партій, мы относимся тѣмъ не менѣе съ должнымъ уваженіемъ къ ихъ дѣятельности; добавимъ, что намъ несимпатичны ихъ взаимная нетерпимость, признаніе каждой изъ нихъ за своею дѣятельностью максимума продуктивности, наконецъ, ихъ государственный централизмъ.

Въ нашихъ глазахъ дѣйствіе „соціалъ-демократовъ“ въ рабочей средѣ не менѣе важно, чѣмъ работа „милитаристовъ“ въ войскѣ и „народовольцевъ“, между прочимъ, на поприщѣ борьбы посредствомъ террора.

Въ такой дифференцировкѣ дѣятельности мы видимъ наибольшій успѣхъ борьбы.

До сихъ поръ дифференціація русскихъ революціонныхъ силъ обусловливалась или классомъ (рабочій, буржуазный), или элементомъ государственной жизни (войско, правительство); мы-же — націоналисты — находимъ необходимымъ обусловить дифференціацію силъ и дѣятельности еще и этнографическими различіями людей, что вполнѣ оправдывается съ точки зрѣнія средствъ.

Примѣчаніе 2. Принципъ федерированія партій и группъ не исключаетъ выгодныхъ условій борьбы, онъ тѣмъ болѣе примѣнимъ, если группа, подобная намъ, есть группа пропагандирующая.

Примѣчаніе 3. Мы ничего не имѣемъ противъ участія украинцевъ, ясно сознающихъ себя таковыми, въ террористическихъ предпріятіяхъ.

C.

Что касается экономическихъ отношеній, то мы являемся соціалистами, стоимъ за переходъ заводовъ въ руки рабочихъ и земли въ руки сельскихъ громадъ. На эту задачу, полное осуществленіе которой представляется намъ лишь въ далекомъ будущемъ, мы смотримъ, какъ на наиболѣе трудную. Трудность эта обусловлена необходимостью перестройки міросозерцанія человѣка, измѣненіемъ его инстинктовъ и привычекъ, между тѣмъ масса народа велика и совершенно не развита; политическія условія Росс. Имп. затрудняютъ пропаганду; мы думаемъ, что лишь установленіе политической свободы дастъ возможность дѣлать что-нибудь существенное въ этомъ направленіи.

Тѣмъ не менѣе, мы считаемъ нужной и безусловно возможной и теперь такую пропаганду; аграрныя движенія, охватившія Украину, будутъ продолжаться непрерывно до тѣхъ поръ, пока не сольются въ одномъ повсемѣстномъ движеніи, и народъ не получитъ удовлетворенія; такой исходъ можно предсказать впередъ, принимая во вниманіе

полную неудовлетворительность экономическихъ отношеній и воззрѣніе народа на земельную собственность; задача пропагандистовъ будетъ состоять во внесеніи поправки на соціализмъ, т. е. въ предотвращеніи уродливыхъ экономическихъ отношеній въ будущемъ послѣ экономическаго переворота.

Примѣчаніе. Мы считаемъ благопріятными для пропаганды среди народа слѣдующія обстоятельства:

а) Относительное развитіе украинскаго селянина и широкая свобода слова.

б) Распространеніе въ народѣ сектантскихъ ученій, умѣніе укрывать это распространеніе отъ зоркихъ глазъ полиціи и духовенства; важно, чтобы пропаганда велась осѣдло, и чтобы пропагандисты были людьми житейски опытными.

Такимъ образомъ наши ближайшія задачи въ области экономическихъ отношеній будутъ состоять:

1) Въ содѣйствіи нарожденію украинской соціалистической интелигенціи.

2) Въ размѣщеніи поодиночно, или небольшими группами, таковой какъ позволятъ жизненныя условія, по городамъ и селамъ съ цѣлью осѣдлой пропаганды; эти лица должны стремиться занимать то или другое общественное положеніе по отношенію къ мѣстному обществу, народу и рабочимъ.

3) Такъ какъ въ цѣляхъ пропаганды необходима популярная критическая и соціалистическая литература, то естественно является потребность въ кружкахъ, которые занимались бы составленіемъ и изданіемъ ея.

4) Среди украинскаго населенія вкраплены другія народности — евреи, поляки, великороссы, нѣмцы, молдаване и т. п.; успѣхи пропаганды среди украинцевъ тѣсно связаны съ успѣхами той же пропаганды среди этихъ народностей, а потому украинцы должны содѣйствовать образованію издательскихъ кружковъ и среди интелигенціи этихъ народностей; и здѣсь важна работа сообща, по одному плану; сподручнѣе всего, думаемъ, заняться этимъ дѣломъ въ кружкахъ молодежи, собранной въ центрахъ, какъ въ виду лучшихъ условій совмѣстной работы, такъ и въ виду практики родного народнаго языка.

Подав *Мих. Василев.*[1])

---

[1]) Сю статю Мих. Кал. Василев надіслав на кілька тижнїв перед смертю, підписавшись псевдонїмом: М. Лебединський. З огляду, що в посмертних статях про нього, його авторство відкрито, друкуємо її з його правдивим іменем. *Ред.*

Наукова хроніка.

Нові праці по історії Галичини 2-ої пол. XVIII в. (1772–1790).

Dr. A. Brawer — Galizien wie es an Österreich kam. Eine historisch-statistische Studie über die inneren Verhältnisse des Landes im Jahre 1772. Липськ-Відень, 1910, ст. 107; H. Grossman — Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę (Kwartalnik historyczny, 1911 кн. 3/4); Dr. W. Pawłowski — Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r. (Biblioteka Lwowska. XIV), Львів, 1911, ст. 81; H. Grossman — Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790 (Przegląd prawa i administracyi, 1911 кн. 12).

Стан Галичини у хвилї переходу її з під польської Річи посполитої під Австрію (1772) і перші роки австрійської в нїй господарки ще до недавна знали ми дуже мало. Брак студий над архівним матеріялом тих часів — з одного боку, й некритичне відношенє поодиноких авторів до відомого вже — з другого, не то не позволяли виробити собі сяк-так докладного образу нашого краю в тих часах, але навіть і се, що начеб то було відомо про ті часи, не відповідало переважно фактичному станови річи. Для прикладу вкажемо хочби на відому працю В. Калїнки п. з. Galicya i Kraków pod panowaniem austryackiem, яка довгі часи, аж до недавна, вважаєть ся одинокою й найповажнїйшою монографією по внутрішнїй історії Галичини кін. XVIII й 1-шої пол. XIX ст., і заразом, як показують чим раз всестороннїйше найновійші праці про ті самі часи, оперті на архівних матеріялах і критичнім змислї авторів, є майже у всїм невірною і фальшивою. Такий стан, як сказано, трівав аж до недавна, до перших років XX-го ст.

Корисний зворот під сим зглядом принесли що-йно останнї часи. В роцї 1907 появляєть ся у Львові накладом Товариства для підпираня польської науки перша поважна монографія про Галичину 2-гої пол. XVIII ст. д. В. Шумовского п. з. Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772–1783, яка, оперта майже виключно на архівних жерелах, подає вперше до-

кладний образ санітарних відносин у Галичині у хвилї переходу її під Австрію й заходів на сім полї нового господаря. Вона перша робить поважний вилім у дотеперішнїх поглядах на відносини австрійських державних керманичів кін. XVIII ст. до нашого краю, вилім — у користь згаданих власне керманичів. Слїдуючою не менш поважною моноґрафією про відносини, які запанували у нашім краю зараз безпосередно по окупації його Австрією, є книжка В. Токажа п. з. Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1773, видана в 1909 р. краківською Академією Наук. Оперта, як і попередна, виключно на архівних матеріялах, вона цифрами і фактами заперечує знов переважнїй части обвинувачень, які кинув був на австрійську господарку у Галичині 2-гої пол. XVIII в. згаданий В. Калїнка й які раз-у-раз повтаряли й повтарають за ним сторонники його історичної концепції. Вкінцї третя моноґрафія про сї часи, видана того самого (1909) року й тою самою Академією Наук — се двотомова праця В. Хотковского п. з. Historya polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy (1772—1780), яка хоч у відношеню до гр. к. церкви тих часів й являєть аж надто односторонною, то все-ж таки важна із за богацтва використаних у ній архівних матеріялів. Детальнїйший розгляд усїх згаданих праць подали ми у „Записках" т. XCI п. з. Галичина в другій половині XVIII ст.

Слїдуючі два роки принесли декілька нових праць про сї часи. І так у 1910 р. появляєть ся у Липску-Віднї моноґрафія дра А. Бравера п. з. Galizien wie es an Österreich kam, в якій автор на підставі головно жерельного матеріялу пробує подати образ господарських і суспільних відносин у нашім краю у хвилї переходу його з під Польщі під Австрію. Рік 1911 приносить дальші нові причинки. Маємо на думцї праці д-ра Б. Павловского (Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r.) і Г. Ґроссмана (Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę i Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790), які крім використаня архівного матеріялу (Павловский), подають також і нове освітлене деяких питань. Цїнна і цїкава з останнього згляду власне праця Ґроссмана про промислову і торговельну полїтику терезіянсько-йосифинського правительства у Галичині, в якій автор у супереч дотеперішнїм поглядам на сю справу польських істориків стараєть ся доказати, що терезіянсько-йосифинське правительство не тільки що не „переслїдувало всяких проявів промислового житя у Галичині" (як писав Калїнка), але, противно, примінювало у нашім краю полїтику як раз меркантильну при помочи всїх питомих сьому системови радикальних методів і способів, які виробили ся були вже перед тим на заходї.

Розглядови сих нових праць й присвячуємо дальші сторінки.

I.

Перша праця — дра А. Бравера п. з. Галичина у хвилї її переходу до Австрії.

Праця ся се властиво вступ до иншої, більшої праці п. з. Культурні змагання Йосифа II у Галичині, яку власне готовить згаданий автор. Виходячи зі слушного заложеня, що змаганя сї тільки тоді можна буде зрозуміти, як слід, коли мати-мемо ясний образ внутрішніх відносин у краю в сих часах, він й приступає найперш до змальованя власне сих відносин. А що в австрійській і галицькій історіоґрафії відносини сї аж до останніх часів були майже не тикані (моноґрафія Токажа появила ся вже по написаню праці дра Бравера), тому прийшло ся йому вже до вступу робити жерельні студії в архівах віденських і львівських. Через те вступ сей і набирає спеціяльного інтересу.

Складає ся він із шістнацятьох розділів. У розділах I—II говорить автор про окупацію Галичини і про ріжниці між східною її частиною й західною; у р. III про статистику людности; у р. IV про відносини оселенчі й мешкальні; у р. V. про суспільний поділ людности; у р. VI про відносини земельні і про заряджуванє добрами; у р. VII про системи господарованя й річний висїв; у р. VIII про жнива й їх з'ужитє; у р. IX — домашні звірята, плеканє пчіл і рибальство; у р. X — лїсна культура й гірництво; у р. XI — селянські тягарі; у р. XII — промисл; — у р. XIII — ремесло; у рр. XIV—XV про торговлю й комунїкацію; вкінці у р. XVI про духовну культуру.

Як відомо, окупація Галичини Австрією почала ся вже 1769 р. В осени сього року австрійський оберешт Зеґер заняв військом найперш т. зв. спижські землї в півн. Угорщині (які належали до Польщі), а незабаром потім і сю частину сяндецького округа у самій Галичині, яка колись мала належати до Угорщини. Саме тоді й зачали ся формальні переговори в справі поділу Польщі. Не чекаючи одначе їх покінченя, цісар відручним письмом з дн. 22 марта 1772 р. зарядив військову окупацію тих частин земель Річи посполитої, які пізнїйше одержали назву „Галичини".

Рівночасно поділові переговори між Австрією, Прусією і Росією вели ся дальше. До різкійших контроверсій приходило тільки між Австрією і Росією ізза двох пунктів: ізза богатих велицьких і бохенських копалень соли, які мали-б були (на пропозицію Росії) лишити ся дальше при Польщі, і ізза Львова, який Росія мала охоту забрати сама. І були хвилї, коли цісар Йосиф і Кавніц справдї були вже готові зрезиґнувати з Львова, щоби тільки задержати в своїх руках згадані сільні райони[1]). У звязку з тим згадаємо ще про проєкт, який вийшов був із австрій-

[1]) Боротьбу за Львів реферуємо докладнійше дальше, обговорюючи працю Павловского.

ських військових кругів, а який замість Покутя радив Австрії заняти землї, висунені дальше на північ, у воєводстві Люблинськім, Холмськім і Белзькім. Проєкт сей одначе в Віднї відкинено.

При окупованю покликувала ся Австрія, як відомо, на давні права до Галичини і Володимирії — Угорщини, а до Освенціму і Затора — Чехії. Угри з сеї причини думали навіть серіозно про прилученє Галичини до їх земель, підносили ся також голоси за прилученем Освенціму і Затору до Шлезка. Всї ті пляни одначе розвіяв цїсар Йосиф II. Не зважаючи на величезний простір, який займали окуповані землї, не зважаючи на їх різкі ріжниці (історичні, етноґрафічні, культурні, соціяльні й ин.), злучив він їх в одну адмінїстрацийну одиницю під старим іменем східної їх частини — „Галичини і Володимирії“.

Власне про сї ріжниці й говорить автор докладнїйше у роздїлї II-гім. Отже найперш звертає увагу на се, що навіть в границях польської Річи посполитої ріжниця між сими землями зазначувала ся між ин. тим, що належали вони до двох ріжних ґруп країв: західна їх частина до т. зв. Малопольщі, східна до т. зв. Руських земель. Спеціяльно-ж ґрупа т. зв. Руських земель (Ziem ruskich) мала за собою свою власну давну історичну традицію зовсїм ріжну від сусїдної з нею Малопольщі. Ріжні землї сї також під зглядом етноґрафічним. Західна їх частина має людність польську, східна — українську. Ріжні дальше під зглядом культурним. В західній частинї перевага за культурою латино-нїмецькою, в східній за византийською. Ріжні вкінцї і під зглядом соціяльним. Спокійне житє на заходї сприяло розвоєви добробуту місцевої людности, її густоті й ин., тодї як людність на сходї, виставлена на часті напади татарських орд, з'убожіла й прорідла. І т. д.

Властивий опис стану Галичини у хвилї її переходу до Австрії починаєть ся що-йно з роздїлом III-тім. Автор, як і слїд, приступає найперш до усталеня цифри населеня краю взагалї, а дальше статистики конфесийно-національної і професийної. Користаючи ся непублїкованими ще доси двома першими військовими переписями населеня нашого краю з рр. 1773 і 1774 й притягаючи для порівнаня також увесь друкований матеріял про сї й пізнїйші роки, автор означує загальне число населеня Галичини у хвилї її переходу до Австрії на менше-більше *2,600.000* голов. З того христіян що найменш 2,430.000 г., Жидів около 170.000 г.[1]).

[1]) В доповненє до зібраних автором у табл. І (ст. 18) ріжних статистичних дат населеня Галичини 1773 р. додамо ще одну, яку (власне як результат 1-шої галицької переписї з 1773 р.) подає др. А. Ґіртлєр, а то: 3,888.946 (з того: властива Галичина — 1,690.149, Володимирія — 1,216.501, Затор — 487.651, Освенцїм — 494.645) (пор. Dr. A. Gürtler, Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II 1753—1790. Innsbruck, 1909. Ст. 45 і табл. І).

Та коли можна ще, бодай приблизно, викомбінувати цифру населеня нашого краю 1772 р. взагалї, а цифру християн спеціяльно, то подати цифрові дати дотично поодиноких християнських конфесій і поодиноких християнських національностий неможливо. Річ у тім, що сучасна австрійська перепись, роблена для чисто фіскальних і військових цїлий, на питаня сї не звертала зовсім уваги і в справі сій ми здані на загальні оцїнки сучасників, в першій мірі — першого ґубернатора краю ґр. Ф. Перґена, який в своїм справозданю з 1773 р. оцїнює число Русинів в новій провінції на $^2/_3$ загального населеня краю. Число се з певними застереженями приймає також і наш автор.[1])

Нема також безпосередних дат про поділ християнського населеня 1772 р. по станам і званю. Тільки на підставі дедукції з рр. 1776 і 1780 (статистичні дати de Lucca) автор приймає для 1772 р. отсї числа: осіб шляхоцького походженя що найменш 95.000 (3·65% цілого населеня), вільної міської людности коло 332.200 (12·77%), кріпаків 1,859.580 (71·57%). Решта — урядники нешляхоцького походженя, ріжні гонораціори, вільні професії й ин. Спеціяльно що тикаєть селян, то т. зв. повних господарів (з цїлими або половиною маєтків) було тільки 293.858 душ (16% всїх кріпаків); решта 84% мала тільки хатину й невеличкий клаптик землї, або не мала нїчого й мешкала в комірнім у инших.

Що тикаєть ся осельних і мешкальних відносин у краю, то найпевнїйшими вважає автор дати другої військово-урядової переписї з 1774 р. Перепись ся, поминувши все таки певні недокладности, виказує в Гали-

---

1) „Не всї одначе гр. католики у Галичинї, каже він, є Русинами; є нинї, а ще більше було за часів Польщі, визнавцї сього обряду, що говорять по польськи. З другого боку в новійших часах реклямують Русини цїлу масу руських визнавців латинського обряду (латинники), які мали бути вписані в статистику як Поляки. На питанє, чи взагалї є або були руські р.-католики, без докладного розслїду на місци не можна дати відповіди... Гр. католиків, що вживають польської мови, можна одначе виказати“. — Не заперечуючи істнованя гр. католиків, які говорять по польськи (головно в Західній Галичинї), звернемо увагу автора, що й без докладного розслїду на місци, навіть на підставі нинїшньої статистики, можна виказати поважну цифру власне р. католиків, що говорять по руськи. Проф. Й. Бузек пр. начислює їх що найменше 36.000 (див. Wiadomości statystyczne. T. XXI, Z. II, ст. 156), др. В. Охримович навіть 66.000 (див. Студії з поля суспільних наук і статистики. Т. I, ст. 89). В дійсности одначе майже всї р.-католицькі селяни (з виїмком мазурських кольоністів) і маломіщани Сх. Галичини вживають в щоденному житю тільки руської мови. Такий стан (навіть в ще більших розмірах!) істнував також і за польських часів.

чині 6617 осель, себто міст, місточок, пів-місточок (Marktflecken), сіл й ин. З того: міст, місточок і пів-місточок — 333 (5%), сіл, присілків й ин. — 6.284. Переважне число міст і місточок — розміщене у східній части краю, західна під сим зглядом доволї вбога. Христіянське населенє міст побіч ремесла займало ся в значній скількости також управою землї, як се ведеть ся зрештою й по нинїшний день. Навіть у мійській радї Львова в хвилї його окупації бачимо одного хлїбороба. Всїх домів у краю було 471.634 (1 дім на 5·6 осіб) — у $^2/_3$ курні лїпянки.

Про поділ населеня під зглядом соціяльним говорить автор у роздїлї V-тім. На підставі друкованого матеріялу характеризує загально поодинокі його стани: шляхту, міщанство (окремо Жидів) і селян, присвячуючи сим останнїм крім того ще окремий розділ, XI-тий (Селянські тягарі).

У розд. VI-тім говорить про земельні відносини в краю і про управу дібр. Найбільше землї ($^1/_3$) належало по словам ґуберн. Ауерсперґа в 1775 р. до австрійської держави (т. зв. добра державні і поєзуїтські). Дальше йшли землї епископські, церковні, монастирські. Трохи менше чим дві третини краю займала приватна власність, більша частина якої знов належала до великої посїлости. Останнє місце займали дрібна шляхта, селяни-властники і міщани. Що тикаєть ся т. зв. лятифундій, то властники їх, перебуваючи звичайно в публичній службі, не управляли їх самі, а віддавали в правила в аренду дрібнійшій шляхтї, деколи Жидам. Господарка така відбивала ся некорисно в першій мірі на закріпощенім селянстві, з якого тимчасові арендарі-доробкевичі старали ся витиснути для себе як найбільший дохід, а дальше — очевидно і на самім господарстві, про раціональну культуру якого в таких обставинах не могло бути й мови. Не дивно отже, що австрійське правительство виступило відразу проти такого господарюваня, змушуючи більших властників сидїти у своїх добрах й управляти їх самим; на тих, що перебували поза границями краю довше як 6 місяців, накладано податок у подвійній висотї.

У дальшім роздїлї зупиняєть ся автор над системою управи землї і річним висївом. Що тикаєть ся першого, то в краю нашім була принята в тих часах загально т. зв. трійна система, себто поділ рілї на три ґрупи: призначену на озимину, на ярий засїв і на відліг. Відлогом лежала щорічно четвертина поля. Після річного відлогу засївали сю часть осїню озиминою, пшеницею або житом; у двох слїдуючих роках сїяли на ній ярину — овес, ячмінь, стручкові ростини й ин.; на четвертий рік лежала вона знов відлогом. Що тикаєть ся скількости землї, занятої під згадані роди засїву в цїлім краю, то статистичний виказ за р. 1772 подає такі числа:

	Селянська земля (кірці висїву)	%	Панська земля (кірці висїву)	%
Орна земля в Галичинї	2,007.659	100	975.630	100
Озимина	488.694	24·3	245.542	25·2
Ярина	1,041.493	51·8	461.828	47·3
Відліг на 1 рік . . .	547.471	23·9	229.216	23·5
Відліг на 3 до 5 лїт .	—	—	39.043	4

Поверхня управленої землї становила в р. 1772 коло 11% цїлої поверхнї краю. Найбільше було її в північній і північно-східній части краю (на Поділю), найменше на півдні від Днїстра (Підгіре). Найбільше сіяли (головно на Підгірю) ячмінь і овес (1·5 разів стільки, скільки пшеницї і жита взагалї); значний процент припадав на гречку. З инших ростин сїяли в більшій скількости коноплї і лен (більше!). В околицях між Днїстром і Прутом управляли тютюн, який становив поважне жерело доходу для тамошних селян. Найменше землї займала культура овочевих дерев. Можна було їхати цїлими годинами через галицькі села, не подибуючи нї одного овочевого дерева.

Як велика була видатність висїву згл. урожайність землї і як зуживало ся жниво — відповідь на се маємо у роздїлї VIII. І так, ґубернатор ф. Перґен установив в податкових цїлях у 1773 р. видатність жнива у Галичинї на 3 зерна, т. зн. потрійний висїв. З того відчислював він третину на висїв, в останнїх двох третин іще четвертину на кошти оброблення, а решту оподатковував 10% вартости. Сю оцїнку одначе вважає автор низькою й на підставі порівнаня з дещо пізнїйшими часами (1784—1804) приймає для 1772 р. видатність пяти а навіть шестикратну висїву. Та приймаючи найкращий навіть урожай, який при тодїшнїй примітивній культурі землї (невживанє майже навозу, неглибоке оранє [деревляні плуги!] й ин.] можна було осягнути, скількість усеї зібраної пшеницї і жита (4,114.500 кірцїв = 8,229.000 дол. ав. мір = 4,962.300 hl. = 191 l. на мешканця) все таки не вистарчала до нормального виживленя всеї людности краю. Тим більш, коли частину з того треба було лишити ще на новий засїв, частина йшла до горалень на куренє горівки, а дещо також до Ґданьска на торг. Головно на широку скалю розвинена була продукція горівки, яка становила найважнїйшо жерело доходу галицького властника дібр.[1]) На меншу скалю продуковано також пиво.

---

[1]) „Щоби забезпечити собі відхід, пише автор, наказували двори своїм селянам, в части також Жидам, брати горівки в арендаря. Не можна одначе нїяк говорити, щоби тим самим наклонювано або зму-

В розділї IX-тім йде мова про домову худобу, пчільництво й рибальство.

Стан худоби в 1772 р. показує нам отся статистична табличка:

Посїлість	коні	воли	корови	молоді	вівцї		безроги	Сїно збиране з лук у фірах
					старі	молоді		
Доменно-панська....	3.557	3.560	6.814	5.612	2.462	847	4.005	40.023
Доменно-селянська ..	51.383	73.976	132 879	117.726	92.588		62.819	149.684
Приватно-селянська ..	215.699	247.805	465.604	393.801	400.350		251.675	620.062
Приватно-панська....	26.019	17.510	44 522	38.138	29.851	12.857	33.993	225 330
разом...	296.658	342.851	649 819	555.277	538.685		352.492	1,037.300

Коли що до скількости стан худоби у нашім краю у хвилї його переходу під Австрію представляв ся ще не зле, то зовсїм инакше мала ся річ що до якости. Перші австрійські справозданя малюють стан сей чорними красками. Селянин взагалї не знав, як треба ходити коло худоби. Рідко коли ставив для неї стайнї, тримаючи її лїтом під голим небом, зимою — у курній хатї разом зі своєю родиною. Про живленє її, як слїд, уже й не говорити. Не дивно, що худоба ся викликувала в австрійського урядника або відразу або співчутє.

Доволї розповсюдненим було в тих часах у нас пчільництво. Сама десятина від пчіл, яку платили домінїям кріпаки, виносила в 1772 р. 2230 бочок по 543 l., се є кругло 12.109 hl.

Що тикаєть ся риболовства, то стояло воно тодї у нас ще на дуже низькім степенї. Вправдї ставів було в краю доволї богато, одначе не приносили вони такого доходу, який могли-б були приносити при

шувано селян до питя". — Наведені слова автора, на жаль, не відповідають дїйсному станови річи. Селян не тільки наклонювали пити горівку, але навіть змушували до сього — власне домінії. „Істнував прецїнь, каже проф. В. Токаж, горівчаний примус, з яким боротьба була така трудна, що ще в 1783 р. хлопи в Бохенщинї мали скаржити ся на се, що домінії накидують їм горівку. Двір відсилав хлопів часто, коли йшло о які виплати, з квітками до арендаря, а сей платив — принайменш частину — горівкою. Арендар поза тим був одиноким представником певної економічної культури на селї. Він купував усе і в нього можна було всього дістати. Навіть хлоп, який не пив, мусїв пити, аби мати в нього кредит, а потім пив уже з привички і т. д. (Dr. W. Tokarz, Galicya w początkach ery Józefińskiej. W Krakowie, 1909. Ст. 166).

ліпшій господарці. Річ у тім, що стави сї спускали раз на три роки і поява на ринку відразу такої скількости риб обнижувала дуже значно їх ціну. Все-ж таки сума, виказана в 1772 р. як „piscina reditas post tres annos", виносила 863.286 з. п., отже на один рік 71.940·5 ціс. ґульденів — сума, як на ті часи, доволї поважна.

Ще менш розвинене було мисливство. З звірят, на які тоді полювали, а яких нинї в Галичинї нема, згадаємо бобра, який жив в околиці Янова і Городка, де находять ся великі стави.

На дуже низькім уровени стояла також лїсна культура. Вправдї в Галичинї було, і є ще нинї, доволї богато лїсів, головно на півднї, здовж Карпат, одначе експльоатоване сих лїсових богацтв було дуже примітивне і на цїлій лїнії (головно в королївських лїсах) мала місце т. зв. господарка розбишацька. Се, а також і брак відповідних доріг, було причиною, що, як пише відомий ґеоґраф Лїсґаніґ, „більша частина краю на долах терпить брак дерева".

З продуктів гірничих перше місце займала сіль. Найбільше було її в західній части Галичини (Величка і Бохня), хоч у значній скількости збирано її і в південно-східній Галичинї, на т. зв. Покутю, де вона становила предмет широко розгалуженої селянської торговлї (з Поділем, Волинею й Наддніпрянщиною). З инших мінералів добувано в невеличкій скількости зелїзо (в околиці Нового Торгу), нафту і земний віск (в околиції Дрогобича).

Селянсько-панські відносини в Галичинї в тих часах обговорює автор у розд. XI. Відносини сї були вже вправдї темою декількох окремих праць[1]), всї вони одначе звертали головну увагу на правну їх сторону, лишаючи на боцї момент господарський, який найкраще можуть схарактеризувати цифри. Цифри сї й подані в обговорюванім роздїлї.

Як відомо, земля, на якій сидїли селяни, була майже власністю шляхти і за право користаня нею мусїли платити чи то працею своїх рук, чи господарськими продуктами, чи вкінцї готовими грішми. Найбільшу вартість представляла безплатна праця рук. На 367.207 селянських родин припадало по інвентарям взагалї 22,408.000 панщизняних робочих днїв річно, себто 61·02 днїв на одну родину. Сї панщизняні робочі днї були троякого рода: нормальні, „даремщина" і т. зв. помічні днї. Скількість нормальної, себто правильно в тижни відбуваної панщини, виносила на рік 19,563.000 днїв; пересічно отже одна селянська родина обовязана була робити панщини дещо більше як 1 день у тижни. За днї т. зв. „даремщина" і помічні (обовязкові, коли нор-

---

[1]) Пр. одна з новійших: Mieses, Die bäuerlich-gutsherrlichen Verhältnisse in Galizien.

мальні дні не вистарчали до оброблення панської вемлї) селянам спеціяльно плачено. На панщину виходив селянин переважно не сам один, а з одною або й двома парами запрягу й малим погоничем (сином). На близько 12 мілїонів селянських робочих днїв з власною худобою припадало тільки $10^1/_2$ мілїона днїв піших. Вартість усїх панщизняних робочих днїв оцїнено на 1,168.173 fl. На одну отже селянську родину припадало панщизняної роботи на цїну 3 fl. і 11 кр. річно, т. зн. 32 днїв з двома парами запрягу, 64 днїв з одною парою або 95 днїв піших.

Крім панщини в роботї складали селяни ще цїлий ряд ріжних панщизняних данин (т. зв. десятин) чи то в натурі чи грішми. І так: десятина від ріжного рода збіжа виносила разом коло 371.700 д. а. мір (вимолоченого і вичищеного зерна, переважно вівса) вартости 111.600 fl.; десятина від домашнього дробу $^1/_2$ мілїона штук, що разом зі знесеними яйцями ($1^1/_5$ мілїона) представляло вартість 70.000 fl.; десятина від меду 12.100 hl. в цїнї 22.300 fl.; десятина від льну коло 1 мілїон звоїв à 3 кр. = 50.000 fl. Взагалї, вартість усїх річних панщизняних данин in natura доходила майже до суми $^1/_4$ мілїона fl., а вартість цїлої панщини рівнала ся сумі коло 2,140.000 fl. На одну отже селянську родину припадало 5 fl. 49 кр., що рівнало ся вартости 174 піших робочих днїв. Розуміеть ся, що панщизняні обовязки не були однакові в цїлім краю: менші і лекші — на сходї і в камеральних добрах, більші і тяжші — на заходї і в приватних.

Що тикаєть ся галицького промислу, то найважнїйші галузи його стояли тодї (як стоять ще й нинї) у дуже тїснім звязку зі сільським господарством і взагалї селом. Отже — головним і найбільш розвиненим представником його було в першій мірі горальництво, яке при відомих відносинах, не тільки що оплачувало ся, але приносило гарні доходи. Поза тим згадаємо ще про ткацтво, яким займало ся коло 17—18.000 родин, дальше килимкарство (сконцентроване головно в Яричові, Бєчу, Сокали й Комарнї), фабрикацію шкіри (в Буську), поташу, скла й ин. Взагалї-ж повести виразну границю між т. зв. промислом і ремеслом для тих часів майже неможливо.

Що тикаєть ся ремесла й ремісників, то в порівнаню з иншими австрійськими краями представляли ся вони дуже лихо. Заможнїйша верства, шляхта, нолагоджувала всї свої потреби переважно за границею, або спроваджувала заграничних ремісників на сезон до краю, так що місцеві ремісники діставали замовленя тільки від убожших кляс. До того в деяких родах ремесла було переповнене (надмір майстрів), пр. в кравецтві, що ще більше причиняло ся до з'убожіня ремісничого стану. Ремісничі цехи тільки в королївських містах мали певне значінє; по менших місточках, де маґістрат був безсильний і все залежало від домінії,

цехи служили тільки для паради при процесіях. Між ремісниками-християнами й ремісниками-жидами вели ся до того вічно боротьби й процеси, які кінчили ся часом навіть кріваво. В руках перших було в цілости шевство, в руках других — кравецтво. Шевці крім шевства займали ся також рільництвом (стан такий задержав ся ще й до нині). Найбільший попит мали ковалї.

Два передостанні роздїли присвячені характеристиці галицької торговлї й комунікації. В порівнаню з невисокою культурою землї і з значним промислом галицька торговля стояла значно висше. Причина сьому — положене краю на границї між урожайними краями східними й високо промисловими західними. Крім сього грало тут ролю також значнійше число жидівського населеня в краю, яке в переважній своїй більшости займало ся власнею торговлею. Вправдї купецький стан взагалї був у Польщі в пониженю й відчував на собі тяжко шляхоцьку самоволю, одначе купцї (головно Жиди) радили собі на се в сей спосіб, що за певною оплатою віддавали себе під опіку визначнійших маґнатських родів. Се забезпечувало їх перед самоволею дрібнійшої шляхти. Сама-ж шляхта торговлею не займала ся, з виїмком торговлї земельними продуктами.

Земельні продукти (головно пшениця) й становили найважнійший артикул галицького експорту, який знов в загальній сумі галицької торговлї займав визначне місце. Річ у тім, що галицька шляхта експортувала своє збіже Вислою просто до Ґданьска — і то в такій скількости, що австрійське правительство, побоюючи ся дорожнечі в краю, зараз в першім роцї по його окупації видало заказ вивозити збіже. Такий самий заказ видано й дотично вивозу дерева вгл. потасу. З инших товарів, які посилано до Ґданьска, згадаємо ще лен, шкіру, віск, мід, горівку, тютюн й ин. Взагалї цїлий галицький експорт йшов водними дорогами, які дуже добре надавали ся до сеї цїли. З поворотом тягнено кораблї попри береги.

З Ґданьска привожено до Галичини переважно східно-індийські товари кольоніяльні, а також продукти з Анґлії, ганзейських міст, Голяндії й північної Франції.

Найважнійше місце по торговельних зносинах з Ґданьском й положеними над східним морем краями, займали такі-ж зносини з південною Німеччиною й Шлезком. Вправдї зносини сї мали місце сухими дорогами, через що вимагали більше коштів і при лихім станї польських доріг були більш утрудненими, одначе для менш заможних купцїв були більш приступними, бо робили можливими менші транспорти. Торговельними зносинами з Німеччиною займали ся майже виключно Жиди. Вивожено туди головно: рогату худобу, прісний мід, спірітус, сиру шкіру, вовну

й ин.; привожено звідтам: полотняні й ґалянтерийні товари. Взагалї імпорт з Німеччини до Галичини був значно висший, чим галицький експорт туди.

Тільки частина закуплених на заходї товарів лишала ся в краю. Другу частину їх транспортовано дальше на схід, на Україну, до татарських ханатів, до Молдавії й Волощини, а навіть до Туреччини. Торговлю зі сходом мали в своїх руках головно Вірмени.

З краями чесько-австрійськими стояла Галичина тільки в слабих торговельних зносинах.

Незначними були такіж зносини зі сусїдною Угорщиоою (спроваджувано звідтам вино, овочі й ин.), з Італїєю (спроваджувано ювилїрські вироби), з Амстердамом (книжки) й ин.

Подїл Польщі завдав галицькій торговлї болючий удар. Добрі дороги й публичне безпеченство, які створила Австрія, не могли зрівноважити страт, які спричинив новий уклад кордонів.

Зі справою торговлї звязані були тїсно дві инші справи: монета і кредит.

Що тикаєть ся монети, то під сим зглядом панував у Польщі повний хаос. В Галичинї пр. в 1773 р. курсувала побіч польської ще монета: австрійська, російська, пруська, шведська, данська, саксонська, папська, голяндська. Не дивно, шо при такім станї цїла Польща залита була фальсифікатами (пр. фальсифікати, призначені виключно для Польщі, бив пруський король Фридрих II), через що населенє краю було наражене на значні шкоди (пр. при виплатах приватним особам, а також урядови треба було все додавати надвижку „pro bona moneta“). Кінець сьому поклало аж австрійське правительство 1775 р.

Кредиту в нинїшнім розуміню сього слова в Польщі не було зовсїм. Коли-ж прийшло ся кому затягнути в другого грошеву позичку, мусїв у застав віддавати вірителеви свої добра, який уживав їх за процент (10%) аж до повної сплати довгу. Жиди, які не посїдали дібр, брали позички на імя цїлого кагалу.

Місцем, де залагоджували ся найбільші інтереси між шляхтою, купцями й ин., був Львів згл. т. зв. „львівські контракти“ в часї — по лат. Трьох королях. Сюди з'їздило ся тодї велике число шляхти не тільки з Галичини, але також з Поділя і Волиня, разом зі своїми родинами. Тут продавали, арендували й заставляли ся шляхоцькі добра, тут приїздили також заграничні купцї зі своїми товарами. В однім тільки 1772 р. земельних трансакцій доконано на сих контрактах на суму 100 мілїонів зол. п. Побіч „контрактів львівських“ треба згадати ще більші ярмарки в Бродах, Залїщиках, Таркові, Тернополи, Сокали, Люблинї й Ярославі.

Останній, XVI-тий, розділ присвячений духовій культурі Галичини. Схарактеризовано тут загально (переважно на підставі друкованих жерел) церкву, шкільництво, освіту й жите шляхти, польських міщан і селян — і окремо ще: Русинів і Жидів.

На сїм і вичерпуеть ся зміст працї д-ра Бравера.

II.

Доповненем до неї, а властиво частинною її коректурою являеть ся невеличка замітка д. Г. Ґроссмана в кн. 3/4 за 1911 р. львівського „Kwartalnik-a Historyczn-ого" п. з. Простір Галичини по окупації її Австрією.

Простір Галичини у хвилї її окупації подавали доси ріжні автори ріжно, починаючи від Лїсґаніґа (XVIII в.) аж до сучасних Корвона, Токаржа, Хотковского і — Бравера. Сей останній пр. приймає для Галичини 1772 р. менше-більше 82.000 km², що рівнаеть ся 1489·3 кв. ґеоґраф. миль.

Цифра ся одначе, як виказує Ґроссман, дещо за мала. Вийшовши від простору, який займає Галичина нинї, автор переходить хронольоґічно (в зад) усї територіяльні її зміни аж до 1772 р., віднимаючи або додаючи відповідні територіï, о які зменшала ся або збільшала ся вона в рр. 1772—1846. В результатї — для р. 1772 виводить дїйсний простір нашого краю на **1554·09** кв. ґеоґр. миль.

Та усталене дїйсної величини Галичини у хвилї переходу її під Австрію справи ще не вичерпує. Треба конче знати, яке поняте про її величину мало тогочасне австрійське правительство, яку цифру брало воно під увагу в своїх полїтичних і господарських обчисленях і комбінаціях?

І на се питане д. Ґроссман подає відповідь.

Правительство в своїх обчисленях опирало ся на обчисленях Лїсґаніґа, який простір Галичини для р. 1772 означив був кругло на **1400** кв. ґеоґр. миль. Коли-ж підчас реґуляції границь в 1776 р. відпало з того 35·25 кв. ґ. м., то простір нашого краю по 1776 р. виносив **1.364·75** кв. ґеоґр. миль.

Сю останню цифру й брало на увагу правительство при всїх своїх адмінїстрацийних комбінаціях, при йосифинських реформах і т. д.

III.

Третя праця, з якої хочемо подати коротке справозданє, се моноґрафійка д-ра Бр. Павловского п. з. Занятє Львова Австрією 1772 р.

Складаєть ся вона з чотирьох розділів: І. На передодні розбору; II. Львів у російських руках; III. Похід австрійських війск на Львів; IV. Інсталяція нового правительства. При кінці додані т. зв. Приписки, — короткі виписки з рукописних матеріялів, які автор зібрав в архівах війни й міністерства вн. спр. у Відні й мійськім у Львові.

В першім розділї переповіджені коротко дипльоматичні переговори в справі подїлу Польщі між Австрією, Прусією й Росією. Переговори сї закінчили ся, як відомо, спільною поділовою декляраціею, яку дн. 19 лютого 1772 р. підписала Марія Тереса і Йосиф II, дн. 28 лютого Фридрих, а дн. 5 марта Катерина II. Декларація ся признавала всїм державам рівні части й забезпечувала взаїмну поміч.

На сїй підставі приступлено до визначуваня територій, які мали дістати ся кождій зі згаданих трьох держав. Пруси і Росія, порозумівши ся між собою в справі сїй вже перед тим, заняли визначені для себе части без ніяких перешкод. Трудности виринули тільки між Росією й Австрією, а сконцентрували ся головно коло двох обєктів: велицьких копалень соли і — Львова, яких Австрія зажадала для себе.

Головно-ж Львів відіграв при сїм важну ролю. Місто се, як і взагалї цїлу українську частину пізнїйшої Галичини (нинїшню східну половину нашого краю) Катерина мала намір забрати для себе. Тому претенсії Австрії дотично Львова зустрінули ся з російського боку з рішучою відмовою, на стільки рішучою, що була хвиля, коли цїсар Йосиф був вже здецидований зрезиґнувати зі столицї Червоної Руси і зазначив се навіть довірочно в ultimatum, яке готовив віденський двір у відповідь Росії на її становище супроти австрійських жадань.

Та й цїкавими були арґументи, якими Росія мотивувала своє відмовне становище в сїй справі. Не бажаючи, очевидно, виявити отверто своїх намірів дотично Львова і території, на якій місто се положене, російське правительство виступило супроти Австрії в ролї ...оборонця діленої Польщі, згл. польської шляхти. Іменно, на жадане Австрії дотично Львова, російський міністер загр. справ Панїн заявив австрійському послови на петербурськім дворі, кн. Льобковіцови, між ин. отсе: „місто Львів є й було від давних давен для Поляків мало що не тим, чим місто Москва для Росіян; від непамятних часів містить ся там архів титулів шляхти, її дібр і всїх її власностий, до якого переходять всї акти й документи, на підставі яких відбуваєть ся трансакція дібр з рук до рук“. А дальше: „можна представити собі, яку велику вагу має для польської шляхти задержане такого міста, що його забір станеть ся причиною страшного замішаня в маєтках і станї посїданя приватних осіб і що їх руїна... буде кроком, який вплине рішучо на упадок цїлої держави“... В такий самий спосіб мотивувала Росія своє відмовне ста-

новище в сій справі і в офіціяльній своїй відповіди на австрійську ноту. На се віденський кабінет відповів, що Львів — одиноке місто в австрийській пайці, яке має сяке-таке значінє, що хоч тепер є місцем в'їзду польського народу, де відбувають ся всї трансакції купна і аренди і де находять ся нинї відповідні архіви і документи, то одначе здаєть ся, що й инші міста в Польщі, пр. Люблин, можуть також до сього надавати ся. А коли-б з причини переносин актів і виринув який малий клопіт, то був би він тільки хвилевий.

Як ми вже згадали, цїсар Йосиф готовий був вкінцї зрезиґнувати з Львова і готовість сю зазначив довірочно в ultimatum, яке австрійський двір виготовляв у відповідь Росії. Щоби-ж одначе все таки до сього не допустити, постановив поставити Росію перед доконаним фактом. В тій цїли дн. 25 мая видав наказ війскам вступити до Польщі і — в першій мірі заняти власне Львів. Д. 26 мая Военна Рада видала головному командантови австрійської окупаційної армії, Гадікови, такий розказ дотично занятя Львова: „Теперішні відносини і цїсарська служба вимагають того, щоби Львів заняли о скільки можливо найскорше австрійські війска. Зарядженя отже в сїй справі, які — щоби досягли своєї цїли — мусять бути виконані зараз, складають ся з отсих точок: фельдмаршалок-поручник ґр. Естергази має вирушити безпроволочно приспішеним маршом у напрямі Львова разом з приналежними до корпусів ґенерала Ґревена й Альмасі двома полками гузарів — Кайзер і Естергази, дальше з приналежними до резерви двома баталїонами піхоти з полку Леопольда Пальфі; крім того треба йому додати дві армати трифунтові і дві шестифунтові, разом з ящиками, які перед тим були приділені до резерви". Точка 2-га наказувала брати підводи з Польщі, а з Угорщини — тільки найконечнїйші. Точка 3-та додавала згаданому корпусови як резерву відділ ґен. Альмасі, який складав ся з трьох піх. батальонів полків Маршаля, Понятовского і Думляха й полку дармштадських драґонів. Рівночасно з сим відділом мали вирушити в дорогу й инші, а коли Альмасі доїде до Львова й займе його своїм корпусом, тодї оба полки гузарів з корпусу Естергази вернуть до своїх давних команд. Вкінцї точка 5-та приписувала, як мають цїсарські війска заховувати ся при вступі до Львова супроти Росіян. „Тому що з кільканайцятьох свіжо принесених вісток виходить, наче би Львів заняли російські війска, мусить ґен. Естергази, в разї коли-б в часї прибутя його до Львова була там іще російська залога, поставити остро як обовязуючу засаду поступованя, щоби, одержавши поручене заняти се місце, заховувати ся супроти російських ґенералів й командуючих сею залогою офіцирів по приятельськи; на випадок, коли-б Росіяни покинули Львів, місце се має взяти в посїдане; коли би одначе Росіяне не спішили ся забирати ся з міста, має стати з цїлим корпусом табором під Львовом". Як велику

вагу прикладали у Віднї до прискореного маршу й занятя Львова, видно з сього, що в сїй цїли зроблено в складї корпусу Естергази навіть спеціяльну зміну, заступаючи полки піші — гузарами.

А тим часом Львів був уже справдї в руках російських — і то ще від 1767 р. (розд. II „Львів в російських руках“). Користаючи з внутрішної анархії у Польщі, Росія прислала сюди в червні т. р. як пацифікатора ґенерал-майора Кречетнїкова, який розкватирував ся в містї разом зі своїм віддїлом — на мійський кошт. Від сього часу Росіяни стояли у Львові майже постійно.

Одначе не одну тільки пацифікацийну місію мав Кречетнїков. Важнїйшим його завданєм було підготовити завчасу ґрунт для остаточної окупації краю, очевидно, російської. В тій цїли мав він навязати широкі і сердечні зносини з місцевою шляхтою, стояти з нею в постійнім контактї — й нагинати її незамітно до всього, що скаже Петербург. І місія ся вповнї йому вдала ся. Вишукавши собі в особі каменецької каштелянової Катерини з Потоцких Коссаковскої вірну союзницю й знамениту помічницю в сїй справі, він за її посередництвом і впливами довів вкінцї до того, що дн. 4 грудня 1767 р. місто Львів перший раз відсвяткувало торжественно іменини... Катерини II, — стрілянєм з армат і богослуженєм. Після сього Кречетнїков, як подає в своїй реляції, запрошений спеціяльно Коссаковскою до участи в сїм святї, приймав від зібраних бажаня, дальше був на обідї, який дала каштелянова, а вечером на концертї й вечері, яка закінчила ся в 1-шій год. по півн.

Поза тим спільно з місцевим ґарнїзоном польським, боронив російський віддїл Львів перед конфедератами, які, починаючи від 15 мая 1769 р., кілька разів пробували взяти місто приступом.

Не дивно, що австрійського ґенерала Естергази, який дн. 8 червня 1772 р. на чолї свойого віддїли вирушив з угорської місцевости Гомона походом на Львів, приняли Росіяни з великим невдоволенєм (розд. III: „Похід австрійських війск на Львів“). Невдоволенє се виявляли вони тим, що весь час, як тільки вступив він на польську територію, робили йому в його походї трудности, які з посуванєм у глуб краю чим раз зростали. Нарештї дн. 15 червня т. р. російський ґенерал Каменский, який мав команду над сею частиною краю, звернув ся до нього просто з запитом, доки гадає йти й котру часть краю має намір вибрати собі точкою опертя.

Не бачучи иншого способу, яким можна було би управильнити взаїмні відносини, — листовна переписка раз-у-раз рвала ся з причини частих виїздів Каменського зі Львова — постановив Естергази порозуміти ся з російським ґенералом особисто. А що в міжчасї віддїл його все таки посував ся наперед і через Лїско, Устинову і Кростенко дійшов

був дн. 18 червня вже до Хирова, отже з сього місця, випереджаючи свій відділ, постановив сам удати ся до Львова. Про се й повідомив Каменського листом. По численних перешкодах з боку Росія, які в більших чи менших відділах розбрили ся були по цілім краю, станув вкінці Естергази дн. 24 червня т. р. у Львові.

Місто Львів застав обсаджене сильною російською залогою. Крім того був тут іще невеличкий відділ (60 людий) польського війска, який займав церкву св. Юра. В першій хвилї російська залога мала намір не впустити його до міста, а навіть була готова відігнати від мійських мурів просто — арматами. В останній одначе хвилї відступила від сього кроку й Естергази міг увійти й замешкати у Львові. Невеличкого прибічного його відділу до міста все таки не впущено, лишаючи йому як почесну сторожу 1 капраля, 1 фрайтра і 6 жовнїрів, коло яких одначе рівночасно станула така-ж сторожа російська. Виглядало се, наче-б австрійського ґенерала поставлено під арешт, що він так і зрозумів і проти чого зараз таки запротестував.

Не зважаючи одначе на особисту інтервенцію Естергази, Львів оставав і дальше виключно в російських руках. Росіяни стерігли пильно, щоби австрійських жовнїрів під ніяким претекстом не впустити за близько до міста, так що коли для Австрійців виставлено на краківськім передмістю пекарські печі, варту коло них тримало війско російське. Між тим дорогою на Рудки, Любінь і Басївку, посував ся поволи полишений по-заду й сам окупаційний корпус Естергазого. Дн. 29 червня перейшов він Скнилів і того-ж дня розложив ся табором — у Кульпаркові. Увійти до Львова на разї не важив ся.

Не впущено до Львова також і відділу generalissimus-а цілої окупаційної армії, Гадіка, який прибув сюди дн. 25 липня вечером. Тільки на кількаразове його домаганє позволено йому помістити свій штаб — на однім з передмість.

Та несподївано ситуація основно змінила ся. Того самого дня, коли Гадік прибув до Львова й коли напружене між австрійськими і російськими війсками дійшло до найвисшої точки, — в Петербурзї підписано між Росією й Австрією поділову конвенцію, на підставі якої частина Малопольщі (без Кракова одначе), ціла майже Червона Русь з Галичем, а також частина Поділя й Волинї дістали ся Австрії, — а тим самим і спірний до тепер пункт — Львів переходив на її власність. Про се повідомлено з обох сторін обі окупаційні армії — і по полагодженю ріжних формальностий дн. 15 вересня по 12 годині в полудне останні відділи російських війск покинули Львів. Безпосередно по тім ґен. Гадік видав розказ заняти його війскам австрійським.

Як відбула ся сама інсталяція нового австрійського правительства у Львові, про се оповідає автор в останнім розділї, IV-тім („Інсталяція нового правительства“).

IV.

В кінцї четверта праця д. Г. Ґросмана п. з. Промислова й торговельна полїтика Терезіянсько-Йосифинського правительства в Галичинї 1772—1790.

„Що тикаєть ся Галичини, говорить автор на вступі згаданої працї, то терезіянїзм, а ще більше йосифинїзм не тїшив ся в нас доси додатною оцїнкою своєї економічної полїтики. Цїлий ряд лїтературних документів від Magna Charta Леопольда, від працї Слотвінського, а головно від твору Калїнки про Галичину почннаючи, аж по нинїшний день, усталив з малими виїмками опінїю сеї полїтики як ворожої шляхтї, яку знов інтентифікували з цїлим краєм. А рівночасно пятнували сю полїтику не тільки як антишляхоцьку, але й як антимійську й антипромислову, що руйнувала торговлю й прозябаючий промисл — фіскалїзмом, полїтикою митовою й ворожою полїтикою промисловою, примінюваною не в інтересї Галичини, але дїдичних країв. Більш як від пів столїтя усталив ся загально майже повторюваний осуд, що „австрійське правительство з безпримірним риґором переслїдувало всякі прояви промислового житя в Галичинї“ (Калїнка), вважаючи її тереном збуту для промислу країв дїдичних (В. Лозїньский, др. Т. Рутовский, Шнір-Пепловский, др. Г. Яворский, кс. Хотковский). Тимчасом вичерпуючі дослїди над сею епохою довели до просто відмінних результатів й виказали, що наведений висше погляд — хибний. Близший розгляд дотогочасної лїтератури переконує, що була вона оскарженєм без доказів (ст. 1045—1046).

„Тер.-йосифинське правительство, цитуємо дальше слова автора, не тільки не було антипромисловим, але навпаки примінювало у Галичинї полїтику замітно меркантильну, при помочи всїх питомих сьому систємови радикальних методів і середників, які вже перед тим виробили ся були на Заходї. Було се річю природною. Галичина, яка становила доси частину укладу, що біг по лїнїї анархо-февдального розвою — через карастрофу розбору стає втиснена в уклад, який кружить по лїнїї просто відмінній, централїстично-бюрократичної держави мілїтарної, і — природна річ — починає підлягати впливам більшого орґанїзму, якого стала частиною, отже в данім разї впливам полїтики меркантильної.

Очевидно, зі становища тогочасної галицької шляхти зміна така системи економічної полїтики була під суспільним оглядом наглою революцією, яка грозила їй висадженєм з дотеперішньої провідної ролї суспільної в користь нових елементів. Становище се зрозуміємо вповнї,

коли пригадаємо собі економічні відносини у Польщі в хвилї власне першого її розбору, — той par excellence феодально-аґрарний її характер й те виїмково упривілїоване становище в нїй власне шляхти-аґраріїв, інтересам яких підпорядковані були всї инші суспільні кляси (міста, промисл, торговля і т. д.).

Та не зважаючи на се спеціяльне упривилїоване, рільництво у Польщі находило ся в аж надто критичнім станї. Екстензивна господарка по лятифундіях й небувалий угнїт панщизняних хлопів зробили, що рільна господарка була чим раз більше ірраціональна, а тим самим чим раз менше видатна. А з упадком рільництва з конечности поступав упадок і самої Річипосполитої, яка власне опирала ся на аґрарній орґанїзації. В тих умовах скорше чи пізнїйше мусїла прийти реакція проти сьому аґрарному напрямови, як прийшла — зовсїм анальоґічно — вже перед тим на Заходї. Реакцією сею був власне — меркантитїзм.

„На тлї сеї історичної перспективи, каже дальше автор, меркантильна полїтика австрійського правительства в Галичинї представить ся нам в зовсїм новім світлї. Що через полїтичні випадки не мало часу витворити ся у нутрі, те наслїдком розбору прийшло зо-внї. Прийшло готове у формі викінченого й передуманого систему й пляну діланя і тому надто насильно потрясло істнуючими відносинами. Одначе сам прихід був, як ми бачили, неминучий.

„Вириванє й підношенє з цїлого арсеналу меркантильного системи одної тільки боротьби зі шляхтою, пояснюванє сеї боротьби в Галичинї виключно оглядом національного угнїту заборчого правительства, яке намагало ся здавити „найбільш освічену“ верству народу — не показує зрозуміня відмальованого тут визначного історичного процесу. Прецінь на національнім і полїтичнім полї одержала шляхта не одну концесію (прибічна ґвардія, становий сойм, forum nobilium і т. д.), коли власне безоглядна боротьба вела ся на полї господарчім. Зрештою тїсним і невистарчаючим є пояснюванє національними взглядами факту такого загального в цїлій західній Европі і в цїлій сучасній Австрії, як боротьба консолїдуючої ся бюрократичної держави проти феодальної вузкости й анархії. В Галичинї і Польщі, де від кількох віків панував виключно односторонний аґрарний напрям й який став трівалим через повне погнобленє міст і мійського промислу — полїтика меркантильна, з природи річи звернена проти шляхти, була конечнїйшою нїж де инде.

Не заперечуючи промахів, які справдї мали місце при примінюваню полїтики сеї австрійським правительством у Галичинї, автор тим не менш одначе ставить ся до полїтики сеї і правительства прихильно. „Бути може, каже він, що будучий історик національного житя сеї епохи викриє не одну провину сього правительства й не одну болючу

страту, завдану нації. Ті згляди мусимо тут лишити на боці. Як лїкар, „який шукає здоровля", руководить ся не національними зглядами, але лїкарською думкою (Шумовский), так і для нас при оцїнюваню господарської полїтики австрійського правительства можуть бути міродайними одиноко критерії економічні". З тої точки погляду „несимпатична нам австрійська бюрократія, яка прийшла по розборі до Галичини, була мимо того знарядом історичного процесу, обєктивно неминучого. З того становища мусимо також признати, що меркантильну полїтику промислову правительства — згідну врештою й рівнобіжну з полїтикою західних держав Европи — належить як цїлість виправдати; була для краю історично неминучою, а тим самим управненою, мала за собою правдоподібність успіху, була отже в засадї пожиточною і в інтересї краю пожаданою (ст. 1051—1052).

Приступаючи до подрібного розгляду економічної полїтику тер.-йосиф. правительства в Галичинї в обсязї промислу і торговлї, автор підносить уже на вступі сей факт, що правительство се здавало собі дуже добре справу з того, що новочасний коштовний державний апарат вимагає таких великих грошевих засобів, яких рільництво достарчити не в силї. Погляд сей потверджували відносини, які панували в західній Европі, а також в західних дідичних провінціях.

І в сій точцї промислові інтереси Галичини сходили ся вповнї з фінансовими інтересами держави. „Ми все стояли на тім основнім становищу, писала М. Тереса вже в першій тайній інструкції (27 мая 1772 р.) для гофратів Терека і Гайтера, які мали уладити тимчасову адмінїстрацію краю, що Наш власний добробут — нероздільний від добробуту наших підданих, що один без другого — неможливий; тому отже належить старати ся о піднесенє доходів і могучости монарха не инакше, як тільки через підпиранє загального добробуту і заможности, а між інтересом пануючого і краю не належить робити найменшої ріжницї. А коли дальше признана правда, що правдивим жерелом, з якого пливе дійсний добробут монарха, підданих і цїлої держави, є культура, мануфактури і фабрики, цвитуча комерція й сильна популяція — отже наказуємо звертати постійно бачну увагу на їх закладанє й улїпшенє й поручаємо усувати все, що головним тим жерелам стоїть на завадї" — і т. д. Відповідно до сих загальних пішли потім спеціяльні інструкції для першого ґубернатора ґр. Перґена (6 вересня 1772) і гофрата Коціяна (31 мая 1773), які поручають надавати осїлим по містах ремісникам і фабрикантам ріжні привилеї, наказують звернути увагу на торговельні дороги (з Галичини на Шлезк й Угорщину), підпирати краєвий експорт і т. д.

Взагалї економічні відносини Галичини у хвилї переходу її в під

Польщі під Австрію визначили шляхи, якими пішла промислова й торговельна політика правительства. Бо коли для торговлї ринок самої Галичини не представляв більшого значіня, то очевидно, треба було передовсїм заопікувати ся торговлею транзитною. Бо коли дальше промисл і торговля не могли розвинути ся з причини упадку і занедбаня міст, то правительство старало ся зреформувати мійску поліцію й правну опіку. Коли головною перепоною в розвою краєвого промислу є брак внутрішного ринку, то правительство хоче зарадити сьому через відповідну полїтику популяцийно-імміґрацийну й вишукуванє експортових доріг. Коли в краю брак відповідних ремісників, то переводить реформу цехів і спроваджує їх з заграниці. І т. д., і т. д.

З черги приступає автор до докладнїйшого розгляду усїх наведених висше заходів австрійського правительства коло піднесеня галицької торговлї і промислу. Отже заки згадане правительство могло забрати ся до безпосередного підпираня властивого промислу і торговлї, мусїло найперш приготовити для нього умови істнованя, т. зн. запевнити йому ринки збуту в сусїдних краях. Найбільше значінє з сього згляду мала для Галичини передовсїм Польща і з огляду на зносини з Ґданьском — Пруси, а дальше Туреччина, австрійські дїдичні краї, Угорщина і Семигород. І ми бачимо, як усюди там правительство старає ся запевнити збут галицьким продуктам, хоч стараня сї не все вінчали ся успіхом.

Що тикає ся Польщі, то австрійське правительство, свідоме того, що торговля з сею державою становила у привозї й вивозї одну третю часть усеї галицької торговлї, і що завдяки середньовічним польським цлам (пр. транзитне 12 згл. 14%, вивозове 10 згл. 12%) була дуже утруднена, всїми силами намагало ся заключити з нею трактат, опертий на повній взаїмній торговельній свободї. В першій мірі побивав ся за сим дуже власне цїсар Йосиф, який, будучи сам прогібіціонїстом, власне для Галичини хотїв зробити виїмок, посвячуючи в її інтересї навіть по части інтереси країв дїдичних! Та хоч з польської сторони пропозиції сї відкинено, то все таки заключений трактат (1775) був для Галичини корисний, бо знижував привозове цло на 4%, транзитне на 1% а вивозове на $^{5}/_{12}$%, і — що найважнїйше — давав вільний сплав Вислою. Трактат сей доповнено пізнїйше ще декількома додатковими постановами, пр. про українську транзитну торговлю 1778 р. й ин.

Ще гірше складали ся торговельні відносини з Прусами. Подібно як з Польщею, хотїв цїсар Йосиф і з сею державою заключити торговельний договір, який Галичинї отворив би вільний доступ до моря і Ґданська. Із за розбіжности одначе економічних і полїтичних інтересів обох ривалїзуючих зі собою держав до заключеня його не прийшло,

не зважаючи на кілька разів поновлювані проби в сій справі (1773, 1776, 1780, 1786).

Старало ся правительство навязати живійші торговельні зносини між Галичиною і Туреччиною. В тій цїли підняло воно заходи коло ревізії дотеперішних торговельних трактатів з Портою — з одного боку, а з другого — бажаючи заступити замкнену Прусами дорогу ґданську иншою, стало підпирати експорт на південь Днїстром і Прутом. В результатї тих заходів прийшов торговельний договір з Туреччиною з дн. 24 II 1784, який признавав Австрії однакові торговельні привилеї з Францією, Анґлією й Росією, і забезпечав орієнтальну австрійську торговлю перед ріжними шиканами, на які була виставлена до тепер.

Що тикаєть ся торговельних відносин Галичини до австр.-угорських країв дідичних і ролї в сих відносинах самого австрійського правительства, то справа ся представляєть ся в дійсности як раз навпаки, як привикли представляти її доси. Бо власне тут, де бачили доси один тільки митовий утиск Галичини, виявляєть наглядно зрозуміне правительства для економічних потреб краю.

Як відомо, у хвилї прилученя Галичини до Австрії панував в сій останній систем безоглядної прогібіції, який перейшов відтак вправдї (1775) в систем лагіднійшої митової охорони, все-ж таки одначе з досить високими протекцийними цлами. Отже примінене до Галичини прогібіції було би тодї для неї убійчим. Бо в дідичних австр. краях на місце заказаних заграничних вступали в обіг товари краєвої продукції. Тимчасом Галичина продукції такої не мала, а заграничні товари спроваджувано сюди не для місцевої консумції, але для дальшого транспорту через Броди на Схід. Заборона отже чужих товарів — з одного боку — зруйнувала би зовсїм сю одиноку галицьку торговлю, з другого — краєвий промисл на сїм не виграв би нїчого, бо... промислу такого не було. Вправдї через впроваджене до Галичини прогібіції міг був зискати промисл країв дідичних (забираючи Галичину виключно для себе), одначе правительство на се не згодило ся і в інтересї Галичини пішло иншою дорогою. **Галичина була**, поки що провізорично, **з границь австрійського цлового системи виділена**!

Тільки в звязку і в рамках схарактеризованої висше торговельної промислової полїтики правительства зовнїшної можна зрозуміти, як слїд, таку-ж полїтику його внутрішну. „Ми в Галичинї, говорить автор, по довголїтних тяжких намаганях краю сотворити промисл, по богатьох заводах або невдалих пробах, знаємо нинї, що не повстає він із дня на день. Знаємо також, що не можна сотворити його в краю Ескімосів, бо до свойого повстаня й істнованя мусить мати численні й ріжні умови, які мусять істнувати наперед. Дивно, що наша історично-економічна лї-

тература розуміня сього для обговорюваної епохи не показувала. Підношено закиди, що правительство давило краєвий промисл, або принайменш відмовляло йому помочи. **Н і я к и й т а к и й в и п а д о к з ж е р е л н е в і д о м и й н а м.** Скільки разів зголошено намір заложити більшу фабрику — правительство ставило ся до сього прихильно й привбіцювало поперте. Очевидно, жадане, щоби правительство по окупації Галичини закладало само або субвенціонувало фабрики, є нерозумним і в сучасних економічних умовах Галичини було навіть неможливим. Заки можна було подумати про безпосереднє підпиранє промислу (субвенціями або преміями і т. д.), належало приготовити бодай найпотребнійші умови його істнованя. Політика промислова правительства розпадаєть ся отже на два основно відмінні періоди. Період 1773—1783, то роки підготовчої праці для промислу, коли на перший плян виступають інтереси торговельні, а на полї промислової політики правительство стараєть ся о приготованє конечних умов, отже о дороги й почти, о поправу кредитових відносин і гіпотеку, вексльові суди й правну безпеку, о сотворенє ринків збуту, мійської консумції й робітників (знесенє підданства), торговельні трактати і т. д. Безпосереднє підпиранє промислу було тоді неможливим. Важні експортові інтереси рільництва й торговлї наказували виділити Галичину митом, допускаючи до краю чужу конкуренцію. В тих умовах правительство не могло субвенціонувати підприємств, які мусїли би змагати ся за своє істнованє в тяжкій конкуренційній боротьбі зі старим промислом заграничним й австрійським. Правительство, даючи більші позички, мусїло би — природна річ — стреміти до обезпеченя скарбових сум, що довело би до даваня фабрикам виключних привилеїв і приміюваня — прогібіції! Що-йно, коли в першім десятилїтю переведено в цїлости або в части вичислені висше реформи на полї адміністрації, законодавства і т. д., коли заразом загальний огляд на економічний розвій краю довів до знесеня цлового виділеня Галичини й заведеня прогібіції, себто коли виключено чужу конкуренцію й забезпечено внутрішний ринок, — що йно тоді в рр. 1784—90 надійшов час до безпосередної опіки правительства над промислом. І справдї виступає він тепер на перший плян замість інтересів торговельних й йосифинське правительство приходить йому з помічю чи то субвенціями, чи вивозовими преміями, чи иншими способами заохоти.

Вкінцї, для прикладу, розглядає автор декілька таких способів детальнїйше, — отже: політика популяцийна, правительственні закупи, політика фінансова, звільненє від рекрутації й кватирунку, політика комунікацийна й тарифова, державні субвенції й премії вивозові, цлові опусти і т. д. *Ів. Кревецький.*

Бібліографія

(оцінки, реферати, замітки).

Історія політична і культурна.

С. А. Корфъ — Древлянскій князь Малъ (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1912, II, ст. 332—342).

„Мал князь деревський“, записаний на сторінки історії капризом долї, останніми часами звернув на себе особливу увагу дослідників. Недавно ак. Шахматов в своїх „Разысканіяхъ“ поставив гіпотезу про „Мала Кольчанина“, князя м. Кольца = Клечеська, що мовляв заступив місце в лїтописнім оповіданню давнїйшого героя деревського повстання Мистишу Свенельдича. Тепер проф. Корф зовсїм вичеркує Мала з поміж людей, вважаючи се імя простим непорозумїннем. Він виходить з звісного, давно розваженого дослїдниками контрасту, що лїтопись, згадуючи князя Мала, в иньших випадках іґнорує його і виводить самих „Деревлян“, „Деревську землю“ як властиву репрезентацію і управу землї. Дослїдники толкували се тим, що князї не грали в тім устрою ролї рішучої і стояли на другім плянї супроти громади і її лїпших мужів[1]). Проф. Корф добачає тут суперечність неможливу і розвязує її, викидаючи князя Мала з лїтописи, як непотрібну вставку, як просте непорозуміннє. Властиво не робить се від себе, а користуєть ся відкритєм свого товариша по гельсінґфорському унїверситету проф. Піппінґа, що в своїй недавній розвідцї про імена Днїпра (De Skandinaviska Dnjeprnamen, Studier i Nordisk Filologi, 1910, c. 27) дав таке толкованнє слову „Мал“: в оповіданню про сватаннє деревського князя

---

[1]) Пор. Історію України-Руси I², с. 336.

лiтописець хибно зрозумiв се слово; слова Деревлян „да поиди за князь нашъ за Малъ“ в своїй первiснiй скандинавськiй формi значили просто — „вийди за нашого князя“; mãl, mali се правний скандинавський термiн: захiдно-ґотське право (Västgötelagen) признає шлюб правним тiльки „за посагом i умовою“, maep mund ok maep maeli, а лiтописець вираз giptas maep mali зрозумiв як gifta sig med Mal — як пропозицiю вийти за „князя Мала“. Приймаючи вповнi сей здогад проф. Пiппiнґа, проф. Корф вважає дальшим результатом сього непорозумiння i вставку iменя Мала в оповiдання про рiшення Деревлян — „поимемъ жену его Вольгу“ i ґльосу „бѣ бо имя єму Малъ, князю дерьвьску“, i вичеркує iмя сього князя з цiлого оповiдання[1]), а натомiсть пiдчеркує як важний факт „употребленiе лѣтописцемъ древне-скандинавской брачной формулы“, як свiдоцтво „того большого влiянiя, которое оказывало скандинавское право на славянскiя племена сидѣвшiя вдоль и около великаго пути изъ варягъ въ греки“. По його гадцi, сей факт доказує потребу бiльшої уваги для скандинавських впливiв. „Настоятельно требуется параллельное изученiе древне-скандинавскаго и древне-русскаго права; такимъ образомъ могутъ проявиться самые неожиданные сюрпризы, и только такимъ образомъ можетъ быть пролитъ новый свѣтъ на культурное и общественное взаимодѣйствiе славянъ и варяговъ, отъ котораго зависитъ вѣрное опредѣленiе начала русскаго государства и русскаго права“.

Потребi порiвняних студий скандинавського i староруського права, розумiєть ся, можна тiльки притакнути, але такi речi, як форма Västgötalagen в устах деревського вiча се такий „сюрприз“, вiд якого не наберещ особливої охоти до скандинавських студий. Як виходило б з слiв проф. Корфа, вiн думає, що деревлянське вiче справдi давало своє поручення в скандинавських термiнах: „для Древлянъ такой бракъ кiевской княгини являлся, конечно, актомъ чрезвычайной важности, и немудрено потому, что они предлагали и предполагали облачить (!) его въ самую торжественную форму; а таковой, очевидно, являлась болѣе культурная скандинавская форма; неисключена къ тому же и другая возможность; скандинавская форма брака можетъ находить ся въ связи со скандинавскимъ происхожденiемъ самой Ольги“ (с. 342). В сiм д. К. i бачить доказ скандинавських впливiв „на славянскiя племена сидѣвшiя вдоль и около великаго пути изъ варягъ въ греки“. Тим часом як старий лiтописець очевидно представляв собi Новгород i Київ головними гнiздами варяства i очевидно з сього боку протиставляв київським По-

---

[1]) Завважу, що тi стилiстичнi подробицi, на якi наполягає д. Корф, не iстнують в старшiй версiї Повiсти, а iмя Мала вона таки має.

лянам таку глуху провінцію як Деревську землю, у проф. Піппінґа і проф. Корфа виходить навпаки: деревська громада знала і уживала скандинавську правну термінольоґію, а от київський літописець, провідник варязьких тенденцій, був обзнайомлений з ними слабше і переплутав, не зрозумівши звичайної шлюбної формули. Се дійсно „сюрпріз"!

М. Грушевський.

Россія и Италія. Сборникъ историческихъ матеріаловъ и изслѣдованій, касающихъся сношеній Россіи съ Италіей, томъ I, выпускъ 1. СПб. 1907, стор. IV+114; выпускъ 2, ib. 1911, стор. 212, томъ III, выпускъ 1, ib. 1911, стор. 181+10 факсіміле.

Починаючи від 1895 р. петербурська Академія Наук, а спеціяльно її історично-фільольоґічний відділ робив заходи, щоби заснувати в Римі постійну наукову інституцію, на взір інститутів инших держав, і приступити до систематичного використаня римських бібліотек, особливо ватиканського архіва. Остаточно аж від початку 1905 р. удало ся виконати сї наміри і в Римі осаджено ученого кореспондента, що мав приступити до розробленя італійських матеріялів до історії Росії. Нагляд над роботами кореспондента віддано „постійній історичній комісії", утвореній в історично-фільольоґічнім відділї Академії. Комісія видала для кореспондента докладнійшу інструкцію: він займає ся головно розслїдом італійських архівів і бібліотек і описує важнійші їх відділи, що відносять ся до історії Росії та приготовляє документи для наукового виданя; ціль описей — означити місце знахідженя матеріялу, його розмір, дати можність орієнтувати ся в нїм і дати, в головних нарисах, понятє про його зміст, взагалї облекшити наукову роботу на будучности; виданє документів має ввести в науковий оборот новий історичний матеріял.

Відповідно до сеї проґрами мають виходити дві серії видань: 1) „Памятники культурныхъ и дипломатическихъ сношеній Россіи съ Италіей", — туди війдуть матеріяли, що творять більше-менше цїлість: документи в історії сеї або тої місії, чи посольства; жерела, що стоять в близшім відношеню до якогось міжнародного пляну чи підприняття; дані, звязані з іменем замітної історичної особи, або з періодом, що творить для себе цїлість. 2) „Россія и Италія. Сборникъ историческихъ матеріаловъ и изслѣдованій, касающихъся сношеній Россіи съ Италіей" — тут підуть описи архівів і бібліотек; відділні документи, що не могли б війти до „Памятників"; всякі справозданя, замітки і ин. — „Памятники" дотепер не вийшли на світ (в першім томі мають появити ся матеріяли до часів Антонія Поссевіна 1578—1587 рр.); в серії „Россія и Италія" випущено три випуски, які тут реферуємо.

Кореспондентом Академії в Римі є Е. Шмурло, відомий з давнїйших робіт, дотикаючих Італії; про його занятя маємо справоздаия за 1903—10 рр. (I, 1, стор. 1—14; III, 1, стор. 1—15, 42—51, 179—181).

Осередком робіт був ватиканський архів. Наперед приступлено до загального познайомленя з архівними катальоґами (в числї 681), щоби здобути вказівки, де знаходять найважнїйші матеріяли до історії Росії; таку підготовляючу роботу треба було перевести на початку, щоби не розбити занадто сил і мати основу під детальнїйші студії. Вказівки про матеріял вложено в катальоґ на картковій системі. Найважнїйшим „фондом" архіва показала ся польська нунціятура; кореспондент почав складати її опись і довів її до кінця XVI в., так що приступлено до друку (вийде на світ в II т. Россія и Италія); ся нунціятура має на переломі XVI—XVII в. прогалину майже 30 років і через те здержала ся дальша опись — треба було шукати останків по инших архівах. Рівночасно збирав кореспондент матеріял до виданя тому актів, що має обіймати 1578—1587 рр., епоху діяльности відомого єзуїта Посевіна. В польській нунціятурі знайшов ся богатий матеріял (тт. 15—34), здебільша використаний Турґеневим, Тайнером і Пірлїнґом: се по части депеші нунціатури, письма папи і секретаріяту, переписка нунція, по части папери самого Посевіна. Для доповненя сеї збірки звертав ся кореспондент на всї сторони і перешукав всї важнїйші архіви, які описані по части в справозданях.

В першім випуску т. I зібрав Е. Шмурло звістки про ватиканський архів. Опись розпочинаєть ся замітками про склад архіва і його давнїйшу історію, та виказом лїтератури; слїдує загальний показчик по відділам. Ся опись не входить в подробиції, але дає добрий погляд на склад архіва і облекшує першу орієнтацію.

В другім випуску т. I маємо докладнїйший огляд єзуїтського архіва, що нинї входить в склад римського державного архіва (Archivio di Stato di Roma). Архів дає цїнний матеріял для історії єзуїтської пропаґанди особливо в руських провінціях Корони і на Литві. Е. Шмурло приводить деякі документи в цїлости, а инші переповідає. Так маємо звістки про люблинську колеґію, листи Станислава Гербеста про Ярослав і Вильно (с. 122—3), єзуїта Павла Кампана також з Вильни (с. 128—133), листи Скарґи і ин. Виленська колеґія має дуже богатий матеріял; для нас інтересні особливо звістки про папський семінар для Русинів, заснований в Вильнї Посевіном: є для нього докладна інструкція, спис учеників, справоздаия і ин.

В першім випуску т. III є кілька екскурсів, присвячених поодиноким документам, які видавець публїкує. І так є нові реляції про побут Петра В. в Віднн і Замості (с. 15—22); грамота Івана Василевича до

медіоланського князя Джан-Марії Ґалеаццо (с. 22—27); замітки про Марка Мартиновича, учителя морського діла кін. XVII в. (с. 27—40); про портрет Петра В. Врешті маємо матеріяли до біоґрафії Юрія Крижанича: про його побут в грецькій колеґії в Римі і невдалу пробу виїхати на Русь для пропаґанди 1644 р. (с. 52—113) і опись двох збірників документів з 1694—1703. До сього випуску долучені теж факсіміле з письма Юр. Крижанича і згаданих збірників.

І. Крипякевич.

Ks. Dr. Szydelski — Archidyecezya Lwowska na synodzie w r. 1641. (Przewodnik naukowy i literacki 1910, ст. 712—721, 805—818, 806—918, 972—986, 1079—1201).

Акти львівського католицького синоду з липня 1641 р. були видані сучасним друком; автор розвідки хоче їх близше розслідити, передовсім тому, що відносини львівської архідієцезії ріжнили ся від инших ізза положеня її на „кресах". Матеріял зібраний досить інтересний, особливо з побутового боку; але спеціяльно цікавих річий для нас небогато. Синод 1641 р. відносинами до православної церкви майже зовсім не займав ся; в консисторських актах того часу записана тілько одна справа, що вказує на напружені відносини між духовенством обох церков. Парох костела Д. Марії на краківськім передмістю у Львові вносить жалобу на Івана руського пароха церкви Воскресеня, що дав у своїй церкві шлюб католикам Янови Трачеви і Амврозієви Пйонтковскому з жінками православної віри. Воскресенський піп мусїв ставати перед консисторський суд і піддати ся карі: мав „направити сю соблазнь" і оголосити в церкві, що мішані подружя неважні, відсидїти арешт одного дня при своїй церкві і заплатити 5 гривен консисторови, а 5 гривен на прикрашенє церкви. Кс. Шидельский хвалить сей засуд, як дуже поміркований і розумний, що вказує на велику толеранцію латинників до православних (ст. 1087—8).

З инших справ руських записаних в консисторських актах приводить автор справу між Андрієм Сльозкою, відомим нашим друкарем, що носить імя арцибіскупського друкаря, і його конкурентом Михайлом Скольським (ст. 1106—8).

До історії турецьких походів є звістки про оборону Бучача 1672 р., а саме костела Д. Марії, якого боронили руські міщане, і про таку ж оборону с. Буща в Бережанськім 1667 р. (1184—5).

Нарештї знаходять ся деякі записки до біоґрафії Якуба Ґавата, автора інтермедій виданих 1619 р. В часї синоду він був парохом у Вижнянах і брав участь в синодї 1641 р., — а тільки автор подає назвиско з похибкою як Gawał (ст. 719). Ґават не міг погодити ся з своїми віка-

ріями і оден з них, Надибский мусїв аж ставати на епископський суд; парох жалував ся, що мусїв його напоминати, щоби добре відправляв служби „neque inter familiam, praecipue vero muliebrem sexum conversetur“; вікарія засуджено на 4 гривни кари і дві неділї арешту (ст. 812, 1195). *І. Крипякевич.*

Н. Померанцевъ — Страничка изъ такъ называемаго уніатскаго дѣла (Русская Мысль 1909, кн. 1, ст. 61—78).

А. Стаховичъ — Холмскій вопросъ (Ibid. 1911, кн. 2—3, ст. 74—95 і 87—105).

Невеличка статейка д. Померанцова містить в собі кілька інтересних фактів до історії многострадальної Холмщини. Д. Померанцев оповідає про те, як мало знали у Петербурзї про униятську справу, як він сам не мав про неї найменьшого понятя, їдучи на посаду прокурора сїдлецького окружного суду; оповідає про діяльність Москвина і Громеки, про насильства останнього над унїятами, дає характеристику попів москвофілів, викликаних з Галичини, — характеристику дуже непідхлїбну, до речи сказати, нарештї згадує за свої (увінчані успіхом) зусилля скинути уніятські справи з плечий суду на виключне „усмотрѣніе“ адміністрації... До статї додані деякі документи: лист еп. Куземського і листи ґен. ґуб. Коцебу до Громеки.

Статя д. Стаховича має иньший характер: її ціль познайомити широке российське громадянство з Холмською справою, про котру воно не має найменьшого понятя. Звідси популярний характер статї. Колиж ми її й відмічаємо, то для того, що автор, мимо відомої своєї неприхильности до українців і укр. руху, не може не признати великої шкоди від гоненя на Українців в Холмщинї. Цікава статя ще й тим, що д. Стахович в противність до польських авторів, стверджує укр. характер краю і населення його. Автор сам побував на Холмщинї і розглянув ся в тамошній ситуації, що побільшує значіннє його статї, написаної досить обєктивно. *В. Дорошенко.*

Проф. Мих. Грушевскій — Очеркъ исторіи украинскаго народа. Изданье третье, дополненное. Київ 1911, ст. 468. Отсе видане ріжнить ся тим від попередних, що тут пропущена кінцева глава — огляд сучасного положеня українського народа і руху. Детальнїйше обговорює автор поодинокі питаня сучасного українського житя в працях: „Украинство въ Россіи, его запросы и нужды“ (відбитка з 2-го вид. Очерка) і „Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ“, які являють ся неначе продовженем „Очерка“. Крім того основно перероблений і доповнений в сїм виданю особливо виклад історії останнїх трох столїть, XVII—XIX.

Русская Исторія въ очеркахъ и статьяхъ. Составлена при участи профессоровъ и преподавателей подъ редакціей проф. М. В. Довнаръ-Запольскаго. Томи I—II, ст. 607+439. В виданю, якого перший том вийшов першим виданем ще 1904 року уміщені статї більше як сорок авторів. В перших двох томах маємо працї: М. Смирнова, П. Ґолубовского, А. Поґодіна, Н. Полонської, А. Лободи, Ю. В. Ґотье, М. Довнар-Запольского, Д. Ушакова, Вол. Антоновича, С. К. Шамбинаго, П. Іванова, Ів. Кореневского, Г. Шмелева, Г. Максимовича, А. Ґнєвушева, І. Катаєва, В. Перетца, Н. Мендельсона, Д. Айналова, В. Ґеорґієвского, А. Яцимірского, М. Біляшевського, В. Пічета, та Е. Щепкина.

Смоленская Старина. Изданіе смоленской ученой архивной коммисіи, Выпускъ первый часть 1—2, Смоленск 1909—1911, ст. XVI+16+371+195. З поміж численних заміток і праць сего випуска вибиває ся обємом своїм на перше місце праця Н. Редкова: „Преп. Авраамій смоленскій и его житье, составленное ученикомъ его Ефремомъ. Опытъ историко-литературнаго изслѣдованія". (ст. 1—176). Иньші замітки присвячені головно дослїдам історичних памяток та документів, що відносять ся до Смоленска.

Минская Старина. Труды минскаго церковнаго историко-археологическаго комитета. Выпускъ второй подъ завѣдываніемъ хранителя музея Д. Скрипченко, Минск, 1911, ст. 268. Тут маємо статю бар. Тизенгавзена: „Нѣкоторія статистическія данныя о народонаселеніи Западнаго края" (ст. 1—25) з додатком статистичних таблиць (ст. 26—110) та Д. Скрипченка: „Чего они добиваются: автономіи или же независимаго государства? (По польскимъ прокламаціямъ). Решта матеріяли: до історії північно-західного краю, із слуцької старовини, опис рукописів і старих книг мінського церковного музея, казки, леґенди, піснї. *М. Ф.*

Ф. И. Свистунъ — Матеріалы для исторіи города Снятина надъ Прутомъ (Вѣстникъ „Народнаго Дома". Льв. 1910, ч. 5). Виписки з рукоп. моноґрафійки про Снятин Л. Кропивницького з р. 1839, дальше доповнення самого автора на підставі головно „Актів ґродських і земських", вкінцї 2 офіціяльні маґістратські грамоти в руській мові з 1725 і 1750 рр., які находять ся в бібліотецї львівського „Н. Д.".

Ф. И. Свистунъ — Изъ исторіи шпиталя фундаціи Кн. Константина Острожскаго въ Тарнополѣ (Вѣстникъ „Народнаго Дома". Льв. 1910, ч. 6). Грамота кн. К. Острожського з да-

тою: Острог, 30. VI 1600 р., якою рішає спір між фундованим ним у Тернополї руським шпиталем й одним Жидом о волоку землї — в користь шпиталя.

Ф. И. Свистунъ — Учредительная грамота церковнаго братства въ Гологорахъ 1602 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома". Льв. 1910, ч. 7—8). Фундацийна грамота церковного брацтва в Гологорах еп. Ґедеона (Балабана) з р. 1602 з конфірмацією еп. Йосифа Шумлянського з р. 1669.

Ф. И. Свистунъ — Матеріалы для исторіи Хмельниччины въ Червонной Руси (Вѣстникъ „Народного Дому". Льв. 1910, ч. 6). Декілька документів, виписаних із т. зв. „radzieck-их" книг Долини, про появу в місточку й околиці козаків 1648 р. й про становище місцевого руського населеня (пр. долинський парох враз зі своїми парохіянами вийшов на зустріч козакам з хоругвами і хрестами й ин.).

Ф. Лабенскій — Уставная грамота братства Воздвиженія Честнаго Креста въ Страшевичахъ возлѣ Стараго Самбора (Вѣстникъ „Народнаго Дома". Льв. 1911, чч. 9, 11—12). Дослівний текст „артикулів" брацтва з пол. XVII ст.

Ф. И. Свистунъ — Зачатки русскихъ народныхъ школъ въ Галичинѣ (Вѣстникъ „Народнаго Дома". Льв. 1910, чч. 6—12). На підставі друкованих матеріялів й по части особистих споминів автор характеризує галицько-руське народне шкільництво кін. XVIII й 1-шої пол. XIX вв. *І. К.*

А. Грушевскій — Н. А. Маркевичъ (Журналъ Мин. Нар. Пр. 1911, кн. 1, ст. 59—141). В своїм інтереснім і ґрунтовнім етюдї „З минулого української лїтератури й історіоґрафії" докладно знайомить нас д. О. Грушевський з лїтературними, етноґрафічними, історичними і архивними роботами автора „Украинскихъ Мелодій". Статя д. Грушевського цінний набуток для нашої науки, в котрім за останні часи помітно деяке оскудїнне на такі роботи.

Др. К. Лучаківський — Промови Антона Любич-Могильницького (Недїля, 1911, ч. 25—26).

Його ж — Промови послів Устияновича і Гушалевича (ibid. ч. 27—28). Автор публїкує з початку промови Могильницького в першій сесії галицького сойму, а далї для кращого вiдтїнення їх також промови Устияновича і Гушалевича, котрі вражають нас мертвотою своєї мови. *В. Д.*

Ф. И. Свистунъ — Письма Михаила Качковскаго (Вѣстникъ „Народнаго Дома". Льв. 1909, чч. 11—12, 1910, чч. 1—4, 6).

Повний текст або виїмки з 31 листів відомого галицько-руського діяча Мих. Качковського з рр. 1849—1862 до о. І. Ільницького, пароха в Сільци коло Самбора, Я. Головацького й Б. Дідицького. Листи сї (головно до Головацького й Дідицького) подають богато цікавих причинків до історії національно-культурного (передовсїм лїтературного) руху серед галицьких Русинів в тих часах. *І. К.*

С. Русова — Просвітний рух на Вкраїнї в 60-х роках (Світло р. I, 1910—1911, кн. 6, ст. 34—42). Про недїльні школи.

Др. О. Михалевич — Про унїверситетське життя в Петербурзї в 60-ті роки м. ст. (Недїля 1911, ч. 15). Дрібничка до біоґрафії Костомарова.

Др. О. Михалевич — Спомини про Шевченкових другів (Недїля, 1911, ч. 11—12). Спомини про петербургську громаду 60 рр., головно про Костомарова.

Д. Д. — Микола Костомаров (Світло, р. I (1910—11), кн. 4, ст. 19—30). Лїтературно-біоґрафічний нарис з нагоди 25-лїтя смерти.

Е. Ѳ. Юнге — Изъ моихъ воспоминаній (Вѣстникъ Европы, 1911, кн. V—IX). Спомини панї Юнґе, уродженої ґр. Толстої, мають інтерес і для нас, бо згадує вона про Костомарова й Шевченка, котрих особисто знала і з котрими була в гарних відносинах.

В. Чепелянський — Великий учений діяч Соборної України (Світло, р. I (1910—1911), кн. 4, ст. 33—39). Стаття з нагоди 25-лїтного ювілею лїтературно-наукової діяльности проф. М. Грушевського. *В. Д.*

Кіевъ въ восьмидесятыхъ годахъ. Воспоминанія старожила. Київ, 1910, ст. 211. Спомини, писані без пляну і системи, просто з памяти. Ряд фактів менше або більше характеристичних з житя адмінїстративних і громадських діячів Київа в 80 рр. — почавши від полїцмайстра а скінчивши на штундї і Жидах. Автор обіцює дати ще спомини з першого десятилїтя 900-их років по тій-же „системі“. *М. Ф.*

Лїтература.

Joh. B. Aufhauser — Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung (Byzantinisches Archiv H. 5), Липськ, 1911, XII, 255 ст., 7 табл. 8°.

Ся робота вийшла з семінара пок. Крумбахера, тож носить на собі всї цїхи знаменито задуманого і переведеного досліду, тим більше, що факультетська підмога дала авторови нагоду зібрати потрібний ру-

kописний матеріял на місци у бібліотеках Афона, Атен і західної Европи. Автор поставив собі задачею прослідити розвій леґенди про чудо св. Юрія із змієм і царівною і дійшов до висновку, що воно пізнійший додаток до первісного сказанія про замучене святого. Всїх чуд — 13, з чого чудо із змієм і бісом сталось за житя святого. Вони рідко коли зібрані разом, бо чудо із змієм перемогло всї инші і виперло їх майже зовсім не тільки з славянських прологів і житий, але навіть і з грецьких. Для прикладу вкажу на рукописи музея Петрушевича: в них аж 16 статей з чудами св. Ґеорґія, з чого тільки в Прологу № 27 з пол. XVI в. находимо три чуда: о поповім синови, наверненім сарацинї і пастусї укушенім змією. Всї инші — чуда про змія і царівну. А що Aufhauser не знає останнього чуда з пастухом, то всїх чуд маємо 14. Автор займаеть ся виключно чудом з змієм, яке він розбирає у цїлому рядї редакцій. Леґенду саму в найширшій риторичній обрібцї розбиває він на 167 точок (ст. 153—160), в яких голосїнє царя над дочкою займає 32 пункти (точ. 34—66). Голосїнє се дуже інтересне своєю будовою, основаною на злуцї почувань царя і історії всеї подїї. — Автор стежить за розвоєм леґенди не тільки в рукописах житийних старших, але і в народній мові, по загальному методу всеї працї. Отже виходить з основної, найблизшої церковній редакції і переходить опісля до риторично розширеної, а там до оброблення леґенди в грецькій людовій поезії. Найінтереснїйша пісня, в якій святий просить у царівни позволення спати на її колїнах, поки змій підійде. В часї його сну голуб з неба показує царівнї таблицю з написом: „хто св. Ґеорґія любить, той не пропаде“. Царівна будить рицаря, бо змій наближаєть ся — св. Юрій закладає йому золотий ланцюх на шию і волоче за собою (пор. іконоґрафію, навіть західну вже з XIV в., прим. табл. VII в.); після иншого стиха хапає царівну за косу, садить її на коня і відвозить домів (163 ст. пісня A. Jeannaraki — Kretas Volkslieder).

Статя про чудо із змієм в византийській штуцї (ст. 163) доводить ясно, що іконоґрафія боротьби св. Юрія із змієм не старша від лїтературного оброблення теми, отже з XI в. Латинські леґенди являють ся тільки варіянтами звісних вже грецьких. Отже — увільнене чоловіка з рук сарацинів в Велябрі по рукоп. XI—XII в. та чудо з невірним, що вдарив копієм статую святого. Се друге оповідане походить з 2-ої пол. VII в. Латинська леґенда (182—6) про чудо із змієм XII в. не ріжнить ся нїчим важним від грецької; її розбив автор на 111 точок, з яких плач короля 29—33. Поява св. Ґеорґія не чудесна, бо він хоче напоїти свого коня в озері — королївна остерігає його перед змієм і розказує йому всю історію. Святий просить у Господа чуда (72—78, 83), бере ленти королївни, вяже ними змія і каже їй іти з ним в місто.

Що йно тоді, як горожани повторили за ним символ віри, святий пробив змія і охрестив місто. Як ся леґенда, так і золота леґенда Якова — з грецького жерела, але з рядом перерібок. З золотої леґенди черпали всї середновічні зах.-евр. оброблення, яких все таки не стільки, як на Сході; зато зображень чуда, особливо в різьбі на Заході досить, можливо тому, що св. Юрий може служити образцем рицарської вдачі.

Загальний вивід такий: Леґенди про чудо з змієм походять переважно з XI—XIII в.; історичного підкладу вони не мають, як рівнож не стоять в прямім звязку з житієм святого, що пострадав при Діоклетіанї. А що вже в VIII в. на грецькій почві були устні перекази про се чудо, то можна сказати, що леґенда була плодом грецької аґіоґрафії, яка процвітала в добу VIII—XI в. Звязь леґенди з дохристіянськими мітами про Перзея і Гора не доказана.

Придані знимки узгляднили староруські монети Ярослава Мудрого, але не дають того богацтва матеріялу, який дали тексти і досліди автора. Се одначе не вина автора, якому належить ся велике признане за дуже добру і інтересну працю. *І. Свєнціцкий.*

Проф. В. М. Истринъ — Исторія Сербской Александріи въ русской литературѣ, Выпускъ I. (Лѣтопись историко-филологическаго общества при Имп. Нов. Унив. XVI, ст. II+164).

— Пятая книга хроники Іоанна Малалы (ibidem, ст. 1—51).

В передмові до своєї працї „Александрія русскихъ хронографовъ" висловив проф. Істрін 1893 р. бажаннє, щоби за його роботою пішла „історія сербської Александрії в русскій лїтературі як продовженнє працї акад. А. Н. Веселовского". Для працї над історією східнославянських списків сербської Александрії, яких дійшло до нас велике число в найріжнороднїйших перерібках, потрібно мати під руками близький до ориґіналу грецький текст, який послужив би вихідною точкою при дослїдах над славянським перекладом. Подавши ще в 1899 р. в „Византійскомъ Временникѣ" кілька вісток про грецький список 17 в. історії Александра Македонського, який найшов проф. Істрін в Іверськім монастирі на Атонї, видав він саме тепер сей список як перший випуск „Исторіи сербской Александріи въ русской литературѣ". Віденський текст, який видав Веселовський в своїй працї про сербську Александрію, показав ся дуже коротким у порівнанню зі звісними йому тодї сербськими текстами, тому Веселовский для своїх висновків послугував ся т. зв. народньою книжкою, себто одним із богатьох друкованих новогрецьких текстів.

Під зазначеним у горі другим заголовком надрукована пята книжка хроніки Іоана Малали, що зберігла ся тільки в хроноґрафі Моск. Арх. Мін. Ін. Діл і в анальоґічнім з ним — хроноґрафі Виленського Публичного Музею. Надрукований Архівський текст, а з Виленського додані тільки відміни. При кінці введені такі прикмети перекладу в порівнанню із грецьким текстом, як свобідний переклад, прикмети грецького тексту, який не дійшов до нас, попсовані місця в ориґіналї і перекладї, пропуски й додатки в перекладї в порівнанню із грецьким текстом, неперeложені слова, зложені слова, описові вирази та взаїмна заміна діяльного й страдального роду. *М. Возняк.*

Пр. Ө. И. Титовъ — Очерки по исторіи русскаго книгописанія и книгопечатанія. Выпускъ I. Русское книгописаніе XI—XVIII вв. (съ LXXIV рисунками). Оттискъ изъ журнала „Искусство и печатное дѣло" за 1910 г. 2 л. + 47 ст. + 25 табл. 4°, ціна 4 руб.

Се дуже популярно державний конспект руської палеоґрафії, головно по А. Соболевскому. Ориґінального і незнаного книжка ся не дає нїчого, кромі кількох знимків з київських і полтавських рукописів. Місцями ся неориґінальність і конспективність роботи доводить автора її до очивидної некритичности. Приміром, про глаголицю він говорить весь час виводами акад. Соболевского, без найменьшої згадки про працї Яґіча, якого він навіть не цитує в реченю: „Нѣкоторые даже склонны считать глаголицу болѣе древнею, чѣмъ кириллица"[1]) — ст. 3. На иншім місцї (ст. 39), як автор захотів дати щось від себе, то дав одну велику недомовку. Годї хиба инакше назвати його слова про записи і приписки в рукописах, як недомовкою, коли він згадав тільки про історію походженя рукопису та про вкладні, забувши зовсім про безлїч пісень, поговорок, лїтературних уривків, хронїкарських і господарських записок — важних з огляду на живу мову доби і культурно-національне житє. — Ще раз повторяю, що одиноке цїнне в книжцї — знимки з київських і полтавських рукописів, навіть у 3-х красках, за що належить ся редакції щира подяка. *І. Свєнціцкий.*

Pisma Jana Dzwonowskiego (1608—1625). Wydał Karol Badecki. (Wydawnictwa Akademii Umiejętności w Krakowie. Biblioteka pisarzów polskich. Nr. 58), Краків, 1910, мал. 8°, стор. 118 + (1).

З зібраних тут разом дуже рідких брошур, що під іменем Дзвоновского нераз навіть у тім самім роцї появляли ся кількома накладами,

[1]) Див. у Я. Б. Шницера — Илюстрированная всеобщая исторія письменъ, Спб. 1903, ст. 222 и слѣд.

а саме: „Sejm albo konstytucye domowe, Statut, Niepospolite ruszenie abo gęsia wojna“, та двох додатків до видання „Sejmu“ з 1625 р.: „Konterfet cudowny i siła kozaka Płachty, Ukraińca, który był przyciągnął z Sajdacznym kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy kozaków wybornych i dzielnych mołodców, przeciw ludziom niechrześciańskim, w roku 1620“ та „Pieśń kozaka Płachty“ — з українського боку інтересні головно два згадані додатки. Про них надрукував др. Ів. Франко в XLVII т. „Записок“ гарну статю п. в. „Козак Плахта. Українська народня пісня друкована в польській брошурі з р. 1625“. Ще раз вернув др. Ів. Франко до тої самої пісні в „Студіях над українськими народніми піснями“, присвятивши окремий (XVI) розділ пісні про Козака та Кулину в LXXVIII т. „Записок“. Видавець писань Дзвоновского, хоч старанно вібрав польську й чеську відносну літературу, не знає праць дра Франка.

Перша згадка за пісню про козака й Кулину відносить ся до 1622 р. Автор „Męsopust-y albo tragikomedi-ї na dni męsopustne“ навів тільки початкові слова пісні, яку співає головна особа траґедії Лапікуфель. Є також ся пісня при кінці брошури „Prażonka albo nawara“ з 1640 р. Говорить про се Мацейовский в другім томі „Polski“, де й сказано про сю пісню, що вона „złą ruszczyzną napisana, mając w sobie dużo wyrazów, częścią na Rusi, częścią li tylko w państwie moskiewskiem niegdyś używanych“. Коли можна би відшукати примірник „Prażonki“, на основі її тексту пісні про козака та Кулину та тексту Дзвоновского можна би при помочи пізнїйших варіянтів, друкованих в ріжних збірниках наших пісень і рукописних, реституувати первісний український текст пісні. На всякий спосіб текст пісні у „Prażonc-ї“ певно не буде гірший від тексту Дзвоновского. Тому замітки дра Франка про мову пісні на ст. 12—14 „Козака Плахти“ були би стали в пригоді видавцеви Бадецкому, який змодифікував характеристику Мацейовского о стільки, що „wyrazy te (про які говорить Мацейовський) i dziś jeszcze są używane przez lud rosyjski“.

Пісня про козака й Кулину складає ся із тринайцятьох строф. Кожда строфа будована в той спосіб, що складаєть ся з чотирох восьмискладових віршів, чотирох чотирескладових, двох трискладових і одного постійного трискладового рефрену „Кулина“. В перших десятьох строфах з незначними виїмками перші два вірші замикають питанне Кулини, а прочі відповідь козака. Передрук української пісні не вдоволяючий. До польонїзмів, яких і так повно в текстї Дзвоновского, додав видавець нові, крискуючи о: mój, swój, pokój, twój, pójdem, pójdesz, czółnom, dół. Та сама буква ß в тих самих випадках раз віддана через ж (paneż), другий раз через ш (szczosz). Держачи ся засад, принятих

Академією при передруці старих друків, треба було слово „gisty“ віддати через „jisty“. Не маю під рукою перводруку, а тільки знимку дра Франка в XLVII т. „Записок“, де є „zakriju“ а не „zakryju“ і т. п. Польські тексти писань Дзвоновского видані цілком поправно й видавця стояло богато труду повідшукувати й такі примірники брошур Дзвоновского, які досі були незвісні польським бібліоґрафам. *М. Возняк.*

А. П. Кадлубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ, ст. 1—10 (Сборникъ Историко-Филологическаго Общества при институтѣ кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, томъ VII). Ніжин, 1911.

Се промова на ювилейнім святі в честь Гоголя, яке уладили в 1909 р. харківський університет, харківська міська рада тай історично-фільольоґічне товариство. Автор як історик старої руської літератури вяже Гоголя із двісталітньою українською літературною історією перед ним. Недовго по Наріжнім, який у свойому „Бурсакови“ велить свойому героєви оповідати про бурсацькі мандрівки з духовними кантами, заговорив про се й Гоголь у „Вію“. По дорозі домів, як тільки де запримітили хутір, звертали бурсаки з головної дороги, ставали перед вікнами та на всю губу починали співати кант. Довго їх слухав господар хати, старий козак, плакав прегірко, казав до жінки, що те, що співають школярі, мусить бути дуже розумне, нехай винесе їм отже сала або щобудь такого. Огляд інтермедій веде автора просто в родину Гоголя, що з дитинячих літ привик до театральних і літературних вражінь, видів вистави в домі свойого знатного крівняка Трощинського та сам пробував сил на шкільній сцені. Цінив комедії батька, а кілька епіґрафів із них має „Сорочинская ярмарка“. Напрям, зарепрезентований невіднайденими досі Верґілієвими „Буколіками“ в перерібці Лобисевича та перелицьованою „Енеїдою“ Котляревського, з викликаний звісними уподобаннями української літератури XVII—XVIII вв., прибрав Наріжний в форму повісти або роману. В сліди Наріжного пішов Гоголь; бурсацькі звички представлені в „Вію“, а з повістию Наріжного „Два Ивана или страсть къ тяжбамъ“ стоїть у звязи знаменита Гоголева повість о двох инших Іванах. Словом усі гарні і здорові елементи старої української літератури Гоголь не тільки присвоїв собі, але й розвинув їх і поглубив. До нього не могли сї елементи найти собі справжнього артистичного вислову. Талановитий і ґеніяльний Прокопович кинув літературу для державної і церковної діяльности в часах Петрових реформ. Що покинув Прокопович, до чого не мав сил піднести ся Наріжний, се запліднив творчий ґеній великого артиста з початком 30 рр. XIX в. „Як що богату великоруську літературу, давно вже признану в цілім світі, можемо порів-

нати з морем, до якого вливаєть ся чимало потоків, — ужию порівнання самого автора цінної і богатої змістом статї, українська лїтература XVII і XVIII вв. представить ся нам в видї обильного потока свіжої води; часть того потока живила нову українську лїтературу XIX в., а друга в творчости Гоголя влила ся в море загальноруської лїтератури“.

М. Возняк.

Рукописи, принадлежащія библіотекѣ Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Выпускъ I. Рукописи церковнославянскія и русскія, документы и письма. Описалъ А. В. Рыстенко, Одеса, 1910, ст. 88.

Рукописи, описані д. Ристенком, дають дуже сорокатий історичний матеріял. Між ними знайде дещо цікавого для себе і історик мови і історик лїтератури, як рівнож дослїдники історії церковного та суспільного житя. Збір рукописів „Общества Исторіи и Древностей“ складав ся дуже припадково, здебільшого — а то й виключно — з жертв членів та сторонніх осіб. Між 217 нумерами, котрі описав д. Ристенко, деякі мають відношенє до українознавства. Зазначимо рукописи, що найбільше звертають на себе увагу з сього погляду: перґамінове Єванґеліє (вирівок) XII-го ст. з ознаками живої української мови, яка виявилась в характеристичній для українсько-руських памяток ортоґрафії: крьщѣние, хоуляшеши и і т. п. (I, 1, 1); збірник служб загальних святим, українського письма XVII в., з такою припискою: „Купилъ сію книгу рекомую общну завѣтъ Божій Андріушъ Зутъ... за спасеніє своє за гроши свои власніє за золотихъ три полскоп монети и вдалъ въ руки священному іерею Димитрію Ліевчицкому пароху Борисковскому“ (I, 4, 4). Цікаві також: збірник поучень і житій святих XVII—XVIII в. (I, 6, 6); пізнїйша копія XIX в. з рукоп. Царского „О законѣ Моисеемъ данѣемъ“, пр. Іляріона (I, 10, 10); збірник XVIII в., що був власністю Гавриїла, архиеписк. Катеринославського, Херсонського і Таврийського, з віршами — написом до образу св. Іакова і прор. Даниїла (на котрім Шведи грали в дамки), епіґрамою „на дерзость єретиків“ та епітафіоном полк. полт. Василю Кочубею (I, 21, 21); збірка листів київського митрополита Евгенія 1822—1836 р. (I, 35, 208); збірник ієрея Алексія Савича Преображенского Кременчуцкого, написаний перед 1759 р. (I, 36, 213); „Синопсис“ XVIII в. з відмінами в порівнаню до Печерського (II, 1, 35); Білгородська „писцовая книга“ 1626 р. — копії XIX в. (II, 27, 61). Серед рукописів другого відділу — богато документів до історії Запорожя і полудневої України: Відомости про запорожських козаків XVIII в. (II, 150, 216); Пчела в 44 роздїлів, XVIII в. (IV, 1, 153); людові повіря Херсонської ґуб. (IV, 3,

155); в пісеннику часів імп. Єлизавети (IV, 5, 157) зустрічають ся українські пісні; в однім збірнику (IV, 9, 161) уміщена копія з благословенної грамоти архиеп. Лазаря Барановича на архимандрію, видана Мих. Лежайському в 1671 р. Цікавий ще — збірник XVII—XVIII в. (IV, 10, 162), що містить виписки з „Патерика“ Печ., „Царственної Книги“, „Вел. Зерцала“ і ин., а також — указ ц. Алексія Мих. кн. Трубецкому, боярину Шереметеву, кн. Ромодановскому і ин. про подорож до Війська Запорожського і до Переяслава в справі вибору гетьмана та ин. статї до історії України. Также знаходимо апокрифічне Посланіє Пилата до Тиверія, слово прор. Ісаії „о послїдних днех“, „Сказаніє о 12 снах ц. Мамера“.

Ми винотували тут лише дещо, побіжно торкнувши ся історичних матеріялів. При описї окремих рукописів подані користні бібліоґрафічні уваги. Вкінцї додано два показчики — іменний і річевий.

В. Перетц.

В. Дорошенко — Нова історія української лїтератури (Лїтературно-Науковий Вістник, 1911, кн. XII, ст. 473—509). Се досить простора критика на Історію українського письменства С. Єфремова. „Се не так історія, як скорше збірка лїтературних нарисів, обєднаних одною певною ідеєю, в основу котрих не положено самостійне наукове студіованнє матеріялу“, — отак взагалї відтак характеризує сей твір. Віддаючи авторови похвали за його гарний виклад та живий стиль, витикає йому критик його публїцистичну манеру, остро виступає проти основних тез, яких придержував ся С. Єфремов в своїм творі, а головно проти соціяльно-визвольної ідеї, висуненої ним на перше місце, і подає цїлий ряд фактичних спростовань. *М. Ф.*

Офі — Історія українського письменства С. Єфремова (Науковий додаток до „Учителя“. Рік І, ч. 2, ст. 26—31). Рецензія ся вповні заслугує на увагу, хоч з деякими поглядами автора годї погодити ся. Так, між иньшим, для нього історія Єфремова написана ще за мало романтично. „Тьмѣ низкихъ истинъ намъ дороже насъ возвышающій обманъ“. Розуміеть ся в історії Єфремова нема обману, але за богато тої ідеалїзації, котра нїколи не заступить несхлїбляючої наукової правди.

А. Василько — Історія українського письменства (Рада, 1911, ч. 153). Фейлетон д. Василька знайомить укр. публику з працею д. С. Єфремова, Історія укр. письменства. Критичних уваг автор не подає, обмежуючись лиш коротким рефератом.

С. Єфремов — Ломоносов і українство (Рада, 1911, ч. 254). В своїм фейлетонї з нагоди ювилею великого російського вченого,

д. Єфремов говорить про вплив укр. науки на Ломоносова, та про відносини Ломоносова до своєї рідної мови взагалї і до проєктів нової, більш фонетичної правописи взагалї, в котрій бачить обстоюваннє українських інтересів. Розумієть ся, етимольоґічна правопись в дійсности для нас зовсїм не являєть ся якимсь забезпеченнєм нашої язикової самостійности, навпаки се міст до общеросийськости.

Ок. — Один з попередників Котляревського (Недїля, 1911, ч. 5). Популярна статя про Некрашевича. *В. Д.*

1811—1911. Словарь членовъ общества любителей россійской словесности при московскомъ университетѣ. Москва, 1911, ст. 342. В основу сього словара, виданого на столїтнїй ювилей товариства, ввійшов матеріял зібраний Д. Д. Язиковим, крім того більше ста членів прислали самі потрібний автобіоґрафічний та бібліоґрафічний матеріял. Важно тут ствердити, що на протягу ста лїт до товариства любителїв росийської словесности належало богато й українських письменників, учених та діячів, які знайшли місце в історії української лїтератури. Через те і в Словарі маємо звістки про українських членів Т—ва, а власне: Артемовського-Гулака, Бодянського, Головацького, В. Каразина, Костомарова, А. Кримського, Лесевича, Максимовича, Марка Вовчка, М. Сумцова, і т. д. — коли вичисляти лише тих, які свідомо працювали на полї українознавства. *М. Ф.*

А. Василько — Українська лїтература і кріпацтво (Рада 1911, чч. 42—45 і осібно: Київ 1911, ст. 32). Автор розглядає відносини української лїтератури часів відродження до кріпацтва і приходить до висновку, що вона завжди ставила ся до кріпацької неволї неґативно і безповоротно її осудила. Розуміється, се не зовсїм вірно, бо автор забув напр. на другий бік медалї у Квітки. Можна би й иньші дрібнійші факти нагадати, про котрі д. Василько не згадує. Поза тим всїм статя д. Василька може бути прочитана не без користи широкою публикою.

Ф. Корш — Про Т. Г. Шевченка (Утро Россіи 1911, ч. 46).
Проф. Граф Ф. Г. де ла Барт — Шевченко, ibid. Ювилейні статї, подають коротку характеристику поета і його творів.

В. Матушевський — Великі роковини (Рада 1911, чч. 46—48 і окремо: Київ 1911, ст. 34). Змалювавши попереду в загальних рисах український громадський і лїтературний рух перед виступом Шевченка, д. Матушевський переходить до самого Кобзаря і до його власного шляху серед сучасного житя й письменства в Росії.

М. Славiнський — Тарас Шевченко (Рада, 1911, ч. 63). Ся промова, виголошена на ювiлейнiм вечорi в память Шевченка, улаштованiм „Лiтературним фондом" в Петербурзї 8 III ст. ст. 1911 р., подає коротеньку характеристику поета i його творiв.

К. Чуковскiй — Воскресающiй Шевченко (Рѣчь, 1911, ч. 158). З приводу появи Щоденника i переписки Кобзаря.

К. Арабажин — Украинскiй Прометей (Новая Жизнь 1911, кн. IV, ст. 121—140). Автор виєсуває тi сторони поезiї Шевченка, котрi роблять його найблизшим найбiльш упослїдженим верствам людности. В первiснiм виглядї статя появила ся в 3-й книжцї „Вiльної України" 1906 р. (ст. 5—16) пiд тою самою назвою.

Недуга й смерть Тараса Шевченка (Дiло, 1911, ч. 54). Фелєтон присвячений останнiм часам житя Шевченка.

С. Т. — Виховниче значiння творiв Т. Ґ. Шевченка (Свѣтло, р. I (1910—1911), кн. 6, ст. 3—10).

Д. Пiсочинець — Дитячий вiк Шевченка i дїти в його творах (ibid. ст. 11—21).

С. Волох — Невиконанi постанови (ibid. ст. 22—26).

Йогож — По святах (ibid. кн. 7, ст. 28—32).

С. Черкасенко — Шевченко й дїти (ibid. кн. 6, ст. 26—34.

Йогож — Шевченко педагогом (ibid. кн. 8, ст. 6—15). Ювiлейнi статї. Статя д. С. Т. вказує на гуманїтарне значiннє творiв Шевченка, на високi iдеали Кобзаря, статї дд. Пiсочинця i Черкасенка говорять про вiдношеннє Шевченкової поезiї i самого поета до дїтей, друга статя Черкасенка присвячена „Буквареви" Шевченка, а д. Волох в першiй статї нагадує ухвали про пошанованнє памяти Кобзаря української громади у Петербурзї на зборах зараз по смерти його пiсля виносу тiла, а в другiй накликує до студiовання Шевченкового Кобзаря.

П. Понятенко — Значiння рiдної мови для поетичної творчости Шевченка (Рада, 1911 i окремо: Київ 1911, ст. 18, вид. „Зоря"). Автор доводить, що художньо-поетична творчiсть Шевченка була в великiй залежности вiд того, якою мовою вiн орудував для втiлення своїх поетично-художнїх замислiв.

С. Дорош — Крiпацтво в творах Шевченка (Рада 1911, ч. 46). Спинивши ся з початку на безталаннiй долї Шевченка-крiпака, автор переходить до вiдношення поета до панщини i панiв в своїх творах.

Д. Пiсочинець — Жiноча доля в творах Т. Г. Шевченка (Рада, 1911, ч. 50). На рядi цитат показує автор щиро-гуманне

відношенне Кобзаря до жінок, котре дає право назвати його „оборонцем жіночої долі“.

Др. В. Щурат — Шевченків „Буквар“ (Неділя 1911, ч. 11—12). Замітка про зміст Букваря Шевченка і про ідейність того змісту.

М. Возняк — Народини культу Шевченка в Галичині.

Йогож — Перша вистава „Назара Стодолї“ в Галичині (Неділя 1911, ч. 11—12). В першій статї д. Возняк оповідає про перші сліди знайомости з Шевченковими творами, про смерть Шевченка, її вражінє, про перших критиків Шевченка, про перші роковини смерти та про початки культу Шевченка і відносини до нього москвофілів. Друга — коротенька замітка про першу виставу „Назара Стодолї“ у Львові в 1864 р.

Др. В. Щурат — Святкованє роковин смерти Шевченка в Галичині 1862—1870 (Неділя 1911, ч. 11—12). Др. Щурат публїкує з своїми замітками спомини о. Е. Лисинецького й Т. Реваковича, котрі подають цікаві причинки до культу Шевченка в Галичині.

Вол. Дорошенко — Корифеї російської критики про Т. Шевченка (Неділя 1911, ч. 11—12). Коротке переповідженнє відомих поглядів Белїнського, Добролюбова й Чернишевського.

С. Ч. — Белїнський і Шевченко (Рада 1911, ч. 123). З приводу ювілею Шевченка автор спиняєть ся на відносинах до нього знаменитого рос. критика, користуючи ся працею на сю тему д. Кревецького.

М. Возняк — Шевченків „Кобзар“ 1860 року в світлї критики Совіньского (Діло 1911, ч. 54). Автор знайомить з змістом студії Леонарда Совіньского, Taras Szewczenko, виданої перед 50-ти лїтами.

Лідія Шішманова-Драгоманова — Шевченко в болгарській лїтературі (Рада 1911, ч. 246). Авторка в своїм фейлетоні знайомить нас з статею молодого болгарського письменника С. Чилингирова „Шевченко на болгарски“, уміщеній в журналї „Славянський Глас“.

Шевченко і руссофіли (Діло 1911, ч. 63).

Шевченко і Москвофіли (Рада 1911, ч. 60).

Статї знайомлять з писаниною галицьких москвофільських ґазет з приводу Шевченкового ювілею.

Вол. Жаботинский — Урокъ юбилея Шевченка (Одесскія Новости 1911, ч. 8355). Автор доводить, звертаючи ся на адресу Ро-

сиян, що шанувати Шевченка просто як талановитого письменника число таке а таке не можна, що шанувати його — се значить визнавати все те, що звязане з сим імям. Шанувати Шевченка — се значить зрозуміти й признати, що нема і не може бути єдиної культури в державі, де живе сто й більше народів, а зрозумівши й признавши се — потиснути ся й дати законне місце могутньому побратимові, себто укр. народови, другому по силї в сїй державі. Статя перекладена в „Радї" 1911, ч. 73.

М. Степаненко — Вріднім селї Шевченка (Недїля 1911, ч. 11—12). Переклад невеличкої статейки з московської „Газеты Копѣйки" 29/XII 1910 р. — про память і памятки по великім поетї в його ріднім селї.

П. Кореневскій — У могили Т. Шевченка (Историческій Вѣстникъ 1911, кн. 2, ст. 604—616). Автор коротенько спинивши ся на безталаннім житю великого поета, оповідає про свою подорож на його могилу та відносини до памяти поета ріжних її відвідувачів.

Н. Василенко — П'ятидесятиліття могили Т. Г. Шевченка (Рада 1911, ч. 121 і 122). Автор оповідає про похорон Шевченка та впорядкованнє і прикрашеннє його могили від 1861 р. аж до наших часів. Статя первісно друкувала ся в ч. 128 „Київської Мислї".

Російська преса про Т. Г. Шевченка (Рада 1911, чч. 54—56, 67). Бібліоґрафічні списки Шевченківських чисел російських часописей. *В. Д.*

Бібліоґрафія, біблїотеки.

Български книгописъ за сто години 1806—1905. Материали събра и нареди А. Теодоровъ Баланъ, Dr. Ph. Издава българското книжовно дружество въ София отъ „фондъ напрѣдъкъ, Софія, 1909. Ст. 1667.

Отся книга, хоч видана вже досить давно, настілько заслугує на увагу кождого, хто займаєть ся слявістикою, що її обговореннє, хоч троха запізнене, не може бути зайвим на сторінках наших „Записок". На перших 3—9 ст. сеї книги автор її подає орієнтацийні уваги про дотеперішнї працї над бібліоґрафією нової Болгарії, про матеріяли для неї, про добір і опис тих матеріялів і про спосіб зредаґованя його власної працї. Подаю з тої передмови дещо важнійше. Головними скарбницями болгарського друкованого слова треба вважати поперед усього Народню бібліотеку в Софії, до якої на основі спеціяльного закона від р. 1897 присилають із цїлої болгарської держави обовязкові примірники кождого друкованого або лїтоґрафованого твору, призначеного для публичного вжитку. Друга значна бібліотека болгарських книг містить ся при болгарськім унїверситетї в Софії. Розуміє́ть ся, що не мало ріжнородних,

особливо давнійших видань містить ся по приватних бібліотеках та по бібліотеках ріжних болгарських товариств, та про ті поменші бібліотеки автор отсеї книги на жаль не дав ніяких докладнійших звісток.

Важні уваги подає він про методу бібліоґрафічного трактованя книжкового матеріялу, заявляючи, що до своєї бібліоґрафії він втягав тільно публікації призначені для прилюдного вжитку, а виключив із неї:

а) запросини; позви, оголошеня та оповістки приватних інтересів або товариств;

б) картки або брошури друковані для спеціяльних цілий, для роздаваня між знайомих та приятелів, як ось заповіти, посмертні оголошеня, торговельні катальоґи, проспекти, проґрами вечерниць та обходів, цінники товарів;

в) друки призначені для вжитку державної адміністрації, оповістки, візваня, інструкції, звіти з діяльности комітетів та товариств, членські реєстри та справозданя;

в) летучі листки, які день в день продають на вулицях, друковані чи то прозою чи стихами, а також стінні календарі.

Розумієть ся, при такім обмеженю бібліоґрафічної повноти друкованих творів не могло обійти ся без виїмків і довільности в оціненю, чи даний продукт друку вмістити в бібліоґрафію, чи ні. Так само неясно зазначені межі того, наскілько бібліоґрафія обіймає твори виключно зложені болгарською мовою, а наскілько узгляднює твори в мішаних мовах, отже учебники ріжних язиків, а також твори на инших мовах, що доторкають чи то історії, чи етноґрафії, чи взагалі житя та краю болгарського народа. Розумієть ся, що вичерпанє таких Bulgarica в одній книзї переходило би сили одного чоловіка, і що автор отсеї праці обмежив у тім напрямі її обєм до minimum.

Богато стараня докладає автор отсеї бібліоґрафії на точний і повний опис згаданих у ній книжок, подаючи при кождій не тілько повний титул, рік і місце друку, формат, число сторін і ціну, але також уміщені декуди під заголовками т. зв. мотта, декуди огляд змісту або инші принагідні уваги. Оттак уложена бібліоґрафія болгарської мови за століте обіймає 14.175 чисел, яких опис містить ся на ст. 17 — 1247 отсеї книги, друкований у два стовці на кождій стороні. На жаль автор, не вважаючи на наукові претенсії, на які так налягає в своїй передмові, в самім укладї своєї бібліоґрафії допустив ся такої фундаментальної помилки, яка з наукового погляду відбирає їй майже половину вартости. Всю бібліоґрафію „нової Болгарії“ за сто літ він упорядкував поазбучно, не тямлячи на основний прінціп наукової бібліоґрафії порядкувати виданя по рокам, що робить можливим слідити розвій не тілько друкарського діла, але також найріжнїйших галузий духового та матеріяльного житя рік за роком. Що в переведеню друку сеї бібліоґрафії

допущено страшенну масу помилок та недоглядів, се показує реєстр помилок і пропусків, що обіймає стор. 1251—1358, кожда в два стовпці друку. По переведеню сих поправок автор додав іще під біжучими далї числами, знов у азбучнім, а не в хрональоґічнім порядку, доповненя чч. 14176 — 15258. Отак латаний та хватаний вийшов перший віддїл болгарської бібліоґрафії, який автор назвав статистичним. Другий, менший віддїл він назвав досить невластиво критичним, невластиво тому, що в нїм нема нїчого критичного, а тілько коротка передача титулів друків першої части, розложених систематично на 185 ґруп відповідно до ріжних фахів, як ось: Енціклопедиї та бібліотекарство, богословіє, право, медицина, природничі науки, фільософія, виховане та публїкації для молодіжи, фільольоґія й лїтература, історія й мітольоґія, ґеоґрафія, етноґрафія та культура і т. и. Систематика дуже довільна і припадково поґрупована, а хрональоґічного роскладу таки нема. Сей другий віддїл обіймає сторони 1431—1657, а в додатку до нього на ст. 1659—1667 поміщено виказ періодичних видань. Розуміється, не можна відмовити книжцї значної вартости вже хоч би для того, що подає таку масу бібліоґрафічного матеріялу, але все таки не можна не пожалкувати на автора, що не перепровадив своєї працї відповідно до найважнїйшого наукового вимогу, якого взірцї міг знайти в загально-доступних бібліоґрафічних працях західно-европейських, російських, а навіть і наших українських та галицько-руських. *Іван Франко.*

Zentralblatt für Anthropologie. In Verbindung mit F. v. Luschan, H. Seger, G. Thilenius herausgegeben von Georg Buschan, Брауншвайґ, Vieweg, 1908—1910. Річники XIII—XV.

Zentralblatt зачав останнїми часами звертати пильнїйшу увагу на славянську лїтературу і приносить доволї богато рецензій і рефератів з праць в українській, російській, польській, чеській і сербо-хорватській мові. Працї з обсягу української праісторії, антропольоґії і етнольоґії реферують головно проф. Кайндль і В. Харузін: звістки в богатім бібліоґрафічнім оглядї, що доданий до кождого з шістьох зошитів річника, виходять також з під пера редактора.

В 13-ім річнику (468 усїх рефератів) стрічаємо між иншим реферати із збірки Іванова в 17 томі Сборника Историко-филол. Общ. (ст. 339—340: В. Харузіна), з статей, поміщених в час. Światowit (VII), Materyały antr.-arch. i etn. (VIII) і з праць: Hovorka i Kronfelg, Vergl. Volksmedizin (Штутґ. 1908), B. Stern: Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Russland. T. II. (Берлїн, 1908), F. S. Krauss, Slavische Volksforschungen (Липськ, 1908), K. Stołyhwo, Le crâne de Nowosiółka (Crac. 1908),

XIV. річник за 1909 рік приносить 544 реферати між якими обговорено також праці і статї: I. Peisker, Neue Forschungen zur Sozial- und Wirtschafsgeschichte der Slaven (Stuttg. 1905) (Рец. Биган, ст. 23—24); В. Шухевич, Гуцульщина. Том V. Львів 1908 (Кайндль, с. 26), І. Франко, Студії над укр. піснями. Зап. Н. Т. ім. Ш. т. 75, 83 (Кайндль); Галицько-руські приповідки. Етноґр. Збірник, 23, 24; Нові причинки до іст. укр. вертепа. Зап. Н. Т. і. Ш. т. 82; З. Кузеля, Причинки до вірувань в поч. XIX ст. Зап. Н. Т. і. Ш. 1907, т. 80; Дитина в звичаях і віруванях укр. народу. Етнольоґ. Матеріяли 1907, т. IX; Бойківське весїлє в Лавочнім. Ibid. 1908, т. X; Перекази Гуцулів про бурі. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 86; М. Зубрицький, Імена і прізвища в Мшанци. Ib. т. 79; І. Шнайдер, Lud pieczyniżyński, Lud, t. 13; С. Пйотрович, Jewd. Bojcz. Ibid.; В. Гнатюк, Коломийки. Етн. Збірник, т. XIX; Віршована леґенда про лицаря і смерть. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 86; Бойківське весїлє в Мшаници. Мат. укр.-рус. етн. 1908, X; Весїлє в Керестурі. Ibid.; Галицько-українські мельодиї. Етн. Зб. т. 22: Ф. Вовк, Передмикенська культура. Мат. укр. рус. етн. 1905, т. VI; Говорка-Кронфельд, Vrgl. Volksmedizin. 2 томи; Талько-Гринцевич, Причинок до антропол. христ. і жидівських дїтий на Україні. Mater. ant. arch. 1908, т. X; Е. Калужняцький, Uber Wesen und Bedeutung der volksetym. Attribute christlichei Heiliger. Берлїн 1908; Етноґр. Збірник т. X; К. Широцький, Нагробні хрести на Україні. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 82; В. Перетц, До істор. укр. вертепа. Зап. Н. Т. і. Ш. т. 85; Матеріяли до укр. етн. т. X (праці Вовка, Зубрицького і т. д.). В XV-ім річнику за 1910 рік уміщені рецензії на Етноґр. Збірник т. XXV (Гнатюка: Етноґр. матер. з Балки) і на Етнольоґічні Матеріяли XI (на праці Зубрицького і Онищука. *З. Кузеля.*

Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1905 г. СПб., 1912. Ст. VII+208. 8⁰.

В отсїм недавно опублїкованім справозданю знаходимо відомости про рукописи і стародруки, що прибули до Бібліотеки, на протязї обнятого справозданєм року. Між ними — де-кілька видань XVI в., друкованих в Венеції, досї незнаних. З рукописів — три перґамінових „Служебники“, XIV в., виривок „Мінеї служебної“ за серпень, XV-го в., і виривок „Тріоди цвітної“, XV-го в. З паперових рукописів, які набула Бібліотека, декотрі мають значінє для українознавства, — одні з них написані на українській території, другі — твори пера Українців. Почнемо наш огляд з рукописів сих двох катеґорій. До них належать: „Розмови св. Макарія Єгипетського“, українського письма, 1611 р.,

з послїсловієм, що закінчуєть ся словами: „здравствовати прочее азъ многогрѣшный инокъ Купріанъ любезно молюся. Писано в Щебрешинѣ [Люблинської ґуб., Замостського пов.] лѣта Спасителева рожденіа 1611, мѣсяца февруаріа дня 9". Такий самий список „Розмовъ" („Бесѣдъ") св. Макарія з таким самим послїсловієм, писаний в Острозї, 8 лютого 1610 р., вже перед тим посідала І. Публична Бібліотека (збір Тіханова, № 140). Збірник, писаний пів-уставом XV і XVI в. в 4-ку (Q. I, № 1410), що містить оглашенія і поученія Феодора Студита: „начата бысть сія книга лѣта 6995 (1487) іюля 20", а на прикінцї: „лѣто 6996 написана бысть сиа книга повелѣніємъ господина нашего кvръ Іосифа Болгориновича, настоятеля Святыа Троици яже у Слуцьку" — Антоном Сем. Челюсткиним смольнянином; можна припускати, що се той „Федор Студит", про котрого згадує стародавня опись бібліотеки Слуцького монастиря; збірник сей крім инших статей, містить Никодимове Євангеліє. Збірник поучуючих та аскетичних статей, писаний в Київі пів-уставом XVI і XVII вв., в 8-ку (О. I, № 506) під заголовком: „Книга Божа поручена Богомъ труды и вниcканиємъ Іюде (?), а преведена в греческаго на славенской в Кіеве, а писалъ попъ Гурей для себе 7118-е (1610 г.). В збірнику, писанім пів-уставом к. XVI в. (О. XVII, № 70), крім відомого „Посланія старця Філофея до дяка Мунехина", — ряд творів ієродіякона Ісаїї з Каменця Подільського, що писав до царя Івана IV є вязниці — з Волоґди та Ростова, а також посланіє до його 1562—1567 рр. В збірнику ріжного письма XVI—XVII вв. (О. XVII, № 71) містить ся — „О Григоріи Цамблакѣ 6924 (1416) р. посланіє грамоты всѣхъ епископовъ Литовскихъ", а далї — посланіє „на люторы" старця Артемія. В збірнику XVII в. (О. XVII, № 72) знаходимо, крім инших статей Геннадія Схолярія, патр. Константинопольського, також Діальоґ його з передмовою, а в кінцї сеї статї на л. 152 така запись: „списано от созданія миру в лѣто 7119 (1611) году мѣсяца декабря в 6 день, с переводу Остафья Воловича Віленского писарей друкарскихъ Козмы и Лукаша Мамоничей"... Цїкавий — збірник „разныхъ сочиненій" (F. XVII, № 100), що був давнїйше власністю бібліотеки Д. П. Трощинського, з статями, листами та віршами кінця XVIII і поч. XIX в.

З инших рукописів, які не відносять ся до України і її діячів, згадаємо: „Пятокнижіє Моисеєво", XVI в. (Q I, № 407); „Діоптру" 1646 р. (Q. I, № 1404), що куплено в 1778 р. за два рублї девятьдесять пять копійок; „Святцы", поч. XVII в. (О. I, № 504), списаний видно з ориґіналу 1581 р.; „Кругъ великій міротворный", XVI в. (F. I, № 866), подарований в 1601 р.; збірник XVI в. (F. I, № 869), що містить житія святих грецьких і північно-руських; збірник 1402 р. (F.

I, № 868), в котрім є житіє св. Іоана Богослова, уложене Прохором (апокрифічне). В збірнику 1482 р. (Q. I, № 1411) — витяги з „Златой Чепи“ і апокрифічне оповідане про повстане світа і Адама, котре відріжнюеть ся від инших подібних. В збірнику XV в. (Q. I, № 1406) і „Протоевангеліє Іакова“, житія північно-руських святих і запись про продаж книги в 1612 р. за сорок чотири алтини; збірник поч. XVI в. (F. I, № 870) містить крім инших статей, ряд казань на Різдво Хр., слова Климента Словенського, слово Іоана Дамаскина на Благовіщене (Діальоґ), „Страсть свв. Бориса і Гліба“, ряд оповідань про нерукотворний образ, сказаніє Афродитіана. В збірнику XVI в. (O. I, № 505) — „Пчела“, „Патерик“ Печерський 2-ї Касіяновської редакції; в збірнику XVI і XVII вв. (Q. I, № 1409) — „Книга Кааф“, „Посланіє Дмитрія Толмача о бѣломъ клобукѣ“ і „Повѣсть о бѣломъ клобукѣ“; збірник церковних пісень XVII в. (Q. I, № 1408) має запись з ціною — 4 рублї з полтиною (в 1610 р.). В збірниках статей канонічного змісту: XV в. (Q II, № 131) — правила перших руських митрополитів; XVI в. (F. II, № 251) — „Преніє Панаґіонта съ Азимитомъ“, „Вопрошеніє Кирикова“ і ин., устави св. Володимира і Ярослава; з инших рукописів зазначимо — Устав церковний 1603—1604 рр. (F. I, № 873) — статї про св. Бориса і Гліба, Феодосія Печерського, св. Ольгу і ин.

З рукописів, оздоблених мініятюрами, звертають увагу — „Лицевоє Сказаніє о явленіи Томской Иконы Богородицы“, XVIII в., (Q. I, № 1414) і „Лицевой Сборникъ“, XVIII в., (Q. I, 1412) з 383 мініятюрами до житія Василія Нового, до житія Андрея Юродивого і до „Притчи о тьмѣ и воскресеніи мертвыхъ“. Решта рукописів, також цікавих з ріжних сторін, мають, на нашу думку, менше значіне для історії лїтератури. Опис рукописів належить дд. В. В. Майкову, Х. М. Лопареву і Д. І. Абрамовичеви. *В. П.*

А. Жук — Звіт бібліотеки Товариства „Просьвіта“ у Львові за 1910 р. (Письмо з „Просьвіти 1911, ч. 1, ст. 27—30).

Навмисне згадую тут про се справоздане, бо його цифри дають нам кілька цікавих вислїдів.

Бібліотека „Просьвіти“ призначена для ширших кругів, а особливо для низших верстов (як робітники і слуги), які до недавна користали виключно з польських бібліотек. Одначе із статистики виходить, що на ті круги випадає тільки 3% позичаючих. Переважний контінґент позичаючих становить за те шкільна молодіж обох полів: на 529 зглядно 461 випозичальників в 1909 зглядно 1910 роцї було аж 459 зглядно 400 з поміж шкільної молодіжи. Се знак, що молодіж потребує відповідної лектури, якої їй не дають шкільні бібліотеки та що стан наших шкільних бібліотек невідрадний. Міродайні круги повинні звернути на се

пильнійшу увагу і постарати ся, щоби шкільні бібліотеки стали на висоті завданя і заспокоїли попит за книжками серед молодіжи.

Статистика бібліотеки „Просьвіти“ дає нам далї важні дані що до того, які книжки читають ся найбільше.[1]) Як се вже знаємо з чужих досьвідів, найрадше випозичаєть ся красна література. На 3107 випозичених книжок припадало аж 2586 на оповіданя, поезії і драматичні твори (2256 опов., 117 поез. і 213 драм. твор.); з того було 1792 книжції в українській мові, 743 перекладів (234 з російської, 168 з французької, 144 з анґлїйської а 106 з німецької мови), а 51 в чужих мовах. Научна лїтература не надто притягала читачів і випозичальників; на неї припадає тільки 470 творів. З поміж них найбільше томів приходить на українську історію (153) і лїтературу (64), що свідчить про зріст національної свідомости і дає новий доказ на те, що історичні книжки у нас читають ся найрадше.

Інтересне вкінци зіставлене авторів, що найбільше читали ся і спис найчастїйше визичуваних книжок. До найбільше почитних авторів належали Франко (30 книжок визичено 214 разів), Іван Нечуй Левицький (10 кн., 109 разів), Андрій Чайковський (6 кн., 78 разів), Е. Золя (17 кн., 74 рази), Т. Шевченко (5 кн. 73 рази), М. Вовчок (1 кн., 56 разів), М. Драгоманів (17 кн., 54 рази), М. Грушевський (5 кн., 52 рази), Ол. Стороженко (2 кн., 51 разів), Б. Грінченко (10 кн., 50 разів), Гр. Квітка (2 кн., 48 разів), М. Коцюбинський (5 кн., 46 разів), М. Гоголь (6 кн., 43 рази), М. Твайн (4 кн., 42 рази), П. Мирний (3 кн., 39 разів), А. Мартович (3 кн., 38 разів), І. Турґенев (7 кн., 38 разів), Л. Толстой (7 кн., 38 разів), М. Костомаров (1 кн., 35 разів), П. Кулїш (2 кн., 33 рази), Е. Гребінка (1 кн., 33 рази), С. Руданський (1 кн., (1 кн., 32 рази), К. Дікенс (3 кн., 32 рази), О. Ковалїв (3 кн., 29 разів), О. Кобилянська (7 кн., 29 разів) В. Короленко (3 кн., 28 разів), В. Стефаник (2 кн., 23 рази), Ів. Вазов (1 кн., 23 рази), Григорієвич (4 кн., 23 рази), Шекспір (6 кн., 22 рази), О. Маковей (3 кн., 21 раз), Ол. Кониський (3 кн., 21 раз), Ярошинська (1 кн. 20 разів), Д. Лукіянович (2 кн., 20 разів), М. Йокай (2 кн., 20 раз.), Далї йшли ще Гілер (19 разів), Огоновський (18), Кірі (16), К. Устіянович (16), Н. Кобринська (16), Яцків (16), Ол. Толстой (15), Ф. Заревич (16), Прус (13), Еберс (13), Гамсун (13), Самійленко (12), Шашкевич (11), М. Лисенко (11), Воробкевич (10) і Тобилевич (10). Найбільше визичали ся отсї твори: Марко Проклятий Стороженка (42 рази), Історія України Гру-

[1]) Треба завважити, що така статистика має повну вартість тодї, коли в бібліотецї сорозмірно повно заступлені ріжні области літератури і ріжні автори, коли сама адміністрація бібліотеки своїми порадами не впливають в певнім напрямі на добір лектури. *Ред.*

шевського (38), Твори Квітки (29), Кайдашева сімя Левицького (27), Шевченкові твори (24), Захар Беркут Франка (23), Грінченкові твори (22), Чорна Рада Куліша (21), Батьки і діти Турґенєва (20), Олівер Твіст Дікенса (19), В путах шайтана Коцюбинського (18), А. Чайковського Своїми силами (17), Серед степів Мирного (18), Дезертир Ковалева (17), Шевченко, українофіли і соціялізм Драгоманова (16), Жерміналь Золї (16), Судний день Короленка (14), Моє Слово (11) і Князь і жебрак Твайна (14). *З. Кузеля.*

С. Єфремов — Енциклопедія книжної справи (Рада, 1911, ч. 175). Фелєтон присвячений критичному оглядови праці д. Рубакіна „Среди книгъ", т. I, на котру була торік в наших „Записках" рецензія. *В. Д.*

Österreichische und ungarische Bibliographie des Bibliothekswesens 1910—1911. (Додаток до Zeitschrift des öster. Vereines für Bibliothekswesen. Wien u. Leipzig 1911. Ст. 40). В порівнаню з иншими бібліоґрафіями, що часто спізняють ся, виходить нова австро-угорська бібліоґрафія цілковито правильно і обіймає в другім річнику літературу за 1910 і 1911 рік). Бібліоґрафія мусїла тепер розширити свій обєм, бо до спорадичних нотаток з мадярської і української літератури прибули тепер обширні реферати Бянки Піклер і підписаного. В українськім відділї нотує ся навіть дрібнійші часописні звістки так, що на 533 усіх припадає на українську літературу 166.

Die Bibliotheken im österreichischen Staatsvoranschlag für 1912. (Ibidem 1911, зош. III, ст. 153). Етат і буджет австрийських бібліотек не змінили ся богато від попередного року, хоть деякі бібліотеки виказали великий приріст роботи. Дотація для усіх 23 бібліотек виносить тільки о 7.200 К, а враз з коштами управи о 34.723 К більше. Найбільший приріст в дотації для Львова (+ 10.420 К) і для Відня (+ 9.061 К): для черновецької університетської бібліотеки преліміновано о 3.963 К більше.

Dr. N. Cotlarciuc — Kurze Übersicht über die rumänische Bibliologie. (Zeitschrift des österr. Vereines für Bibliotekswesen II, 1911, ст. 1—4.). Спис і оцінка румунської бібліольоґічної літератури. Для нас має головну вартість книжка: Bibliografia Româneascǎ de J. Bianu şi Nerva Hodoş (Букарешт, Накладом Академії, т. I, 1903, т. II, 1910), що обіймає спис книжок від 1508—1808, друкованих в краю або за границею Румунами. Про неї поговорю ще окремо, коли появить ся третїй том, що має обіймати бібліоґрафію XIX-ого столїтя.

E. Wolter — Russische Bibliotheken im Jahre 1910—11. St. Petersburger Brief. T. Erster Bibliothekarstag. (Zeitschrift d. österr. Vereins f. Bibliothekswesen 1911, кн. III, ст. 177—180.) Коротке справоздане з першого росийського зїзду бібліотекарів у Петербурзї (1—7 червня 1911), що відбув ся при співучасти 250 учасників і заступників великоруських, фінських, шведських, польських, українських, білоруських, литовських, лотишських, кавказьких, сибірських і инших бібліотек. Конґрес працював незвичайно інтензивно в двох секціях, університетській і для народних хліборобських та міських бібліотек, і вислухав 57 викладів, з яких 11 мало загальний характер, 10 відносило ся до першої а 36 до другої секції. Працю конґресу видно далї в численних резолюцій і дезідератів. Для нас важна ухвала що до замовлюваня книжок в територіях не-великоруських: „Кожда бібліотека в не-великоруських околицях мусить закуповувати книжки в тій мові, що може мати вплив на піднесене культурного уровеня місцевої людности“. Важний також „Нормальный планъ постановки библіотечной техники въ небольшихъ библіотекахъ“, випрацьований петербурським бібліоґрафічним товариством і надрукований в другім числї журналу „Библіотекарь“ за 1911 рік (ст. 149—219.). *З. К.*

Ів. Кревецький — Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка в 1911 р. (Дїло, 1912, ч. 78). Автор докладно знайомить з розвитком сеї дуже важної інституції нашого Товариства. *В. Д.*

Боддан Р. Заклинський — В справі бібліотек для загальної осьвіти (Письмо з Просьвіти 1911, ч. 9, стор. 228—232). Автор навязуючи до статї Рубакіна, подає спис тих українських книжочок, які доконче повинні-б бути в наших бібліотеках для шireня національної свідомости.

Іван Савицький — Про вандрівні (движимі) бібліотеки. (Письмо з Просвіти 1911, ч. I, ст. 8—11.). У нас зачинають вже теоретично і практично займати ся справою вандрівних бібліотек. По короткій замітцї д. Паньківського в „Економістї“ і обширній статї З. Кузелї: „Про народні читальнї і вандрівні (рухомі) бібліотеки“ (в чернов. календари „Товариш“ в 1910 р.), що в найважнїйших виїмках була передрукована в „Письмі з Просьвіти“ (1909, ч. XII), дістаємо тепер нову статю Савицького, в якій подані головно практичні замітки.

Dr. Michael Hainisch — Amerikanische Reiseerfahrungen. Die Volksbibliotheken der Kanadischen Provinz Ontario. (Zeitschrift d. österr. Vereines f. Bibliothekswesen 1911, II, ст. 111—116.). Замітки про канадийські народні бібліотеки, підпирані місцевим правительством. Замітки опирають ся на докладних справозданях окремого інспектора для бібліотек. *З. К.*

Житє суспільне і культурне.

М. Стасюк — Економічні відносини України до Великоросії (Записки Українського Наукового Товариства у Київі, кн. VIII—IX).

Студія д. Стасюка, уміщена в VIII—IX книжці „Записок Українського Наукового Товариства“ становить замітну появу в нашій бідній економічній літературі. Цікава по зачепленій темі, оперта в значній мірі на розробленню сирих статистичних матеріялів, що вимагають для своєї систематизації силу дрібної рахункової праці — ся студія варта, щоб на ній і на її висновках спинити ся ширше. Уваги, подані нижче, будуть торкатись деяких питань, зачеплених в студії д. Стасюка, але вони не ставлять своєю цілю вичерпати усі питання, зняті автором.

Але перше вважаємо за необхідне висловити кілька загальних міркувань. Автор свою працю збудував, як працю полємічну. Він мав на увазї збити погляди, висловлені д. Гехтером в статї „Значіннє України в економічному життї Росії“ (ЛНВ. 1909, XI). Д. Гехтер в тій своїй статї підносить думку, що Україна для Великоросії є „житница“, склад мяса, хлїба то що, головний доставець цілого ряду продуктів обробляючої і добуваючої промисловости. Д. Стасюк, виступаючи проти такого погляду, на розглядї ріжних галузей народнього хазяйства, зачеплених д. Гехтером, доводить помилковість його думок. Отже в студії слїдом за д. Гехтером розглядають ся обмін продуктами хлїборобства, залїзною рудою, марганцевою рудою, чавуном, залїзом і сталю, камяним углем, солею, фосфоритами, продуктами обробляючої промисловости, продуктами цукроварської промисловости і т. д.

Не маємо нічого проти робіт полємічного характеру взагалї, але в даному разї нам здаєть ся, що наданнє сій студії полємічного характеру пішло тільки на шкоду працї. Змагаючись вичерпати всї уваги д. Гехтера, д. Стасюк мусїв торкатись галузей хазяйства другорядних в загальному балансї України, лише тому, що вони були зачеплені д. Гехтером; а разом з тим не вичерпав питання тодї, коли йшла мова про галузи хазяйства першорядні і головнїйші, а се не могло не відбитись на доведености і обґрунтованости його висновків.

Сама статя д. Гехтера, по словам автора, була лише рецензією на „Ежегодникъ Россіи“ — отже збудована на дуже обмеженому матеріялї, не мала ширшого і певнїйшого ґрунту для своїх висновків; колиж до сього ще додати методичні хиби д. Гехтера, які підкреслює д. Стасюк в самому початку своєї студії — то з сього ясно видко, на скільки непотрібно д. Стасюк положив в основу своєї працї полєміку з нею. Зачепив через те такі питання, які можна було минути і разом з тим иньші.

питання, дуже важні і серіозні, обговорено не в тою докладністю, якої вони заслугують.

До тих важнійших питань, розвязаннем яких не можна задовольнитись, у першу чергу належить питаннє про обмін продуктами хлїборобства. При тому значінню, яке відограє сільське хазяйство на Україні, ми маємо право вимагати самого детального і докладного аналїзу. А такого аналїзу і бракує у д. Стасюка.

Перший закид, який можна зробити сїй частинї його студії — се невірність методу, яким користував ся автор. Бажаючи розвязати питаннє про ринки збуту продуктів хлїборобства, він розглядає обмін цїлком незалежно і одірвано від умов і обставин продукції. Між тим збут як найтїснійше звязаний з продукцією, і розглядати одно без другого при бажанню деталїзувати питання, не є можливо. Ставляючи собі полемічні цїли, д. Стасюк цифрам д. Гехтера протиставив свої в більшому числї, з ширшою арґументацією, і слабо обґрунтовану думку свойого противника, звичайно, збив. Але коли надати висновкам д. Стасюка самостійний характер і вияснити їх власну цїнність, то стане ясним, що для їх обґрунтованости бракує багато.

Ставляючи питання глибше і ширше — необхідно, як ми зауважали, розглядати обмін в звязку з умовами і обставинами продукції. Кожда галузь продукції, як хлїборобство, текстільна промисловість, гірнича промисловість то що, в дійсности уявляє не суму виробництв, що постачають тіж самі продукти, а лише суму виробництв, які постачають продукти, близькі один до одного по свойому характерови. Отже знайомство з умовами і обставинами продукції вказує, на обмін яких саме продуктів в даній галузї продукції слїд звернути увагу, виробництво яких з них являєть ся розвиваючим ся і занепадаючим, помагає намітити райони, особливі по своїм продукцийним умовам, в яких може виникати ріжниця в їх реалїзації і т. д. — словом тільки розглядаючи обставини продукції в даній країнї і студіюючи обмін в звязку з ними, ми зможемо внести в се питаннє потрібну деталїзацію, зможемо вичерпати його. Тільки при установленню сього звязку може бути знайдене обясненнє тих сухих і мертвих цифр, які вказують скількість продуктів реалїзованих на кождому окремому ринку.

Д. Стасюк в аналїзї обміну продуктів хлїборобства, як і в аналїзї обміну иньших продуктів, обмежив ся тільки розглядом самого обміну, не подбавши про установлення звязку його з умовами і обставинами продукції. Се веде до ряду непорозумінь.

Д. Стасюк розглядає Україну, як хлїборобське цїле. Між тим не підлягає ніякому сумнїву, що Україна уявляє ряд хлїборобських райо-

-нів з відмінним характером хазяйства[1]). Відмінний характер може вести за собою реалізацію продуктів на ріжних ринках. Отже поки д. Стасюк не доведе — а він сього не доводить, що характер реалізації продуктів у всїх районах однаковий, що скрізь обмін тяжить до одних ринків, доти його висновки не можуть уважатись доведеними.

Ми підкреслили, що тільки аналїз умов продукції може вказати, на розгляд реалізації яких продуктів слїд звернути увагу. За браком такого аналїзу д. Стасюк розглядає збут всїх продуктів хлїборобства разом (табл. I, II, III). Дякуючи сьому цифри за ряд років надають ся до порівнання в дуже незначній степенї. Суть у тому, що кождий раз ми маємо діло з сумою, в якій складані міняють ся ріжно, по своїм окремим законам і ті зміни на сумі можуть відбиватись, а можуть і не відбиватись, бувши порівняні протилежними змінами других складаних. Можливо, що таких протилежних змін в дійсности не буде, що в сумі відібють ся зміни складаних — се рівно можливо й не можливо, як справа стояти-ме в дійсности, міг би розвязати аналїз умов продукції окремих хлїбів, аналїз котрого бракує у автора. А без нього зміни сум промовляють мало.

Питаннє, поставлене д. Стасюком — про значіннє Великоросії, як ринку для українського хлїба — розбиваєть ся на дві частини. Одна — про значіннє великоросийського ринку в минулому і тепер; друга, складнїйша і важча, про дальші перспективи Великоросії, як хлїбного ринку для України, про можливости утворення внутрішнього ринку для сільського хазяйства України (внутрішнього в державнім значінню).

Коли над першою частиною нема чого провадити довгі дебати, і коли ся справа може уважатись цілком розвязаною, відносно другої становище цілком иньше.

Можливі поважні сумніви в тому, чи може взагалї бути розвязане поставлене питаннє зараз, при тому перехідному становищі, яке займає тепер хлїборобство України.

В усякім разї завданнєм дослїдника, який розглядає се питаннє, необхідно мусить бути виділеннє тих ґалузей хлїборобства, які переважно, чи більше від иньших працюють на внутрішнїй ринок і прослїдкувати реалізацію їх продуктів. Сього завдання д. Стасюк не виконав.

Як ілюстрацію того, що в справі реалізації окремих хлїбних продуктів справа стоїть не зовсїм однаково, ми наводимо нижче ряд цифр; перші дві цифри вказують % хлїбних лишків, який попадав на заграничний і внутрішнїй ринок з шести хлїбних продуктів — пшениця, пшен. борошно, жито, житне борошно, ячмінь і овес; останнї дві дають той са-

[1]) Див. нпр. Волковъ, Курсъ международной хлѣбной торговли.

мий процент для одної пшениці. Проценти уложені на підставі даних залїзнодорожних перевозок за 1900—1902 роки[1]).

Ґубернії	% лишків для шести хлїбів загр. рин.	% лишків для шести хлїбів внут. рин.	% лишків для пшениці загр. рин.	% лишків для пшениці внут. рин.
Київська	47	53	38	62
Подільська	67	33	43	57
Волинська	25	75	18	82
Харківська	25	75	12	88
Чернигівська	74	26	—	—
Полтавська	36	64	100	0
Бесарабська	85	15	82	18
Херсонська	76	24	63	37
Таврийська	91	19	100	—
Катеринославська	87	13	78	22

Коли б у нас були цифри для перевозок борошна, вони-б ще яскравійше підкреслювали значінне внутрішнього ринку; взагалї балакати про значінне великоросийського ринку і минути разом з тим без докладного аналїзу обставини в млинарстві — галузи безумовно зростаючій і виробляючій переважно на внутрішній ринок — нам не уявляєть ся можливим.

Поки ми маємо тільки той занадто загальний і занадто грубий аналїз обміну продуктів хлїборобства, який дає д. Стасюк, питанне про Великоросію, як ринок для нашого сільського хазяйства не може уважатись розвязаним.

Становище справи погіршуєть ся ще тим, що з чисто статистичного боку — технїчного — д. Стасюком робота переведена не бездоганно.

Висновки скрізь роблять ся тільки на підставі залїзнодорожних перевозок; перевозки водою і на підводах залишені зовсім. Між тим скількість і тих і других не така вже мала, аби про неї можна було забувати цілком.

Велику ролю водних перевозок на Днїпрі і Днїстрі в районї, що прилягає до сих рік, підкреслює Волков. В абсолютних цифрах для головнійших пунктів води і перевозки для шести хлїбів (пшениця, жито, овес, ячмінь, пшен. і жит. бор.) такі[2]):

Прибуло в тис. пуд.

	1900 р.	1902 р.	1904 р.	1906 р.
в Херсон	16,216	32,877	56,206	28,839
в Миколаїв	7,734	20,192	13,051	24,801
в Київ	1,722	1,467	1,458	4,159

[1]) Цифри взяті з книжки: Zurowsky, Russischer Getreideexport und seine Entwickelung. [2]) Справочникъ по хлѣбной торговлѣ.

Що до ролї підвозки підводами ми маємо дані для найбільшого експортового пункту — Одеси. Там ся підвозка виносить 10—15% всього експорту[1]); в дрібнійших експортових пунктах ся підвозка грає ще більшу ролю[2]).

Так само безпідставно проминув д. Стасюк й підвозку каботажем.

Що до таблиць д. Стасюка відносно залізнодорожних перевозок, то не можна їм не закинути того, що уложені вони занадто недбало.

Тільки звертаючись до матеріялів, якими користував ся д. Стасюк, можна установити, що його заголовки — вивіз хлїба, перевозки хлїба — означають перевозки всїх хлїбних грузів.

Таблиця I подає порайонно вивіз хлїба за кордон, на підставі її роблять ся висновки, між тим нема й найменшої згадки, що дані її не охоплюють весь вивіз за кордон.

Таблиця II і III укладена на підставі таблиць Білїмовича, про які у нього згадуєть ся, що в них розпредїлено тільки 87% всїх хлїбних перевозок; у д. Стасюка ся згадка проминута.

В тих самих таблицях д. Стасюком в його цїлях зроблені поправки в районах, укладених Білїмовичем; деякі з сих поправок цїлком неможливі при тій системі таблиць, яка є у Білїмовича; отже в II і III таблиці ми маємо ряд фактичних невірностий. Так напр. невірні дані приводять ся про Донщину в другій таблиці, Північно-Західний район в тій таблиці включає і Смоленську ґуб., яка окрім того виділена автором і в самостійний район і т. д.

Через те ми би остерегли від користування тими таблицями без попередньої звірки їх з таблицями Білїмовича.

В велику хибу впадає д. Стасюк в таблиці четвертій, вираховуючи лишок на споживанне; беручи урожай чотирьох хлїбів, він з нього вираховує експорт всїх хлїбних грузів.

Не ставимо своїм завданнем вичерпати всї помилки д. Стасюка. Нам здаєть ся, що і показане може переконати у тому, що аналїз, який має ряд і методичних хиб і хиб технїчних, не може бути признаним вичерпуючим для розвязання питання про взаїмні відносини України і Великоросії в справі обміну продуктами хлїборобства.

Від аналїзу поглядів автора в справі відношення України до Великоросії на хлїбному ринкови, перейдемо до розгляду його аналїзу сих відносин в обсягу другої великої галузи українського хазяйства — залїзної промисловости.

На підставі свойого аналїзу д. Стасюк приходить до таких висновків

[1]) Отчеты Одесскаго комитета торговли и мануфактуръ.

[2]) Відповідні дані у Кнушевицкого: Обзоръ коммерческой дѣятельности южнорусскихъ портовъ.

ків: 1) для української залізної руди, як ринок, Великоросія відограє незначну ролю; головними ринками являють ся Польща і закордон; значний вивіз руди України при її малій забезпечености сією рудою може бути тільки сумним сімптомом. 2) з продуктів залізної промисловости Україна в Великоросію вивозить головно чавун-сирівець; Урал вивозить тудиж фабрикати і сталь; сподіватись, що український вивіз до Великоросії як чавуну так і готових продуктів зростати ме, нема підстав з огляду на неминучу конкуренцію Уралу; що до обміну виробами заліза і стали, то і тепер Україна в ролї поставщика переходить на ролю ринку.

Над розглядом сих тезізів д. Стасюка ми низше спинимось.

Що до фактів, вказуваних д. Стасюком про вивіз залізної руди переважно за кордон і в Польщу, то з ним можна погодитись. Але разом з тим не можна приєднатись до його песимістичної оцінки сих фактів. Насамперед про забезпеченість України залізною рудою. Проф. Ден, на якого покликаєть ся автор, на нашу думку, цілком не висловлюєть ся так безапеляцийно про забезпеченість України рудою, як видаєть ся се д. Стасюкови. Проф. Ден, зазначаючи, що залізнорудні запаси полудня не можуть уважатись значними, підкреслює перш за все, що керченські залізнорудні поклади можна уважати невичерпуваними, і через те доля тих заводів, що працюють на керченській руді не викликає ніяких побоювань; щож до криворожських покладів, то про них певних цифр нема, а приближні рахунки між собою дуже ріжнять ся[1]). Другі автори — дд. Кафенгауз[2]), Ґлївіц[3]), — висловлюють в сій справі значно більш оптимістичні думки, ніж проф. Ден, який також, як ми бачили, не поділяє того катеґоричного виводу, який приписує йому д. Стасюк. Отже через се ледве чи можна уважати оправданим той песимізм, з яким ставить ся автор до значного вивозу за кордон нашої руди. В сій справі цілком можна приєднатись до тієї думки, яку висловлює д. Ґлївіц: „Нічого й казати, більш корисно, як руду, вивозити, не кажучи про готові продукти, навіть такий сирий продукт, як чавун, але експорт залежить **від тієї або иншої внутрішньої і світової конюнктури** (підкр. наше).

Ще більшим песімізмом закрашені висновки д. Стасюка відносно становища і будущини нашої залізної промисловости. Користуючись по своєму методови аналізом тільки обміну, не звязавши його з розглядом

[1]) Денъ, Каменноугольная и желѣзнодѣлательная промышленность, ст. 129—130.

[2]) Кафенгаузъ, Синдикаты въ русской желѣзной промышленности, ст. 18.

[3]) Гливицъ, Желѣзная промышленность Россіи, ст. 8 и 24.

умов продукції, автор уважає проте можливим прийти до певних висновків, які він висловлює рішучо і безапеляцийно.

Мусимо зауважати, що літературні матеріяли не потверджують песимістичних гадок автора. Прямий висновок з тезісу автора мусить бути той, що в залізній промисловости України нема сприяючих перспектив для зросту в ній виробу готових продуктів — нема через те, що ринок для них що далї то більше звужуеть ся. А між тим факти свідчать про ось-що:

Процентове відношенне продукції виробів даної катеґорії до всеї продукції готових виробів[1]):

	I кат. Сортове, балки. дріт і т. ин.			II кат. лист. дах. ушв. зал.			III кат. рельси		
Роки	Укр.	Урал	Рос.	Укр.	Урал	Рос.	Укр.	Урал	Рос.
1882	33	56	39	—	36	16	60	7	27
1890	20	49	45	2	36	17	54	8	21
1900	43	48	53	16	34	22	39	17	22
1909	52	37	54	14	48	23	29	12	19
1900	56	34	54	16	44	24	23	20	16

Сї цифри ясно вказують той напрям, в якому йде розвиток виробу готових продуктів на Українї. Будуючись з початку на урядовому попитї (рельси), сей виріб що далї то більше переходить до предметів масового попиту — отже має він діло з розширюючим ся, а не звужуючим ся ринком.

Д. Стасюк на підставі тих даних, які він наводить, може дати відповідь, що коли й може йти мова про розширенне ринку, то се буде ринок український, бо більшість готового продукту, виробленого на Українї, спродаеть ся тут же.

Але сьому його твердженню теж перечить істнуюча лїтература. Д. Ґлївіц для готового заліза як головнїйші ринки називае райони Московський, Варшавський, Катеринославський, Петербурський і Ростовський[2]). Д. Савелев, спиняючись над сим питаннем, так само зазначуе велику ролю загально-російського ринку для цїлого ряду готових продуктів[3]).

Отже, зводячи всї сї дані і дані д. Стасюка, не можна не прийти до висновку, що підстав у автора для його занадто рішучих і упевнених виводів не було. Не згадуємо вже про те, що сей висновок напрохуеть ся ще перед детальним розглядом працї автора — відразу, коли стае видно на підставі якого обмеженого матеріялу д. Стасюк робить свої загальні і широкі виводи.

---

[1]) Гливицъ, ст. 48. [2]) Ст. 30.
[3]) Sawellieff, Die Eisenindustrie in Südrussland, ст. 106.

Розглядом аналізу двох важнійших галузей українського народнього хазяйства-хліборобства і залізної промисловости — ми обмежимо свої уваги з приводу роботи д. Стасюка. Зважаючи на важність в нашому народньо-господарському організмі двох зачеплених нами галузей, ми гадаємо, що можемо робити висновки про студію д. Стасюка в цілому. На нашу думку, автор не мав матеріялів для того, щоб науково обґрунтувати свої погляди і вони залишають ся без такого обґрунтовання, маючи характер поглядів публіциста, що підходить до фактів з певною теорією і освітлює їх з погляду сеї теорії. А бажаннє автора кождий раз пояснити явища відповідно до своїх поглядів, не зважаючи на неповноту і обмеженість фактів, що знаходять ся в його розпорядженню, не один раз дає самі сумні наслідки: той цікавий сирий матеріял, що згрупований д. Стасюком, дякуючи його тенденцийному аналізови, не зможе надатись до дальшого наукового використування.

Те, що погляди автора в його студії залишились без доказів, в значній мірі не являють ся його особистою виною. Розробленнє питань економіки України в дуже богатьох галузях знаходить ся в такому становищі, що робити з приводу їх дальші йдучі висновки взагалі не являють ся поки що можливим. Тим то й завданнєм тих, що досліджують економічне житє України, насамперед являють ся праця її розроблення окремих питань, систематизація сирих матеріялів, а не збудованнє широких, але мало обґрунтованих схем і теорій. В такому разі їх робота, на нашу думку, дасть найкористнійші результати для розвитку знання про економічне житє і економічний розвиток України. *В. Садовський.*

А. И. Ярошевичъ — Очеркъ хуторскихъ хозяйствъ Кіевской губерніи (Окрема відбитка з видання Київської Губернської Землеустроітельної Комісії „Хуторныя хозяйства Кіевской губерніи. Результаты обслѣдованія, произведеннаго в 1908—9 гг.“. Кіевъ, 1911 г. 2 томи). Стор. 223 + 1 мапа досліджених хуторів. Київ, 1911.

Нова праця д. Ярошевича, невтомного і пильного дослідувача економічних відносин на правобережу — надзвичайно цінний вклад в економічну літературу про Україну.

В основу її поклав автор головно матеріяли, здобуті дослідом 1908 року, котрий з наказу Головного Управління хліборобства та землеустройства переведено було місцевими урядовими установами. Присвячено сю працю хуторським господарствам Київщини, але зміст її значно ширший, ніж се можна було думати по назві.

Перших 81 стор. мають своїм змістом вияснення походження, пляну орґанізації та результатів досліду 1908 року (глава I), нарис ґеоґрафічних умов хазяйнування в Київщині (глава II), начерк селянських

хазяйств на надільних землях (гл. III) та хазяйств дідичів (гл. IV). Решта розділів присвячена хуторським хазяйствам — селян Українців, Чехів та Німців. Кінчаєть ся праця загальним розділом, де автор малює нам загальну конструкцію хазяйств Київщини та їх взаїмний вплив.

Як бачимо, питання про хутори д. Ярошевич вставив в доволї широкі рамки цілого сільського господарства Київщини.

З розділу першого ми довідуємо ся, що дослід 1908 р. обхопив тільки незначну скількість селянських господарств — 7224, в той час коли самих тільки хазяйств на надільних землях було звиш $^1/_2$ міліона. Таким чином в тих частинах працї, де д. Ярошевич торкаєть ся не хуторських хазяйств, його висновки тільки можуть бути вірними в залежности від того, на скільки були типовими досліджені господарства.

Розглядаючи ґеоґрафічні умови сільсько-господарської діяльности населення Київщини, автор поділяє земельну площу ґубернії на два великі райони — полїський та лїсо-степовий. Київське Полїсє, се низина з чималим числом млявих річок, коло котрих багато болот та лугових просторів. Ґрунт Полїся здебільшого трохи піскуватий (1—3 вершка), котрий подекуди переходить в суглинки та підзоли, а найчастїйше в сипучі піски. Опріч сього на Київському Полїсю багато лїсів, котрі страшенно вирубають ся останнїми часами. Опріч сього Полїсє визначаєть ся багацтвом атмосферичних осаднїв (500 м. на рік), та близкістю підземних вод (3—4 аршина). Переходом до лїсостепової частини є Переднолїсє та Придніпровє.

Лїсостепова Київщина, се наслїдок боротьби двох стихій, лїса та степу; його ознаки: більш меньш високий що до рівня моря характер місцевости, ріжноманїтні відтїнки ґрунтів, уміркований клїмат, перевага ріллї над иншими угодями, добрим зрошеннєм по долинах та низинах, та глибоко під землею лежачими ґрунтовими водами на сході та півднї Київщини.

Такі ґеоґрафічні умови Київщини, котрі наложили чималий одбиток на економічну діяльність її населення.

Селянство Київщини здебільшого розселило ся чималими громадами, при чому характер землеволодїння переважно подворний, тільки незначна частина його являєть ся громадським (общінним) — щось коло 96 громад з 160.767 дес. Але поруч з сим гуртовим розселеннєм селян виникали індивідуалїстичні тенденції, змагання оселяти ся хутором, окремо від иньших селян. Цікаво, що сї тенденції народили ся в селянстві задовго перед новіщою землеустроїтельною полїтикою російського правительства. Далеко меньшу розповсюдженість мають одрубні володїння, коли земельна власність за винятком „садиби“ міститить ся в одному шматку.

Розглянувши ріжні роди хуторів — селянські, церковні та приватних власників, автор дає поняте „хутора, какъ постоянной, изолированной, внѣдеревенской осѣдлости, связанной съ различными хозяйственными угодьями“.

Хуторські господарства, сей головний обєкт досліду 1908 р. і досї мало розповсюджені на Київщині, поділяють ся на селянські хазяйства та кольоністські, чеські і німецькі.

Перше ніж змалювати нам економічне становище хуторських хазяйств, д. Ярошевич для порівнання подає нам відомости про хазяйства селян на надільних землях. Селянин Київщини пересічно господарює на 3,2 дес. При сьому є підстави думати, що коло 14% за браком землї не займають ся хлїборобством, а 1/3—1/2 мають земельне забезпечення низче від пересічного.

Опріч сього господарство характеризують видатки на будинки, мертвий та живий інвентар. На підставі досліду над 647 хазяйствами Канївського повіту, ми бачимо, що пересїчно хата коштувала 138,9 руб., сарай 28,9 та клуня 58,9, а всї будинки пересїчно на 1 двір коштували 230,2 руб.

Цікаво, що видатки на будинки зростали поруч із зростом земельної власности:

Хазяйства	на 1 двір	на 1 дес.
	в рублях	
меньше 3 дес.	130,3	74,6
3—5 „	202,9	55,1
5—7 „	247,1	43,8
7—10 „	345,5	41,8
10—20 „	498,7	41,7
більш 20 „	1541,2	55,0
пересїчно	230,2	50,3

Звичайно в кождому селянському хазяйстві є хата, сарай, клуня, а опріч сього, в декотрих селян — льох, комора, сажи й инші дрібні будинки. Після досліду на 100 хазяйств припадало 99 хат, 115 сараїв та 72 клунї. Хатами як і сараями забезпечені добре всї ґрупи опріч тих, котрі мають меньше 3 дес., де на 100 хазяйств приходило ся 92 хати та 66 сараїв.

Що торкаєть ся мертвого інвентаря, то, взагалї кажучи, в лїсостеповому (цукроварному) районї йде „боротьба між фабричним плугом та на пів деревляним плугом місцевої роботи, при чім в богатьох випадках перемога повна одержана першим, але взагалї міцно тримаєть ся і місцевий плуг“. Инакше в поліських місцях, де й досї панують плуги місцевого виробу, відомі під назвою „норчаків“. Опріч плугів для оброблю-

вання ґрунту селяни вживають екстірпаторів, драпаків, рал, борон, котків, при чому цікаво зауважити, що первісне рало витісняють кращі знарядя — драпак і (в заможних господарствах) екстірпатори. Більш складні і дорогі знарядя, сіялки, жатки, молотилки, соломорізки та віялки — рідкий виняток. Се найкраще показують відомости про 573 села Київщини із 195 тис. дворів, зібрані аґрономічним виділом київського земства, з котрих видно, що на 3 села трохи не 200 тис. дворів в 1908 р. мало жатки 182 хазяїнів, молотилки 2.061 хаз., віялки 3783 та рядові сіялки 282. Таким чином поки що селянство найбільше цікавлять знарядя для оброблювання ріллї.

Як і треба було того сподївати ся, дослїд виявив велику діференціяцію селянства й що до посїдання мертвим інвентарем:

	Уман. пов.	Канів. пов.	Канївск. пов.
	без всяких знарядів		без плугів
	в процентах		
Безземельні	94,2	—	—
0—3 дес.	73,0	70,4	87,0
3—5 „	11,0	41,5	63,9
5—7 „	11,2	25,7	40,0
7—10 „	4,5	6,9	11,1
10—20 „	2.0	2,2	2,2
більш 20 „	2,9	—	—
пересїчно	35,8	42,1	57,6

Показуючи велику скількість безхазяйних елементів серед київського селянства, наведені цифри приводять нас до того висновку, що забезпеченне мертвим інвентарем росте поруч із зростом земельної власности.

Пересїчні видатки досліджених господарств на мертвий інвентар були 34,9 руб. на 1 господарство, при чому в 1-ій земельній ґрупі 10,7 руб., а в найвищій 167,5 рубл. Одначе в затратах на мертвий інвентар пересїчно на одну десятину ми не бачимо великих ріжниць на стільки вони не великі. Тому взагалї кажучи селянські господарства на надільних землях треба вважати мало інтензивними.

Що торкаєть ся живого інвентаря, то тут перш за все слїд зазначити одну дуже характеристичну зміну. В 40-х роках минулого віку живий інвентар складав ся переважно з волів, нинї навпаки. Воли зникають з селянського господарства: на 100 штук робочої худоби припадало в 1908 р. в Уманському повітї 7,9, в Канївському 3,0, в Радомисльському 21,5. Взагалї кажучи змагання селян мати як можна більше парового поля приводить до того, що в господарстві зменшуєть ся скількість худоби.

В забезпеченню живим інвентарем виявляєть ся теж чимала діференціяція серед селянства: так без всякої худоби було в Уманському повіті 26%, в Канївському 24%, в Радомисльському 2,7% всїх хазяйств; без робочої худоби в уманському 45,4%, в канївському 43,6%, в Радомисльському 14,6%. При сьому в канївськім повіті було хазяйств в 1 конем 27,6%, в 2 — 25,4% і з 3 тільки 3,4%.

Ось скільки було хазяйств позбавлених робочої худоби в ріжних земельних ґрупах (в %):

Хазяйства	Уманськ. пов.	Канївськ. пов.
Беззеиельні	98,7	—
меньше 3 дес.	79,6	73,2
3—5 „	49,8	42,0
5—7 „	21,3	24,8
7—10 „	9,6	9,7
10—20 „	6,3	2,2
звиш 20 „	—	—
пересїчно	45,4	43,6

Коли звести до купи всї вище наведені відомости про забезпечення надїльних хазяйств Київщини основним капіталом, то ми побачимо, що навіть в найбільш забезпечених селах Уманського та Канївського повітів 1/4—1/3 хазяйств були парцельними (меньш 3 дес.), ще більш 1/5 хазяйств були абсолютно безхазяйними, без живого і мертвого інвентаря, що нарештї коло 1/2 хазяйств через брак у їх плуга і робочої худоби були позбавлені економічної самостійности.

Льоґічним економічним висновком відсїля являєть ся потреба в заробітках, в постійній роботї на сторонї і поденщенї, і тим більше в поодиноких ґрупах, чим низче вони стоять на щаблях самостійної забезпечености (в %):

Хазяйства що посилають на заробітки	постійні роботи (отход)	поденщина	разом
меньш 3 дес.	17,9	65,9	83,8
3—5 „	13,0	62,0	75,0
5—7 „	19,1	40,0	59,1
7—10 „	2,8	20,8	23,6
10—20 „	8,9	8,9	17,8
більш 20 „	—	—	—
пересїчно	14,6	54,0	68,6

Уход на заробітки (отхід) за останні 20 років невпинно зростав, що вказувало на невпинний підупад селянського добробуту: в 1888 було взято документів 68,8 тис., в 1893 — 134,3, в 1898 — 159, 3, в 1903 — 160,6, в 1908 — 216,8, або в 1908 р. зросло супроти 1893 р.

в 3,2 рази. Головно йдуть на хліборобські робити: в 1908 р. пішло на хліборобські роботи 82.170 душ (38%), на промислові роботи 56.443 д. (26%), на службу в міста — 73.474 д. (34%).

Коли до всього вище сказаного додати черезполосицю, дальнеземелє, руйновання парового поля, перед нами буде повний і сумний малюнок селянського хазяйства на надільних землях.

Але є і відрадні ознаки поступу в техніці селянського господарства, в культурах (цукровий буряк і харчові трави), в сївообороті, в знарядях, але поступу вельми незначного.

Повною протилежністю сим селянським господарствам являють ся господарства великих земельних власників. Загальна площа приватної земельної власности поділяла ся так:

розмір власности	число власників	у їх землї дес.
від 1 до 10 дес.	6.509	20.629,6
від 10 до 100 дес.	2.638	78.750,1
від 100 до 500 дес.	635	158.293,5
від 500 до 1000 дес.	285	203.294,5
від 1000 до 5000 дес.	312	627.284,8
більше 5000 дес.	43	688.917,8
разом	10.422	1.777.677,5

Як бачимо під дрібними (1—100) хазяйствами було 5,6% всеї площі приватного землеволодіння, під середними (100—500) 8,9%, і під великими (більш 500) — 85,5, при чому під 43 найбільшими маєтками ґубернії було 38,7%.

Великі хазяйства приватних власників автор називає буряково-пшеничними, бо цукровий буряк та пшениця мають найбільшу вагу в їхньому господарстві, займаючи 2/5 управлюваної площі. Далї, по видаткам на будинки мертвий та живий інвентар та на робітничу силу, вони являють ся інтензивними. Ми бачимо через се в сих господарствах високу техніку, що видно в розвитку плодозміну, в добрім обробленню ґрунту та у вживанню компосту і туків. Звідси і дуже висока урожайність на нивах дідичів: озима пшениця 119—145 пуд. в 1 дес., овес 108—110 пуд., буряк 908—1223 пуд. і т. д.

По середині між сими двома ґрупами стоять хуторські хазяйства, і по заможности і по аґрікультурній техніцї.

Перше місце серед хуторських хазяйств належить хазяйствам Чехів кольоністів.

Таких хазяйств на Київщині було досліджено 87 з 1.116 дес., або з 13,3 дес. пересїчно на 1 хазяйство. При тім меньше 10 дес. мали 24 хазяйства, або 27,6%, 10—20 дес. — 59 хаз., або 57,5, більш 20 дес. — 13 хаз., або 14,9%.

Будинки звичайні в чешському хазяйстві: хата з дерев'яним помостом, сарай, стайня, комора, льох, свинарник.

Що до мертвого інвентаря, то взагалї кажучи хазяйства Чехів кольоністів дуже добре забезпечені ріжними хлїборобськими знарядами, особливо молотилками, соломорізками. Ще краще забезпечення живим інвентарем, що видно з того, скільки припадає на 100 хазяйств ріжного товару: корів 549, робочої худоби 300, неробочого товару 316, дрібного 781. Робоча худоба майже виключно конї, котрі у Чехів славлять ся на всю ґубернію. 55% хазяйств має більше 3 корів, с. т. займаєть ся молочарством.

Сїють Чехи здебільшого жито, овес та картоплю, а також чимало озимої пшеницї та конюшини. Опріч того, спеціяльність чешського господарства — культура хмілю. Обробляють землю Чехи дуже добре, вживають гною, навіть туків. Звідси і дуже високі урожаї в чеському господарстві: озимої пшеницї 64—180 пуд. з 1 десят., ячменю 65—157 пуд., картоплї 520-900 п., цукрового буряку 1440—1560 п. Звідси і велика валова доходність господарства — пересїчно на 1 хазяйство 715,3 рубл. пересїчно, на 1 десят. 53,9 руб.

Ось як врештї характеризує д. Ярошевич чеські хазяйства: „Чешське хазяйство являєть ся зразковим селянським хазяйством в тому розумінню, що воно затримало ріжносторонність давнього натурально-хазяйственного ладу, зберегло ріжноманїтні звички, здорові риси селянського істнування і в той же час вдало розвязало проблему сучасного ладу пристосування до ринку“ (стор. 95).

Більш розповсюджені, але низчі від чеських по свойому технїчному і економічному рівню кольонїї німецькі, котрих є в Київщинї 69 з більше ніж 1000 хазяйств.

Цїкава і разом з тим шкодлива особливість німецьких кольонїй се те, що вони здебільшого (82,1% дослїдж. хазяйств) живуть на арендованій землї, і останнїми часами доводить ся кольонїстам виплачувати значні суми за аренду — з 1905 р. 5 руб. 93 коп. пересїчно за 1 дес. Великі і зростаючі арендні виплати та короткість аренди в останні часи дуже шкодить добробутови нїмецьких кольонїй.

Дослїджені господарства Нїмцїв кольонїстів були дуже діференціовані по величинї землеводїння (в %):

Хазяйства	Власники	Арендатори	Разом
меньш 5 дес.	4,1	9,8	8,5
5—10 „	24,7	37,0	34,5
10—15 „	28,8	37,8	35,9
15—20 „	19,5	10,6	12,5
більш 20 „	22,9	4,8	8,6

Отже більш 2/5 всіх хазяйств мали землї меньше від пересїчного.

Хазяйнуваннє на арендованій землї має своїм наслїдком між иньшим те, що будинки у Німцїв кольонїстів, здебільшого, мають мізерний вигляд. Що тичеть ся мертвого інвентаря, то звичайно в хазяйстві їхньому є деревляний плуг, борона і віз; більше половини хазяйств має соломорізку. Чимало німецьких хазяйств не має зовсїм плугів — в Радомисльському повітї 15,7%, в Київському 13,8%.

Живий інвентар у Німцїв — конї, пересїчно 1,4—1,6 на 1 двір, або 1 штука на 6,0—6,6 дес. Але і тут бачимо велику нерівномірність між окремими ґрупами хазяйств (в %):

Хазяйства	Без коня	З 1 конем	З 2 кіньми	З 3 і більше к.
меньше 5 дес.	79,0	12,0	9,0	—
5—7 „	45,5	42,0	12,5	—
7—10 „	15,3	47,0	37,2	—
10—12 „	3,5	40,3	56,2	—
12—15 „	2,9	10,9	84,0	2,2
15—20 „	—	8,2	88,8	3,0
20—25 „	—	4,9	80,5	14,6
25 і біль. „	—	—	55,6	44,4
пересїчно	19,0	26,9	51,0	3,1

Таким чином маємо 15,7% німецьких кольонїстських хазяйств не має плугів, 19% — коней, 26,9% має 1 коня, є. т. виявляє неповну господарчу самостійність.

Головна галузь господарства — молочарство. Німцї кольонїсти — головні доставцї масла в Київщинї. Технїка скотарства взагалї дуже висока. Все хлїборобство пристосоване до потреб скотарства.

Головні культури — жито, овес та картопля (3/4 посївної площі); трохи сїють Німцї ще озимої пшеницї та конюшини. Обробляють землю дуже добре. Вживають тільки гній, але дуже багато. Урожайність висока, але низча, ніж у Чехів: озимої пшеницї 64 п. в 1 дес., картоплї — 590 п., буряку — 540 п. і т. д.

Ось яка дохідність німецького господарства (в рублях):

пересїчно на 1 хаз.

	удоб. землї десят.	дохід	трати	чист. прибут.
власники	20,9	690	199,1	490,9
арендатори	12,8	373	134,6	238,4
пересїчно	15,6	487	157,9	329,1

пересїчно на 1 дес.

	трати	дохід	чистий приб.
власники	33,0	9,5	23,5
арендатори	29,1	10,5	18,6
пересїчно	31,2	10,1	21,1

Нарештї остання ґрупа досліджених хуторських хазяйств — хутори селян, майже виключно Українців, котрі поділяють ся на хуторян полїського (570 хаз.) та лїсостепового районів (221 хаз.)

Хуторські хазяйства поліські поділяють ся на 3 катеґорії: 445 хазяйств власників в 6.707,5 дес. у їх та в пересїчною величиною земельної площі під 1 хаз. 15,0 дес., 70 хазяйств чиншовиків в 743 дес. і в 10,6 дес. на 1 хаз. та 55 хаз. арендаторів в 411,2 дес. та 37,5 дес. на 1 хаз. — разом 570 хаз. в 7.861,7 дес. землї та з 13,8 дес. на 1 хаз.

По розмірам землевикористування хутори поділяли ся так (в %):

Хазяйства	Власники	Чиншовики	Арендатори	Разом
меньш 5 дес.	10,8	30,0	23,6	14,4
5—10 „	21,3	20,0	51,0	25,2
10—20 „	39,6	27,1	25,4	36,7
більш 20 „	28,3	12,9	—	23,7

Таким чином коло 2/5 господарств забезпечені землею кепсько (меньше 10 дес.).

Забезпеченнє мертвим інвентарем видко з отсеї таблиці (на 100 хаз.):

Хазяйства	Плугів	Рал	Борон	Екстірп.	Молотил.	Віялок і млинків	Соломорів.	Возів.
меньше 5 дес.	45	8	46	—	1	—	3	47
5—10 „	82	18	103	7	2	2	3	83
10—20 „	99	23	161	18	4	15	15	101
більш 20 „	123	10	210	12	21	35	29	127
пересїчно	105	21	160	11	8	16	18	107

Отже ґрупа до 10 дес. недобре забезпечена і мертвим інвентарем, навіть найпотрібнїйшими знарядами, плугом, бороною та возом.

Теж саме показує нам і забезпеченнє живим інвентарем, в котрому ролю робочої сили грають майже виключно конї (51 віл на 570 хаз.):

Хазяйства	Без робочої худоби	З 1 штук.	З 2 штук.	З 3 штук.
меньше 5 дес.	63,3	25,1	21,6	—
5—7 „	45,5	34,8	19,7	—
7—10 „	13,5	38,0	47,5	1,0
10—12 „	5,6	30,5	61,6	2,3
12—15 „	3,9	8,2	82,1	5,8
15—29 „	1,1	5,9	83,9	9,1
20—25 „	2,1	4,2	67,6	26,1
25 і більше „	1,1	—	56,5	42,5
пересїчно	17,5	19,8	55,0	7,7

Більш менш добре забезпечення робочою худобою починаеть ся в господарств в 11—15 дес. Найгірше забезпечені хазяйства меньше 7 дес., ті самі, серед котрих і без плугів було 46% хазяйств.

Що до техніки сільського господарства, хуторяни наші стоять низче від Німців: і сівооборот у їх не сталий, і гною вони вживають меньше і обробляють землю вони меньш ревно. Сіють головно жито, овес, гречку, картоплю. Дякуючи низчій аґрікультурі, врожаї у наших хуторян низчі ніж у кольоністів.

Коли наприклад урожайність 1 дес. суглинку у хуторян прирівняти 100, тоді ось яке мати-мемо порівнанне з урожайністю кольоністів:

Хазяйства	Жито	Овес	Картоп.	Оз. пшен.	Клевер.	Цукр. буряк
хуторські	100	100	100	100	100	109
німецькі	132	100	111	266	201	320
чеські	122	119	102	225	167	—

Головний дохід у наших хуторян здобуєть ся від хліборобства (58,5%), але чимало також і від „животноводства" (39,4%).

Хуторяни Поліся наслідують німецькі кольонії і поволі наближають ся до їх і технікою і орґанізацією господарства. Але поки що вони, взагалі кажучи дуже далекі від своїх зразків. Тому і доходність їхнього хазяйства значно низче, ніж у кольоністів (на 1 дес. удобн. землі рублів):

	Дохід	Трати	Прибуток
Хуторяне	20,91	7,92	12,99
Німці-арендатори	29,0	10,6	18,6
Німці-власники	33,0	9,5	23,5
Чехи	45,4	13,1	32,3

При меньших видатках хуторяни, як бачимо, мають і меньший дохід.

Порівнанне поліських хуторів (570) з надільними хазяйствами (220) Радомисльського повіту показує нам, що не зважаючи на більшу земельну власність (13,6 дес.) у хуторян ніж у надільних селян (6,7), хуторяне стоять дуже близько до сих останніх і технікою, і живим і мертвим інвентарем.

Обтяжені великими довгами, хуторяни провадять інтензивну боротьбу за землю і се заважае їм енерґічнійше взяти ся за інтенсифікацію свого хазяйства.

Нарешті 213 досліджених хуторських хазяйств лісо-степової частини Київщини. З 2.784,3 дес. землі у їх та з 13,1 дес. пересічно на 1 хаз.

Всї сї хазяйства поділяли ся на такі ґрупи:

Хазяйства	Скількість хазяйств абсол.	в %	Землї у їх абс.	в %	Пересїчно на 1 хаз. десятин.
меньше 5 дес.	60	28,1	144,1	5,2	2,40
5—10 „	62	29,1	422,5	15,2	6,81
10—20 „	52	24,4	761,0	27,3	14,65
більш 20 „	39	18,4	1456,7	52,3	37,34
Разом	213	100,0	2784,3	100,0	13,07

Що до трат на будинки, то хуторяни доволї скромно забезпечені будинками і мають здебільшого хату, сарай, не завше льох та клуню. Витрачають на будинки в Канївському повітї 738 руб. на 1 хаз. і 39 руб. на 1 дес., в Черкаському 340 р. і 30,6 руб. При сьому треба зазначити, що видатки сї зростають в окремих ґрупах із зростом земельного забезпечення.

Мертвий інвентар хуторян лїсо-степової частини значно ріжноманїтнїйший, і кращі знаряддя, ніж у полїських, при тім перед всьому технїчному поступови ведуть заможнїйші ґрупи (більш 10 дес.).

Степень забезпечення хуторян ріжної заможности живим і мертвим інвентарем видно з сеї таблицї (в %):

Хазяйства	Без всяких знаряд.	Без плуга	Без робоч. худоби	З 1 шт.	З 2 шт.	З 3 шт.
меньше 5 дес.	43,0	71,0	56,6	6,7	30,0	6,7
5—10 „	4,8	17,0	6,4	12,8	64,6	16,2
10—20 „	—	3,8	3,8	—	57,7	38,5
більш 20 „	2,5	—	—	—	7,7	92,3
Пересїчно	14,0	26,2	18,8	5,6	42,7	32,9

Таким чином 1/7 хуторських хазяйств не має ніяких знарядів, 1/4 не має найпотрібнїйшого — плуга, 1/5 хазяйств не має робочої худоби. Розуміє ся лиха забезпеченість живим і мертвим інвентарем падає на ґрупу з пересїчним розміром землекористування в 2,6 дес. на 1 хаз.

Що до культур, то треба сказати, що хуторяни сїють головно зернові рослини, а також подекуди чимало цукрового буряку, котрий по вислову одного хуторянина, „приносе в хазяйство гроші“.

Визнаючи за головне в свойому господарстві полеводство, хуторяни добре обробляють землю, вживають багато гною, заводять подекуди культуру кормових трав і корнеплодів.

Доходи хуторських хазяйств основують ся в лїсостеповій частинї більше ніж в полїській на полеводстві (в % загальної суми доходу):

	Полеводство	Животноводство	Стороннї зароб.
Полїські хазяйства	58,5	39,4	2,0
Лїсостепові	80,5	16,2	3,3

Як бачимо на Полїсю під впливом Нїмцїв кольонїстів та сприяю-

чих природних умов хуторянин більше звертає уваги на животноводство, ніж хлібороб-хуторянин лісостепової частини.

Для порівнання хуторян сеї частини Київщини з черезполосниками подивімо ся з початку на видатки основного на 1 хаз. капіталу:

	хуторяне	черезполосники
меньше 5 дес.	—	273,8
5—7 „	418,7	466,0
7—10 „	825,2	566,6
10—20 „	1288,7	799,7
більш 20 „	2188,4	273,0
Пересічно	1330,8	409,5

У хуторян, як бачимо, видатки більші, бо у їх будинки кращі, мертвий інвентар ріжноманітнійший і ліпший, худоба краща і т. д.

Звідси і доходність хазяйства у їх вища:

	Урожай зерна в пуд.			Вартість продуктів рільн. в руб.			
	на 1 двір	на 1 дес. пах.	на їдока	на 1 двір	на 1 дес. пах.	на 1 дес. всеї зем.	на 1 роб. муж. полу
хуторяне	878	49,1	152,4	1.037,2	52,0	58,2	540,8
черезполоси. ріжних сел	162,8	36,6	28,2	188,2	40,6	47,6	148,4

Мі кінчили наш огляд змісту праці д. Ярошевича.

Широкий і повний глибокого інтересу малюнок господарювання ріжних ґруп нашого селянства вийшов з під пера шановного автора.

Можна сказати, що праця д. Ярошевича се одна з найкращих робіт по економіці Правобережної України. Хай під неї покладено невеличкий, хоч і добірний фундамент фактичного матеріялу, але в умілих, обережних і досвідних руках, ми певні в тому, вийшов з сього матеріялу цінний і головно близький до дійсности малюнок селянського господарювання в Київщині.

Взагалї кажучи, праця д. Ярошевича не має значних хиб. З дрібних же ми закинули-б авторови брак загального малюнку становища сільського хазяйства взагалї і селянства з окрема, котрий можна було-б скласти на основі урядових матеріялів. Такий малюнок давав би багато порівнюючого матеріялу, творив би певну перспективу.

Далї на нашу думку, треба було-б додержувати однакового методу і послідовности в розглядї ріжних хуторів, чого не бачимо напр. при аналїзї хуторів лїсостепової частини. Нарештї слїд би було, як се подекуди і є, резюмувати кожду главу, що дуже важно при масї цифрового і табличного матеріялу. Правда, останнє по части відпадає, бо дещо з того автор зробив в останній главі. *М. Порш.*

Б. Веселовскій — Исторія земства тт. III і IV, Спб. 1911, ст. XIV+709+(2) і VIII+696+104+XXIX+(3). Издательство О. Н. Поповой.

В 95-ім томі „Записок“ я мав нагоду докладно спинити ся на перших двох томах солідної праці д. Веселовского. Сим разом не буду повторяти тих загальних уваг, які зробив тоді, бо характер праці, її плян, її методи зовсім не змінили ся. Длятого переходжу просто до огляду матеріялу, поданого в останніх томах сей великовартної роботи. 3-й том майже цілий присвячений політичній історії земств. Тут виказаний розвиток земств в звязку з загально державними подіями (див. т. III, ч. 1, розд. I—XXXIV). Кінчить автор на статуті Державної Думи і маніфесті 17 жовтня, викликаних ними подіях — з'їздах земських діячів 12—15 IX і 6—13 XI 1908 р. та заложенню конституцийно-демократичної партії (ст. 1—645). Продовженнє сього досї першого так ґрунтовного огляду політичної історії земств знаходимо в 4-ім томі, де захоплені рр. 1905—1910 (див. т. IV, часть 1, розд. 2—10, 19 і слід.). Для внутрішньої історії земств дають сї розділи багато інтересного, нового матеріялу.

Розділи 1, а також 11—18-й 4-го т. подають огляд земської роботи за останні часи від конституції 17 жовтня до 1910 р. Тут говорить ся про господарську, просьвітно-культурну діяльність земства за сей період, про положеннє ветеринарії, медицини, асекурацийної, харчової справи і таке иньше, подібно як в перших двох томах. Осібно обговорює автор „Питаннє про сїльський правопорядок та земське представництво“ (частина 2-а 3-го тому).

В сих томах історії д. Веселовского також скрізь розкидано багато цікавого матеріялу й для історії земств на Україні, та автор по своему звичаю не виділяє його в осібні розділи, трактуючи в суміш з загальноросийським.

Коректив до такого трактовання знаходимо до певної міри в IV томі, де ціла друга частина присвячена історичним оглядам поодиноких земств, отже тут знаходимо й короткі історичні нариси й українських земств: Катеринославського, Полтавського, Таврийського, Харківського, Херсонського й Чернигівського. Розуміеть ся, сюди ще треба прилучити Бесарабське, Курське й Вороніжське, територія котрих захоплює й українські повіти. До речи, всї сї нариси в книзї слїдують один по другім (див. ст. 239—342) з виїмком присвяченого Вороніжському, відділеного від иньших Орловським земством.

Вкінці маємо чималий бібліоґрафічний показчик земської літератури, систематично впорядкований (ст. 1—104). Показчик сей обіймає коло 4.000 назв і доповнює такий самий показчик, доданий до I тому,

Перегляд матеріялу згромадженого в цілій праці по окремим земствам улекшуєть ся спеціяльним показчиком доданим до 4-го тому. За сей показчик не може не дякувати авторови особливо український дослідник, котрий би бажав звести до купи всї факти дотичні земств на Україні. *В. Дорошенко.*

А. Русовъ — Краткій обзоръ развитія русской оцѣночной статистики (відбитка з „Извѣстій Кіевскаго Коммерческаго Института"). Київ, 1911, стор. 134.

Короткий огляд розвитку оціночної статистики в Росії д. Русова то перша в російській статистичній літературі спроба дати історичний нарис народження і малюнок сучасного становища нової і дуже важливої галузи статистики.

Докладний огляд шановного автора показує нам, як під впливом громадських потреб, з необхідности певних відомостей про господарчий стан окремих хазяйств і цілих адміністративних одиниць для оподаткования людности, виросла нова галузь науки, важлива і для практики і для теорії.

Свій огляд д. Русов починає з першої в Росії проґрами для оціно-статистичного досліду Чернигівщини, складеної під впливом відомих статистиків та економістів Журавського (Іван Фундуклей), українця маркснста, київського професора Зібера, та відомого німецького професора Г. Майра. Широка і ґрунтовна програма досліду, скомпонована дд. Червінським (промисловість добуваюча, головно хліборобство), Варваром (промисловість перероблююча) та Константиновичем (торговля), експедіцийний спосіб досліду, статистично-ґеоґрафічний метод Майра, принятий Чернигівськими статистиками, нарештї прекрасне використуванне матеріялу при сводції і обробленню — все се спричинило ся до того, що оціночно-статистичні роботи чернигівського земства зробили епоху в розвитку оціночної статистики в Росії. Виходячи з потреби реформувати місцеві фінанси збільшенем норми оподаткуваня та заведеня прінціпу справедливої рівномірности в податковій справі, чернигівські статистики, користуючи ся методом Майра, на підставі своєї проґрами, прийшли між иншим й до клясифікації ґрунтів, попередивши в сїм статистиків нижегородських.

Далї д. Русов розглядає програму для досліду Московської ґубернії, де оціночна статистика виникла майже одночасно з народженнем її в Чернигівщині, та приходить до того висновку, що обидві проґрами, Московська та Чернигівська, були однородні, як по змісту так і по способу збирання відомостей.

З инших ґуберній д. Русов особливо докладно спиняєть ся на пре-

красних оціночно-статистичних дослідах Ніжегородської ґубернії. В той час, коли чернигівські статистики, починаючи з оціночно-статистичного досліду, прийшли до клясифікації ґрунтів, в Ніжегородській ґубернії в основу статистичних праць покладено було попередню роботу по досліду ґрунтів, виконану такими видатними ученими природознавцями, як проф. Докучаєв та його учень проф. Сібірцев.

Розглянувши коротенько статистичні роботи в Вятській, Рязанській, Московській та инших ґуберніях, шановний автор, давши невеличкий нарис оціночно-статистичних праць в Херсонщині, дуже докладно спиняєть ся на зразковій оцінці нерухомих маєтків міста Харькова. Добре розроблена і зразково виконана проґрама оціночно-статистичних робіт по догляду доходности нерухомої власности міста дала таку силу ріжнородного оціночного матеріялу, котрого в ті часи не мало навіть ні одно місто Европи та Америки.

Після огляду практичних наслідків праці ріжних громадських інституцій на полї оціночної статистики, д. Русов подає відомости про обговорення оціночно-статистичних завдань в Московському Юридичному Товаристві та на зїздах природознавців і лікарів.

В розвитку земської оціночної статистики законом 8 червня 1893 р. починаєть ся другий період. Щоб виясните походження цього закону, д. Русов робить огляд розвитку оціночних робіт за кордоном, в головних европейських державах, у Франції, в Австрії, Саксонії, Прусії та Віртемберзї, і приходить до того висновку, що найкращий і найдешевший з катастрів був переведений у Віртемберзї.

Поруч з сим історичним оглядом західно-европейського катастру шановний автор подає відомости що до історії російської картоґрафії і ґеометричного виміру земель, сього спільного всім катастрам елементу.

Тільки після сього д. Русов переходить до розгляду закону 8 червня 1893 р., про оцінку земельних маєтків, складеного під впливом віртемберського законодавства, а також і всїх пізнійших доповнень до нього, викликаних млявістю оціночних робіт та дефектами видано закону.

Нарешті малюнком сучасного дуже безвідрадного становища кінчаєть ся власне історичний огляд розвитку „русской“ оціночной статистики д. Русова. Брак єдности в пляні і орґанїзації оціночно-статистичних робіт, неодночасність їх та незакінченість в дуже і дуже богатьох ґуберніях — ось чим характеризуєть ся сучасний стан оціночної статистики в нашій державі і то не зважаючи на те, що в деяких ґуберніях оціночна статистика дала роботи високої наукової вартости, як з погляду методольоґії так і з погляду певних наукових висновків.

Кінчає свою працю д. Русов бібліоґрафічним оглядом оціночно-

статистичних видань по 29 земських ґуберніях та виясненнєм великої ваги оціночної статистики.

Праця д. Русова безперечно цікава для всякого статистика ввагалї, а для українського з окрема, тим, що дає чимало відомостий що до історії і бібліоґрафії питання.

Але вона має і деякі хиби. Перш за все ми ніде не стріваємо у шановного автора виразного і точного означення, що таке оціночна статистика, котре на нашу думку повинно бути в'ясоване на початку праці, подібної до „Краткаго Обзора" д. Русова. Далї, хибою праці ми вважаємо те, що вона, виразно розпадаючись на окремі частини, не розбита на окремі розділи. Се спричинило ся до того, що вся праця справляє враження сирого матеріялу, де багато відомостий, але мало системи, багато повторювань, але мало висновків загального характеру. Так напр. історію оцінки нерухомих маєтків в Західній Европі можна було б з більшою користю для справи викласти окремо, зробивши з неї відповідні загальні висновки, звязавши її певною, провідною думкою, думкою про вплив соціяльних і полїтичних відносин на завдання і реалїзацію катастру. Розвинена ж докладно, наче для пояснення закону 1893 р., вона не тільки нічого не пояснює, а шкодить ясности і виразности викладу. Далї дуже важливий бібліоґрафічний огляд видань земської оціночної статистики, як і картоґрафії, поруч з оглядом праць по теорії і методольоґії оціночної статистик, можна і слїд було відокремити в самостійний розділ. Нарештї, історичний огляд розвитку оціночної земської статистики перед 1893 р., на нашу думку, огляд найголовнїйшого періоду, не закінчено виразними і розвиненими висновками, що́ дала вся праця земств на полї оціночної статистики, напр. для методольоґії нової галузи статистичної науки. Автор же тільки спиняєть ся на тому, що от оціночно-статистичні роботи такого то земства дали оте й оте, а що дала в с я р о с и й с ь к а о ц і н о ч н а с т а т и с т и к а земств, про те нї слова.

Невиразним і мало розвиненим вважаємо ми і кінець праці, де д. Русов трактує про значіннє оціночної статистики і умови успішности оціночно-статистично праці в Росії. Се, сказати б, фільософія історії „русской оцѣночной статистики". Тут треба було б, присвятивши окремий розділ сим висновкам, особливо виразно підкреслити вагу районної орґанїзації і національного моменту для успіху оціночної статистики в такій країнї як Росія.

Одначе не зважаючи на отї хиби, радимо кождому статистикови перечитати цікаву „спробу" д. Русова, подати історію оціночної статистики в Росії: сила живого фактичного матеріялу що до минулого нової галузи статистики вповнї переважає хиби праці, неминучі в кождім новім дїлї. *М. Порш.*

Семен Тур—кало — Українці на Далекому Сході (Рада 1911, ч. 90)

Д. Одик — З України в Сібірь (ibid. ч. 116).

М. Сібіряк — Будучність украïаської колонїзації на Сібіру (ibid. ч. 199—201).

Йогож — Ще про українську колонизацію на Сібіру (ibid. ч. 282 і 283).

Юрій Мова — Лист з Далекого Сходу (ibid. ч. 240).

І. Кузема — Де-кілька фактів і цифр про українські колонії на Сібіру (ibid. ч. 243 і 244). Всї сї статї і замітки знайомлять нас з умовами переселення на Сибір і взагалї Далекий Схід і з становищем наших переселенців „на нові гнізда", торкаючись при сьому й питання будучности укр. кольонїзації та заховання нею рідної національности. Статї подають ряд цікавих фактів, уваг і спостережень. *В. Д.*

Einwanderung der Ruthenen in Amerika (Bukowinaer Post 1911. Nr. 2785, 2789). Непідписаний автор подає тут деякі дати про еміґрацію Українців до Сполучених Держав північної Америки, не відріжнюючи усюди ясно, що розуміє під загальним терміном Америка. Статя зладжена правдоподібно на підставі справоздань американського еміґрац. бюра і статей, уміщених в Statistische Monatsschrift, одначе про се нїчого не згадує ся. Нема також нїяких окремих зіставлень і висновків. Офіціяльні дати зіставлено вірно і ясно так, що читач дістає повний образ української еміґрації до (північної) Америки.

List z Parany (Gazeta Polska. Чернівцї 1910, ч. 24). Щоденні часописи приносять часто звістки про положене галицьких або й українських еміґрантів за морем і варті того, щоби їх нотовано або й обговорювано. Наші товариства, що займають ся еміґрацією, доконче повинні вести списи таких звісток, або ще краще збирати їх разом і зложити для них окрему бібліотеку. Лише в сей спосіб буде можливо мати дані про стан нашої еміґрації і улекшить ся роботу будучому історикови нашого еміґрацийного руху. З листу Йосифа Курудза з Kandido de Alwen, довідуємо ся приміром не лише про стан і економічні обставини сеї польсько-української кольонії, але й про тамошне культурне житє, а передовсїм про згідливість українських кольонїстів і спільну працю в польських читальнях і соколах. Польонїзація процвитає проте і за морем.

J. Sch[midt] — Übersicht der deutschen Siedlungen in Galizien (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien für das Jahr 1909, I, Львів, ст. 97—122). В доповненю до виданої часописю Deutsches Volksblatt für Galizien мапи німецьких кольоній в Галичині (Karte der deutschen Siedlungen in Galizien. Перемишль, ціна 60 сот.) оголошує автор спис усїх німецьких кольоній в Галичині на підставі дат конскрипції і шематизмів та окремих звісток з боку громадських, шкільних і церковних урядів та довірочних осіб. При кождій громаді подано загальне число людности, скількість Німців, рік заложеня кольонії, походжене ї релїґію кольоністів, стан шкільництва і всїлякі замітки. Із сього повного спису довідуємо ся, що в Галичині істнує 220 німецьких осель, між тим 107 самостійних громад і 50 присілків і 125 народнїх шкіл, переважно приватних (105, з того 90 протестантських); велике число шкіл в чисто німецьких громадах має польську викладову мову.

J. Sch[midt] — Das deutsche Schulhaus in Grabowiec bei Stryj (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien für das Jahr 1909, I, ст. 126, з ілюстр.).

— Brigidau (ibid., ст. 127—8, з ілюстрац. школи).

Franz St. Machek — Ansiedlungsgeschichte sowie alte Bräuche und Sitten von Ludwikówka (ibid., ст. 144—148, з 2 ілюстрац.). Короткі статейки про історію і сучасний стан німецьких кольоній Грабовець, Бріґідау і Людвиківка на українській території. Докладнїйше представлена лише історія Людвиківки (коло Долини), що повстала між роками 1828 а 1832 на землях дідича Матковского і творить нинї разом з Йосефсталем і Леопольдсдорфом одну полїтичну громаду.

Josef Schmidt — Ein Ausschnitt aus der Tätigkeit des „Deutschen Schulvereines“ (Wien) in Galizien (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien auf das Jahr 1910. II, Львів, ст. 110—117, з 3 ілюстр.). Звістки про приватні німецькі школи і шкільні відносини в німецьких кольоніях Брундорф і Бурґталь коло Городка. В Брундорфі крім 133 Німців мешкає ще 29 Українців, 26 Поляків і 5 Жидів; Бурґталь складає ся з 24 німецьких, 2 українських і 4 польських господарств, а до приватної німецької школи ходить 28 німецьких, 4 українських і 3 польських дітий. Найцікавійше, що урядова статистика не знайшла там в 1900 р. анї одного Німця.

Die im Schuljahre 1910/1911 neuerrichteten deutschen Schulen in Galizien. Von Josef Schmidt (ibid., ст.

116—130, з ілюстр.). В остатнїх часах звернули галицькі Нїмцї велику увагу на рідне шкільництво і при помочи Німецького Шкільного Товариства і Товариства ім. Ґустава Адольфа заложили в самім 1910/1911 р. 6 нових німецьких шкіл в 7 клясами і вибудували кілька шкільних будинків. Й. Шмідт, провідник галицьких Нїмцїв, подає про се докладнїйші звістки і наводить дані про школи на Маріяґільф (коло Коломиї), в Ганунинї, Нових Олексинцях, Пехерсдорфі, Ангелівцї, Станинї і Тересівцї.

J. W[agner] — Hartfeld (ibid., ст. 134—136). Історія німецької кольонії, що до половини XIX в. творила одну громаду з українським селом Рішичанами в городецькім повітї. В 1900 р. числив Гартфельд 540 мешканцїв і розвивав ся гарно, аж доки не знищили його підпали і шкоди з боку заздрісних сусїдів та еміґрація. Нинїшня кольонїя вже мішана і складає ся з 368 Нїмцїв, 110 Українцїв, 33 Поляків і 18 Жидів.

Dr. Erwin Barta — Eine Schulvereinsreise nach Galizien (ibid., ст. 170—173). Опис подорожі по німецьких кольоніях в Галичинї в справі національного шкільництва.

Josef Schmidt — Deutsche aus Galizien in Amerika (ibid., ст. 155—159, з 3 ілюстр.). З 200.000 Нїмцїв, що повинні би нинї замешкувати Галичину як потомки 18.000 Нїмцїв-кольоністів з кінця XVIII в., мешкає в Галичинї ледви половина; друга половина вивандрувала до Прус (10.000), Боснїї (2.000), Росії (1.000), инших країв Австрії (1.000) і до Америки. Щоб поінформувати про житє Нїмцїв в Америцї, наводить автор дві дописи з Канади і Бразилїї.

Josef Schmidt — Bilder aus dem Leben und Treiben der Deutschen in Galizien (ibid., 1911, III, ст. 122 і д.). До 8 фотоґрафій з житя Нїмцїв у Дорнфельдї, Брендгаймі, Ляндестрей, Мінхенталь, Альцен і Махлинцях додає автор свої поясненя.

Die gegenwärtige Lage des katholischen Deutschtums in Galizien. Von einem katholischen Deutschen des Bundes d. chr. Deutschen in Galizien (Deutsches Volksblatt für Galizien 1911, № 133). В першій статї по короткім вступі про ролю Нїмцїв у розвитку Галичини подані дані про німецьке шкільництво. Показує ся, що Нїмцї-католики польонізують ся скоро через школи і стоять з того боку далеко гірше від протестантських Нїмцїв. Від 1867 р. спольонїзовано 32 німецькі школи навіть в таких громадах як Вільгельмсау, Маріяґільф і Бекерсдорф, де проживає значне число німецької людности (1400, 800, 600 душ). Польська система трактує про те Нїмцїв не лїпше від Українцїв.

Erfolge des Deutschtums in der Bukowina (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 149—150). Непідписаний автор зіставляє в коротких словах білянс німецької національної роботи на Буковині. Німції вдержали ся тут і там при громадських виборах, купили для розпарцельованя двір в Zaharestie і ос'ли між иншим і в українських селах Топорівцях і Жадові, одначе стрічали усюди на сильну контраґітацію з боку польського (римо-католицького) духовенства, особливо румунських сторонах. На кінци кілька звісток про розвиток німецького шкільництва.

Konrad Keller — Die Beresaner deutschen Kolonien in Südrussland zu ihrem hundertjährigen Jubiläum 1809/10—1909/10 (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 104—108). Се продовжене праці з попереднього річника Deutsche Erde (1909, VII, 206 і д.), що була обговорена у „Записках". Автор подає дальші звістки про раштадську і рорбахську волость херсонської ґубернії, а саме про кольонії Rastadt (з 278 домами, 3691 мешканцями і двома школами), Münch (з 2940 десятинами землї, 152 домами і 1828 мешканцями), Rohrbach (з 8528$^3/_4$ десят., 511 домами і 2550 мешканцями) і Вормс. При кождій кольонії представлено її початки, розвій і теперішній стан з особливим узглядненем економічних обставин.

C. Gleye — Deutsche Tuchmacher Kolonie in Poltawa (Deutsche Erde, 1910, IX, ст. 24). Кілька звісток про оселю німецьких майстрів в Полтаві в 1808 р. на підставі статї П. А. Россієва в „Историческ. Вѣстнику" (1909, VI).

Adolf Lane — Die deutsche Literatur zur allgemeinen Geschichte der Wolgakolonien (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 18—21). Щоб заспокоїти бажане Німців над Волгою, що пробуджуючих до свідомости, хотїли би знати докладнїйше власну історію, дає автор спис головних і помічних жерел про надволжських Німців а також і німецьку кольонїзацію полудневої Росії (України, Кавказ) взагалї. Для нас можуть бути важні праці: Dr. Hamm — Südöstliche Steppen und Städte im europäischen Russland (Франкфурт 1862); I. Stach — Die deutschen Kolonien in Südrussland. I. (Одесса 1905) і деякі дрібнїйші замітки про німецьке переселене, шкільництво і сучасне положене.

Karl Reinold — Was leisteten die Deutschen in Österreich für ihr Volkstum im Jahre 1908, was ihre Gegner? (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 98—104). Розвідка інтересна не лише фактичним числовим матеріялом про німецькі просвітні і національні товариства, їх філії, грошеві засоби і число членів, але і порівнуючим зіставленем подібної освідомлюючої роботи у народів, з якими Німції стикають ся (приміром з Чехами, Поляками, Словінцями, Італій-

цями і Сербо-Хорватами). Наводять ся тут цифри і про українські товариства „Просьвіту" і „Товариство педаґоґічне" і зазначує ся виразно, що вони не протинімецькі, подібно як і усї инші українські орґанїзації. Очевидно доходи обох наших товариств дуже скромні і не можуть іти в порівнане з сумами, що вплпвають на нїмецькі товариства. *З. К.*

Видання й статї ширше обговорені в сїм томі:

М. Слабченко — Малорусскій полкъ въ административномъ отношеніи, 1909.

Наукова хронїка.

A. Brawer — Galizien wie es an Österreich kam, 1910.
H. Grossman — Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę, 1911.
W. Pawłowski — Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r., 1911.
H. Grossman — Polityka przemysłowa i handlowa rządu Tereżyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790, 1911.

Історія полїтична і культурна.

С. Корфъ — Древлянскій князь Малъ, 1912.
Россія и Италія, 1907—1911.
Ks. Szydelski — Archidyecezya Lwowska na synodzie w r. 1641, 1910.
Н. Померанцевъ — Страничка изъ такъ называемаго уніатскаго дѣла, 1909.
А. Стаховичъ — Холмскій вопросъ, 1911.

Лїтература.

J. Aufhauser — Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung, 1911.
В. Истринъ — Исторія Сербской Александріи въ русской литературѣ, 1911.
— Пятая книга хроники Іоанна Малалы, 1911.
Ѳ. Титовъ — Очерки по исторіи русскаго книгописанія и книгопечатанія, 1910.
K. Badecki — Pisma Jana Dzwonowskiego (1608—1625), 1910.
А. Каллубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ, 1911.
А. Рыстенко — Рукописи, принадлежащія библіотекѣ Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, 1910.

Бібліоґрафія, біблїотеки.

А. Баланъ — Български книгописъ за сто години 1806—1905, 1909.
Zentralblatt für Anthropologie, XIII—XV, 1908—1910.
Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1905 г., 1912.
А. Жук — Звіт біблїотеки Товариства „Просьвіта" у Львові за 1910 р., 1911.

Жите суспільне і культурне.

М. Стасюк – Економічні відносини України до Великоросії, 1911.
А. Ярошевичъ — Очеркъ хуторскихъ хозяйств Кіевской губерніи, 1911.
Б. Веселовскій — Исторія земства, III—IV, 1911.
А. Русовъ — Краткій обзоръ развитія русской оцѣночной статистики, 1911.

Поправка.

У CVI т. „Записок" у статї д. Я. Гординського про псалтир XIII—XIV в. на стор. 14, стрічка 6 з гори пропущено слово: мнѣ, так що сей рядок належить читати: помяни слово раба твоѥго о нѥмь же мнѣ і т. д.

Книгарня Лїтературно-Наукового Вістника

в Києві, Вел. Володимирська 28,

має на складі всї українські видання, висилає всякі книжки на всяких мовах скоро і точно.

Останнї видання

Українсько-руської Видавничої Спілки (1909—1912):

К. Біхер.	Повстаннє народнього господарства	1	К	70 с
Й. Бойєр:	Сила віри, роман.	1	„	40 „
М. Вовчок:	Посмертні оповідання (що не війшли в попередні збірки)	2	„	— „
Т. Гайне:	Фльорентійські ночи, пер. Ів. Франка, брош. 1 К., опр.	1	„	40 „
К. Гамсун:	Пан, повість	1	„	40 „
Т. Делєда:	Плющ (роман)	1	„	70 „
А. Доде:	Оповідання	—	„	70 „
Р. Єрінґ:	Боротьба за право	1	„	— „
Ке де сент-Емур:	Анна Русинка, королева Франції, пер. І. Франка	1	„	— „
Гр. Квітка:	Маруся, повість, 2 вид.			60 „
Л. Журбенко:	Філїстер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3	„	90 „
Р. Кіплїнґ.	Оповідання	1	„	70 „
О. Кобилянська:	„В неділю рано зїлє копала“, повість	2	„	24 „
Гр. Коваленко:	Гумористки (з ілюстраціями)	2	„	40 „
С. Ковалїв:	Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	„	60 „
„	Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	„	60 „
„	Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	„	— „
„	В остатнїй лавці, брош. 2 К., опр.	2	„	40 „
„	Щаслива бабуня, брош. 1 К 80 с.,	2	„	30 „
М. Коцюбинський:	Дебют. Оповідання	2	„	25 „
М. Кос:	Про полові справи, 3-те вид.	—	„	55 „
М. Левицький:	Дурисвіти	—	„	53 „
М. Лозинський:	Польська народова демократія	1	„	40 „
С. Ляґерлеф:	Королеви півночи, оповідання	2	„	20 „
Я. Невестюк:	Кандидат. Комедія в трьох актах	—	„	60 „
А. Оляр:	Від монархії до республїки (з історії французької революції)	—	„	40 „
А. Сінклер:	Герой капітала, повість	—	„	70 „
Т. Сулима:	Народнї оповідання	—	„	80 „
О. Тесленко:	Страчене житє, оповіданнє селянина	—	„	56 „
Ів. Франко:	Украдене щастє, пєса на 5 дїй	—	„	56 „
„	Лис Микита, оправл.	1	„	30 „
„	Нарис українсько-руської лїтератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	„	— „
„	Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	„	— „
„	Учитель, комедія в 3 дїях	—	„	60 „
„	Зівяле листє, вид. 2	1	„	40 „
„	Батьківщина. Оповідання	1	„	15 „
„	Давнє й нове. Поезії, брош. 3 кор., опр.	3	„	40 „
„	Панські жарти, 2 вид.	—	„	90 „
„	Вавилонські гимни й молитви	—	„	60 „
Гр. Цеглинський:	Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	—	„	60 „
„	Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид.	—	„	70 „
„	Соколики, комедія, 2 вид.	—	„	80 „
Сп. Черкасенко:	Хвилини, збірка поезій	—	„	56 „

Українська Книгарня в Харкові,

Рибна 25,

богатий вибір українських книжок, листових карток, нот і народнїх артистичних виробів; видання Наукового Товариства ім. Шевченка й инших.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок, ч. 10,

має на складї між иншими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Україні	0·45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0·20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненями	0·50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0·26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2·—
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
Вовк Хв. Антропометричні досліди укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1·50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезиї	1·00
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	1·40
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	1·40
„ Угроруські духовні вірші	2·50
„ Зносини Українців із Сербами	0·80
„ Народна пожива на Бойківщині	0·40
„ Як писати заіменик ся при дієсловах	0·40
„ Бойківське Весілє в Мшанци	0·60
„ Весілє Керестурі	1·—
„ Віршована леґенда про рицаря і смерть	0·40
„ Хоценський співанник Левицьких	0·60
„ Леґенда про три жіночі вдачі	0·25
„ Руські оселї в Бачці	1·—
„ Лірники	2·—
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по	7·50
„ т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Ілюстрована Історія України	5·20
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0·60
„ Люстрації королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської літописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщині XVI в.	0·50
„ Звичайна схема „русскої" історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0·50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства	0·45
„ Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України	3·00
„ Господарство польського маґната на Заднїпровю перед Хмельниччиною	0·40
„ Дмитро Вишневецький Байда в поезії й історії	0·70
„ Про батька козацького Б. Хмельницького (попул. оповід. з ілюстр.)	0·70
„ Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII вв. (з ілюстр.)	3·50
З. Ґінтер. Історія ґеоґрафічних відкрить у XV—XVI ст.	2·20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиціи" до історії гетьманщини	0·40
„ Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—30 рр.	2·—
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1·80
„ Козаки	0·30
„ Листи до Ів. Франка і инших т. I.	3·40
„ Листи до Ів. Франка і инших, т. II.	4·40
„ Шевченко, українофіли й соціялізм	2·00

Корон.

Еґан Е. Економічне положене руських селян на Угорщині . . . 0·26
Енґельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави . . . 1·05
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3·00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4·00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по . . 6·00
Єфремов С. Національне питане в Норвеґії . . . . 0·30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській . . . . 4·00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій 4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . . 5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9 . . . . 4·00
„ т. V: теж — з р. 1649—51 . . . . 4·00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570 . . . . . 4·00
„ т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630 . . 4·00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по . . . . 5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . 0·40
Занєвич — Знесене панщини в Галичині . . . . . 1·00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVIII по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по . . 120·00
Збірник фільольоґічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на ліпшім папері 4·00, в оправі . . 5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на ліпшім папері . . . . 4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3·00, на ліпшім папері . 4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський 4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський . . 5·00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . . . . . 4·00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III. . . . . 4·00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862 7·00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство . . . . 4·00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49 6·00
Збірник історично-фільософічної секції т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський)
т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку . . . . 4·00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на ліпшім папері . . . . 5·50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V . 7·50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI . 7·50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т VII 8·00
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00, т. XI—XIII по . . . . 5·00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по 10·00
„ „ літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по . 12·00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов. . . . . . . 3·00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов. . . . . . 0·10
„ Пачкарство бакуну в горах у Галичині в XIX ст. . . . . 0·60
„ Причинки до історії рекруччини в Галичині . . . . 0·20
„ Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр. . . 0·20
Історична бібліотека:
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси . . . . 2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі . . 4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси . 6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь . 3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історня вел. кн. литовського . . . . 3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. . . . . ?·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. . . . . 2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . . . 12·80
XIII. М. Костомаров — Гетьманованє Виговського і Ю. Хмельницького . . . . 3·20
XIV—XVI. М Костомаров — Руїна . . . . 8·40

